

**De vertaling van wetenschap.
Nederlandse sociologie in
praktijk
Erik Snel**

Uitgegeven door: Uitgeverij SWP te Utrecht
in 1996

Het vaderlandse erf overziend, kan men zich echter niet onttrekken aan de indruk dat de invloed der vested interests reeds zo groot is, dat de Nederlandse sociologie in haar voorspoed, het risico te lopen hhet nog maar zo schaars gebruikte eerstgeboorterecht der kritische marginaliteit, wetenschappelijk en maatschappelijk weg te schenken voor het linzenmoes der deftige maar onvruchtbare nuttigheid
Piet Thoenes (1958: 246)

INHOUD

1. Sociologie als interventiewetenschap	p.2
2. Theorie en praktijk: vier modellen	p.10
3. De verborgen consensus van de naoorlogse sociologie	p.31
4. Het Nederlandse ontwikkelingsgebied	
5. Communismebestrijding in Beerta	
6. Onmaatschappelijkheidsbestrijding in Oude Pekela	
7. Hardnekkige armenzorg in Uden	
8. Bevindingen en conclusies	

Literatuur
Eindnoten

1 SOCIOLOGIE ALS INTERVENTIEWETENSCHAP

"De sociologie kan door een wetenschappelijk gefundeerde politiek niet worden gemist".
De Sociologische Gids (1953: 2)

"Onze samenleving wordt met de dag gecompliceerder, haar aspecten talrijker. Ieder, die op enigerlei wijze leiding te geven heeft in het maatschappelijk verkeer, ziet zich steeds voor grote opgaven geplaatst. (...) Voor hen en voor vele anderen hoopt dit driedelig werk een goede en betrouwbare sleutel tot de moderne maatschappelijke problematiek te zijn".
Sj. Groenman e.a. (1958: *Woord vooraf*)

"Het ligt voor de hand, dat (...) sociologen geroepen zijn op basis van hun empirische wetenschap een brede sociale politiek te bouwen, zoals economen de scheppers zijn van de economische politiek en psychologen en psychiaters van de psychotherapie".
J.A.A. van Doorn (1964:137)

1.1 Inleiding en probleemstelling

Het kennen van de werkelijkheid is voor sociologen nooit een doel op zichzelf geweest. Van meet af aan hebben zij tevens de bedoeling om op basis van hun kennis en inzichten actief in de sociale werkelijkheid in te grijpen. Dit sociologisch interventie-ideaal is al verwoord nog voordat goed en wel van 'sociologie' sprake is. Al in de 18de eeuwse Verlichting treffen we de scientistische gedachte, dat alle problemen van mens en maatschappij langs wetenschappelijke weg oplosbaar zijn. Deze 'droom der Rede' heeft de sociologie nooit verlaten. Saint-Simons ideaal van een 'rationele administratie van de samenleving' en Marx' oproep aan wetenschappers en filosofen om de wereld niet alleen te verklaren, maar te veranderen, zijn daarvan spraakmakende voorbeelden. Meer algemeen is het vertrouwen in de rationele oplossingsvermogens van wetenschap kenmerkend voor het moderne wetenschapsideaal. Gesproken is wel van een 'wetenschappelijke wereldbeschouwing', waarin wetenschap als alternatief voor traditie, religie en ideologie geldt. Wetenschap staat garant voor de rationele inrichting van het individuele en maatschappelijk bestaan. Politiek bestuur, sociale hervorming, opvoeding en het psychisch welbevinden van de mens, dit alles zou de zaak voor wetenschappelijke deskundigen zijn. (vgl. Van Doorn 1984; Van Houten 1989; Koningsveld 1984; Kunneman 1986)

Dit betekent overigens niet, dat de geschiedenis van de sociologie een 'geschiedenis van praktijken' is. Typerend voor de klassieke sociologie, zeker in Europa, is juist de grote kloof tussen haar praktische bedoelingen enerzijds en de geringe praktijkbetrokkenheid anderzijds. Interventiepraktijken in de late 19de, vroege 20ste eeuw zijn vooral een zaak van bezorgde medici, ingenieurs en de bezielde burgerij - sociologen zijn er niet of nauwelijks bij betrokken. Deze geringe praktijkbetrokkenheid geldt zeker ook voor de vroege Nederlandse sociologie, voorheen 'sociografie' genoemd. Sociografen hebben weinig oog voor concrete praktijkproblemen en politiek actuele vragen. Karakteristiek voor de 'geringe wetenschapstoepassing', aldus Van Heek (1978: 23) in een terugblik op de sociografie van de jaren '30, is dat de sociale gevolgen van de toenmalige crisis en werkloosheid daarin eigenlijk geen thema zijn. Pas eind jaren '30, als Ter Veen zijn idee van 'sociale planmatigheid' lanceert, begint de toenadering tussen sociologie en praktijk. Vooral de drooglegging van de Zuiderzeepolders geeft de sociografie praktische inspiratie. Zoals Ter Veen uitroept: "Hier moet gebouwd worden aan een nieuwe samenleving; daar moeten we sociaal-ingenieurs voor opstellen". (geciteerd: Hagoort 1981/82: 38)

In de naoorlogse jaren ontwikkelt de Nederlandse sociologie zich tot een sterk praktijk- en beleidsgerichte discipline. De aanspraken waarmee sociologen hun positie in de wereld van macht en politiek bevechten, zijn in de aanhef van dit hoofdstuk geciteerd. Sociologen presenteren hun discipline als 'betrouwbare sleutel tot de moderne maatschappelijke problematiek' en als 'basis voor een brede sociale politiek'. Met zulke aansprekende bewoordingen weten zij de maatschappelijke erkenning van hun vak in de wacht te slepen. De naoorlogse opmars van de sociologie kan dan ook als een succesvol verlopen professionaliseringsproces beschreven worden. Sociologen vormen een nieuwe beroepsgroep, die een bepaalde deskundigheid claimt en op zoek is naar een werkterrein, maatschappelijke erkenning en een zeker cultureel gezag. En met succes. De sociologie krijgt in de naoorlogse jaren volop kansen om zich te ontplooiën, zowel in de academische wereld als in de wereld van het overheidsbeleid. Al deze ontwikkelingen in de naoorlogse sociologie hangen nadrukkelijk samen. Dat de sociologie in deze periode zo'n snelle groei kan doormaken, dat wil zeggen dat zij daarvoor de financiële middelen verkrijgt, hangt nauw samen met haar praktische idealen. In met het feit dat daaraan geloof wordt gehecht. De praktische idealen zijn immers niet nieuw. Nieuw is echter, dat de naoorlogse samenleving in hoge mate bereid is om de professionele idealen en pretenties van de sociologie voor 'waar' te houden en ... daarvoor ook wil betalen.

De toenadering tussen sociologie en praktijk is dan ook mede het product van een aantal maatschappelijke factoren. Enerzijds is de naoorlogse verzorgingsstaat, die in dezelfde periode opkomt, een factor die de sociologie als het ware tot de praktijk roept. Met een overheid die steeds meer in het sociale leven ingrijpt, ontstaat behoefte aan wetenschappelijke informatie en deskundigheid, zowel over de samenleving als over het gevoerde beleid zelf. Tegelijk verschaft de verzorgingsstaat financiële en institutionele voorwaarden waaronder de sociologie tot bloei kan komen. Anderzijds draagt het naoorlogse cultureel klimaat, met name het zogenaamde '*end of ideology*'-denken in belangrijke mate bij tot de opkomst en maatschappelijke acceptatie van een praktijkgerichte sociologie. Dat de Nederlandse sociologie hiervan volop gebruik weet te maken, beschrijft ook Van Doorn:

"In de afgelopen tien jaren is de sociologie in dienst van het beleid en het sociologisch onderzoek in opdracht van beleidsorganen in brede kring geaccepteerd. Vandaar dat de socioloog na zijn afstuderen vrij gemakkelijk een functie bij een of andere instantie kan krijgen (...). Vandaar ook dat financiële steun voor sociologische onderzoeksopdrachten op ruime schaal beschikbaar is". (Van Doorn 1964: 103, 104)

In dit onderzoek gaat het om de naoorlogse Nederlandse sociologie en haar verhouding tot de praktijk of, zoals ook wel gesteld wordt, om de sociologie als interventiewetenschap. Deze laatste term figureert prominent in de recente, disciplinaire geschiedschrijving van de Nederlandse sociologie. (vgl. Jonker 1981; Van Doorn 1984; Gastelaars 1985; Van Houten 1986) Hierbij wordt steeds op de vergaande praktische bedoelingen van de naoorlogse sociologie gewezen. De vraag is echter wat er *in de praktijk zelf* van deze bedoelingen en pretenties is terechtgekomen. Deze vraag komt in de disciplinaire geschiedschrijving slechts zelden aan de orde.¹ Zoals Gastelaars (1985: 19) opmerkt, wordt in het moderne wetenschapsonderzoek wel uitvoerig ingegaan op de maatschappelijke invloed op wetenschap, maar blijft de invloed van wetenschap op de samenleving veelal onderbelicht. Dit laatste staat in deze studie echter wel centraal. Het gaat hier om *externe effecten* van wetenschap, *in casu* van de naoorlogse Nederlandse sociologie. Welke rol spelen sociologische kennis en inzichten in concrete praktijkvelden? Hebben sociologen daadwerkelijk zo'n grote maatschappelijke invloed als ze zelf pretenderen?

Het begrip 'interventie'

Interventie is een centraal begrip in deze studie. In meest algemene zin wordt hiermee bedoeld op gerichte en bewuste ingrepen in het sociale leven. Op deze manier is deze term het eerst gebruikt door auteurs als Foucault (1961 en 1975) en Donzelot (1979). Ook wat hun werk betreft kan echter de vraag gesteld worden of zij de praktische invloed van een discipline als de sociologie niet overschatten. Zijn de 'sociale disciplines' inderdaad in staat om hun objecten dermate te disciplineren en te reguleren als Foucault en Donzelot veronderstellen? Van een 'wetenschappelijke interventie' kan - met Gastelaars (1985: 16) - pas gesproken worden als "...de een of andere discipline er *daadwerkelijk* in slaagt haar inzichten met betrekking tot een bepaald object effectief te introduceren". (cursivering E.S.) Bij deze omschrijving moeten twee kanttekeningen gemaakt worden.

Ten *eerste* wordt het verschijnsel 'wetenschappelijke interventie' in deze studie heel ruim opgevat. Wetenschap kan immers op allerlei manieren praktisch van invloed zijn. Dit is niet alleen het geval - zoals in populaire opvattingen van wetenschap veelal wordt gemeend - als wetenschappers concrete beleidsvoorstellen doen of praktijkadviezen geven, maar ook door het geleidelijk aan doorsijpelen van allerhande wetenschappelijke noties en begrippen in de samenleving en in bestaande maatschappelijke handelingspraktijken. De *tweede* kanttekening betreft het adjectief daadwerkelijk in de definitie van wetenschappelijke interventies. Dit woordje roept ons op om de professionele idealen en pretenties van naoorlogse sociologen niet op voorhand te geloven. Is de sociologie feitelijk zo beleids- en praktijkrelevant als de beoefenaren van het vak zelf menen? Dringen sociologische noties en ideeën daadwerkelijk door in bestaande, maatschappelijke handelingspraktijken? En zo ja, leidt dit tot concrete praktijkveranderingen? Of veranderen enkel de in de praktijk gehanteerde retorieken?

Om zulke vragen te beantwoorden kan niet volstaan worden om - zoals in het wetenschapsonderzoek gebruikelijk is - alleen het verschijnsel wetenschap te onderzoeken. De beantwoording van deze vragen vergt een *intensieve* bestudering van de praktijk zelf. De centrale *probleemstelling* van dit onderzoek luidt daarom:

In hoeverre en op welke wijze wordt er binnen concrete praktijkvelden daadwerkelijk gebruik gemaakt van sociologische kennis en inzichten en wat zijn daarvan de gevolgen?

In het volgende hoofdstuk, waarin het theoretisch kader van dit onderzoek wordt uitgewerkt, wordt deze algemene probleemstelling nader uitgewerkt tot een viertal onderzoeksvragen. (Voor een methodologische verantwoording van de benadering van intensief onderzoek: zie Bijlage I)

1.2 Onderzoeksopzet

In de rest van dit hoofdstuk worden de centrale elementen van dit onderzoek nader gespecificeerd en afgebakend. In dit onderzoek gaat het om de naoorlogse Nederlandse sociologie en de maatschappelijke invloed daarvan. Meer specifiek wordt de invloed van de sociologie onderzocht op één concreet beleidsveld, namelijk het in de jaren '50 en '60 gevoerde sociaal beleid in de Nederlandse ontwikkelingsgebieden. In deze paragraaf wordt een eerste introductie van deze onderzoekscasus gegeven.

De casus: de Nederlandse ontwikkelingsgebieden

De centrale vraag in dit onderzoek is of en op welke wijze sociologische kennis en inzichten op concrete praktijkvelden van invloed zijn. Dit wordt in dit onderzoek op één beleidsveld nagegaan, het in de jaren '50 en '60 gevoerde beleid ten aanzien van de Nederlandse ontwikkelingsgebieden (nadien

ook wel probleem- of stimuleringsgebieden genoemd). Het gaat hier om een aantal agrarische regio's, met name in het noorden en zuiden van ons land, die kort na de oorlog een hoge en structurele werkloosheid kennen en daarom van overheidswege aan een speciaal industrialiseringsbeleid worden onderworpen. In 1952 en 1953 worden negen ontwikkelingsgebieden aangewezen, waaronder 'Oostelijk Groningen' en 'Noordoost Brabant' - de regio's waar het hier om gaat. Het ontwikkelingsbeleid is primair economisch van aard. Met speciale investeringspremies en investeringen in de technische en sociale infrastructuur wil men een snelle industrialisering van deze gebieden bewerkstelligen. Hier gaat het echter om de sociale kant van het ontwikkelingsbeleid. Dat economische steunmaatregelen alleen weinig soelaas brengen, maar met een actief sociaal beleid gepaard moeten gaan, is in die tijd een vrij algemeen aanvaarde gedachte. Sociaal beleid dient de sociale bijeffecten van industrialisering in zulke agrarische regio's op te vangen dan wel de maatschappelijke randvoorwaarden te creëren waaronder deze ontwikkeling eerst mogelijk wordt. Over specifieke doelen van het beleid is men het niet eens, maar er is wel geld beschikbaar om in de betreffende regio's allerlei recreatieve, sociale en culturele projecten (zwembaden, dorpshuizen, sportvelden, enzovoort) te realiseren.

De keuze van het sociaal beleid in de Nederlandse ontwikkelingsgebieden als casus voor dit onderzoek berust op een drietal overwegingen. Ten *eerste* wilde ik de aandacht richten op de naoorlogse verzorgingsstaat. Op de nauwe banden tussen de verzorgingsstaat en de in dezelfde tijd opkomende sociologie is al gewezen. Ik zocht dan ook een concreet beleidsproces uit de jaren '50 en '60, dat wil zeggen de tijd van opkomst en uitbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat maar ook de tijd waarin het vertrouwen in de praktische vermogens van de sociologie het grootst was. Ten *tweede* wilde ik het in 1952 opgerichte Ministerie van Maatschappelijk Werk centraal stellen. De banden tussen dit ministerie en de toenmalige sociologie waren bepaald innig. Maatschappelijk Werk gold indertijd als 'het sociologenministerium'. Niet alleen had het ministerie zelf vrij veel sociologen in dienst, maar ook streefde zij als geen ander in deze tijd naar de 'wetenschappelijke onderbouwing' van haar beleid waarbij ze ook veelvuldig beroep deed op de sociologie. (Gastelaars 1985: 198; vgl. H. 4) Het leek daarom aannemelijk, dat ik juist bij dit ministerie sociologische interventies zou aantreffen. Ten *derde* moest een concrete beleidstaak op het werkerrein van dit ministerie worden uitgezocht. In principe kwamen twee 'gevallen' in aanmerking: het ontwikkelingsbeleid en de zogenaamde onmaatschappelijkheidsbestrijding uit de jaren '50 en '60. Aangezien dit laatste beleidsveld echter al veelvuldig beschreven is, is hier voor het eerste gekozen. (Dercksen en Verplanke 1987; Heikens 1985; De Regt 1984; Van Wel 1988)

Overigens is ook het naoorlogse ontwikkelingsbeleid geen onbeschreven blad. Bestaand onderzoek over dit onderwerp richt zich echter vooral op beleidsontwikkelingen op nationaal niveau. (vgl. Peper 1972; Neij 1989).² In dit onderzoek staan daarentegen juist de *lokale zorgpraktijken* in de ontwikkelingsgebieden zelf centraal. Gegeven de probleemstelling van dit onderzoek ligt dat ook voor de hand. De vraag is immers of sociologen daadwerkelijk in staat waren om hun kennis en inzichten in dit specifieke veld te introduceren. Men kan daarom niet volstaan met enkel het niveau van de landelijke beleidsvorming te analyseren. Ook als op dit niveau sociologische invloed kan worden vastgesteld, zegt dit nog niets over wat er in de praktijk van de zorg gebeurt. Meer algemeen kan gesteld worden dat analyses van landelijke beleidsontwikkelingen slechts een beperkt beeld van de naoorlogse sociale werkelijkheid opleveren. Pas op lokaal niveau blijkt immers welke betekenis en effecten politieke interventies sorteren. Aansluitend bij Stuurman (1985b: 220) kan gesteld worden, dat het lokale niveau 'tegelijk exemplarisch en specifiek' is. Het is exemplarisch omdat pas op plaatselijk niveau zichtbaar wordt wat er precies gebeurt; het is specifiek omdat ieder lokale gemeenschap haar eigen onherhaalbare geschiedenis heeft, die door haar bewoners als zodanig wordt

beleefd. Uitgangspunt van dit soort lokale studies is, dat er vaak een kloof bestaat tussen enerzijds een bepaald overheidsbeleid of beleidsvoornemen en anderzijds de manier waarop dat op lokaal niveau gestalte krijgt. De manier waarop politieke interventies gestalte krijgen, wordt immers mede bepaald door het optreden van lokale actoren, met hun eigen lokale doelen en belangen. Ook in dit opzicht is het lokale niveau specifiek en niet zomaar een afspiegeling van het bovenlokale. Het ontwikkelingsbeleid wordt daarom in deze studie op twee niveaus beschreven. Zowel de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden komt aan de orde als enkele concrete lokale zorgpraktijken in de betreffende regio's zelf.

Behalve dat de geschiedenis van de ontwikkelingsgebieden een nog relatief onontgonnen onderzoeksterrein is, is het ook om inhoudelijke redenen een relevante casus voor dit onderzoek. Sociologen zijn namelijk op diverse manieren nauw bij deze ontwikkelingsgebieden en het aldaar gevoerde beleid betrokken. Zijn Nederlandse sociologen enerzijds vanuit hun sociografische traditie altijd al sterk in plattelandsvraagstukken geïnteresseerd, anderzijds raakt de problematiek van de ontwikkelingsgebieden de kern van wat sociologen in deze jaren bezig houdt, namelijk de vraag naar de sociale voorwaarden voor en gevolgen van industrialisering. De ontwikkelingsgebieden zijn voor de toenmalige sociologie een soort laboratorium, waar men de effecten van de naoorlogse industrialisering en modernisering in *optima forma* kan waarnemen. Er is dan ook vrij veel over deze regio's geschreven. Zo zijn de ontwikkelingsgebieden het object van een groot sociaal onderzoek, dat midden jaren '50 in opdracht van het ministerie van Maatschappelijk Werk door diverse sociologische instellingen wordt uitgevoerd. Al met al is voor het naoorlogse ontwikkelingsbeleid als casus voor dit onderzoek gekozen, omdat sociologische interventies op dit beleidsveld te verwachten zijn. Enerzijds staat de centrale actor, het Ministerie van Maatschappelijk Werk, bepaald open voor sociologische kennis en expertise, anderzijds voelen ook sociologen zelf zich nauw bij deze gebieden en hun specifieke problematiek betrokken.

Nadere afbakening van het onderzoek

Na de keuze van het ontwikkelingsbeleid als onderzoekscasus moest het onderzoek op twee manieren nader worden afgebakend: in de tijd en in de ruimte. In de *eerste* plaats moest de *onderzoekperiode* worden afgebakend. Hierbij zijn twee verschillende redeneringen gevolgd. Het sociologisch debat over de ontwikkelingsgebieden is over de periode van eind jaren '40 tot 1960 beschreven. Van Doorn's studie *De Nederlandse Ontwikkelingsgebieden* (1960) is de laatste publicatie die hier besproken wordt. De praktijk van de zorg is echter over een langere periode beschreven. Aangezien het op zijn minst enige tijd duurt voordat wetenschappelijke noties praktisch van invloed kunnen zijn, zijn de lokale zorgpraktijken van begin jaren '50 tot eind jaren '60 beschreven. Overigens vormt deze onderzoeksperiode wel een zekere culturele eenheid. Het is de tijd van opkomst en uitbouw van de verzorgingsstaat en tevens de tijd waarin het vertrouwen in de sociologie en haar praktische vermogens nog ongeschonden is. De tijd van kritiek, zowel op de staat als op de sociologie, moet dan nog komen. Deze roerige periode (vanaf eind jaren '60) valt buiten mijn analyse.

In de *tweede* plaats moesten *specifieke locaties* voor het onderzoek worden uitgekozen. Ook dit gebeurde in twee stappen. Eerst werden twee van de negen ontwikkelingsgebieden die begin jaren '50 waren aangewezen voor nader onderzoek uitgekozen: 'Oostelijk Groningen' en 'Noordoost Noord-Brabant'. Vervolgens werd de analyse toegespitst op de verwickelingen in een drietal dorpen, te weten de gemeenten Beerta en Oude Pekela in Groningen en het Brabantse Uden. De ratio om juist deze regio's en dorpen centraal te stellen, was zowel inhoudelijk als praktisch van aard. Ten *eerste* wilde ik lokale zorgpraktijken vergelijken, die in verschillende sociaal-culturele contexten tot stand zijn gekomen. In historische studies wordt steeds benadrukt hoezeer het systeem van verzuiling haar

stempel drukte op de naoorlogse sociale zorg in Nederland. Juist op dit punt vertonen Groningen en Brabant grote verschillen. In het naoorlogse Brabant is sociale zorg vooral een zaak van de katholieke kerk en haar sociale organisaties, in Groningen - met haar rijke traditie van socialisme en communisme - ontbreken zulke verzuilde verhoudingen grotendeels. Hier nemen (veelal sociaal-democratische) gemeentebestuurders het voortouw op het gebied van de zorg. De vraag is of deze specifieke constellaties - de respectievelijke invloed van de kerk en de naoorlogse sociaal-democratie - van invloed zijn op de ontwikkeling van de zorg in het algemeen en de eventuele invloed van de sociologie op de zorg in het bijzonder.

Ten *tweede* vertonen beide regio's ook op andere punten grote verschillen. Dit betreft zowel de historische context als de naoorlogse ontwikkeling in beide gebieden. Van oorsprong zijn Oost-Groningen en Noordoost-Brabant heel verschillende gebieden. In Groningen bestaat al sinds begin vorige eeuw een moderne en welvarende landbouw. Tevens is hier, met name in de Groningse veengebieden, al vroeg industrie opgekomen. In Noordoost-Brabant is van dergelijke vroege economische ontwikkelingen geen sprake. Tot de Tweede Wereldoorlog is het een uitgesproken armelijke en traditionele streek. In de periode daarna worden de rollen echter omgekeerd. Terwijl Noordoost Brabant en zeker de gemeente Uden in de naoorlogse decennia een stormachtige industriële ontwikkeling doormaken, is er in Oostelijk Groningen gedurende de jaren '50 nauwelijks sprake van industrialisering. Beerta is en blijft een bij uitstek boerengemeenschap zonder enige industriële activiteit. In Oude Pekela is in de jaren '50 en '60 eerder sprake van het wegvallen van oude industrieën, met name de plaatselijke strokartonindustrie, zonder dat daarvoor nieuwe fabrieken in de plaats komen. Ook op dit punt is het de vraag of deze verschillende omstandigheden - snelle industrialisering versus het uitblijven daarvan - van invloed zijn op het gevoerde sociaal beleid op lokaal niveau en de wijze waarop in zo'n lokale zorgpraktijk van sociologische kennis gebruik gemaakt wordt.

Dat hier twee Groningse en slechts één Brabantse lokale zorgpraktijk beschreven zijn, heeft tenslotte praktische redenen. In Groningen moesten wel meerdere lokaliteiten onderzocht worden, omdat het toenmalige ontwikkelingsgebied in feite uit heel verschillende regio's bestond. Beerta ligt in het hart van het Oldambt, de landbouwstreek in het noorden van de provincie Groningen. Oude Pekela ligt in de Groningse Veenkolonieën. We zullen zien, dat de specifieke lokale omstandigheden in beide regio's van grote invloed zijn op de wijze waarop hier na de Tweede Wereldoorlog de sociale zorg tot ontwikkeling komt. Het toenmalige ontwikkelingsgebied Noordoost Brabant is daarentegen een vrij homogene streek, zodat hier met de analyse van één lokale zorgpraktijk kan worden volstaan.³

Case-beschrijvingen

Het empirisch deel van dit onderzoek bestaat al met al - naast een beschrijving van het landelijke ontwikkelingsbeleid - uit een drietal 'dorpsgeschiedenissen'. Van elk van de genoemde dorpen wordt een reconstructie gegeven van de ontwikkelingen op het gebied van sociale zorg tussen begin jaren 50 en eind jaren '60. Overigens is hier bewust gekozen voor een beschrijving van de praktijk van de sociale zorg per dorp. Al bij de eerste analyse bleek dat niet zozeer het overheidsbeleid of beschikbare wetenschappelijke inzichten, maar veeleer lokale actoren en omstandigheden hun stempel drukken op de lokale zorgpraktijken. Zo krijgt de sociale zorg in elk van de drie onderzochte dorpen een heel eigen invulling. Typerend voor de hierna volgende *case*-beschrijvingen is dan ook, dat ze in feite allemaal een eigen verhaal bieden. Elk hoofdstuk laat een historisch gegroeide praktijk zien. Bij een meer analytische weergave van de praktijk van de zorg zouden deze lokale uniciteit en details verloren zijn gegaan.

Bij iedere *case*-beschrijving is uitgegaan van de volgende onderzoeksvragen:

- (1) *Wat doet men in de genoemde periode precies in de lokale zorgpraktijk? Welke concrete activiteiten worden ondernomen?*
- (2) *Wie doet dat? Wie zijn de centrale actoren op lokaal niveau?*
- (3) *Waarom doet men dat zo? Wat zijn met andere woorden de achterliggende visies, doelen en belangen van deze lokale actoren?*

Vooraf deze laatste vraag is cruciaal voor dit onderzoek: vanuit de ter plaatse gehanteerde probleemdefinities en visies op zorg kan immers de link gelegd worden met de kennis en inzichten van de toenmalige sociologie. Ook lokale actoren kunnen een beroep doen op beschikbare sociologische informatie en argumenten - al was het maar om hun eigen ideeën en 'definitie van de situatie' te onderbouwen en te legitimeren. Als we het over 'lokale actoren' hebben, moet meteen worden opgemerkt dat één relevante groep van actoren ontbreekt in het verhaal, namelijk gewone burgers c.q. cliënten van de zorg. Dit komt met name door het soort empirische bronnen, dat hier is gebruikt. Deze studie is vooral gebaseerd op schriftelijke stukken van gemeentebesturen en lokale zorginstellingen. In zulke stukken staan doorgaans wel de ideeën van lokale politici, zorgbestuurders en professionele krachten vermeld, maar niet die van de bevolking zelf. Ook bij mijn tweede empirische bron - interviews met lokale sleutelinformanten (toenmalige zorgbestuurders en beroepskrachten) - kwamen de ideeën van de bevolking zelf hooguit indirect aan de orde. (Over de gehanteerde empirische bronnen: vgl. Bijlage I)

Opbouw van het boek

De opbouw van dit boek is als volgt. In het volgende hoofdstuk wordt het theoretisch kader van deze studie gepresenteerd. Aan de hand van het zogenaamde theorie-praktijk-debat, zoals dat de afgelopen decennia in de sociale wetenschappen is en wordt gevoerd, worden vier modellen van de relatie tussen theorie en praktijk onderscheiden. Deze theoretische modellen monden uit in een viertal specifieke onderzoeksvragen, waarop ik in mijn casusbeschrijvingen een antwoord hoop te geven. (H 2) Vervolgens komt de naoorlogse sociologie aan bod, met name het sociologisch denken over industrialisering in het algemeen en over de ontwikkelingsgebieden in het bijzonder. Uit dit stukje disciplinaire geschiedschrijving blijken onder meer de vergaande interventie-idealen van de naoorlogse sociologie. Opvallend is verder dat er op dit vlak onder sociologen eigenlijk geen meningsverschil bestond. De diverse 'stromingen' of 'generaties' die gewoonlijk in de naoorlogse sociologie onderscheiden worden, zijn het op één punt eens, namelijk dat sociaal ingrijpen in het industrialiseringsproces doeltreffend en noodzakelijk is. Ik noem dit de verborgen consensus in de naoorlogse sociologie. (H. 3)

Dan wordt overgegaan tot de analyse van het ontwikkelingsbeleid, zoals dat in de jaren '50 en '60 is gevoerd. Zoals gezegd, wordt dit beleid op twee niveaus beschreven. Begonnen wordt met een schets van de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden. Aan de orde komen: de departementale beleidsvisies, de organisatie van het beleid en het verloop daarvan. Ook wordt - voornamelijk vanuit Haagse optiek - een eerste evaluatie van het beleid gegeven. Haagse beleidsvoerders klagen eind jaren '50, begin jaren '60 herhaaldelijk, dat de doelen van het ontwikkelingsbeleid slechts zeer ten dele gerealiseerd worden. De voor dit beleid beschikbare gelden worden op lokaal niveau heel anders besteed dan is bedoeld. (H. 4) Dit roept de vraag op hoe het ontwikkelingsbeleid op lokaal niveau precies gestalte krijgt en welke achterliggende visies daarbij worden gehanteerd. Dat blijkt uit mijn reconstructie van drie lokale zorgpraktijken. In drie hoofdstukken wordt ingegaan op de ontwikkeling van de zorg in Beerta, Oude Pekela en Uden. Na een algemene schets van de lokale

verwikkelingen op het gebied van zorg wordt de aandacht steeds toegespitst op de rol van sociologen c.q. sociologische kennis en inzichten op lokaal niveau. (H. 5 t/m 7) Ik eindig tenslotte met een samenvatting en bespreking van de belangrijkste bevindingen van dit onderzoek. (H. 8)

2 THEORIE EN PRAKTIJK: VIER MODELLEN

2.1 Inleiding

De verhouding tussen theorie en praktijk is een veel besproken thema in de sociologie. Het is daarbij een onderwerp, dat in de loop der jaren zeer uiteenlopende sentimenten en opinies oproept hetgeen soms tot tegenstrijdige beweringen leidt. Wordt enerzijds gesproken over de toenemende verwetenschappelijking van de hedendaagse samenleving en wijzen kritische sociologen op de disciplinerende werking van de moderne sociale wetenschap, anderzijds wordt ook vaak gesteld dat de praktische invloed van de sociologie gering is. (Schuyt 1987: 197) In dit hoofdstuk wordt enige systematiek in dit theorie-praktijkdebat gebracht door daarin vier modellen te onderscheiden. Tot de modellen ben ik gekomen door twee literatuurbestanden aan elkaar te koppelen, die veelal los van elkaar worden behandeld. Enerzijds is gebruik gemaakt van beleidswetenschappelijke literatuur, met name het zogenaamde benuttingsonderzoek ('*utilization research*') - dat wil zeggen onderzoek over het gebruik van sociaal-wetenschappelijke informatie in het overheidsbeleid - en anderzijds van meer algemene sociologische en sociaalfilosofische beschouwingen over de 'externe' effecten van wetenschap (*in casu* theorieën over professionalisering en normalisering).

Beginnen we met een korte introductie van de vier modellen. De eerste twee, het *instrumenteel* en het *conceptueel* model van wetenschapsgebruik, zijn in feite welbekend; gesproken wordt ook wel van de 'technische' versus de 'culturele' of 'oriënterende' rol van wetenschap. (vgl. De Vries 1984; Schuyt 1986) Het verschil tussen beide opvattingen betreft met name de vraag met welk type informatie een discipline als de sociologie praktisch van invloed is: met concrete beleidsoplossingen of praktijkaanbevelingen dan wel met meer algemene interpretaties en ideeën. Het is in deze termen, dat de discussie over de maatschappelijke betekenis van de sociologie tegenwoordig veelal wordt gevoerd. Beide modellen geven echter slechts een beperkt beeld van de complexe verhouding tussen theorie en praktijk. Zo wordt in beide gevallen de externe werking van wetenschap zondermeer als een kwestie van rationalisering opgevat. Het *machtsmodel* laat daarentegen de andere kant van wetenschap zien. Professionaliserings- en normaliseringstheoretici betogen, dat wetenschappelijke kennis en expertise als een vorm van machtsuitoefening kunnen werken, hetzij ten dienste van bepaalde professionele groepen, hetzij als uiting van dieperliggende disciplinerings-tendenzen in de moderne maatschappij.

Bij alle verschillen hebben deze drie modellen echter één overeenkomst: de verhouding tussen theorie en praktijk wordt steeds als strikt-eenzijdig opgevat. Wetenschap geldt als bron van maatschappelijke rationaliteit, de praktijk zou slechts een passieve ontvanger van kennis en expertise zijn. Beck en Bonß (1989) noemen dit uitgangspunt 'wetenschapscentristisch'. In het *vertalingsmodel* van wetenschapsgebruik, dat op hun ideeën gebaseerd is, wordt de verhouding tussen theorie en praktijk anders voorgesteld. Wetenschap en praktijk zijn hier geen gescheiden werelden meer, maar entiteiten die vloeiend in elkaar overlopen. Enerzijds zijn wetenschappers in de praktijk actief, anderzijds beschikken praktijkmensen zelf over de nodige kennis en expertise. Dit laatste betekent ook, dat de praktijk niet aan de kennis en expertise van wetenschappers is overgeleverd. Praktijkmensen beslissen zelf of en op welke wijze ze kennis in hun praktisch handelen willen incorporeren. Sterker nog, ze zijn bij machte om wetenschappelijke inzichten aan bestaande praktijkbehoeften en -belangen aan te passen. De kern van dit model is, dat wetenschappelijke kennis en bevindingen in de praktijk vaak van karakter veranderen. In het proces van wetenschapsgebruik vindt *transformatie* van kennis plaats.

Deze vier modellen worden in dit hoofdstuk gepresenteerd en van commentaar voorzien. Vooraf zij nog vermeld, dat deze modellen elkaar niet wederzijds uitsluiten. De modellen vullen elkaar eerder

aan in die zin dat steeds een nieuwe dimensie wordt toegevoegd waarmee de complexe verhouding tussen theorie en praktijk beter begrepen kan worden. De onderzoeksvragen, waarmee dit hoofdstuk wordt afgesloten, corresponderen steeds met één of meer van deze modellen. Tevens is het de bedoeling van dit onderzoek om na te gaan met welke van deze modellen de praktijk van wetenschapsgebruik het beste beschreven en begrepen kan worden.

2.2 Het instrumenteel model

De eerste opvatting van de verhouding tussen theorie en praktijk sluit nauw aan bij de hiervoor geschetste, praktische idealen van de naoorlogse sociologie. Het is in feite niets anders dan de professionele belofte, dat sociologische kennis en inzichten een rationele politiek mogelijk maken. Op de achtergrond speelt een specifieke opvatting over wetenschapsgebruik. Het idee is, dat wetenschap concrete oplossingen levert om gesignaleerde maatschappelijke problemen op te lossen c.q. gestelde politieke doelen te realiseren. Deze opvatting wordt 'technisch' of 'instrumenteel' genoemd, omdat wetenschap zich uitsluitend bezighoudt met het zoeken naar adequate beleidsmiddelen. De inhoud van sociale problemen of politieke doelen zijn normatieve kwesties, die buiten het bereik van de wetenschap vallen. Deze opvatting van wetenschapsgebruik treffen we overigens niet alleen in de naoorlogse sociologie of in de hedendaagse beleidswetenschap, maar ook in wat gedurende 20ste eeuw lange tijd als het standaardbeeld van wetenschap geldt. Beginnen we met een korte uitweiding over de wetenschapstheoretische achtergronden van het instrumentele model van wetenschapsgebruik.

Het idee dat wetenschap concrete probleemoplossingen levert, sluit nauw aan bij het zogenaamde standaardbeeld van wetenschap. (vgl. Koningsveld 1984; Kunneman 1986; Koenis 1990) Het gaat hier om een aantal samenhangende uitgangspunten, zowel over de aard van wetenschap als over de manier waarop daarvan in de samenleving gebruik gemaakt wordt. Wetenschap geldt in deze opvatting als een bij uitstek rationele activiteit, een onbevagen en belangeloos streven naar waarheid. Typerend voor deze opvatting van wetenschap is ook, dat een strikt onderscheid wordt gemaakt tussen wetenschappelijke en alledaagse kennis. Wetenschap biedt niet alleen ander, maar beter inzicht in de werkelijkheid en dat komt omdat ze aan de regels van de wetenschappelijke methode voldoet. De veronderstelde superioriteit van wetenschappelijke kennis boven alledaagse legitimeert tenslotte ook de grote praktische rol, die in deze opvatting aan wetenschap wordt toegedacht. Deze praktische kant van het standaardbeeld wordt door Kunneman (1986:20) als volgt beschreven:

"..dit rationeel gecontroleerde leerproces en de wetenschappelijke vooruitgang die daardoor mogelijk wordt gemaakt, zijn essentieel voor maatschappelijke vooruitgang, omdat zij tot de accumulatie van ware kennis leiden en zodoende een rationele oplossing van om het even welk probleem mogelijk maken; wetenschappelijke en maatschappelijke vooruitgang, rationeel handelen en wetenschappelijke kennis zijn zodoende onlosmakelijk met elkaar verbonden".

Wetenschap, die rationele oplossingen biedt voor om het even welk probleem - zo luidt de praktische belofte van het standaardbeeld. Het is echter een wetenschapsopvatting, die al sinds decennia aan kritiek onderhevig is.

Het instrumenteel model in de beleidswetenschap

Wetenschap levert concrete, pasklare oplossingen voor gestelde problemen - zo luidt de kern van het instrumenteel model van wetenschapsgebruik. Weiss spreekt daarom ook wel van het '*problem solving*

model', een opvatting die volgens haar de 'prevailing imagery of research utilization' is. Zij omschrijft de uitgangspunten van deze opvatting als volgt:

"Research will provide empirical evidence and/or conclusions that will help to solve a policy problem. The model is a linear one. A problem exists; information or understanding is lacking either to generate a solution to the problem or to select among alternative solutions; research provides the missing knowledge; a solution is reached". (Weiss 1977: 12)

De uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek zouden dus direct en instrumenteel toepasbaar zijn om concrete beleidsproblemen op te lossen. Wetenschap geldt hierbij als louter waardenneutrale activiteit. Uitgangspunt is een strikt onderscheid tussen vakkennis en politieke praktijk. Politici bepalen de doelen van beleid en stellen vast wat het beleidsprobleem precies is. Wetenschappers kunnen vervolgens aan de slag om daarvoor de 'meest geschikte' (in termen van effectiviteit en efficiency) oplossing te zoeken. Bulmer (1982; 1986) spreekt in deze van het *engineeringmodel* van wetenschapsgebruik. De sociale wetenschap levert concrete, technische middelen om sociale problemen op te lossen. Bulmer noemt dit idee van de socioloog *as technician* een misvatting, die door critici van de sociologie in vakgenoten gelijkelijk wordt gedeeld. Juist de belofte van sociologen, dat hun vak direct toepasbare kennis oplevert, is de reden voor de wijdverbreide teleurstelling in het vak. De sociologie levert inderdaad niet die concrete oplossingen, die *ten onrechte* van haar worden verwacht. (Bulmer 1989: 124)

Dat dit beeld van instrumenteel wetenschapsgebruik, ondanks alle kritiek daarop, zo lang dominant bleef, is overigens wel te begrijpen. Hierbij spelen meerdere factoren. Opgemerkt is al, dat dit instrumenteel model direct in het verlengde ligt van het dominante standaardbeeld van wetenschap. Daarbij sluit het aan bij bestaande *common sense*-opvattingen van wetenschap. De gewone man of vrouw, maar zeker opdrachtgevers van wetenschappelijk onderzoek, verwachten van een discipline als de sociologie niet enkel abstracte bespiegelingen maar concrete oplossingen voor gestelde problemen. Tenslotte sluit dit instrumenteel model nauw aan bij de professionele idealen van sociologen zelf. Enerzijds kunnen ze zich ermee spiegelen aan (althans hun idee van) de moderne natuurwetenschap. Zoals de natuurwetenschap tot allerlei technische toepassingen leidt, zou ook de sociale wetenschap concrete praktijksuggesties moeten leveren. De Vries (1984: 146) betoogt overigens, dat dit idee van een verkeerd begrip van de natuurwetenschap getuigt. Anderzijds suggereert het beeld van instrumenteel wetenschapsgebruik, dat een discipline als de sociologie maatschappelijk nuttig is. Wetenschappers - aldus Weiss - 'have a sniff of power'. Hun studies verdwijnen niet in een of andere bureaula, maar zijn van invloed op het reilen en zeilen van de samenleving. Sociologen denken zich zelf de status en machtspositie van technische experts toe, vergelijkbaar met die van de arts of ingenieur. (Weiss 1977: 8; Bulmer 1982:45)

Het is echter precies in deze droom van praktische bruikbaarheid, dat de sociologie ruw is gestoord. Sociologen hebben zowel hun praktische invloed in het algemeen als hun vermogen om concrete beleidsoplossingen te leveren, overschat. Uit empirisch onderzoek blijkt keer op keer, dat de *directe* invloed van wetenschap op beleid gering is. Weiss (1986:34) schrijft: "Most studies come and go without leaving any discernable mark on the direction or substance of policy".⁴ Het idee van instrumentele *problem-solving* is volgens haar 'wildly optimistic' en gebaseerd op foutieve veronderstellingen, zowel over de wetenschappelijke mogelijkheden als over de aard van het overheidsbeleid. Ook Scott en Shore komen tot ronduit vernietigende conclusies over de praktische invloed van de sociologie:

"First, a great deal of sociological research done for application carries *no discernible policy implications of any kind*; second, in instances where it does, sociology has served as the basis for formulating policy recommendations, less often the basis for enacted policy; and third, most of the recommendations (..) were rejected by policy-making bodies of government as *impractical or politically unfeasible*" (Scott en Shore 1979: 33; cursivering origineel)

Kritiek op het instrumentele model

Behalve de empirische bevinding van het benuttingsonderzoek dat de sociale wetenschap *althans op deze manier* eigenlijk geen praktische rol speelt, is het instrumenteel model ook op theoretische gronden sterk bekritiseerd. Hier worden zes, elkaar deels overlappende punten genoemd.

1. Het instrumenteel model veronderstelt een zekerheid van kennis over causale relaties en sociale regelmatigheden waarover de sociale wetenschap bij de huidige stand van kennis niet beschikt en waarvan velen betwijfelen of zulke kennis wel mogelijk is. Al vroeg betoogde Gouldner (1965: 7), dat de gedachte van praktisch handelen als louter afgeleide van min of meer zekere kennis niet alleen onjuist is, maar ook misleidend:

"Perhaps the truth of the matter is that the applied social scientist makes use of the *concepts* rather than the generalized propositions of pure social science".

Gouldner gaat dus al een stapje verder. Hij meent niet alleen dat sociaal-wetenschappelijke kennis niet de in het instrumenteel model veronderstelde zekerheid biedt, maar ook dat kennis op heel andere wijze gebruikt kan worden dan hier wordt gedacht - in feite wijst hij al op de conceptuele invloed van wetenschap.

2. Door zozeer het zoeken naar oplossingen voor gestelde problemen te benadrukken, negeert het instrumenteel model de hele problematiek van *problem setting*. De impliciete aanname is, zoals Weiss stelt, dat sociale problemen bestaan en voor eenieder duidelijk zijn. Probleemdefinities zijn echter geen objectieve gegevens. Het zijn sociale constructies':

"In real-world practice, problems do not present themselves to the practitioner as givens. They must be constructed from the materials of problematic situations which are puzzling, troubling and uncertain". (Schön 1983:40).⁵

Anderen gaan nog een stap verder en wijzen op het politieke implicaties van de probleemdefinitie. Zo maakt het nogal wat uit of een verstoring van de openbare orde als 'rellen' of als 'opstand van onderdrukte groepen' wordt omschreven. Iedere mogelijke omschrijving van het probleem raakt de belangen van betrokkenen. Daarbij bepaalt de probleemdefinitie vaak al de richting waarin naar oplossingen wordt gezocht, hetgeen voor sommige groepen voordeliger kan uitwerken dan voor andere. Simonis en Van Houten (1987: 315) schrijven:

"De definitie van een sociaal probleem geschiedt mede in termen van de oplossing die men voor ogen heeft. De oplossingen zijn politiek, dat wil zeggen door waarden bepaald en niet door wetenschappelijke rationaliteit".⁶

Probleemdefinities zijn dus bij uitstek normatieve, politieke gegevens. In de praktijk nemen wetenschappers echter vaak slechts één omschrijving van het probleem als 'gegeven'. Impliciet kiezen zij hiermee partij in lopende maatschappelijke debatten over sociale problemen. Schuyt (1987: 203) wijst op het gevaar dat alledaagse werkelijkheidsinterpretaties door wetenschappelijke interpretaties worden weggedrukt: "De wetenschappelijke probleemdefinities worden vanzelfsprekend en krijgen daardoor grote invloed". En het zijn de visies van marginale groepen, die het meest in verdrukking raken.

3. Door ook politieke doelen als gegeven te veronderstellen, gaat het instrumenteel model er impliciet vanuit dat er een consensus over doelen bestaat. Weiss (1986: 33) schrijft:

"Implicit in this model is a sense that there is a consensus on goals. It is assumed that policy-makers and researchers tend to agree on what the desired end state shall be. The main contribution of social science research is to help identify and select appropriate means to reach the goal".

Pas als er over de centrale uitgangspunten en doelen van beleid overeenstemming bestaat, kan wetenschap de haar toebedachte informatieve rol vervullen. In de praktijk is echter onzekerheid en onenigheid over de aard van beleidsproblemen en -doelen eerder regel dan uitzondering. In dit geval kan geen strikt onderscheid gemaakt worden tussen het vaststellen van beleidsproblemen en -doelen. In het zoeken naar adequate oplossingen daarvoor. Er is een soort kritische zone waarin wetenschap en politiek vloeiend in elkaar overlopen. Vaak worden de doelen van een beleidsproject pas definitief vastgelegd als de oplossing in principe in zicht gekomen is. (Habermas 1974: 91) Als dit zo is en als in de beleidspraktijk "...middelen mede bepalend zijn voor de doeleindenkeuze", zoals Simonis en Van Houten (1987: 303) stellen, is het gangbare onderscheid tussen wetenschap en politiek een fictie geworden.

4. Ook meer algemeen kan gesteld worden, dat het instrumenteel model het politieke karakter van beleid negeert. Impliciet wordt er vanuit gegaan, dat beleidsconflicten vooral op een tekort aan informatie berusten en niet op belangentegenstellingen of ideologische geschillen. Pas in dat geval kan wetenschap immers de haar toegedachte puur-informatieve rol vervullen. Uitgangspunt is, zoals Scott en Shore (1979: 72) bondig stellen, dat beleids- en praktijkmensen "...will listen to reason and be persuaded by facts". In feite wordt ervan uitgegaan, dat ook de wereld van het overheidsbeleid wordt geregeerd door de wetten van wetenschappelijke rationaliteit. Ook deze veronderstelling is echter niet erg realistisch. In de beleidspraktijk gaat het om heel andere zaken dan analytische rationaliteit. Beleid is een confrontatie tussen divergerende ideologische uitgangspunten, waardepatronen en belangen van de betrokken actoren. Als beleid zozeer de speelbal van strijdige belangen en normatieve voorkeuren is, zullen de *facts* en *reason* van de wetenschap weinig indruk maken.

5. Juist door haar nadruk op wetenschappelijke informatie en analytische rationaliteit heeft het instrumenteel model geen oog voor andere bronnen van probleemoplossing. Door rationaliteit zozeer met wetenschap te vereenzelvigen, wordt vergeten dat er in de beleidspraktijk vaak al een schat aan intuïtieve kennis en ervaring aanwezig is die in de regel tot adequate probleemoplossing leidt. De overschatting van de mogelijkheden van de professionele wetenschap gaat gepaard met een onderschatting van de betekenis van andere kennisvormen. Lindblom en Cohen (1979: 10) schrijven:

"Information and analysis provide only one route among several tot social problem solving - because .. a great deal of the world's problem solving is and ought to be accomplished through various forms of social interaction that substitute action for thought, understanding or analysis. (..)In addition .. other of information and analysis, ordinary knowledge and casual analysis formost among them - are often sufficient or better .. for social problem solving".

Niet zozeer formele wetenschappelijke kennis, maar alledaagse intuïcties, geroutiniseerde standaardprocedures, en de opgehoopte *personal knowledge* van beleidsvoerders vormen in de praktijk vaak een bron voor min of meer adequate *problem solving*. (vgl. Lindblom 1990)

6. Het instrumenteel model hanteert een verkeerd beeld van bruikbare kennis. Wetenschap streeft er, althans volgens de wetenschapsopvatting die hiervoor als het standaardbeeld is aangeduid, vooral naar om algemene uitspraken over universele verschijnselen te doen. De vraag is echter of dit soort kennis praktisch bruikbaar en relevant is. Volgens Schön (1983) verlangt de praktijk, die voortdurend met onzekerheid, instabiliteit en unieke gevallen geconfronteerd wordt, een ander soort van kennis. Geen kennis van universele verschijnselen en algemene regelmatigheden, maar begrip van unieke gevallen. Het is zelfs maar de vraag of juist wetenschappers zulke kennis moeten produceren. Schön bepleit *reflexive practioners* - concreet doelt hij op psychotherapeuten, managers en stadsplanners - die zelf bij machte zijn om algemene wetenschappelijke inzichten naar concrete praktijkgevallen te vertalen. De uitweg uit dit dilemma tussen de (gangbare) wetenschappelijke logica en het streven naar praktische relevantie zou liggen in een nieuwe, pragmatische praktijkepistemologie.⁷ Deze notie van *reflexive practitioners*, die niet enkel bestaande kennis in hun praktisch handelen toepassen, maar daarbij ook zelf nieuwe kennis en inzichten produceren, loopt in feite vooruit op wat hierna het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik wordt genoemd.

2.3 Het conceptuele model

Het instrumenteel model poneert hoge verwachtingen omtrent de praktische rol, die een discipline als de sociologie in politiek en samenleving zou spelen. Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk, dat de praktische resultaten van de sociologie teleurstellen. Toch blijkt de sociologie terdege praktisch van invloed, zij het heel anders dan sociologen zelf hadden verwacht. Niet zozeer hun concrete beleidsvoorstellen spelen een rol in het overheidsbeleid, maar wel hun meer algemene visies en werkelijkheidsinterpretaties. Als producent van verhelderende visies en interpretatiekaders verschaffen sociologen niet alleen beleidsvoerders, maar alle burgers de intellectuele middelen om de eigen leefsituatie en het maatschappelijk gebeuren beter te doorgronden. Dit is de centrale gedachte achter het tweede model van de verhouding tussen theorie en praktijk, het conceptuele model. We zullen zien, dat juist deze opvatting over wetenschapsgebruik onder hedendaagse sociologen veel aanhangers heeft. Ik bespreek echter, behalve het model zelf, ook enkele kritiekpunten op deze opvatting.

Commentaarwetenschap

De bijdrage van sociaal-wetenschappelijk onderzoek aan het overheidsbeleid ligt niet zozeer op het vlak van discrete informatie en concrete beleidsoplossingen, maar van algemene ideeën. Juist zulke algemene noties en ideeën kunnen tot effect hebben, zeker als ze een uitdaging voor bestaande inzichten en beleidsroutines vormen, dat beleidsvoerders de wereld anders gaan 'zien' en op den duur ook anders gaan handelen. Na empirisch onderzoek concluderen Weiss en Bucuvalas dat het belangrijkste gebruik van onderzoek door beleidsvoerders op dit conceptuele vlak ligt:

"As the decisionmakers .. reported, a much more common mode of research use is the diffuse and undirected infiltration of research ideas into their understanding of the world. They reported few deliberate and targeted uses of the findings from individual studies. Rather they absorbed the concepts and generalizations of many studies over extended periods of time and they integrated research ideas, along with other information, into their interpretation of events. (..)Over time it affects what they think and what they do. It is not planned and conscious use, but the research information and ideas that percolate into their stock of knowledge represent a part of intellectual capital upon which they draw in the regular course of their work". "By and large, officials value research not only for the specific data it provides but more importantly for its *ideas*. It is the generalizations and concepts from the social sciences that often find most usefull in helping them construct their images of their mission". (Weiss en Bucuvalas 1980: 263, 269; cursivering origineel)

Het conceptueel model is in veel opzichten het spiegelbeeld van het hiervoor besproken instrumenteel model. Volgens deze laatste opvatting ligt de praktische bruikbaarheid van wetenschappelijke informatie vooral op het vlak van harde data en concrete beleidsoplossingen. Het conceptueel model benadrukt daarentegen de waarde van ideeën. Niet afzonderlijke onderzoeksbevindingen, maar de algemene concepten en ideeën uit onderzoek worden gebruikt. Juist daaraan ontleen beleidsvoerders een besef van hoe de wereld werkt. (Weiss 1983: 219) De maatschappelijke betekenis van wetenschap is dan ook geen kwestie van waardevrije expertise, zoals vanuit het instrumenteel model verondersteld. Het conceptueel model onderkent, dat de algemene noties waarmee sociale wetenschappers praktisch van invloed zijn "...nooit helemaal 'waar' of waardevrij.." zijn. (Schuyt 1986: 15) Een ander verschil tussen beide modellen is de wijze waarop wetenschap met beleidsproblemen en -doelen omgaan. Tegenover het denken in termen van 'gegeven' probleem- en doelstellingen van beleid van het instrumentele model, ligt de beleidsrelevantie van de sociologie volgens het conceptueel model juist in haar vermogen om beleidsproblemen opnieuw te formuleren en zelfs de beleidsagenda te herschrijven. (Weiss 1977: 16). Tenslotte verschillen beide modellen over de manier waarop wetenschap op beleid van invloed kan zijn. Vanuit het instrumenteel model wordt wetenschapsgebruik vaak als 'alles-of-niets'-kwestie opgevat. Als de beleidsaanbevelingen niet worden gebruikt, is het onderzoek voor niets geweest. Vanuit het conceptuele model is er daarentegen meer aandacht voor de indirecte en lange termijneffecten van wetenschappelijke expertise. Nieuwe inzichten, ook al sorteren ze in eerste instantie geen concreet effect, kunnen op den duur het denken IIIn handelen van beleidsvoerders toch becnvloeden - zij het vaak slechts partieel.

Aan een oud sociologisch ideaal refererend, wordt in deze ook wel van *enlightenment* gesproken. Bulmer (1982: 49) citeert de Amerikaanse socioloog Shills, die begin jaren '60 al vond dat sociologie méér moet zijn dan enkel technische expertise:

"The proper calling today of sociology is the illumination of opinion. (..)Like the *philosophes* (of the Enlightenment), sociologists will be the commentators and illuminators of the current scene..".

De sociologie als *commentaarwetenschap* die haar tijdgenoten een frisse kijk op het maatschappelijk gebeuren oplevert - zo luidt het nieuwe professionele ideaal dat zeker onder Nederlandse sociologen veel aanhang heeft verkregen. De Swaan (1985: 92) wees als één van de eersten op de verspreiding van sociologische noties en ideeën bij 'een algemeen, gevormd en belangstellend publiek'. In een tijd, waarin iedereen over het gebrek aan praktische relevantie van de sociologie sprak, meende De Swaan van een 'succes van de sociologie' te mogen spreken. Schuyt (1986: 15) noemt dit de 'oriënterende' rol

van de sociologie: wetenschappelijke beschouwingen en redeneringen vormen een hulpmiddel voor burgers om zichzelf een beeld te vormen van het reilen en zeilen van de samenleving. Wetenschap verschaft leden van de samenleving een oriëntatie of, zoals Schuyt stelt, een zeker houvast. Van Doorn (1989: 193-195), tenslotte, spreekt zelfs van de sociale wetenschappen als 'representaties van intellectuele redelijkheid'. Volgens hem is de sociologie een 'potentiële bron van maatschappelijk inzicht' - mits zij zich wel 'uit het keurslijf van het wetenschappelijk standaardbeeld' weet te bevrijden. Dit zou volgens hem een nieuwe verbinding van theorie en praktijk impliceren: sociologen leveren niet alleen geschikte beleidsmiddelen, maar ook een ethische reflectie over het gevoerde beleid.

Kritiek op het conceptueel model

Onder vakgenoten lijkt zich dus een brede consensus over de conceptuele rol van de sociologie af te tekenen. Toch is er ook kritiek op het conceptuele model mogelijk. Drie punten van kritiek worden genoemd.

1. Het conceptueel model pretendeert de burger verhelderende inzichten over het functioneren van de samenleving te geven. De vraag is echter of sociologen daadwerkelijk over zulke verhelderende inzichten beschikken of dat ze - zoals Glazer (1967: 76) opmerkte - vooral bezig zijn met "...unveiling illusions that deceive no one"?

2. Verder kan op de impliciete overeenkomst tussen het instrumentele en conceptuele model gewezen worden. Beide opvattingen verschillen over de precieze wijze waarop wetenschap praktisch van invloed kan zijn, maar over de aard van de verhouding tussen wetenschap en praktijk bestaat geen meningsverschil. In beide modellen geldt de verhouding tussen theorie en praktijk als eenzijdige relatie. Wetenschap spreekt, de praktijk luistert - zo luidt het onweersproken uitgangspunt in beide opvattingen. Hiermee verkrijgt ook het conceptuele model van wetenschapsgebruik echter elitaire trekjes, zoals Bryant (1991: 178-179) opmerkt: "...the sociologist brings light to the benighted - and the conceit - the sociologist announces and the world responds". Vooruitlopend op het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik kan worden gesteld, dat deze opvatting zeker in onze hedendaagse samenleving weinig realiteitswaarde meer heeft. In onze sterk verwetenschappelijkte samenleving, waarin een groot deel van de bevolking over een wetenschappelijke opleiding beschikt, is wetenschappelijk denken een vrij alledaags verschijnsel geworden. Hiermee behoort de klassieke afhankelijkheidsrelatie tussen wetenschappers en 'leken' steeds meer tot het verleden. (vgl. Beck 1986)

3. Tenslotte valt het op, dat wetenschapsgebruik ook in het conceptueel model een uitgesproken positieve connotatie heeft. Gesproken wordt van '*enlightenment*' en van de hulp die wetenschap beleidsvoerders en andere leken kan bieden bij het structureren van hun probleempercepties en alledaagse interpretaties. Er wordt zondermeer vanuit gegaan, dat wetenschapsgebruik een kwestie van rationalisering is. Ook hierin verschilt het conceptueel model overigens niet van het instrumentele model. Wetenschap geldt steeds als de bron van maatschappelijke rationaliteit. Niet iedereen is echter evenzeer over deze 'sociologisering' van het alledaagse denken te spreken. Zo noemde Schelsky (1975) de sociologen een nieuwe 'priesterklasse', die hun tijdgenoten met hun eigen 'sociologische heilsleer' opzadelen - om er uiteindelijk zelf beter van te worden. Anderen wezen op de disciplinerende werking van de sociale disciplines. Om deze kant van wetenschap - zeg maar, de externe machtseffecten van wetenschappelijke kennis en expertise - gaat het in het volgende model.

2.4 Het machtsmodel

Wetenschap wordt in de Westerse traditie vooral met termen als rationaliteit en emancipatie geassocieerd. Dit fundamentele uitgangspunt zagen we ook in de beide voorgaande modellen van wetenschapsgebruik. De laatste decennia is echter ook veel geschreven over de *machtseffecten* van wetenschap. Wetenschappelijke kennis en expertise zouden machtsinstrumenten vormen, hetzij om de professionele belangen van wetenschappers zelf te behartigen, hetzij om bestaande maatschappelijke belangen en machtsposities te legitimeren c.q. te ondermijnen. Om deze kant van wetenschap gaat het in de derde opvatting van de verhouding tussen theorie en praktijk, het machtsmodel. De term 'machtsmodel' wordt hier gebruikt als overkoepelend begrip voor diverse sociaal-wetenschappelijke theorieën, die ieder op hun eigen wijze op de externe machtseffecten van wetenschap duiden. Deze notie treffen we enerzijds bij sociologische beschouwingen over het verschijnsel 'professionalisering' en anderzijds in de these van auteurs als Foucault en Donzelot over de normaliserende en disciplinerende werking van de moderne sociale wetenschap.

Beginnen we echter met het verschijnsel 'macht' nader te omschrijven. In de sociologie zijn hiervan meerdere definities gangbaar. In alle gevallen is macht echter een *relationeel* begrip: het beschrijft de verhouding tussen bepaalde personen of collectiviteiten. In de klassieke omschrijving, die op Weber teruggaat, wordt macht omschreven als "...de kans die men heeft om in een sociale verhouding de eigen wil ook in geval van tegenstand door te zetten, onverschillig waarop deze kans berust". Macht veronderstelt in deze visie dus een expliciete tegenstelling tussen twee actoren, waarbij de één de ander tegen de eigen wil in een bepaald gedragspatroon opdringt. (vgl. Stuurman 1985: 31ev.) Volgens Lukes (1974) kan echter ook van machtsuitoefening gesproken worden als er geen expliciete tegenstelling tussen twee actoren is. Machtsuitoefening betekent niet alleen dat iemand tegen diens expliciete wil tot een bepaald gedrag gedwongen wordt, maar ook de beïnvloeding van het bewustzijn van mensen. Zulke verborgen machtsuitoefening, waardoor mensen het zicht op de eigen belangen en behoeften verliezen en expliciete belangenconflicten geeneens opkomen, is misschien wel de meest vergaande vorm van macht. Immers door het bewustzijn van mensen te beïnvloeden, verliezen ze het zicht op de eigen behoeften en belangen en beseffen ze niet dat een bepaald gedrag tegen hun eigen wil is.

Waar Lukes op doelt, kan ook als de *definitiemacht* omschreven worden. Dit is het vermogen van bepaalde actoren om de eigen definitie van de sociale werkelijkheid tot de maatschappelijk geldige te maken. (Gabriëls 1995) Vooral de moderne sociale wetenschappen zouden in hoge mate met definitiemacht begiftigd zijn. Dit verschijnsel definitiemacht staat ook centraal in de professionaliserings- en normaliseringstheorieën die hier besproken worden. Dat moderne professies c.q. de sociale disciplines macht uitoefenen, blijkt vooral uit het feit dat ze erin slagen om anderen een bepaald beeld van zichzelf en van de sociale situatie op te dringen. Er is hier sprake van macht, niet zozeer in de zin dat mensen tegen hun wil tot een bepaald gedrag gedwongen worden, maar in de zin dat professionele en wetenschappelijke noties in het alledaags bewustzijn doordringen en op het zelfbegrip - het zicht op de eigen behoeften en belangen - van burgers van invloed zijn.

Professionalisering

Sociologen hebben een dubbelzinnige verhouding tot het verschijnsel 'professionalisering'. Zijn sociologen enerzijds zelf bij een zekere professionele positie met bijbehorende status gebaat, anderzijds hebben zij met hun professionaliseringskritiek uit de jaren '60 en '70 als geen ander bijdragen tot de ontluistering van het professionele ethos. De mythe van de belangenloze deskundigheid van tal van professies werd doorgeprikt. De *professional* - psychiater, medicus of welzijnswerker - werd ontmaskerd als iemand met 'ook maar' een belang. Van Doorn merkt echter terecht op, dat deze kritiek op de professies indirect ook op de sociale wetenschap zelf terugslaat.

Typierend voor de *professional* is immers niet haar machtspositie op zich, maar vooral het feit dat zij deze positie aan haar beschikking over kennis ontleent. In de persoon van de *professional* vermengt zich kennis en macht. Professionele beroepsgroepen zijn, zoals Van Doorn (1988: 196) opmerkt, bij uitstek

"..producenten, beheerders en distributeurs van '*applied knowledge*' (...). Door de machtsfuncties van de traditionele professies aan te wijzen wordt tegelijkertijd licht geworpen op de invloedrijke positie van de moderne interventiewetenschappen".

Inzicht in het verschijnsel professionele macht zegt dus ook iets over de machts effecten van wetenschappelijke kennis en dat is precies waarom het hier gaat.

Wilding (1982) onderscheidt verschillende manieren waarop professionele groepen macht uitoefenen. Behalve over hun zorgvuldig gekoesterde autonome zeggenschap over het eigen werkveld en hun invloed op het overheidsbeleid beschikken *professionals* ook over het vermogen om andermans problemen en behoeften te definiëren. In Nederland is dit thema door De Swaan uitgewerkt. De Swaan (1979: 21) spreekt van 'protoprofessionalisering' en doelt daarmee op "..veranderingen in de alledaagse oriëntatiewijzen en levensgewoonten van leken als extern effect van een professionaliseringsproces". Protoprofessionalisering is als het ware het voorportaal voor professionele zorg. Alvorens voor professionele hulp in aanmerking te komen, moeten cliënten eerst leren om zichzelf en hun problemen als het ware door de 'bril van de deskundige' te zien. Het gaat het niet alleen om veranderende cognitieve oriëntaties, maar ook om het aanleren van bepaalde gewoonten en een professionele houding. Daarbij merkt hij op, dat dit 'uitzaaiingsproces' van professionele noties en houdingen niet alleen in het directe contact tussen cliënt en deskundige tot stand komt, maar tevens door de vooraanstaande rol van deskundigen in de hedendaagse media. Overigens is protoprofessionalisering volgens De Swaan geen sprake van machtsuitoefening. Integendeel, protoprofessionalisering maakt cliënten in zekere zin mondig en weerbaar. Juist professionele noties en begrippen helpen mensen hun vaak diffuse en weinig gearticuleerde onvrede te verwoorden in termen waarmee zij geholpen kunnen worden.

Anderen zien de professionele *definitiemacht* echter minder rooskleurig dan De Swaan. Keulartz (1987:87) merkt op, dat cliënten door protoprofessionalisering steeds afhankelijker van experts worden:

"Mensen worden tot 'leken' gedegradeerd: hun competenties en capaciteiten worden gediskwalificeerd, hun percepties en definities van problemen en oplossingen ongeldig verklaard en hun mogelijkheden tot zelfbepaling en zelfbeschikking gedegradeerd".

Ook Wilding bespreekt het professionele vermogen om andermans problemen te verwoorden als een vorm van macht. Hij wijst erop, dat zulke professionele probleemdefinities selectief zijn. Deskundigen definiëren de problemen van hun cliënten zodanig, dat zijzelf daarvoor een oplossing in huis hebben. Daarbij omschrijven professionele hulpverleners problemen op een heel specifieke manier, eerder in individuele dan in structurele termen. Alcoholisme geldt als ziekte, armoede als individueel tekort en rouw als een depressie. Dit zijn de termen waarin professionele hulpverleners problemen kunnen aanpakken. Het effect is echter, dat de maatschappelijke oorzaken van zulke problemen achter de horizon verdwijnen. (Wilding 1982: 29-33),

Het verschijnsel definitiemacht staat ook centraal in de analyse van de medische professie van Zola. Medici ontleen hun machtspositie uit hun 'beheer over de definitie'. Het is aan de arts om te bepalen

wie 'ziek' of 'gezond' is, wie voor medische zorg in aanmerking komt en wie niet. Zulke oordelen kunnen verstrekkende gevolgen hebben. Uiteindelijk beslissen artsen over leven en dood; dit maakt hun macht vergelijkbaar met de vroegere machtspositie van de kerk en de rechtbank. Medische macht en de vroegere kerkelijke macht lijken volgens Zola ook op elkaar, omdat het in beide gevallen om morele oordelen gaat. Ziekte is niet alleen een fysieke aandoening, het is vaak ook een bepaald gedrag of verschijnsel dat als maatschappelijk ongewenst geldt. Zola wijst er verder op, dat steeds meer ongewenste verschijnselen inmiddels als ziekte worden gezien. Wat vroeger als immoraliteit gold - verslaving, drankzucht of homoseksualiteit - wordt tegenwoordig als medisch probleem opgevat. Waar de macht van de kerk dus afneemt, neemt de macht van de medische stand in de moderne maatschappij evenredig toe. Steeds meer dagelijkse zaken worden met de etiketten 'ziek' en 'gezond' aangeduid, waarmee ze onder de zeggenschap van artsen vallen. Zola noemt dit de 'medicalisering' van de moderne maatschappij. (vgl. Mol en Van Lieshout 1989: 51-55)

Normalisering

De fusie van kennis en macht is het meest vergaand beschreven in het werk van Foucault. Volgens Foucault spreekt uit de hele moderne geschiedenis een inherente machtstendens. Ook de sinds 1800 opgekomen sociale wetenschappen dragen aan deze tendens bij in die zin, dat sociaal-wetenschappelijke concepten worden ingezet om mensen te disciplineren en te normaliseren. Wetenschap produceert niet zomaar 'waarheid', maar 'waarheidsmacht'. Het effect van de moderne sociale wetenschap is het ontstaan van een disciplinerend en normaliserend regime dat mensen in het keurslijf van de disciplinaire samenleving dringt. Een dergelijke analyse treffen we ook bij Donzelot (1979). Hij beschrijft hoe vanaf de 18de eeuw allerlei interventies rond het gezin tot stand komen. Deze interventies zijn gericht op het persoonlijke en seksuele gedrag, de hygiënische situatie, kinderopvoeding, enzovoort. De opkomende sociale wetenschappen spelen hierbij een cruciale rol: zij leveren de beelden van wat 'normaal' of 'gezond' is, die richting geven aan de interventies. De centrale boodschap van Donzelot is, hoe middels gerichte ingrepen en met behulp van de 'sociale disciplines' een bepaalde normaliteit geproduceerd wordt.

Foucault (1981) onderscheidt daarbij twee vormen van macht. De nieuwe vorm van macht, die rond 1800 opkomt, is niet negatief en repressief, maar juist positief en constructief. Deze macht is niet zozeer gericht op het afschrikken en afstraffen van ongewenst gedrag, maar op het positief vormgeven en produceren van gewenst gedrag. Foucault spreekt van sociale 'dressuur' waarmee economische nuttige en politiek volgzame lichamen geproduceerd worden. Dit is precies wat er volgens Foucault sinds het begin van de 19de eeuw in allerlei sociale instituties zoals krankzinnigengestichten, gevangenissen en fabrieken gebeurt. Dergelijke interventies hebben - in onze terminologie - zowel een conceptuele als een instrumentele kant. Enerzijds wordt steeds een onderscheid gemaakt tussen normale mensen en probleemgevallen, waarbij de sociale wetenschappen de conceptuele middelen (begrippen als 'gek'/'normaal', 'ziek'/'gezond') leveren. Anderzijds worden probleemgevallen voor behandeling afgezonderd, waarbij een onderscheid tussen 'harde' en 'zachte' interventies gemaakt kan worden. Harde interventies zijn het opsluiten en onder toezicht plaatsen van probleemgevallen in gevangenissen of soortgelijke instituten. Zachte interventies zijn de onderzoeken (gesprekken, tests of ondervragingen) van geneeskundigen, psychiaters, pedagogen of gezinsociologie. Foucault benadrukt dat ook zulke sociale onderzoeken een vorm van machtsuitoefening zijn. Het zijn immers technieken ter correctie en vervolmaking van de disciplinaire macht.

De sociale wetenschappen produceren dus niet zozeer kennis of waarheid, maar *waarheidsmacht*. Met deze dubbelterm wil Foucault tot uitdrukking brengen, dat de noties en ideeën van de sociale wetenschappen niet los gezien kunnen worden van de externe machts effecten die ze produceren.

Kennis en macht vallen samen. Deze visie op de verhouding tussen theorie en praktijk blijkt ook uit een ander centraal begrip bij Foucault. In zijn historische studies beschrijft hij de opkomst van bepaalde concepten, die deel uit maken van een netwerk van begrippen. Foucault spreekt van een bepaald *discourse*, dat nog het beste als 'taalpraktijk' vertaald kan worden. (vgl. Karskens 1986: 88; Willems 1989: 89) Met deze term wordt het constructieve karakter van wetenschap benadrukt. Het wetenschappelijk discours bestaat niet uit neutrale constatering, maar betekent een ingrijpen in de sociale werkelijkheid. Wetenschap brengt een bepaalde orde aan in de sociale werkelijkheid en ordenen betekent altijd beheersen, bepalen wat mensen zijn en wat ze behoren te zijn. Deze thematiek speelt al in Foucault's eerste werk, *De geschiedenis van de waanzin* (1961). Foucault beschrijft hier hoe tegelijk met en zelfs door de opkomst van de psychiatrie de waanzin ontstond. Abnormaal gedrag is het bijproduct van deze nieuwe tak van wetenschap. Niet dat mensen voor die tijd niet vreemd deden, maar hun gedrag kon pas als 'abnormaal' benoemd worden toen er een wetenschap van het abnormale gedrag ontstond. Juist door zulke scherpe scheidslijnen aan te brengen - door afwijkende gevallen als 'abnormaal' te classificeren en voor behandeling af te zonderen - creëert wetenschap in feite abnormaliteit. (vgl. Willems 1989: 86-89; Mol en Van Lieshout 1989: 64-77)

Kritiek op het machtsmodel

Alvorens een kritiek op het machtsmodel te formuleren, zullen we eerst nagaan wat de besproken professionaliserings- en normaliseringstheorieën gemeenschappelijk hebben. Hoewel de relatie tussen kennis en macht op verschillende manieren wordt uitgewerkt, kunnen twee centrale uitgangspunten van het machtsmodel benoemd worden. Ten *eerste* wordt de relatie tussen theorie en praktijk, tussen deskundigen en leken steeds als een bij uitstek eenzijdige en hiërarchische verhouding opgevat. Deskundigen, dat wil zeggen degenen die over professionele kennis beschikken, worden als handelende actor voorgesteld, hun cliënten als louter passieve ontvangers van zorg of, erger nog, als 'te beregelen' objecten. Een *tweede* overeenkomst tussen deze theorieën is, dat de 'externe werking' van wetenschap consequent in het licht van macht wordt gezien. Gesproken wordt van 'definitiemacht' of 'waarheidsmacht'. Anders dan in het hiervoor besproken conceptuele model wordt de verbreiding van wetenschappelijke noties in het alledaags bewustzijn hier niet als verheldering opgevat, maar als een vorm van machtsuitoefening. Wetenschappelijke noties en ideeën fungeren als een vorm van macht in die zin, dat ze een aanslag zouden zijn op het zelfbegrip en de autonomie van burgers.

Van de hier genoemde auteurs neemt De Swaan overigens op beide punten een uitzonderingspositie in. Van een tegenstelling tussen deskundigen en leken is bij hem geen sprake. Hij schetst de verhouding tussen beide groepen juist in termen van wederzijdse afhankelijkheden, al onderkent hij dat de machtsbalans geregeld naar de eerste groep doorslaat. Verder meent De Swaan, zoals al is opgemerkt, dat de overname van professionele visies en houdingen door leken niet zondermeer als kwestie van macht moet worden opvat, maar als iets dat bijdraagt tot de mondigheid van burgers. Juist door professionele kennis en begrippen over te nemen, aldus De Swaan, krijgen cliënten een beter begrip van zichzelf en van hun situatie. Tenslotte ontkent hij dat *professionals* problemen benoemen die er niet zijn - zoals professionaliseringscritici steeds beweren. Natuurlijk richt de vraag naar professionele hulp zich naar het bestaande aanbod, maar dat betekent niet dat de misère waarin mensen om hulp vragen nog niet bestond. (De Swaan 1979: 12) Ondanks zulke nuances kan men De Swaan wel degelijk bij het machtsmodel plaatsen. Zo betoogt Van Lieshout (1993: 54ev.), dat ook De Swaan uitgaat van een 'dichotome' relatie tussen theorie en praktijk, tussen deskundigen en leken. De laatsten nemen weliswaar professionele begrippen over, waaraan ze ook een zekere macht ontleen, maar het zijn de deskundigen, die zulke kennis en inzichten verbreiden. 'Leken' zijn ook voor De Swaan

".niet meer dan de ontvangers van de wetenschappelijke kennis en spelen geen actieve rol in de protoprofessionalisering". (Vos en Willems 1989: 209)

Dit is precies het verschil met het 'vertalingsmodel' van wetenschapsgebruik, dat hierna aan de orde komt. Typerend voor deze laatste opvatting is juist het idee, dat 'leken' niet zomaar kennis ontvangen en gebruiken, maar die kennis transformeren en zelfs mee-produceren.

Eerst echter de kritiek op het machtsmodel. Beide centrale uitgangspunten van het machtsmodel (de vermeende hiërarchische relatie tussen theorie en praktijk en de machtswerking van wetenschap) treffen we het meest uitgesproken in het werk van Foucault. Tegen hem zijn echter ook bezwaren ingebracht. Hier worden twee punten genoemd.

1. Foucault schetst een eenzijdig en monolithisch beeld van de sociale wetenschap. Wetenschap is bij hem als het ware gevangen in de dwangbuis van bestaande maatschappelijke praktijken, die onvermijdelijk bepaalde 'waarheidsregimes' produceren. Dit gaat echter voorbij aan de pluriformiteit en uitgesproken kritische tradities, die zeker in een discipline als de sociologie altijd hebben bestaan. (Koenis 1990: 37)⁸ Meer algemeen is Foucault's visie eenzijdig te noemen in die zin dat hij slechts oog heeft voor de normaliseringstendensen in de moderne maatschappij en niet voor de tegenbewegingen. Juist door zulke wetenschappelijke IIIn maatschappelijke tegenkrachten te veronachtzamen, krijgt Foucault's visie het karakter van een 'ever-disciplining theory'. Disciplineren en normalisering verschijnen bij hem als onontkoombare en onomkeerbare eigenschappen van de opkomende, moderne maatschappij.⁹

2. Daarbij neigt Foucault ertoe de disciplinerende werking van de moderne, sociale wetenschappen te overschatten. De vraag is namelijk of de 'sociale disciplines' echt zo'n grote invloed hadden als Foucault veronderstelt. Waren sociale wetenschappers daadwerkelijk bij machte om bestaande interventiepraktijken naar hun hand te zetten en hun disciplinaire strategieën in praktijk te brengen? Gastelaars (1985: 21) merkt op dat sociale wetenschappers weliswaar vergaande ambities hadden om de door hen behandelde objecten te 'disciplineren' en te 'beregelen', maar dat zulke ambities niet bij voorbaat als geslaagd beschouwd mogen worden:

"Zelfs de machtigste onder de professies blijken niet te ontkomen aan de confrontatie met de vaak ingewikkelde machtsverhoudingen en politiek-ideologische debatten op en rond hun (toekomstig) werkterrein".

Ook Stehr betoogt, dat Foucault de externe effecten van wetenschap overschat. De vergissing die hij maakt, aldus Stehr, is dat hij de sociaaltechnologische *pretenties* van het instrumenteel model zondermeer voor 'waar' houdt. In feite zijn wetenschapskritische auteurs als Foucault dus niet kritisch genoeg. Zij gaan niet na of de praktische idealen en pretenties van het instrumentele model daadwerkelijk in praktijk gebracht zijn. (Stehr 1991: 60; vgl. Snel 1994) Deze kritiek op Foucault brengt ons weer terug bij de centrale vraagstelling van deze studie, namelijk hoe groot de praktische invloed van een discipline als de sociologie daadwerkelijk is. De impliciete overeenkomst tussen Bille tot dusver besproken modellen is, dat de veronderstelling dat wetenschap inderdaad externe effecten sorteert. In de laatste opvatting, het 'vertalingsmodel' van wetenschapsgebruik, worden hierbij enige relativerende kanttekeningen geplaatst.

2.5 Het vertalingsmodel

In de besproken modellen wordt steeds een heel ander beeld van wetenschapsgebruik geschetst. De één benadrukt de concrete probleemoplossingen die wetenschappers leveren, volgens de ander ligt de praktische waarde van wetenschap vooral in haar meer algemene verhelderende ideeën. Sommigen zien wetenschapsgebruik primair als een kwestie van rationalisering, anderen zien het juist als vorm van machtsuitoefening. Bij alle verschillen hebben de voorgaande modellen echter één ding gemeenschappelijk: in alle gevallen wetenschapsgebruik opgevat als een diffusie van wetenschappelijke noties, kennis en attitudes in een niet-wetenschappelijke praktijk. De verhouding tussen theorie en praktijk zou louter een kwestie van eenrichtingsverkeer zijn. Gesproken wordt van een diffusietheorie van kennisverbreiding. Typerend voor deze theorie is de aanname, dat de praktijk enkel als ontvangers van kennis wordt voorgesteld en zelf geen actieve rol in dit proces van kennisverbreiding speelt. (Vos en Willems 1989: 208) Deze aanname was bepalend voor de richting waarin het gangbare benuttingsonderzoek is ingeslagen. Onderzocht wordt vaak of wetenschappelijke informatie al dan niet in de praktijk gebruikt wordt en welke factoren de kans op gebruik vergroten. De vraag *hoe* wetenschappelijke informatie in praktijk gebruikt wordt, wordt doorgaans niet gesteld. Anders gezegd, de praktijk zelf blijft veelal een *black box*. Ten onrechte, want juist op dit punt zijn er vele interessante vragen. Hoe gaan praktijkmensen met nieuwe informatie om? Hoe wordt zulke informatie in de praktijk begrepen en al dan niet in praktisch handelen omgezet? Welke transformaties ondergaat kennis alvorens ze praktisch wordt toegepast? Zulke vragen staan centraal in het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik.

Dit vertalingsmodel is vooral gebaseerd op de ideeën van Beck en Bonß. (1989) De term 'vertalingsmodel' stamt echter van Latour. Beginnen we met kort op zijn ideeën in te gaan. Zelf beschrijft Latour het verhaal van de dieselmotor om dit model te verduidelijken. Volgens Latour bestaan er rond dergelijke uitvindingen en rond kennisproductie in het algemeen veel misverstanden. We denken vaak dat nieuwe vindingen of inzichten op een enkel briljant idee zijn terug te voeren, maar dat is meestal niet het geval. Zo ook bij de motor van Diesel. De dieselmotor ontstond niet op een ochtend uit de geest van de heer Diesel, maar was het product van jarenlang werken, uitproberen, veranderingen aanbrengen in het oorspronkelijk concept, enzovoort. Toen de motor uiteindelijk op de markt kwam, bleek ze nauwelijks te functioneren en moest men opnieuw aan de slag om verbeteringen aan te brengen. Op deze wijze werden in de loop der jaren talloos verschillende exemplaren en prototypes van de dieselmotor geproduceerd. Latour benadrukt dat dit ontwikkelingsproces een collectief gebeuren was. Naast Diesel zelf droegen allerlei ingenieurs en technici, wetenschappers en praktijkmensen eraan bij. De motor die uiteindelijk wel functioneerde, werd niet door Diesel zelf gemaakt, maar door technici van een machinefabriek en had in feite weinig met het oorspronkelijk ontwerp te maken. Er ontstond zelfs een meningsverschil over de vraag wiens motor het eigenlijk was. Diesel gaf zijn naam, maar was - in termen van Latour - niet de 'oorzaak' van de motor. (Latour 1988: 136, 177ev)

Uit dit voorbeeld kunnen we twee observaties ontleen, die typerend zijn voor het vertalingsmodel. De kern van dit model is, ten *eerste*, dat wetenschappelijke kennis zelden onveranderd in de praktijk gebruikt worden. Latour schrijft:

"We zijn allemaal multi-geleiders en kunnen de beweringen die onze hulp nodig hebben om zich te verspreiden en bestendigen afwijzen, doorgeven, afbuigen, wijzigen, negeren, aantasten of ons toe-eigenen". (1988: 181)

Anders gezegd, er is voortdurend sprake van *transformatie* van kennis. Juist doordat ze in de praktijk gebruikt worden, veranderen wetenschappelijke noties en bevindingen van karakter. Latour noemt dit 'vertaling'. Wetenschapsgebruik is geen kwestie van 'passieve overname' van kennis in de praktijk, maar "...een actief proces van verwerking en inpassing binnen een reeds bestaand interpretatiekader". (Vos en Willems 1989: 209) En het zijn, ten *tweede*, niet wetenschappers maar praktijkmensen zelf die deze vertaalslag uitvoeren. Zij bepalen welke wetenschappelijke inzichten op welke wijze in de praktijk gebruikt worden. Hiermee wordt de gangbare opvatting van de theorie-praktijkverhouding min of meer omgedraaid. Bestaande praktijken zijn geen afgeleide van vigerende wetenschappelijke inzichten. Centraal in het vertalingsmodel staat juist de eigen dynamiek en relatieve autonomie van de praktijk ten opzichte van wetenschap.

Eerste aanzetten

Beck en Bonß slaan hiermee een nieuwe weg in het onderzoek naar wetenschapsgebruik in. Volgens Ronge (1989: 333) verruilen zij het *push*-model van het klassieke benuttingsonderzoek voor een *pull*-model. Bij een *push*-model gaat het om de vraag naar de diffusie van wetenschappelijke kennis in een niet-wetenschappelijke praktijk. Bij een *pull*-model staan daarentegen de selectieve behoefte aan en opname van zulke kennis in de praktijk centraal. Het gaat dan niet meer zozeer om de vraag of wetenschappelijke kennis al dan niet in praktijk gebruikt wordt, maar *hoe* dat gebeurt. Hoe wordt nieuwe informatie door praktijkmensen begrepen? Hoe worden nieuwe ideeën in bestaande kaders en routines ingepast? Welke transformaties ondergaan wetenschappelijke bevindingen en adviezen in de praktijk? Overigens zijn zulke vragen niet geheel nieuw. Eerste aanzetten tot vertalingsmodel treffen we ook bij auteurs als Lindblom en Cohen, Scott en Shore en Weiss. Wat deze auteurs gemeenschappelijk hebben, is dat ze ieder op hun eigen wijze op de beperkingen van wetenschappelijke informatie in de praktijk wijzen. Omgekeerd benadrukken deze auteurs het belang van de ervaring en intuïties van praktijkmensen. Wetenschap is met name praktisch relevant als het nauw aansluit bij het bestaande beleid en bij de ideeën, die praktijkmensen toch al hebben. Men zou dit een pragmatische visie op wetenschapsgebruik kunnen noemen. Een praktijkgerichte wetenschap moet afstand nemen van de klassieke superioriteitsaannname van wetenschappelijke kennis boven alledaagse. Wetenschap staat niet boven de praktijk, maar moet juist vanuit de praktijk zelf over mogelijke oplossingen van bestaande problemen *meedenken*. (vgl. Stehr 1991; Snel 1994)

Lindblom wordt ook door Beck en Bonß als voorloper van hun ideeën genoemd. Typerend voor Lindbloms opvatting van wetenschapsgebruik is volgens hen, dat weliswaar niet de superioriteit van wetenschappelijke kennis als zodanig betwijfeld wordt maar wel de aanname dat wetenschap *als wetenschap* in praktijk kan worden gebracht. (Beck en Bonß 1989: 23) Lindblom had nooit een hoge pet op van de 'rationele vermogens' van wetenschap. Terwijl de meeste beleidswetenschappers nog volop in rationele planning geloofden, poneerde hij het 'incrementalisme' als beleidsprincipe. Het incrementalisme steunt, kort gezegd, op twee uitgangspunten. Het eerste uitgangspunt van het incrementalisme is, dat de mogelijkheden van wetenschap in beleid principieel beperkt zijn omdat complexe problemen nooit volledig geanalyseerd kunnen worden en beleid altijd weer onvoorziene bijeffecten sorteert. Het tweede uitgangspunt van het incrementalisme is, dat niet zozeer rationele analyse, maar politieke interactie aan de basis van beleid moet staan. Aldus voortmodderend, bij stukje en beetjes en door wederzijdse aanpassing van tegenstrijdige belangen, is volgens Lindblom rationele probleemoplossing mogelijk. In *Usuable knowledge* (1979) komen Lindblom en Cohen tot een meer positieve visie op de mogelijkheden van kennis bij probleemoplossing, al hebben ze het hier niet zozeer over 'professioneel wetenschappelijk onderzoek', maar over de *ordinary knowledge* (het geheel

van ervaring, intuïtie en doordachte speculaties) van beleidsvoerders. Wetenschappelijk onderzoek is geen 'onafhankelijke autoriteit', maar hooguit een aanvulling op bestaande praktijkkennis.

Een andere aanzet tot het vertalingsmodel treffen we bij Weiss en Bucuvalas. In hun onderzoek over wetenschapsgebruik constateren zij niet alleen, dat wetenschappelijke informatie vooral op conceptuele wijze gebruikt wordt, maar ook dat we doorgaans niet beseffen in welke complexe situatie beleidsvoerders zich bevinden:

"Agency decision makers are bombarded with information, not only from social science research but from a host of other sources. They screen the research that they read of here about through a series of implicate filters. If it fails to pass the filters, they tend to discard it. If it passes, it deposits a residu that becomes incorporated into their stock of knowledge, which they draw upon when action is called for". (Weiss en Bucuvalas 1980: 249)

Beide auteurs benadrukken, dat dit opslaan van informatie geen mechanisch gebeuren is: "Much of the research that officials absorb is undoubtedly incomplete, biased or obsolete, and what they remember of it is apt to be oversimplified or distorted in recollection". In feite is dit de centrale notie uit het vertalingsmodel, namelijk dat wetenschappelijke informatie in de handen en hoofden van beleidsvoerders verandering ondergaat. Weiss werkt dit echter niet verder uit. Ze concludeert slechts, dat de invloed van wetenschap op beleid beperkt is. Haar eerdere ideeën over de *enlightenment* functie van wetenschap noemt ze nu al te optimistisch. Er zou hooguit sprake zijn van 'knowledge creep', dat wil zeggen het geleidelijk aan doorsijpelen van kennis in de wereld van beleidsvoerders. (Weiss 1980; 1983)

Weiss noemt diverse redenen waarom invloed van wetenschap op beleid gering is. Dat komt doordat beleidsvoerders liever afgaan op hun eigen 'experience en firsthand knowledge' (Weiss en Bucuvalas 1980: 269), maar ook omdat informatie niet de enige basis is voor hun handelen. Naast informatie noemt Weiss ook belangen en ideologische opvattingen als belangrijke *inputs* in het beleidsproces. Beide laatste factoren wegen, juist omdat ze emotioneel beladen zijn, vaak zwaarder dan informatie. Weiss zegt dus niet dat wetenschap van generlei waarde voor beleid is. Wel meent ze, dat beleidsbeslissingen veelal op een onontwarbare kluwen van belangen, ideologische voorkeuren en informatie berusten - ze noemt dit het "I-I-I (ideology-interest-information) amalgam". (1983: 222) De cruciale vraag hierbij is *hoe* deze factoren op elkaar inwerken? Zelf concludeert ze enkel, dat sociale wetenschappers geen al te hoge verwachtingen omtrent de praktische invloed van hun onderzoek mogen koesteren.

In zekere zin preluderen auteurs als Lindblom en Weiss al op het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik. Ze wijzen erop dat theorie en praktijk geen gescheiden werelden zijn, maar twee sferen die geleidelijk in elkaar overlopen. Verder beseffen ze dat er naast wetenschap nog heel andere zaken op beleid van invloed zijn: ideologische voorkeuren en belangen, maar ook de bestaande beleidsroutines en de praktijkkennis van beleidsvoerders. Toch is het opvallend, dat geen van beiden de voor de hand liggende vraag stelt naar de *receptie* van wetenschappelijke kennis in de praktijk. Hoe gaan beleidsvoerders en andere praktijkmensen met wetenschappelijke informatie om? Hoe selectief zijn ze in hun opname van nieuwe ideeën? Hoe wordt wetenschappelijke informatie, gegeven de bestaande belangen en ideologische voorkeuren van beleidsvoerders, in de praktijk begrepen en gebruikt? Worden nieuwe ideeën aan bestaande beleidsroutines en praktijkvisies aangepast? Dit zijn de vragen, die in het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik centraal staan.

De vertaling van wetenschap

Het vertalingsmodel is uitgewerkt door de Duitse sociologen Beck en Bonß. De door hen geredigeerde bundel *Weder Sozialtechnologie noch Aufklärung? Analysen zur Verwendung sozialwissenschaftlichen Wissens* (1989) vormt de neerslag van een grootschalig onderzoek door diverse onderzoeksgroepen naar wetenschapsgebruik in heel verschillende situaties: van de psychotherapeutische praktijk tot de institutionele context van politiek en bestuur. De titel van het boek verwijst naar de beroemde controverse, begin jaren '70, tussen Habermas en Luhmann. Volgens Beck en Bonß hebben beide opposanten ongelijk. Zowel Luhmann's sociaaltechnologische benadering als Habermas' emancipatoire wetenschapsopvatting gaan mank aan een *wissenschaftszentrierte* visie. De superioriteit van wetenschappelijke kennis boven alledaagse is bij beiden het vanzelfsprekend uitgangspunt van debat. Beck en Bonß menen echter, dat het verschil tussen beide kennissoorten niet hiërarchisch maar hooguit kwalitatief is. Wetenschap levert niet noodzakelijkerwijs betere, maar andere kennis. Wat daarbij opvalt, zijn de grote autonome speelruimten die de praktijk ten opzichte van het instituut 'wetenschap' kan innemen. Praktijkmensen beslissen zelf welke wetenschappelijke noties ze in hun praktisch handelen kunnen gebruiken en op welke wijze ze die gebruiken. Wetenschap is dus wel praktisch van invloed, maar - om Marx te parafraseren - onder omstandigheden die niet zozeer door wetenschappers, maar door de praktijk zelf worden bepaald.

De analyse van Beck en Bonß kan in vier stappen worden samengevat. Ten *eerste* menen zij, geheel in lijn met het gangbare benuttingsonderzoek, dat sociale wetenschappers in de regel geen instrumenteel bruikbare producten (harde data, concrete beleidsvoorstellen) leveren, maar enkel

"..das vergängliche Gut 'Interpretationen'. Eine Ware, die im Unterschied zu vielen anderen, das ist entscheidend, wiederum nur im Durchgang durch Interpretationen aktiv konsumiert werden kann". (Beck en Bonß 1989: 25)

De cruciale gedachte is dus dat wetenschapsgebruik altijd met complexe en vaak dubbelzinnige interpretatieprocessen gepaard gaat. Sociologische inzichten worden zelden zomaar in de praktijk overgenomen; ze worden gelezen, besproken, samengevat, al dan niet goed begrepen, deels vergeten, aan de bestaande situatie aangepast of verbeterd. Kortom, wetenschapsgebruik gaat veelal gepaard met langdurige, tijd- en plaatsgebonden interpretatieprocessen waardoor de in praktijk gebruikte kennis van karakter verandert. Wetenschapsgebruik is niet zozeer het mechanisch toepassen van 'kant-en-klare' kennis en inzichten, maar het actief *omvormen* en *mee*produceren daarvan. Dit alles is het hiervoor al genoemde principe van transformatie van kennis.

Een *tweede* punt betreft de manier waarop wetenschappelijke noties en ideeën in de praktijk terechtkomen. Beck en Bonß onderscheiden hierbij drie vormen van verwetenschappelijking. De eerste noemen zij *institutionele* verwetenschappelijking. Hiervan is sprake als praktijkinstellingen formeel om wetenschappelijk onderzoek en advies vragen met de bedoeling het institutionele handelen 'op wetenschappelijke basis te stellen'. (1989: 31) Vaak dringen wetenschappelijke noties echter op meer informele wijze in de praktijk door. Van *beroepsmatige* verwetenschappelijking is sprake als beroepskrachten op hun (al dan niet universitaire) opleiding met wetenschappelijke noties in aanraking zijn gekomen en die later in hun beroepspraktijk toepassen. *Alledaagse* verwetenschappelijking slaat tenslotte op het sluipenderwijs doorsijpelen van wetenschappelijke ideeën in de alledaagse belevingswereld, bijvoorbeeld door de vooraanstaande rol van deskundigen in de moderne media. Er kan overigens een verband gelegd worden tussen deze vormen van verwetenschappelijking enerzijds en het centrale principe van transformatie van kennis anderzijds. Naarmate wetenschap op minder formele wijze de praktijk bereikt, is er meer interpretatievrijheid en ruimte voor misverstanden. Zo is het maar de vraag, wat een beroepskracht van een bepaald sociologisch idee begrepen en onthouden

heeft. Zeker bij alledaagse verwetenschappelijking treedt vaak *trivialisering* op. Hiermee bedoelen Beck en Bonß, dat wetenschappelijke noties in de praktijk hun kracht en scherpte verliezen en als het ware in het alledaagse denken en taalgebruik 'verdwijnen'.

Rond dit begrip 'trivialisering' is, ten *derde*, enige discussie gevoerd. De term stamt van Tenbruck (1975). Hij doelt ermee op de paradoxale situatie, dat wetenschappelijke noties naarmate ze meer gebruikt worden hun specifieke betekenis verliezen. Dit gebeurt zeker als sociaal-wetenschappelijke noties en interpretaties in de alledaagse denkwereld doordringen. In een eerdere publicatie schrijven Beck en Bonß (1984), dat dit begrip de kern van hun opvatting van wetenschapsgebruik raakt. Het 'praktisch worden' van de sociologie betekent vaak tevens een verlies aan wetenschappelijke identiteit. Juist door veelvuldig gebruik worden sociologische noties vanzelfsprekend, maar vaak ook nietszeggend.¹⁰ De trivialisering van wetenschappelijke noties komt goed naar voren in één van de deelstudies van het boek. In een directe reactie op de protoprofessionaliseringsthese van De Swaan is onderzocht of en hoe (ex-)cliënten van psychiatrische instellingen therapeutische noties en begrippen overnemen. Dit blijkt inderdaad het geval. De auteurs constateren - met De Swaan - een enorme 'uitzaaiing' van psychotherapeutische termen in het alledaagse denken. Anders dan De Swaan zien zij hierin echter geen eenzijdige beweging. De verwetenschappelijking van het denken verloopt veel trivialeer dan menigeeen denkt - of vreest. Wetenschap is niet direct op het alledaagse denken van invloed, maar slechts via bemiddeling van de reeds beschikbare *common sense*-kennis zelf. Wat respondenten aan psychologische noties kunnen weergeven, is vaak vermengd met allerlei alledaagse interpretaties. De auteurs constateren een vermenging van psychologische noties en alledaagse 'verklaringen' zoals over de invloed van het weer of de sterren op de psychische gesteldheid. Zij concluderen enerzijds, dat bij cliënten een hoge mate van protoprofessionalisering is vast te stellen, maar anderzijds dat "...Form und Inhalt der protoprofessionalisierten Wissensinhalte bereits in hohem Maß alltagsprachlich und Kulterell überformt (sind)". (Keupp, Straus en Gmür 1989: 189)

Deze trivialiseringsthese is echter ook op kritiek gestuit. Zo constateert Ronge in zijn bijdrage aan de bundel, dat sociologisch onderzoek terdege op de beleidspraktijk van invloed is. Hiervoor moet de sociologie echter wel een prijs betalen, namelijk dat

"...eine gemäß den Bedürfnissen, Interessen und Einflüssen der Praxis *selektive*, ja vielleicht eklektische Verwendung erfährt. (...)Nicht selten bleiben in der anwendungsorientierten Diziplin überhaupt nur die *Methoden* der Sozialwissenschaft übrig". (Ronge 1989: 342; curs. orig.)

Wetenschappelijke informatie verdwijnt als het ware in het amalgaam van diverse *inputs* in het beleidsproces. Toch vindt Ronge niet dat hier van trivialisering gesproken mag worden. Alleen al dat ambtelijke wetenschapsgebruikers hoogopgeleide en professionele krachten zijn, spreekt volgens hem daartegen. Wat zulke ambtenaren doen, is het aanpassen van wetenschappelijke informatie aan de specifieke omstandigheden van het beleid. Dit is een zeer complexe activiteit, die niet als het 'verdwijnen' van wetenschappelijkheid kan worden afgedaan. Ook Stehr (1991: 54) wijst op een tegenstrijdigheid in het betoog van Beck en Bonß. Enerzijds willen ze immers afstand nemen van het klassieke idee van wetenschap als bron van maatschappelijke rationaliteit, anderzijds vatten ze het 'praktisch worden' van sociologische noties op als trivialisering en verwatering van wetenschappelijkheid.¹¹

Uit deze discussie kan in ieder geval worden opgemaakt dat hier impliciete waardeoordelen op de loer liggen. Dat wetenschappelijke noties zich in de praktijk met andere invloeden en kennissoorten vermengen, hoeft immers niet perse kwaliteitsverlies te betekenen. Dit hangt samen met een *vierde* centraal punt uit het betoog van Beck en Bonß. Zij signaleren niet alleen het verschijnsel van

vrijzinnige wetenschapsgebruik, maar geven er ook een verklaring voor. Zij poneren de paradoxale stelling, dat de relatieve autonome positie die de praktijk ten opzichte van wetenschap kan innemen juist het gevolg is van de vergaande verwetenschappelijking van de moderne samenleving. Het klassieke beeld van wetenschapsgebruik ging uit van het idee van *eenvoudige* verwetenschappelijking; Beck en Bonß noemen dit het 'missionarisconcept' van wetenschap. In feite zag de socioloog zich als een missionaris ter verbreiding van het ware, wetenschappelijke geloof. In de moderne samenleving is dit concept echter niet meer van toepassing. In onze sterk verwetenschappelijkte samenleving zijn er eigenlijk geen 'leken' meer. Hedendaagse wetenschapsgebruikers zijn mondige consumenten die bovendien kennis van zaken hebben. In deze context is sprake van *reflexieve* verwetenschappelijking. Moderne *professionals* beschikken zelf over de nodige kennis en expertise en zijn daardoor niet meer afhankelijk van wetenschap, maar bij machte om wetenschappelijke interpretaties naar eigen goeddunken te kunnen handhaven of veranderen.¹² Anders gezegd, in de hedendaagse samenleving is sprake van een de 'ontmonopolisering van kennis':

"In zuge der Durchsetzung und Verallgemeinerung wissenschaftlicher Argumentationen entsteht so ein völlig veränderte Lage: Wissenschaft wird unverzichtbar und zugleich ihrer ursprünglichen Geltungsansprüche beraubt. (...)Die Folge sind konfliktvolle Egalisierungstendenzen im Rationalitätsgefälle zwischen Experten und Laien (...). Mehr noch: die üblichen Begriffe, die das Machtgefälle widerspiegeln, versagen: Moderne und Tradition, Experten und Laien, Produktion und Anwendung von Ergebnissen". (Beck 1986: 268)

Kritiek op het vertalingsmodel

Het belangrijkste bezwaar tegen Beck en Bonß betreft het vrijwel ontbreken van de machtsfactor in hun betoog. Hun centrale stelling is, dat praktijkmensen vaak een heel eigen invulling aan beschikbare wetenschappelijke informatie geven en deze naar eigen goeddunken interpreteren. De vraag is echter wat - vanuit de positie van de wetenschapsgebruiker gedacht - de rationale achter deze selectieve omgang met wetenschappelijke bevindingen is. Waarom worden sommige onderzoeksresultaten omarmd en andere genegeerd? Waarom worden wetenschappelijke noties op een bepaalde wijze geïnterpreteerd en niet anders? Of nog anders gezegd, wat beweegt praktijkmensen in hun omgang met wetenschappelijke kennis en ideeën. Beck en Bonß merken hierover vrijwel niets op. Dit valt des te meer op, daar zulke vragen in de oorspronkelijke verwoording van het vertalingsmodel door Latour wel een centrale plaats innemen. Keren we daarom kort terug naar de opvattingen van Latour.

Volgens Latour is de verspreiding van wetenschapsproducten - of het nu om algemene ideeën of om concrete toepassingen gaat - geen automatisme noch is het op de inherente eigenschappen van het product zelf terug te voeren. Of zo'n product praktisch gebruikt wordt, is uiteindelijk een kwestie van onderhandeling tussen twee partijen: aan de ene kant de wetenschapper die het product wil slijten en aan de andere kant praktijkmensen en -instanties met hun eigen behoeften en belangen. Of het product daadwerkelijk gebruikt wordt, is van allerlei zaken afhankelijk. Komt het product tegemoet aan de bestaande praktijkbehoefte en -belangen? Slaagt de producent erin om het product als praktisch relevant voor te stellen? Wetenschapsgebruik is op zijn minst deels afhankelijk van de retorische vaardigheden van de kennisproducent en van diens vermogen om gezaghebbende medestanders te mobiliseren. Daarnaast zal de producent pogen om zijn product aan bestaande praktijkbehoefte en -belangen aan te passen. Wetenschapsproducten zijn immers geen onveranderlijke grootheden. Geldt dit al voor *hardware* als de Dieselmotor, voor meer fluïde zaken als wetenschappelijke concepten en

ideeën geldt dit des te meer. Kortom, bij Latour heeft wetenschapsgebruik alles te maken met belangen en dus met macht.

Wat de sociologie betreft, kan hierbij vooral aan de politieke functie van wetenschap gedacht worden. Uitgangspunt hierbij is, dat sociologische noties en bevindingen niet alleen 'intern' op het wetenschappelijke veld fungeren, maar ook een 'extern' effect hebben in die zin, dat ze in publieke debatten doordringen waar ze de opvattingen van sommigen bevestigen en die van anderen ontkrachten. Sociologische noties vervullen vaak een politieke functie in die zin dat ze bepaalde sociale groeperingen de argumenten verschaft om de eigen positie en belangen te onderbouwen en te versterken. (vgl. Taylor 1983; Giddens 1984) Gesproken wordt van de *legitimerende* functie van wetenschap. Wetenschap dient dan niet zozeer om politici, beleidsvoerders en andere praktijkmensen op nieuwe ideeën te brengen, maar om de standpunten die ze toch al hadden met wetenschappelijke argumentaties te onderbouwen. Soms zijn hiervoor uitgewerkte theorieën of onderzoeksresultaten noodzakelijk. Andere keren volstaat een enkel welgekozen begrip om zulke standpunten als min of meer vanzelfsprekend voor te stellen en dus voor anderen aanvaardbaar te maken. (Berger en Luckmann 1971) En het is de sociologie, die zulke begrippen levert. Of sociologische noties en begrippen inderdaad zo'n politiek-legitimerende rol spelen, wordt in de diverse gevalbeschrijvingen in de rest van deze studie onderzocht.

Hier kan nog één element aan dit idee van legitimerend wetenschapsgebruik worden toegevoegd. Vanuit het vertalingsmodel gedacht, is het immers niet vanzelfsprekend dat sociologische noties en begrippen in de praktijk op dezelfde manier gebruikt worden als de oorspronkelijke bedenkers daarvan bedoeld hadden. Het tegendeel blijkt vaak het geval: sociologische opvattingen worden uit hun context gehaald, sociologische begrippen worden op heel andere situaties gebruikt dan waarvoor ze oorspronkelijk bedoeld worden, sociologische nuances worden in de praktijk van wetenschapsgebruik maar al te vaak vergeten. Met andere woorden, ook als we het om de politieke functie van wetenschap hebben, is vaak sprake van transformatie van kennis. Politici en andere beleidsvoerders *vertalen* sociologische noties en ideeën al naar gelang hun eigen, praktische behoeften en belangen. Ook hier geldt wat Beck en Bonß de 'eerste regel van wetenschapsgebruik' is: wat er in de (politieke) praktijk aan gemeenschappelijke bevindingen gebruikt wordt, heeft vaak niets met die bevindingen zelf te maken. (Beck en Bonß 1989: 24)

2.6 Naar een onderzoekskader

In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van de theoretische debatten over de theorie-praktijkverhouding, zoals die de afgelopen decennia her en der binnen de sociale wetenschap zijn gevoerd. Daarbij zijn vier modellen onderscheiden, die elkaar niet uitsluiten maar eerder aanvullen. In de opeenvolgende modellen wordt steeds een nieuwe dimensie toegevoegd, waarmee de complexe verhouding tussen theorie en praktijk meer genuanceerd beschreven kon worden. Zetten we bij wijze van samenvatting de verschillen in overeenkomsten tussen de vier modellen nog eens kort op een rij. Het instrumentele en conceptuele model verschillen van elkaar over de specifieke rol die wetenschap in beleid kan spelen: als producent van concrete probleemoplossingen dan wel van meer algemene ideeën en interpretatiekaders, die voor beleidsvoerders en andere leken verhelderend werken. Het onweersproken uitgangspunt van beide modellen is echter, dat de externe werking van wetenschap als kwestie van rationalisering gezien moet worden. In de derde opvatting van wetenschapsgebruik, het machtsmodel, staan daarentegen juist de (al dan niet bedoelde) machts effecten van wetenschap centraal. Wetenschappelijke kennis is niet alleen een bron van rationaliteit, maar fungeert tevens als middel tot maatschappelijke machtsuitoefening. Het impliciete uitgangspunt van BI deze modellen is

echter, dat er tussen theorie en praktijk een strikt-eenzijdige relatie bestaat. Wetenschap geldt hierbij steeds als handelende actor, als bron van kennis en rationaliteit, de praktijk als louter passieve ontvanger daarvan. In het vertalingsmodel, tenslotte, is er wel aandacht voor de rol van de praktijk zelf in het proces van kennisverbreiding. Uitgangspunt is, dat wetenschapsgebruik geen passieve overname van kennis in de praktijk is, maar een actief proces van verwerking en inpassing binnen een reeds bestaand interpretatiekader. "Verwendung heißt Verwandlung" (toepassen betekent veranderen) - zoals Beck en Bonß het kernachtig uitdrukken.

Deze theoretische overwegingen leiden tot de volgende onderzoeksvragen. Op *theoretisch niveau* is het de vraag welke van de hier beschreven modellen de meeste verklaringswaarde biedt. Met andere woorden, met welke van deze modellen kan de verhouding tussen theorie en praktijk het beste beschreven worden. Op *empirisch niveau* is de centrale probleemstelling van dit onderzoek: in hoeverre en op welke wijze wordt binnen een concreet praktijkveld - *in casu* het beleid ten aanzien van de Nederlandse ontwikkelingsgebieden - daadwerkelijk gebruik gemaakt van sociologische kennis en inzichten en wat zijn daarvan de gevolgen? (vgl. H. 1) Op basis van de gepresenteerde theoretische inzichten kan deze algemene vraag nu worden toegespitst op vier concrete *onderzoeksvragen*:

1. *Op welke wijze komen sociologische noties in de praktijk terecht? Is er sprake van institutionele verwetenschappelijking in de zin dat op een bepaald moment sociologen zelf voor onderzoek of advies in de praktijk actief zijn? Of komen sociologische noties en begrippen via de omweg van beroepsmatige of alledaagse verwetenschappelijking in de praktijk terecht in de zin dat professionele werkers en lekenbestuurders bepaalde wetenschappelijke noties en begrippen opvangen en in hun alledaagse handelen gebruiken?*
2. *Wat voor type sociologische informatie wordt in de praktijk gebruikt? Is de invloed van sociologen van instrumentele aard in de zin, dat zij concrete oplossingen voor gestelde problemen voorstellen? Of is hun invloed van conceptuele aard in de zin dat hun algemene interpretaties en probleemdefinities in de praktijk worden overgenomen?*
3. *Hoe zijn sociologische kennis en inzichten in de praktijk ontvangen en 'verwerkt'? Hoe worden zulke noties door praktijkmensen begrepen en in praktisch handelen omgezet? Is hier sprake van vertaling of transformatie van wetenschappelijke kennis in de praktijk?*
4. *Hoe verhoudt de wijze waarop wetenschap in de praktijk gebruikt wordt zich met de bestaande, lokale machtsverhoudingen? Welke rol spelen sociologische ideeën in de op lokaal niveau gevoerde debatten? Zijn er overeenkomsten vast te stellen tussen de gebruikte sociologische noties en de opvattingen en belangen van lokale groeperingen?*

3 DE VERBORGEN CONSENSUS VAN DE NAOORLOGSE SOCIOLOGIE

3.1 Naoorlogse sociologie: een overzicht

De sociologie is na de oorlog weliswaar geen nieuwkomer op het wetenschappelijke veld, maar wel een discipline in opmars. Volgens Gastelaars (1985: 15) valt de sociologie in deze jaren 'plotseling uitgebreide academische erkenning' ten deel. Van Doorn (1964: 45) spreekt zelfs van een 'explosie' om de snelle groei en institutionalisering van het vak te duiden. Tussen 1946 en 1950 krijgen vrijwel alle universiteiten en hogescholen in Nederland tenminste één sociologische leerstoel toegewezen, waarmee het mogelijk wordt om overal in het land sociologie te gaan studeren. Ook sociologische onderzoekswereld is volop in ontwikkeling. In 1945 wordt het Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk (Sinkh) opgericht, een jaar later het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut (KASKI). Tezamen met het reeds bestaande (algemene) Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk (ISONEVO) wordt hiermee het verzuilde drie-van-elk-principe ook in sociologenland geïntroduceerd. Een laatste aspect van de ontwikkeling van de sociologie zijn de groeiende studentenaantallen. Tussen 1955 en 1965 stijgt het aantal afgestudeerden in de sociologie van 72 tot 751. Een decennium later zijn er bijna 5000 sociologen in ons land - Nederland heeft daarmee de grootste sociologendichtheid ter wereld. (Becker en IJzerman 1979: 127)

Dit alles is echter slechts één kant van het verhaal, de intern-wetenschappelijke. De snelle groei van de sociologie zou niet mogelijk zijn geweest als sociologen er niet in waren geslaagd om hun discipline als praktisch bruikbaar en maatschappelijk relevant voor te stellen. De andere kant van het verhaal is de snelle maatschappelijke erkenning van de jonge discipline. Volgens Van Peype (1979: 45) worden de jaren '50 en '60 gekenmerkt door een groot "...optimisme in de mogelijkheden en het maatschappelijk nut van de sociologie". Van Doorn merkt op, dat

"..in geen enkel ander land vergelijkenderwijs zoveel sociologen *als socioloog* een werkring buiten het onderwijs kunnen vinden. Méér dan elders is de professionalisatie van de socioloog in Nederland ver gevorderd en bezig een voltooiing te naderen ..". (Van Doorn 1964: 47; cursivering origineel)

De cijfers staven deze bewering van Van Doorn. (vgl. tabel 1) In Nederland is de sociologie veel minder dan elders een louter academisch verschijnsel. Sociologen zijn werkzaam in productiebedrijven, in de maatschappelijke dienstverlening en - in Nederland zeer veel - in de overheidsbureaucratie. Niet alleen de Haagse departementen nemen sociologen op, maar ook tal van provinciale en gemeentelijke diensten.

Tabel 1. Maatschappelijke sectoren waarin sociologen werkzaam zijn in Nederland, de USA, West-Duitsland en Groot Brittannië				
maatschappelijke sector	NL 1968	USA 1970	BRD 1970	GB 1967
onderwijs en onderzoek	45.8	83.0	41.9	35.3
overheid	20.5	8.4	6.5	14.4
maatsch.diensten	20.8	5.1	19.0	21.5
prod. bedrijven	12.6	1.9	14.1	9.7
ov. en onbekend	0.3	1.6	18.5	19.1
Totaal	100% (N=754)	100% (N=6835)	100% (N=717)	100% (N=195)
<i>Bron:</i> Becker en IJzerman (1979: 132)				

Kwantitatief kan de naoorlogse periode tot eind jaren '60, begin jaren '70 als een tijd van 'expansie' en 'continue groei' van de Nederlandse sociologie gekarakteriseerd worden. (Van Peype 1979: 41; Jonker 1988: 101) Inhoudelijk vinden in deze jaren echter diverse verschuivingen in het sociologisch denken plaats. Deze inhoudelijke verschuivingen zijn minder eenduidig aan te geven. We betreden hiermee het terrein van de interpretaties van de naoorlogse sociologie, waarvan er inmiddels diverse zijn gegeven. Drie van zulke interpretaties komen hier aan de orde. De *eerste* interpretatie benadrukt de methodologische verschillen in de naoorlogse sociologie. Deze klassieke, maar nog altijd wijdverbreide visie op de naoorlogse sociologie is vervat in het beeld van opeenvolgende generaties. Gedoeld wordt op de overgang van de vooroorlogse sociografie naar de moderne sociologie van de naoorlogse generatie. (Van Doorn 1964b) Volgens de gangbare interpretatie is deze omslag er vooral één van wetenschappelijke stijl. Tegenover de sterk op descriptie gerichte sociografen bepleiten 'de modernen' een meer theoretisch onderbouwde sociologie, waarbij vooral Merton's concept van *theories of the middle range* inspiratie geeft. Theoriegeleid onderzoek enerzijds en systematiek, precisie en waardevrijheid anderzijds worden de vleugelwoorden van de moderne sociologie. (vgl. Van Doorn 1964: 50-57)

Een *tweede* interpretatie van de naoorlogse sociologie benadrukt daarentegen de verschillende maatschappijopvattingen onder sociologen. Zo onderscheidt Gastelaars twee aparte scholen in de naoorlogse sociologie, de 'cultuursociologen' en de 'moderne sociologie'. Zelf spreekt ze overigens van twee opeenvolgende 'bedrijfsstijlen', waarmee ze de inhoudelijke meningsverschillen onder sociologen wil benadrukken. Iedere bedrijfsstijl kent een bepaalde 'gemeenschappelijke praktische problematiek' en een bepaalde visie op 'sociaal beheer'. De opkomst van de moderne sociologie is volgens Gastelaars niet zozeer een wetenschappelijke stijlwisseling, maar

"..veeleer een 'doorbraak' in het denken over de normatieve aspecten van de sociale politiek. De modernen lanceerden een nieuwe aanpassingsmoraal die strookte met het eigentijds individualisme". (Gastelaars 1985: 13, 31)

De naoorlogse cultuursociologen zijn 'ambivalent over modernisering' en zorgelijk over gezins- en gemeenschapsverval, waarin zij 'de ontredde van de hele maatschappelijke orde' zien. De modernen kiezen daarentegen 'modernisering als wereldbeeld' en presenteren zichzelf als de bij uitstek deskundige 'functionarissenelite' van de opkomende verzorgingsstaat. (1985: 125, 126, 189, 187) Met dit laatste volgt Gastelaars letterlijk de karakterisering van de moderne sociologie, zoals eerder door Van Doorn verwoord.¹³

Overigens bestond dit idee van conflicterende wereldbeelden ook al - zij het veelal impliciet - in het zelfbeeld van 'de modernen' zelf. Heel duidelijk zien we dit in *Moderne sociologie* (1959), het boek waarmee Van Doorn en Lammers hun generatiegenoten een cognitieve identiteit verschaffen.¹⁴ De polemische bedoelingen van de auteurs spreken al uit de titel. Alleen al door van *moderne* sociologie te spreken, suggereren zij dat hun opponenten op zijn minst ietwat uit de tijd zijn en niet alleen qua wetenschappelijke stijl, maar ook qua maatschappijopvatting. Een enkele keer spreken zij ook letterlijk van een 'ouderwetse sociologie'. Ze doelen daarmee op de Nederlandse navolgers van Tönnies, die slechts de teloorgang van de oude gemeenschap betreuren zonder oog te hebben voor de nieuwe evenwichten van de moderne maatschappij. Dergelijke angsten zijn niet alleen ouderwets, maar ook onwetenschappelijk. "De moderne sociologie heeft van deze theorie niet veel overgelaten", menen Van Doorn en Lammers. (1959: 77, 78) Dit beeld van de Nederlandse sociologie, deze tweedeling van traditionalisten versus modernisten, treffen we dus niet alleen in de contemporaine geschiedschrijving van de vaderlandse sociologie, maar ook bij de moderne sociologen zelf. Dit laatste is overigens wel verklaarbaar. Als moderne optimisten komen ze natuurlijk zelf veel beter uit de bus dan degenen die ze als traditionele twijfelaars afschilderen.

De *derde* interpretatie benadrukt tenslotte de continuïteit in de naoorlogse sociologie. We treffen deze opvatting bij Jonker. (1988) Van een generatiewisseling is volgens hem geen sprake. De oude generatie gaat niet weg, maar er komt een nieuwe bij. Ook wijst hij op het 'inhoudelijk grensverkeer' tussen de generaties. Mensen als Groenman, Hofstee en Van Heek, allen voor de oorlog als sociograaf opgeleid, voelen zich in de jaren '50 eerder bij de 'jongeren' thuis. Daarnaast wijst Jonker op de inhoudelijke continuïteit in de sociologie. Bij alle verschillen staat er volgens hem één thema centraal in de naoorlogse sociologie, dat van de sociale cohesie. Wel meent hij dat bij de behandeling van dit thema in de naoorlogse sociologie " ..een verschuiving waarneembaar (is) van meer cultuurpessimistische geluiden naar een optimistische aanvaarding van modernisering". (Jonker 1988: 107-110) Hiermee staat hij toch dichterbij Gastelaars' interpretatie van de naoorlogse sociologie, die hij expliciet afwijst, dan hem zelf lief is. Het valt overigens op, dat beiden de ontwikkeling in de discipline steeds in normatieve termen schilderen. Het gaat er bij hen steeds om hoe sociologen de moderne samenleving *beoordelen*. Dit is echter vanuit wetenschapshistorisch oogpunt een minder interessante vraagstelling. Interessanter is de vraag op welke inhoudelijke overwegingen en maatschappijopvattingen zij zulke normatieve oordelen baseren. *Waarom* is de ene socioloog zoveel optimistischer over modernisering dan de andere? In de interpretatie van de naoorlogse sociologie, die hierna wordt ontwikkeld, ligt het accent juist wel op zulke inhoudelijke maatschappijtheorieën.

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat naoorlogse sociologen vonden van industrialisering in het algemeen en van de problematiek van het industrialiserende platteland in het bijzonder. Hierbij worden twee dingen betoogd. Ten *eerste* wordt betoogd, dat er in de naoorlogse sociologie wel degelijk sprake is van duidelijk afgebakende denktradities. Deze theoretische diversiteit hangt vooral samen met de wisselende buitenlandse invloeden op de Nederlandse sociologiebeoefening, in het bijzonder de overstap van een sterk Duits-georiënteerde naar een op Amerikaanse leest geschoeide sociologie. Meer specifiek treffen we in beide landen twee inhoudelijke denktradities, die vooral op

het vlak van industrialisering en modernisering sterk van elkaar verschillen. Ik noem deze denktradities de 'theorie van de massamaatschappij' en de 'sociale integratietheorie'. De eerste theorie wordt in Nederland vooral door sociologen als Bouman en Banning verwoordt, de laatste door Groenman en Van Doorn.

De *theorie van de massamaatschappij* is nauw verbonden met de Duitse traditie van sociologisch en sociaal-filosofisch denken. In het vooroorlogse Duitsland was het idee van de moderne samenleving als amorfe massamaatschappij, gekenmerkt door een fragmenterend individualisme en een groot sociaal en moreel tekort, min of meer gemeengoed geworden. Deze theorie van de massamaatschappij was ook niet ideologisch gebonden. We treffen haar bij zo uiteenlopende auteurs als Scheler, de tot fascisme neigende Freyer, maar ook bij joods-Duitse *émigrés* als Mannheim, Arendt en Adorno⁰. Vanuit deze denktraditie ligt het accent sterk op de problematische zijden van opkomende, moderne verhoudingen. Ook Bouman en Banning wijzen op de desintegrerende en cultureel nivellerende werking van industrialisering. Dit betekent echter niet, dat zij zich tégen industrialisering keren of naar de oude *Gemeinschaft* terugverlangen. Wel dringen zij aan op sociale maatregelen om het industrialiseringsproces in goede banen te leiden. De *sociale integratietheorie* is daarentegen geënt op de Amerikaanse sociologische traditie. Het Amerikaanse sociale denken is van oudsher veel optimistischer over sociale verandering, hetgeen wellicht verklaarbaar is uit de invloed van het sociaal-evolutionisme in de Verenigde Staten. In deze biologische kijk op de wereld wordt er vanuit gegaan, dat sociale veranderingsprocessen op den duur met nieuwe aanpassingen en evenwichten gepaard gaan. Deze gedachte treffen we ook bij auteurs als Ogburn en Parsons - en ten onzent bij Groenman en Van Doorn. Zij vinden de naoorlogse angsten voor desintegratie overdreven en zijn ervan overtuigd, dat industrialisering op den duur tot nieuwe sociale integratie zal leiden. Wat hen betreft is industrialisering hooguit een tijdelijk aanpassings- of overgangsprobleem.

Dit opkomende vertrouwen in de moderne samenleving leidt echter niet tot de overtuiging leidt dat ingrijpen in het industrialiserings- en moderniseringsprocessen overbodig is. Dit is het *tweede* centrale punt uit mijn betoog. Bij alle onderlinge verschillen en polemieken zou men bijna over het hoofd zien, dat sociologen het over één punt eens zijn, namelijk dat ingrijpen in industrialiserings- en moderniseringsprocessen noodzakelijk en gewenst is en dat de sociologie de discipline bij uitstek is, die de daartoe benodigde kennis en expertise in huis heeft. Deze nadruk op ingrijpen in het industrialiseringsproces zouden we de *verborgen consensus* van de naoorlogse sociologie kunnen noemen. We treffen deze gedachte niet alleen bij 'verontruste' auteurs als Bouman en Banning, maar ook bij Groenman en Van Doorn. Bij al hun moderne optimisme bepleiten zij niet zozeer minder, maar *andere* interventies. Hierna wordt betoogd, dat zij wat de Nederlandse ontwikkelingsgebieden betreft juist een zeer vergaand interventieprogramma poneren.

Beide denktradities, de theorie van de massamaatschappij en de sociale integratietheorie, komen hier aan de orde. Begonnen wordt met 'massatheoretici' als Bouman en Banning. Beschreven wordt wat zij over industrialisering te berde brengen, welke problemen zij zien en welke interventies zij noodzakelijk achten. (par. 3.2) Vervolgens komt de sociale integratietheorie aan de orde, zoals verwoord door Groenman en Van Doorn. Ook van hen wordt nagegaan wat zij van industrialisering vinden en welke interventies zij voorstaan. (par. 3.3) Al deze auteurs schrijven over industrialisering in het algemeen, maar gaan - met uitzondering van Van Doorn - niet specifiek in op de problematiek van de ontwikkelingsgebieden. Het sociologische debat over deze regio's en sociaal onderzoek in de ontwikkelingsgebieden worden apart besproken. (par. 3.4) Tot slot worden de overeenkomsten en verschillen in de naoorlogse sociologie nog eens op een rij gezet en wordt het verband gelegd met het hiervoor beschreven theorie-praktijk-debat. (par. 3.5)

3.2 Theorie van de massamaatschappij: Bouman en Banning

Bouman en Banning zijn niet alleen generatiegenoten, maar lijken ook in andere opzichten op elkaar. Beiden zijn in zekere zin buitenbeentjes onder de naoorlogse sociologen in de zin, dat ze niet tot de dominante, sociografische kring rond Steinmetz en Ter Veer behoren. Bouman is van origine historicus, Banning theoloog en filosoof en ook in hun latere sociologisch werk is deze brede cultuurhistorische en -filosofische benadering duidelijk zichtbaar. Ook qua intellectuele achtergrond komen Bouman en Banning overeen. Beiden zijn sterk beïnvloed door de Duitse traditie van sociologisch en sociaal-filosofisch denken. In hun werk treft men referenties aan Tönnies, Nietzsche, Weber, Scheler en Mannheim - vooral deze laatste zou op beiden van grote invloed zijn⁰. Tenslotte staan ze in politiek opzicht dicht bij elkaar. Ook Bouman is actief in de mede door Banning opgerichte Nederlandse Volksbeweging (NVB) - de directe voorloper van de latere PvdA - zij het, dat de eerstgenoemde eerder op de conservatieve vleugel van deze beweging opereerde⁰.

In de geschiedschrijving van de Nederlandse sociologie nemen zowel Bouman als Banning een marginale positie in. Deze laatste wordt door Van Doorn (1964: 65) zelfs tot de 'randfiguren' van de naoorlogse sociologie gerekend. Hiermee wordt echter vergeten, dat juist Bouman en Banning in hoge mate bijdragen aan de verbreiding van het sociologisch gedachtegoed in het naoorlogse Nederland. Beiden zijn veelschrijvers, die ook buiten de beperkte kring van vakgenoten veelgelezen worden. Bouman's *Sociologie - Begrippen en problemen* (1940) beleefde in de naoorlogse jaren herdruk op herdruk. Banning's *Moderne maatschappijproblemen* (1953) is verplichte lectuur op de toenmalige Scholen voor Maatschappelijk Werk. Beide geschriften presenteren een pessimistische visie op de ingrijpende sociale en economische veranderingen, die het naoorlogse Nederland te wachten staan. Industrialisering en bijbehorende maatschappelijke processen als verstedelijking en toenemende mobiliteit zouden vanuit sociaal oogpunt sterk desintegrerend werken. Zowel Bouman als Banning zijn bezorgd over wat zij als de 'moderne cultuurcrisis' ervaren: de toenemende individualisering, nivellering en 'massificatie' van de moderne maatschappij.

Bouman toont zich in zijn naoorlogse geschriften een discipel van de Duitse socioloog Tönnies. Analoot aan diens begrippenpaar *Gemeinschaft/Gesellschaft* spreekt Bouman van 'levensgemeenschap' en 'maatschappij'. De levensgemeenschap is de natuurlijke, organisch gegroeide orde van het gezin, dorp en volk met hun hechte onderlinge verbondenheid. In de moderne maatschappij heerst daarentegen individualisme. Sociale relaties zijn vluchtig en onverbintelijk. Vandaar dat volgens Bouman ook de term 'organisatie' niet voldoet om de moderne verhoudingen te duiden. Het moderne leven kan immers ook "...ongeorganiseerd en onsamenhangend zijn: bijvoorbeeld het los verband tussen de massa's in een moderne stad". In de moderne 'maatschappij' heerst een gebrek aan iedere sociale en morele orde: "Het 'maatschappelijk' verband doet denken aan een zandhoop, waarin iedere korrel gescheiden van de andere kan bestaan". (Bouman 1947: 28; 1953: 42-45) Concreet komen beide samenlevingstypen tot uiting in het verschil tussen stad en platteland, waarop Bouman uitvoerig ingaat. In het dorp, waar mensen 'elkander bijna allen kennen' treft men 'veelal hechte familiebanden, respect voor traditie en eerbied voor sociale vormen'. In het dorp bestaat bovendien een 'sterk ontwikkelde godsdienstzin'. De stad is daarentegen voor Bouman de 'massale opeenhoping' van individuen waar 'minder groepsverband' bestaat. De 'oppervlakkigheid en de vluchtigheid der relaties tussen de stedelingen' leidt tot 'individualisme' en 'eenzaamheid'. Tenslotte constateert Bouman ook nog de 'neiging tot decadentie der stadsbevolking'. (Bouman 1953: 90, 96, 97). Natuurlijk is dit een sterk vertekend beeld van beide sociale vormen. Tegenover een idealisering van het vroegere dorp staat een uiterst zwartgallig beeld van het moderne stadsleven. Het gaat Bouman echter niet om het verschil tussen stad en platteland op zich. Het verschil tussen stad en platteland is

voor hem het *symbool* van de algemene ontwikkeling van traditionele gemeenschapsvormen naar de moderne maatschappij. Deze ontwikkeling betreft hij.

Vanuit deze algemene maatschappijopvatting heeft Bouman twijfels over de op handen zijnde industrialisering van het naoorlogse Nederland. Economisch gezien is industrialisering wellicht noodzakelijk, maar vanuit maatschappelijk oogpunt kleven er grote problemen aan. In *Sociologie - Begrippen en problemen* schrijft hij:

"Wat .. vanuit economische oogpunt gerechtvaardigd is, kan sociologisch beschouwd zekere gevaren opleveren. De overgang naar moderne grootindustrie, kenmerkend voor het streven naar een economisch optimum, heeft in algemeen maatschappelijke zin zelden gunstige resultaten gehad". (Bouman 1953: 19, 20)

In de eerste uitgave van dit boek is Bouman nog uitgesprokener over de gevaren van industrialisering. Hij spreekt van een 'maatschappelijk destructief' proces, omdat het een bedreiging is voor de ".evenwichtigheid van het groepsleven waarop iedere geordende samenleving berust". Industrialisering zou tot een 'oepenhoping van industrieproletariaat', 'revolutionaire spanningen', tot 'demoralisatie en een snelle daling der geboortecijfers' leiden. (1940: 130)

Van Heerikhuizen en Wilterdink (1978) noemen Bouman een conservatief denker. Om precies te zijn, constateren ze bij hem een 'radicaal soort organicistisch conservatisme'. Dit betekent in hun vocabulaire het verheerlijken van de oude gemeenschap als een hechte sociale orde, die op diepgewortelde tradities en affectieve bindingen gebaseerd zou zijn. Al deze elementen treffen we ook aan bij Bouman. In de moderne maatschappij kan hij dan ook weinig positiefs ontdekken. Hij spreekt van een 'heftige cultuurcrisis':

"Massabeheersing trad in de plaats van culturele leiding. Het evenwicht tussen stoffelijke en geestelijke waarden ging verloren; ethische normen werden uit het oog verloren en het geloof verloor zijn macht over de stuurloze massa". (1953: 167, 181)

Uit dit citaat blijkt ook dat Bouman niet vrij is van elitaire trekjes. De belangrijkste politieke opgave is volgens hem het leiding geven aan de massa, vooral aan de 'cultureel losgeslagen elementen'⁰. Van Heerikhuizen en Wilterdink (1978: 187, 184) benadrukken overigens, dat conservatisme niet zomaar een kwestie van behoudzucht is, maar samenhangt met de verdediging en legitimering van bestaande sociale ongelijkheden. Ook dit zien we bij Bouman. Hij geeft een selectief beeld van de oude gemeenschap: de negatieve zijden van het dorpsbestaan, de dwang en onvrijheid van de patriarchale verhoudingen, blijven bij hem ongenoemd.

Banning's visie op industrialisering lijkt op het eerste gezicht sterk op die van Bouman, maar is toch anders. In zijn *Moderne maatschappijproblemen* noemt Banning twee problematische bijverschijnselen van industrialisering: urbanisering en massificatie. Met het eerste doelt Banning niet alleen op het feit, dat steeds meer mensen in steden wonen maar ook op de verbreiding van typisch stedelijke denk- en leefstijlen over het hele land. Net als Bouman ziet Banning weinig heil in het moderne stadsleven. De stad is de plek van losse en zakelijke sociale relaties, van het in staat van ontbinding verkerende gezin, van secularisering en van vervreemding van de natuur. Bovendien is de stad de plaats waar grote groepen in 'anonieme collectiva' bijeen wonen. Met 'massificatie' doelt Banning op de 'ontpersoonlijkende invloed' van de moderne cultuur en de 'nivellering van behoeften, van levensgewoonten en zeden', die daar vanuit gaat. (Banning 1953: 52-56, 62, 65ev.) In navolging van de Duitse filosoof Nietzsche spreekt Banning tenslotte ook van 'nihilisme' als typische trek van de

moderne samenleving. Nietzsche zag nihilisme als een 'slavenmoraal': het is de opstand van de machtelozen tegen alles en iedereen die boven hen staat. Banning wijst op de politieke gevaren hiervan. Juist de 'collectieve wrokgevoelens van de *have-nots*', zo schrijft hij direct na de oorlog, werken 'collectivistisch-dictatoriale stromingen' als fascisme en communisme in de hand. (1945: 11ev)

Ook Banning schildert dus sombere vooruitzichten van wat de samenleving bij verdere industrialisering en modernisering te wachten staat. Toch is het perspectief dat hij schetst anders dan bij Bouman. Zo begint hij een beschouwing over de 'sociale en geestelijke gevolgen' van industrialisering met de zinsnede: "Ten eerste: industrialisatie is voor een dichtbevolkt land als het onze een volstrekte noodzakelijkheid". (1950: 39) Industrialisering is een onomkeerbaar feit. 'Terug-naar-vroeger' staat wat hem betreft niet op de agenda: "Gejammer daarover, een terugverlangen naar het verleden heeft geen zin, is weinig mannelijk en in wezen reactionair". (1946: 42) Banning is ook geen conservatief denker. Anders dan Bouman heeft hij terdege oog voor de problemen, de 'bittere kant van vernedering', van de vroegere patriarchale verhoudingen. (1950: 41) Tenslotte neemt Banning ook expliciet afstand van de Tönniesiaanse gemeenschapsgedachte. Ook Banning constateert ingrijpende veranderingen in de Westerse samenleving. Hij spreekt van de overgang van de traditionele 'oergemeenschap' naar de moderne, rationalistische maatschappij. Net als Tönnies en Bouman heeft Banning grote aarzelingen bij dit moderne samenlevingstype, maar dat betekent niet dat hij terug wil naar de vroegere gemeenschap met haar dwangmatig collectivisme. Banning's maatschappelijk ideaal is een *nieuwe* gemeenschap op personalistische grondslag. (1945: 75-77)

Het duidelijkst blijkt Banning's visie op industrialisering echter uit een politiek geschrift van kort na de oorlog. Hierin wijt hij de problemen van de moderne samenleving niet zozeer aan de industrialisering op zich, maar aan de kapitalistische wijze waarop dat gebeurt. Banning ontpopt zich hier als fel kapitalismecriticus. Het kapitalisme, zo schrijft hij, onderwerpt alle levensgebieden aan een economische rationaliteit: "..heel het leven wordt een zaak, hemel en aarde worden omgezet in een reusachtige fabriek". De kapitalistische 'tirannie van het winstmotief' is de wortel van alle kwaad. Het kapitalisme heeft niet alleen de crisis van de jaren '30 veroorzaakt, en daarmee indirect de opkomst van het fascisme, maar leidt tevens tot de "..ontbinding van alle gemeenschaps- en persoonlijke verhoudingen". Banning besluit zijn beschouwing dan ook met een krachtig: "..het kapitalisme kunnen we missen. Het industrialisme niet!". (1946: 13, 12, 42) Met Nisbet (1966) kan Banning een 'radicaal' denker genoemd worden. Nisbet onderscheidt twee reacties op modernisering. Sommige critici van de opkomende, moderne maatschappij zoeken hun inspiratie in het verleden. Anderen delen de kritiek op de moderne, maar streven naar wezenlijk nieuwe, sociale verhoudingen. Ook Banning's personalisme is hiervan een voorbeeld.

Ouderwetse sociologie of massatheorie

De Nederlandse sociologie uit het eerste naoorlogs decennium staat vaak als 'ouderwets' of 'traditionalistisch' te boek. Sociologen als Bouman en Banning hebben weinig vertrouwen in de opkomende, moderne verhoudingen en zouden terugverlangen naar de *Gemeinschaft* van weleer⁰. Daarbij zijn we geneigd om dit naoorlogse cultuurpessimisme als typisch Nederlands verschijnsel af te doen. Dit blijkt al uit de termen, waarmee de historici van de Nederlandse sociologie de discipline typeren. 'Sociografen', 'cultuursociologen' en 'modernen' - dit zijn sociologische stromingen die we enkel in Nederland aantreffen. Het bestaan van deze stromingen lijkt op zich al een bewijs voor het door Van Doorn (1964: 35) verkondigde provincialisme van de Nederlandse sociologie. Toch is deze interpretatie te gemakkelijk. Vergeten wordt hiermee, dat zowel Bouman als Banning deel uitmaken

van een internationale sociologische denktraditie, die we hiervoor de 'theorie van de massamaatschappij' noemden.

Zowel Bouman als Banning zijn, zoals gezegd, sterk beïnvloed door de Duitse traditie van sociologisch en sociaal filosofisch denken. Een steeds terugkerend thema van dit Duitse denken van tussen beide wereldoorlogen is de vermeende spanning tussen massa en geest, tussen individualisme en solidariteit, tussen rationalisme en cultuur. Zulke thema's treffen we bij auteurs van heel divers ideologisch pluimage. (vgl. Gay 1969: 72-106; Lepenies 1988: 377-402) Uitgesproken reactionaire auteurs als Spengler en Ortega y Gasset tonen zich bezorgd over het cultureel verval en platte rationalisme van de moderne samenleving. Ortega y Gasset's *De opstand der horden* (1936) is overigens een van de weinige buitenlandse sociologische geschriften, die al voor de oorlog in het Nederlands is vertaald. Aan de andere kant zijn echter ook neo-marxisten van de zogenaamde *frankfurter Schule* (zoals Horkheimer en Adorno) kritisch over wat zij als de culturele vervlakking van de moderne tijd ervaren - zij het dat zij de kapitalistische 'cultuurindustrie' als schuldige aanwijzen. Mannheim neemt tenslotte een middenpositie tussen dergelijke reactionaire en progressieve auteurs in. Van al deze auteurs heeft Mannheim de meeste invloed in Nederland. Zowel Bouman als Banning refereren geregeld naar hem. Als we Mannheim's hoofdwerk *Man and Society in an Age of Reconstruction* (1940) bekijken, valt op hoe dicht hij bij Banning staat.

Een centraal thema in Mannheim's analyse van de moderne maatschappij is de spanning tussen rationaliteit en irrationaliteit. Aan de ene kant is de moderne maatschappij een industriële en technologisch hoogontwikkelde samenleving, waarin echter de geringste verstoring verreikende consequenties kan hebben. Aan de andere kant is de moderne samenleving een massamaatschappij, die dergelijke verstoringen juist oproept. Want, schrijft hij, we weten dat het leven in de massa mensen gevoelig maakt voor suggesties, ongecontroleerde uitbarstingen van impulsen of emoties en voor psychische regressie. Mannheim wijst op de politieke gevaren hiervan. Juist door de invloed van de massa zullen dergelijke irrationele uitbarstingen ook in de politiek doordringen. De moderne massademocratie opent de deur voor totalitaire verleidingen. Ter verklaring van dit alles poneert Mannheim zijn eigen 'geschiedfilosofie', die sterk lijkt op dit van Banning. Ook Mannheim poneert een drieslag in de historische ontwikkeling. Na de dwangmatige samenhang van wat hij - in navolging van Durkheim - de tijd van 'mechanische solidariteit' noemt, wordt de samenleving in een tweede historische fase, die van het liberaal-kapitalisme, gedomineerd door individuele competitie. Inmiddels is echter, aldus Mannheim, behoefte aan een nieuw type samenleving, waarin mensen afzien van hun private belangen en zich schikken naar de belangen van het grotere geheel. Dit alles vraagt om een nieuwe moraal. Mannheim gelooft echter niet, dat zo'n moraal er vanzelf komt - dit vergt bewuste planning. (vgl. Mannheim 1940: 60-69)

De overeenkomst tussen Mannheim en met name Banning is niet over het hoofd te zien. Voor het onderhavige betoog is deze overeenkomst op twee manieren relevant. Ten *eerste* blijkt de naoorlogse huiver voor industrialisering geen typisch Nederlands verschijnsel. De Nederlandse sociologie is minder geïsoleerd en provincialistisch als wel wordt beweerd⁰. De naoorlogse Nederlandse sociologie is vooral op de Duitse sociologische traditie georiënteerd en staat daarmee open voor de cultuurpessimistische kijk op de wereld, die in Duitsland rond de Tweede Wereldoorlog min of meer gemeengoed was geworden. Bij Mannheim blijkt echter ook, ten *tweede*, dat deze bezorgdheid over de opkomende moderne verhoudingen niet noodzakelijkerwijs samenvalt met 'traditionalisme' of 'conservatisme'. Niet een eenvoudig 'terug-naar-vroeger' is typerend voor deze denktraditie, maar de onderkenning dat de moderne samenleving op het vlak van sociale evenwichten en cohesie tekort schiet en dat daarom politiek ingrijpen is vereist. Dit laatste kan de kern van de theorie van de massamaatschappij genoemd worden. We zullen zien dat sociologen als Groenman en Van Doorn,

beiden sterk geïnspireerd door de Amerikaanse sociologische traditie, deze veronderstelling ter discussie stellen. Modernisering gaat volgens hen niet enkel gepaard met het verval van oude, maar ook met de opkomst van nieuwe sociale verbanden en evenwichten.

3.3 Sociale integratietheorie: Groenman en Van Doorn

In de loop van de jaren '50 verdwijnt de aanvankelijke huiver voor industrialisering gaandeweg uit het sociologisch denken. Dit groeiend optimisme over de moderne verhoudingen is echter niet zomaar een kwestie van gewenning aan de nieuwe verhoudingen, zoals Gastelaars (1985) suggereert, maar vormt de neerslag van de opkomst van nieuwe maatschappijtheorieën en de wisseling van theoretische tradities in de Nederlandse sociologie. De leidende positie van de Duitse sociologie met haar sterk cultuurpessimistische inslag wordt geleidelijk aan overgenomen door de van oorsprong veel optimistischer Amerikaanse sociologie. Overigens is al eerder op de 'amerikanisering' van de naoorlogse sociologie gewezen. Van Doorn (1964: 51ev) benadrukt echter vooral de methodische kant van deze ontwikkeling. De Amerikaanse traditie van *social research* paste goed bij het empirisme van de Nederlandse sociografie en dat verklaart volgens hem de probleemloze receptie van de Amerikaanse sociologie in Nederland⁰. Nijhoff wijst wel op de inhoudelijke verschillen tussen de tot dan gebruikelijke Duits-georiënteerde sociologie in Nederland en de moderne Amerikaanse sociologie. Terwijl de eerste traditie de 'noodlottige ontwikkelingen, crises en calamiteiten' van de moderne maatschappij schildert, is de moderne sociologie 'analytisch' en 'a-historisch' en poogt zij bruikbare kennis van concrete sociale processen te verwerven. Volgens Nijhoff hangt de overgang tussen beide denktradities vooral met 'externe' ontwikkelingen samen, namelijk met de overgang van 'pastorale naar professionele praktijken' van sociale zorg. (Nijhoff 1986: 186-189) Ook hij geeft echter niet aan welke inhoudelijke maatschappijtheorieën de Amerikaanse sociologie te bieden heeft en waar precies het verschil ligt met de uit Duitsland afkomstige theorie van de massamaatschappij.

De kern van het verschil tussen beide denktradities ligt in een andere visie op sociale verandering. Tegenover de in de continentale sociologie zo diep gewortelde angst voor sociale desintegratie treffen we in de Amerikaanse sociologie een sterk vertrouwen, dat sociale verandering met inherente aanpassings- en evenwichtsbevorderende 'krachten' en tendensen gepaard gaat. Typerend voor het Amerikaanse sociologisch denken uit die tijd zijn de zogenaamde evenwichtstheorieën van sociale verandering, zoals we die aantreffen bij auteurs als Ogburn en nadien Parsons. (vgl. Appelbaum 1971: 65-78) Typerend voor beide denkers - en voor hun Nederlandse navolgers als Groenman en Van Doorn - is de meer optimistische kijk op de moderne maatschappij. Zij allen zijn ervan overtuigd dat modernisering niet zozeer op sociale desintegratie uitloopt, maar gepaard gaat met de opkomst van nieuwe sociale verbanden en evenwichten. Ook de moderne maatschappij kent een inherente tendens tot sociale integratie, die waar nodig beleidsmatig versterkt moet kunnen worden. Het is vanwege deze overtuiging, dat Groenman en Van Doorn hier onder de noemer van 'sociale integratietheoretici' besproken worden. Overigens blijkt hieruit nogmaals, dat de verschuivingen in de naoorlogse sociologie niet echt een 'generatiekwestie' is. Groenman behoort tot de vooroorlogse sociografen, Van Doorn is de onbetwiste voorman van de 'jongeren' in de naoorlogse sociologie. Beiden worden hier besproken.

Groenman

Beginnen we met Groenman's visie op industrialisering. Groenman (1949: 33) noemt industrialisering "...noodzakelijk, wenselijk, ja zelfs begeerd..", al moet volgens hem daarvoor wel "...de sociale outillage, de maatschappelijke stoffering pasklaar worden gemaakt..". Industrialisering op zich is niet

problematisch, de naoorlogse angsten voor sociale desintegratie zijn overbodig: "De aanvaarding van een nieuw patroon hoeft geenszins te leiden tot verstoringen en evenmin tot niveauverlaging". (1952: 312) Het probleem is hooguit dat de naoorlogse samenleving zich aan de economische structuurwijziging moet aanpassen. Dat deze sociale aanpassing plaatsvindt, zonedig geholpen door een actief sociaal beleid, staat echter voor Groenman als een paal boven water. Hij baseert zich hierbij op de ideeën van Ogburn, naar wie hij - hoewel hij over het algemeen niet veel om de theoretische onderbouwing van zijn ideeën geeft - ook een enkele keer refereert⁰.

William Ogburn, een late en als ietwat technocratisch bekend staande vertegenwoordiger van de *Chicago-school*, is vooral beroemd geworden door zijn zgn. *cultural lag*-these. Volgens deze theorie lopen het sociale en culturele altijd achter bij de economische en technologische ontwikkeling, hetgeen - zeker in tijden van snelle veranderingen - de nodige fricties veroorzaakt. Deze theorie is in de jaren '50 en '60 ook in Nederland zeer populair. (vgl. Milikowski 1969; Peper 1972) Toch is deze *lag*-theorie niet de kern van Ogburn's ideeën. De kern ligt eerder bij zijn algemene opvatting over sociale evolutie als voortdurend proces van *invention, accumulation, diffusion* en *adjustment*. Volgens Ogburn zijn er inherente 'sociale krachten' in de samenleving werkzaam, die ervoor zorgen dat na iedere evenwichtsverstoring - als gevolg van technische innovaties - een nieuw evenwicht ontstaat. Het verschijnsel '*cultural lag*' is in deze optiek hooguit een randverschijnsel, een tijdelijk aanpassingsprobleem. Ogburn zelf stelt: "Over the long course of social evolution .. cultural lags are invisible". Bovendien - en dat is het technocratische in zijn denken - kunnen dergelijke aanpassingsproblemen door actief ingrijpen verholpen worden: "It is desirable to reduce the period of maladjustment, to make the cultural adjustment as quickly as possible". (Ogburn 1950: 389,201)⁰

Deze ideeën, zowel de nadruk op sociale aanpassing als het idee van planning als oplossing voor aanpassingsproblemen, treffen we ook bij Groenman. 'Sociale aanpassing' is hIt thema bij Groenman. In zijn gelijknamige oratie uit 1952 meent hij zelfs: "Allerlei onderwerpen, waaraan de sociologie haar aandacht geeft, zijn al bij eerste verkenning als aanpassingsproblemen aan te duiden". (Groenman 1952a: 16) Het bestuderen In oplossen van zulke aanpassingsproblemen is volgens Groenman de praktische opgave van de sociologie. Ook industrialisering moet in dit licht gezien worden. De kern van het industrialiseringsprobleem ligt volgens hem bij het verschijnsel 'acculturatie':

"Bij acculturatie wordt een sociale groep voor het feit gesteld, dat zij moet zien klaar te komen met de verwerking van nieuwe cultuurelementen. (...)In geval van industrialisatie, waarbij de vreemde invloeden sterk zijn, is verwerping uitgesloten en mag men alleen maar hopen op een zo harmonisch mogelijke integratie..".

Is de uitkomst van dit 'schuren van cultuurpatronen' onvermijdelijk, probleemloos is het geenszins. Want: "Elke sociale structuurverandering kan leiden tot aanpassingsproblemen voor de daarbij betrokken mensen". (Groenman 1952: 308)

Op zoek naar de oorzaken van zulke aanpassingsproblemen formuleert Groenman enkele belangrijke noties. Ten eerste bepleit hij de geleidelijkheid van maatschappelijke veranderingsprocessen:

"Bij stormachtige industrialisatie treedt ontwrichting op. Er is geen aanpassing aan de nieuwe situatie. (...)De industrie moet worden geassimileerd, ook al zal zij later domineren. Industrie en bevolking moeten naar elkander toegroeien". (1949: 37)

Ten tweede kan volgens hem "...de overgang van het agrarische naar het industriële patroon te groot.." zijn. In zo'n geval kunnen "...aanpassingsmoeilijkheden zich uiten als rebellie". Als voorbeeld wijst Groenman op de criminaliteit in sommige industrialiserende plattelandsgemeenten en meer algemeen meent hij: "Het is wel aannemelijk, dat de aanpassingsmoeilijkheden het grootst zijn bij de intellectuele minusvarianten". (1951: 99) Tenslotte wijst Groenman op de rol van 'geleiders' in het moderniseringsproces. Sociale veranderingen worden beter aanvaard als zij door lokale elites worden gebracht. Sociaal beleid moet er daarom vooral op gericht zijn om zulke lokale leidersfiguren voor industrialisering ontvankelijk te maken.

Groenman biedt dus een ander perspectief op industrialisering dan Bouman of Banning. Van angst voor ontworteling en massificatie is bij hem geen sprake. Industrialisering op zich is geen probleem, hooguit de soms moeizame overgang van het ene naar het andere patroon. Dat sociale aanpassing onvermijdelijk is en dat op den duur nieuwe sociale evenwichten en verbanden ontstaan, daarvan is Groenman - in de voetsporen van Ogburn - overtuigd. Toch betekent deze optimistische kijk op industrialisering niet, dat hij sociaal ingrijpen bij industrialisering overbodig acht. Groenman poneert juist een vergaand interventieperspectief. Sociaal beleid dient volgens hem de maatschappelijke randvoorwaarden te scheppen waaronder industrialisering eerst mogelijk wordt. Zeker in traditionele streken als de Nederlandse ontwikkelingsgebieden is industrialisering pas mogelijk als de bevolking daarvoor ontvankelijk gemaakt wordt:

"Men komt er niet alleen met economische maatregelen. (...)Men kan het zelfs zo stellen, dat een mentaliteitsombuiging moet worden nagestreefd, een breuk met traditie, een openstelling voor nieuwe ideeën, een verhoging van het behoeftepeil, materieel IIIn cultureel". (1952: 312,313)

Sociaal beleid zou dus in de ogen van Groenman zorg moeten dragen voor een bij de industriële samenleving passende mentaliteit.

Van Doorns polemieken

Ook Van Doorn is sterk door het Amerikaanse sociologische denken beïnvloed. In mijn beschouwing over Van Doorn staan drie punten centraal. Ten eerste wordt betoogd, dat Van Doorn - althans wat zijn opvattingen over sociale verandering betreft - in het voetspoor van Parsons treedt. Net als Parsons poneert ook Van Doorn een zogenaamde evenwichtstheorie van sociale verandering: ook in de moderne samenleving is sociale integratie een vanzelfsprekende zaak. Ten tweede zal blijken, dat Van Doorn zich in deze jaren een uitgesproken *social engineer* toont. We stuiten hier op dezelfde dubbelzinnigheid als we hiervoor bij Groenman zagen. Optimisme over modernisering betekent niet, dat ingrijpen in het moderniseringsproces overbodig is. Ook bij Van Doorn treffen we een vergaand interventieperspectief: de mentaliteit van de bevolking moet aan de nieuwe, industriële omstandigheden worden aangepast. Toch valt het op, ten derde, dat hij eigenlijk geen concrete beleidsmaatregelen voorstelt. Van Doorn vindt wel dat ingrijpen bij industrialisering noodzakelijk is, maar wat er precies moet gebeuren, laat hij in het ongewisse. Beginnen we echter met een korte, algemene schets van zijn denken.

Afkeer van traditionalisme staat al vroeg centraal in het werk van Van Doorn. Hij schrijft een reeks polemische geschriften, waarin hij zijn vakgenoten traditioneel denken verwijt. Vooral de vele onmaatschappelijkheidsstudies uit de jaren '50 moeten het ontgelden. Aan zijn kritiek op Haveman, een leerling van Bouman, besteedt Van Doorn zelfs een heel boek. Haveman kwam na onderzoek tot de slotsom, dat onder ongeschoolde arbeiders en hun gezinnen een sterk van het gangbare burgerlijke waarden- en normenpatroon afwijkende subcultuur bestaat. Van Doorns kritiek hierop is veelzeggend. Hij ontkent niet zozeer het problematisch gedrag van de door Haveman onderzochte groepen, maar

vooral diens stelling dat dit gedrag een typisch product van de moderne tijd is. Van Doorn meent daarentegen, dat het om 'sociale restgroepen' uit een vroegere periode gaat. Hij verwacht niet anders dan dat het hinderlijk gedrag van deze 'proletarische achterhoede' op den duur, door de materiële vooruitgang en verbeterde leefomstandigheden, *vanzelf* wel zal verdwijnen. Anders gezegd, bij de veranderende maatschappelijke omstandigheden vindt de sociale integratie van achterblijvende groeperingen op den duur *vanzelf* wel plaats. (vgl. Haveman 1952; Van Doorn 1954)

Ook het gemeenschapsprobleem, dat naoorlogse sociologen zo bezig houdt, bespreekt Van Doorn op deze wijze. In *Moderne sociologie* zijn Van Doorn en Lammers zeer ironisch over de naoorlogse angsten voor de anonimiteit van het moderne stadsleven. Ze constateren

"..een wijdverbreide opvatting welke stipuleert dat 'vereenzaming' een kwaad en 'ontmoeting' een groot goed is. (...)Buurthuizen, wijkthuizen, dorpsthuizen, bejaardensociëteiten, instuiven, gesprekscentra beleven een ware hausse".

Deze moderne anonimiteit is echter geen probleem, maar het gevolg van de bewuste *keuze* voor "..een zeker persoonlijk en gezinsisolement". (Van Doorn en Lammers 1959: 182, 157) Eerder al had Van Doorn de vloer aangeveegd met de - mede door Groenman verwoorde - naoorlogse 'wijkgedachte'. Pogingen om de moderne stadswijken tot een 'gezellige gemeenschap' om te vormen, zijn volgens hem het product van "..de vage, ietwat romantisch gekleurde of ideologisch vertekende opvattingen over de integratie van bewoners in het wijkleven". Zulke ideeën passen niet meer in de moderne tijd; de gemeenschap is een achterhaald ideaal. Niet dat de moderne mens geen behoefte heeft aan de warmte en geborgenheid, maar hij of zij vindt zulke kwaliteiten elders:

"Men dient immers wel te beseffen, dat de vrij sterke geslotenheid van het moderne gezin, die waarschijnlijk in hoofdzaak verantwoordelijk is voor de geringe behoefte aan intieme relaties tot niet-gezinsleden, bij voorbaat een (individuele) 'vereenzaming' of 'atomisering' letterlijk tegenspreekt". (Van Doorn 1970: 243,245; origineel 1955c)

Kortom, het moderne kerngezin als de opvolger, of beter gezegd als 'functionele alternatief' voor de vroegere *Gemeinschaft*.

In deze polemieken van Van Doorn is een bepaalde algemene lijn te ontdekken. Hij ontkent niet zozeer het problematisch gedrag van bepaalde maatschappelijke randgroepen, maar meent dat zulk gedrag door de verbeterde levensomstandigheden - via de 'maatschappelijke omweg' van algehele maatschappijverandering - op den duur *vanzelf* wel zal verdwijnen. Ook ontkent hij niet, dat oude sociale verbanden en evenwichten bij modernisering en urbanisering in verval raken. Wel stelt hij, dat nieuwe integrerende verbanden ook in de moderne maatschappij op den duur *vanzelf* opkomen. Concreet poneert Van Doorn het moderne kerngezin als het nieuwe integratiekader van de moderne maatschappij. Meer algemeen gesteld: de door sociologen als Bouman en Banning zo gevreesde desintegrerende effecten van industrialisering vormen slechts één zijde van de medaille. Tegelijkertijd is volgens Van Doorn sprake van de opkomst van nieuwe sociale verbanden en evenwichten. Waarop baseert hij eigenlijk dit vertrouwen in de opkomende, moderne verhoudingen? Bekijken we zijn sociale veranderingstheorie.

Sociale veranderingstheorie

Het is een wijdverbreid misverstand, dat de moderne sociologie van Van Doorn en Lammers vooral geïnspireerd is door de ideeën van Merton - een misverstand, dat de auteurs overigens zelf in het leven

riepen. In (de oorspronkelijke uitgave van) *Moderne sociologie* refereren zij maar liefst 14 aan Merton en slechts tweemaal aan Parsons⁰. Ook in zijn *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie* wijst Van Doorn op de invloed van Merton's concept van de *middle range*-theorieën, terwijl Parsons' structureel functionalisme door Nederlandse sociologen "...als term wel in de mond genomen, maar verder niet gebruikt.." zou worden. (Van Doorn 1964: 54) Van Doorn is echter veel meer door Parsons beïnvloed dan hij zelf - om wat voor reden dan ook - wil toegeven. Dit blijkt vooral in *Moderne sociologie*, zoals enkele critici van het boek lieten zien. Goudsblom wijst erop, dat dit boek in theoretisch opzicht geen coherent geheel vormt. Het eerste deel van het boek, door Lammers geschreven, is sterk behavioristisch getint. In het laatste deel, geschreven door Van Doorn, is 'de dominante invloed die van het structureel-functionalisme' en met name van Parsons. (Goudsblom 1979: 390) Eerder al meende ook Dahrendorf in het laatste deel van *Moderne sociologie* "...leider dem Muster von Parsons 'Social System' und seinem ärgerlichen Kapitel über sozialen Wandel.." te ontwaren is⁰.

Voor Van Doorns opvattingen over sociale verandering kunnen we terecht in dit laatste, door Parsons geïnspireerde deel van *Moderne sociologie*. De centrale term in deze hoofdstukken is 'sociaal evenwicht'. Hiermee treedt Van Doorn in het voetspoor van Parsons' *The Social System* (1952). Alleen al door zijn term 'sociaal systeem' blijkt volgens Parsons, dat sociale verschijnselen enigszins gestructureerd zijn. Hij noemt het bestaan van een zekere sociale stabiliteit en evenwicht een 'definiërend kenmerk' van sociale systemen⁰. Dit betekent echter niet, dat sociale systemen onveranderlijk zijn. Behalve van 'statisch evenwicht', waarbij alles hetzelfde blijft, kan immers ook sprake zijn van een "...moving equilibrium where certain orderly processes of empirical change were going on". Wel meent Parsons dat er in de relatie van het systeem en haar (steeds veranderende) omgeving altijd sprake is van bepaalde constanten c.q. een zekere patroonhandhaving⁰. Centraal uitgangspunt is dan ook, dat bij alle sociale verandering ook steeds nieuwe evenwichten opkomen. In een latere publicatie omschrijft hij 'sociale verandering' zelfs als "...processes of upsetting the initial equilibrium state and later 'settling down' into a new equilibrium state..". (Parsons 1964: 85) Dit zijn precies de termen, waarin ook Van Doorn over 'sociale verandering' spreekt.

Ook Van Doorn acht de situatie van 'dynamisch evenwicht' kenmerkend voor sociale systemen. Samenlevingen zijn immers complexe gehelen van samenstellende elementen, waarin altijd wel iets verandert en andere zaken hetzelfde blijven. Sterker nog, in een steeds veranderende omgeving zijn zulke partiële systeemveranderingen juist een essentiële voorwaarde om te overleven. Van Doorn constateert dan ook, dat "...evenwicht en verandering in elkaars verlengde liggen, ja, onlosmakelijk gekoppelde verschijnselen zijn". Vervolgens onderscheidt hij drie fasen in sociale veranderingsprocessen. Na een 'evenwichtsverstoring' volgt altijd een 'overgangsstadium' en vervolgens 'evenwichtsherstel'. Sociale verandering begint altijd met de verstoring van de sociale orde: bestaande evenwichten komen op losse schroeven te staan. Het volgende overgangsstadium is volgens Van Doorn een echte crisistijd: het oude systeem is reeds in verval geraakt, maar de nieuwe orde nog niet volgroeid. Vroeger of later volgt echter altijd 'evenwichtsherstel', hetgeen in zekere zin een "...terugkeer naar de 'normale' gang van zaken" betekent. Met nieuwe gezagsdragers en een nieuw normbesef komt er een einde aan de chaos en anarchie van de roerige overgangsfase. De moraal van het verhaal is echter geruststellend: bij alle verandering liggen ook altijd nieuwe evenwichten in het verschiet. (Van Doorn en Lammers 1959: 215, 288, 290ev)

Het is vanuit deze sociale veranderingstheorie dat Van Doorn het traditionalisme van de naoorlogse sociologie aanvalt. In algemene zin meent hij, dat

"..afweer van verandering een verouderd standpunt is. (...)Het bestaat nog in conservatieve milieus, die met de status quo tevreden zijn en elke aantasting als degeneratie, zedenbederf en cultuurverval bestempelen". (Van Doorn en Lammers 1959: 318)

Dit geldt ook voor de naoorlogse sociologen met hun angst voor sociale desintegratie:

"Wat 'desintegratie' heet, is vaak alleen het eerste stadium van een verandering, die men niet apprecieert, omdat men zich verbonden voelt met de oude orde". (Van Doorn en Lammers 1959: 292)

Dergelijke angsten voor sociale verandering zijn echter overbodig. Sociale verandering is nooit enkel desintegratie, maar impliceert tevens de opkomst van een nieuwe orde. Afbraak is een noodzakelijke voorwaarde voor herstel.

Niet sociale verandering op zich, maar - in de woorden van Van Doorn - de 'verstroeving' van sociale veranderingsprocessen is het probleem. Van Doorn stelt dit in een beschouwing over de 'Wet van de remmende voorsprong' van Romein - hier refereert hij overigens wel expliciet aan het werk van Parsons. Waar Romein op wijst, aldus Van Doorn, is in feite de werking van institutionaliseringsprocessen. Een sociaal systeem kan slechts functioneren als het een zekere stabiliteit kent. Anderzijds kan deze stabiliteit echter ook een bedreiging voor het systeem zijn. Gevestigde belangen en tradities vormen een belemmering voor veranderingen, die voor het functioneren en overleven van het systeem noodzakelijk zijn. Het gaat er daarom om sociale veranderingsprocessen te 'ontstroeven', hetgeen volgens Van Doorn door gerichte interventies gestimuleerd kan worden:

"De bewuste beheersing van de processen van sociale verandering is kenmerkend voor onze tijd. Optreden van verstroeving in deze processen is daardoor reden geworden tot ingrijpen". (Van Doorn 1959: 911, 914)

Dit is dan ook het tweede centrale punt uit Van Doorns betoog: zijn pleidooi voor een bewuste regulering van sociale veranderingsprocessen. Dit interventieperspectief blijkt ook als hij zijn algemene noties over sociale verandering op de problematiek van de Nederlandse ontwikkelingsgebieden toepast.

Van Doorn en de ontwikkelingsgebieden

Als Van Doorn in 1955 Groenman als directeur van het ISONEVO opvolgt, treft hij in diens erfenis ook het 'sociaal onderzoek' in de ontwikkelingsgebieden. Als afsluiting van dit project (dat hierna nog besproken wordt) schrijft Van Doorn het rapport *De Nederlandse ontwikkelingsgebieden - Schets van de sociale problematiek* (1960). Deze studie biedt hem een uitgelezen mogelijkheid om de naar eigen zeggen zwak ontwikkelde theorievorming over sociale verandering verder uit te werken en op een concreet geval toe te passen. In zijn analyse staan twee begrippen centraal: 'sociale verandering' en 'sociale aanpassing'. De veranderingen in de ontwikkelingsgebieden, zo stelt Van Doorn, vergen van de bevolking een vergaande mentale en sociale aanpassing. Deze aanpassing verloopt echter niet vlekkeloos. Hij constateert, dat de verandering door de bevolking van de ontwikkelingsgebieden "...meer wordt ondergaan dan gestimuleerd". Sterker nog: "Waar de leden van de samenleving de speelruimte hebben, kunnen zij weerstand bieden, zich afsluiten of zelfs tegenactie voeren". (1960: 89)

In principe zijn drie reacties op sociale veranderingen mogelijk: heroriëntatie, desoriëntatie en afweer. Het eerste, een positieve aanpassing aan de nieuwe situatie, komt vooral voor bij jongeren. Zij staan open voor techniek en industrie. In voor de bijpassende denk- en leefwijzen. Ouderen worden

echter eerder onzeker en raken gedesorienteerd. In de modern-industriële samenleving blijken hun traditionele ideeën en gedragspatronen niet meer van toepassing. Dit leidt tot onzekerheid in aspiraties (zo vinden landarbeiders fabriekswerk vaak minderwaardig) en in normen (jongeren accepteren de normen van ouderen niet meer, omgekeerd is het gedrag van jongeren voor ouderen niet meer te begrijpen). Zulke onzekerheden leiden dus al snel tot generatieconflicten en ook dat acht Van Doorn problematisch. Toch blijft hij optimistisch over de effecten van industrialisering: "Gezien over langere, soms ook wel betrekkelijk korte perioden, zijn deze desoriëntatieverschijnselen van voorbijgaande aard. Zij laten zich bovendien cureren..". (p.93)

III Het probleem van de ontwikkelingsgebieden ligt dan ook in de derde reactiemogelijkheid: afweer. Van Doorn schrijft:

"Het slagen van het huidige beleid .. is voor een groot deel afhankelijk van de bereidheid van de bevolking aan dit beleid alle mogelijke medewerking te geven. (..)Men zou zich volledig moeten openstellen voor nieuwe activiteiten en organisatievormen en hierin een werkzaam aandeel nemen. Men dient gevestigde belangen en traditionele inzichten opzij te zetten en de nieuwe verhoudingen en opvattingen, die zich aandienen, volledig te aanvaarden. (..)De stagnatie in deze gebieden is .. juist te zoeken in de afweer van de bevolking tegenover sociale, economische en culturele verandering". (p.94)

Als voorbeeld van weerstand tegen verandering noemt Van Doorn het verzet van kleine boeren tegen 'afvloeiing' naar de fabriek. Ook wijst hij op het onbegrip van ouders over de moderne aspiraties en opvattingen van hun kinderen, de weerstand van lokale elites tegen moderne organisatievormen en meer algemeen de soms 'starre beklijving van de oude standsverschillen' in de ontwikkelingsgebieden. Van Doorn geeft ook een verklaring voor dergelijke weerstanden. Behalve 'eigenbelang' (van ouderen en lokale elites) ligt die volgens hem vooral op het mentale vlak: geringe motivering, traditionalisme en waardegebondenheid. (p.99, 100)

Van Doorn blijft echter optimistisch. Er is immers sociaal beleid om zulke mentaliteitsproblemen uit de wereld te helpen. 'Sociaal beleid' omschrijft hij als

"..die vorm van sociale beheersing, waarbij de structuur van de samenleving en de mentaliteit van de bevolking bewust worden gemodelleerd overeenkomstig een aantal in deze samenleving vrij algemeen aanvaarde normen en idealen..". (p. 109)

Dit is een verstrekkende definitie van sociaal beleid: het doelbewust beïnvloeden van de mentaliteit en opinies van de bevolking - al relateert Van Doorn zijn eigen uitspraak enigszins door te stellen dat van werkelijke 'modellering' veelal geen sprake is, hooguit van 'geleidelijke en zelfs behoedzame influencering'. (p.110). Dat neemt echter niet weg, dat hij hier een vergaand interventieperspectief schetst. Zelfs de private opinies van burgers zouden het object van sociaal ingrijpen zijn. Zo acht Van Doorn het de taak van sociaal beleid om de 'nog ongevormde mentaliteit' van toekomstige fabrieksarbeiders 'in positieve zin te beïnvloeden': "In de Ontwikkelingsgebieden nu ligt er de kans een sociaal milieu op te bouwen, dat vanaf den beginne de 'nieuwe arbeider' ontplooiingsmogelijkheden biedt". (p.106) We zien hier dezelfde dubbelzinnigheid als bij Groenman: optimisme over modernisering betekent bepaald niet, dat ingrijpen in het moderniseringsproces overbodig wordt geacht.

Tenslotte valt op, dat Van Doorn ondanks zijn verstrekkende praktische bedoelingen en pretenties eigenlijk geen concrete beleidsvoorstellen doet - dit een derde centraal punt in mijn betoog. Dit is

overigens een algemeen kenmerk van de toenmalige Nederlandse sociologie. Zo vraagt ook Groenman een van bovenaf geleide 'mentaliteitsomgeving', maar *hoe* dat moet gebeuren, laat hij in het midden. Ook Van Doorn blijft op het punt van beleidsaanbevelingen in algemeenheden steken, zoals de opmerking dat een gedifferentieerd beleid op de specifieke problemen van een dorp of regio moet inspelen. Hij poneert echter geen uitgewerkte ideeën over hoe naar zijn mening desoriëntatieverschijnselen in het industrialiseringsproces vermeden kunnen worden of hoe de beïnvloeding van 'de nieuwe arbeider' concreet moet worden aangepakt. In feite doet Van Doorn geen beleidsaanbevelingen, maar signaleert hij enkel dilemma's in het bestaande beleid⁰. Over het gevoerde ontwikkelingsbeleid is hij echter niet erg te spreken. Over de gehanteerde beleidsdoelen zou 'onvoldoende klaarheid' bestaan en over de praktische mogelijkheden van het beleid meent hij, dat

"..sociale maatregelen in veel gevallen, hoewel op zichzelf noodzakelijk, hetzij weinig effect sorteren of ongewenste nevengevolgen uitlokken, hetzij in de democratische samenleving niet tolerabel zouden zijn". (1960: 124)

3.4 Sociologen in de polder: de ontwikkelingsgebieden

De tot dusver besproken sociologen schreven over industrialisering in het algemeen, maar gingen - met uitzondering van Van Doorn - niet in op de specifieke problematiek van de Nederlandse ontwikkelingsgebieden. Voor de toenmalige sociologie waren deze regio's echter om zowel inhoudelijke als strategische redenen van groot belang. Waren Nederlandse sociologen vanuit hun sociografische traditie altijd al sterk in plattelandsvraagstukken geïnteresseerd, anderzijds meenden zij juist op dit onderwerp de meerwaarde van hun sociologische expertise te kunnen bewijzen. Zoals een betrokkene opmerkt:

"Sociologen wier aantal groeiende was, die zich zekerder gingen voelen ten aanzien van de waarde van hun wetenschap en die recht meenden te hebben op emancipatie ten aanzien van economen en technici, zagen hier (het ontwikkelingsbeleid, ES) hun kans om het maatschappelijk nut van hun wetenschap te bewijzen". (Houttuyn Pieper 1966: 124)

Er is dan ook in de jaren '50 nogal wat over deze gebieden geschreven. In deze 'sociologie van de ontwikkelingsgebieden' staan twee vragen centraal. Welke consequenties heeft de snelle industrialisering van deze regio's voor het gezin en wat betekent industrialisering voor de arbeid in deze primair agrarische regio's. Beide thema's worden hier besproken. Tot slot wordt ingegaan op het in de ontwikkelingsgebieden uitgevoerde sociaal onderzoek.

Het bedreigde gezin

Angst voor gezinsverval vormt ook in de discussie over de ontwikkelingsgebieden een centraal thema. Bouman, bijvoorbeeld, voorziet grote problemen op dit vlak. Zonder expliciet over industrialisering te spreken, ziet hij moderne ontwikkelingen als urbanisering en vrouwenemancipatie als een bedreiging voor het gezin. De achterliggende gedachte is die van het 'functieverlies' van het moderne gezin. Het gezin dat steeds minder functies vervult, wordt kwetsbaar:

"Functieverlies behoeft nog niet tot ontwrichting of desorganisatie te leiden, doch kan er wel toe bijdragen. Waar de man en de vrouw zonder een gemeenschappelijke taak op elkander zijn

aangewezen, in een samenleving waarin de verzwakking van geloof en normbesef gelijke tred houdt met andere tendenties van geestelijke verzwakking, is het huwelijk bedreigd". (Bouman 1953: 67)

Bouman schrijft niet specifiek over de ontwikkelingsgebieden. Aangezien volgens hem B1le industrialisering tot functieverlies leidt, zal dat echter ook in de ontwikkelingsgebieden zo zijn.

De katholieke socioloog Oldendorf legt wel een direct verband tussen de industrialisering van het platteland en het bedreigde gezin. Oldendorf is overigens wel zeer dramatisch over de sociale gevolgen van industrialisering. Volgens hem staan we voor het definitieve afscheid van de 'originare wereld' waarin de mensheid tot dan toe heeft verkeerdt. Inherent deel van deze originare wereld is haar familiale karakter en het is vooral op dit vlak dat Oldendorf problemen verwacht:

"Iedere industrialisatie in aloude agrarische gebieden betekent (..) de verzwakking van de familiale functies en het opdringen van wisselvallige vormen van organisatorisch leven". (Oldendorf 1953: 253,254)

Juist het familiale stond volgens hem garant voor de stabiliteit en het 'mentale evenwicht' van de traditionele samenleving. Het kan dan ook niet anders dat in de moderne maatschappij - vooral door het wegvallen van het gezin als stabiliserende factor - grote mentale problemen ontstaan. Bouman en Oldendorf behoren beiden tot de behoudende vleugel van de naoorlogse sociologie. Angst voor gezinsverval treft men echter ook aan andere bij auteurs.

Zo houdt Hofstee zijn lezers voor, dat de 'moderne gezinscrisis' zich in het kielzog van industrialisering over het platteland verbreidt. Hofstee wijst op de spanningen als jongeren uit traditionele boerengezinnen in fabrieken gaan werken. Boerenzoons en -dochters worden in de fabriek met heel andere waarden en leefstijlen geconfronteerd, dan ze thuis gewend zijn. Ze krijgen nieuwe ideeën en bovendien eigen inkomsten om zulke ideeën te realiseren. Als ook het traditionele vaderlijk gezag wordt ondermijnd, liggen generatieconflicten voor de hand. Ook bij de omgang met meisjes voorziet Hofstee problemen. Jonge fabrieksarbeiders hebben hierover zo hun eigen ideeën: "..de mogelijkheid bestaat dus, dat hij met een meisje thuis komt, dat geen genade kan vinden in de ogen van zijn ouders". Bij meisjes zou dit minder spelen, omdat zij zich gemakkelijker schikken naar het ouderlijk gezag en de traditionele verhoudingen. (Hofstee 1952: 319, 320) Ook Gadourek toont zich bezorgd over het gezin. Hij ziet vooral de werkende vrouw als bedreiging voor het gezin. Door het werken van vrouwen ontstaan meer egalitaire verhoudingen in het gezin, maar door het uitblijven van kinderen is ook sprake van 'verhoogde labiliteit': "Het gezin houdt vaak op te functioneren als een godsdienstige eenheid, het grote kindertal wordt niet meer als gebod en norm beschouwd. Waar kinderen uitblijven, is ook het gevaar van scheiding groter". (Gadourek 1953: 261)

Midden jaren '50 komt er echter een kentering in het sociologisch gezinsdebat. De Jong, een naaste medewerker van Banning, vindt de veelvuldig geproclameerde crisis van het gezin overdreven. Volgens hem spreekt uit dergelijke crisisverhalen ".een (terug)verlangen naar de (herstelde) autoriteit van de ouders of tenminste van de vader". (De Jong 1956: 14) Zelf schetst hij een ander perspectief. Er is niet zozeer sprake van gezinsverval, maar van de opkomst van een nieuw gezinstype. Het 'open gezin' uit de oude 'besloten gemeenschap' maakt langzaamaan plaats voor het 'besloten gezin' in de moderne 'open maatschappij'. Anders gezegd, het verdwijnen van de oude dorpsgemeenschap en de opkomst van het moderne kerngezin, gebaseerd op intieme relaties tussen de seksen, zijn in feite twee kanten van dezelfde medaille. Het kerngezin vervult in de moderne maatschappij een belangrijke functie om de emotionele stoornissen van het moderne levenstempo op te vangen. Het gezin wordt

"..de plaats waar de spanningen uit het werk tussen de maats of met de baas, (van de kinderen ook uit de school en van de vrouw uit haar werelden van burens, leveranciers, etc.) een uitweg zoeken en tot zuivering en klaarheid gebracht moeten worden". (De Jong 1956: 14,43)

Kortom, het gezin als veilige haven in de harde wereld van de dynamisch-stedelijke samenleving.

Wat De Jong hier betoogd, is in feite de gezinstheorie van Parsons. Deze Parsoniaanse gezinstheorie wordt al snel de nieuwe consensus in Nederland; we treffen haar aan bij zowel Banning als Van Doorn. Volgens deze auteurs is het gesignaleerde functieverlies van gezinnen niet zo'n probleem. Juist doordat het moderne gezin zich op enkele specifieke kernfuncties toespitst, kan het haar maatschappelijke functie als integratiekader van de moderne samenleving beter vervullen. Ook deze gezinstheorie is overigens een goed voorbeeld van wat hier de sociale integratietheorie is genoemd: in het geheel van historische veranderingen komt het vanzelf tot nieuwe sociale verbanden en evenwichten. Toch betekent deze nieuwe visie op het gezin niet, dat sociologen ingrijpen in de gezinssfeer overbodig achten. Integendeel, men ziet nog allerlei gezinsproblemen. De Jong merkt zelf op, dat het gezin ook kan bezwijken onder de emotionele stoornissen die ze juist dient op te vangen. Ponsioen gaat nog een stapje verder. Volgens hem is het besloten gezin in feite het oer-Hollandse ideaal van een 'degelijk gezin', dat echter in de moderne maatschappij geen overlevingskansen heeft. Naar buiten lijkt alles mooi, maar "..inwendig heersen er vaak spanningen tussen een autoritaire vader en de vrouw die zich wil of zou willen emanciperen..". (Ponsioen 1959: 98) En als beide echtgenoten werken, functioneert het gezin slechts als een 'kosthuis' zonder echte binding. Ook Ponsioen wijst dus op de kwetsbaarheid van het moderne kerngezin. Therapeutisch ingrijpen in de primaire relaties is dan op zijn plaats.

De nieuwe arbeider

Ook in de sfeer van arbeid staat er in de ontwikkelingsgebieden van alles te veranderen. De nieuwe industriële productiewijze vergt een nieuwe manier van werken en een andere arbeidsmentaliteit. De 'nieuwe arbeider' moet worden ingewijd in de wereld van fabrieken, vast werk, regelmatige werktijden en nieuwe gezagsverhoudingen. In de sociologie wordt deze veranderingen overigens verschillend beoordeeld. Oldendorf (1953: 253) spreekt van het 'beperkt en eenzijdig rationalisme', de 'verschrompeling van de affectieve geaardheid' en de 'geestelijke trivialiteit' van de nieuwe industriearbeider. Banning (1950: 41) deelt deze bezorgdheid en wijst op de "..versterking der (..) rationalistische tendensen, eerst in het arbeidsleven, maar verder ook in het gehele beschavingstype". Hun pessimisme is echter geen gemeengoed in de sociologie. Al vroeg in de jaren '50 zijn er namelijk ook sociologen, die niet zozeer industriële arbeid maar de (vermeende) gebrekkige aanpassing van arbeiders aan de nieuwe industriële verhoudingen als het probleem bij uitstek zien.

Wat sociologen als de kern van het arbeidsprobleem zien, wordt duidelijk uit één verhaal dat zij steeds wéér vertellen. Het is het verhaal van vroegere veenarbeiders, die weigeren om in de fabriek te werken. Het verhaal wordt het eerst verteld in een vooroorlogse sociografie over het Drentse veengebied:

"Het wonen in de vrije natuur, waarin veenarbeiders van jongs af aan groot gebracht zijn en een haast onbeperkte bewegingsvrijheid genieten, verklaart hun grote vrijheidszin. In hun werk vertonen zij een groot verantwoordelijkheidsgevoel en zelfstandigheidzin, zodat de verveners hen doorgaans geheel naar eigen inzicht kunnen laten handelen. Een kleine aanmoediging kan wonderen verrichten, een behandeling 'uit de hoogte' evenwel verdragen zij nauwelijks. Deze eigenschappen verklaren, in elk geval ten dele, ook de terugkomst vooral van vele oudere veenarbeiders, die naar de industrie centra

overgeplaatst waren. Zij verkozen armoede in vrijheid boven geregelde fabrieksarbeid". (Visscher 1940: 266)

Na de oorlog verandert echter de toonzetting en daarmee de strekking van het verhaal: de vergoelijkende woorden van de vooroorlogse sociograaf maken plaats voor het strenge oordeel van de socioloog. Zo ziet Van Loon (1952: 425) het 'lage ontwikkelingspeil' van de ex-veenarbeiders als oorzaak, dat zij ".de durf en geestkracht missen om in een vreemd milieu een plaats te veroveren. Onder deze omstandigheden zullen zij er de voorkeur aan geven in het oude vertrouwde, zij het dan ook armelijke, milieu te blijven". Ook Haveman (1952: 131) wijst op de gebrekkige arbeidsdiscipline van de vroegere veenarbeiders:

"Aan sommigen lukt het geheel niet om regelmatig in een fabriek te blijven werken. Het begrip van één werkgever voor onbepaalde tijd te hebben, is hen vreemd".

Veenarbeiders zijn immers gewend om de best betalende werkgever te kiezen. Van Doorn, tenslotte, is het op veel punten met Haveman oneens. Hij schrijft zelfs een heel boek tégen Haveman. Op dit specifieke punt verschillen ze echter niet van mening. Ook Van Doorn (1960: 100) wijst op het ".beperkte aspiratieniveau van de gelegenhedswerker en losse arbeider, die graag op zo kort mogelijke termijn zoveel mogelijk verdient, en wiens vooruitzicht in de tijd culmineert in het 'de winter doorkomen'".

Dit verhaal is typerend voor hoe sociologen begin jaren '50 over arbeidsvraagstukken denken. Het gaat hen niet om zaken als beroepenvoorlichting, personeelsselectie of scholing van toekomstige fabrieksarbeiders - indertijd vrij gebruikelijke onderwerpen in de arbeidssociologie. Hun bedoelingen gaan veel verder: het gaat om de disciplineren van de arbeid. De vroegere land-en veenarbeiders in de ontwikkelingsgebieden moeten aan de orde en regelmaat van het fabrieksbestaan - het werken volgens vaste werktijden, onder opgelegd arbeidstempo en onder het toezicht van 'bazen' - worden aangepast. Van Doorn (1960: 102) schrijft:

"Industrialisatie veronderstelt bij de bevolking de bereidheid in de industrie werk te aanvaarden. Deze bereidheid is bij verschillende categorieën van potentiële werknemers in de Ontwikkelingsgebieden niet groot. (...)Het werken binnen vier muren, de arbeidsregelmaat en bedrijfsdiscipline alsook de weliswaar gegarandeerde maar vergeleken bij seizoenarbeid lage beloning vormen factoren, die behalve boerenzoons ook de losse arbeiders, voormalige veenarbeiders en landarbeiders afschrikken".

Dat het een taak van sociaal beleid is om de werkende bevolking de gewenste 'industriële mentaliteit' bij te brengen, wordt door niemand betwijfeld.

Sociologen geven ook concrete adviezen over hoe de gewenste arbeidsmentaliteit gerealiseerd kan worden. In de literatuur treft men twee adviezen. De eerste is gericht op bedrijfsleiders en 'bazen' in fabrieken. Hen wordt op het hart gedrukt om begrip te tonen voor de problemen van de nieuwe arbeider. Haveman (1952: 132) schrijft:

"In de fabriek zal ieder autoritair optreden van bedrijfsleiders en werkbazen moeilijk te verwerken zijn. Een commandotoon zal hij als een persoonlijke belediging opvatten, terwijl een verstandige uiteenzetting van het hoe en waarom van een bepaalde maatregel, een bemoedigend woord, en een 'overleg' van hoe zullen we dit of dat bereiken, wonderen kunnen verrichten".

De Tombe (1956: 115, 119), die bij het ISONEVO-onderzoek in de ontwikkelingsgebieden betrokken was, geeft soortgelijke raad. Volgens hem kunnen strenge regels de arbeids sfeer slechts bederven en leidt al te strakke bedrijfsdiscipline gemakkelijk tot weerstanden bij het personeel. In regio's met een 'vrij sterke patriarchale traditie in het maatschappelijk leven' is zo'n patriarchaal gezag in fabrieken wel mogelijk, maar in streken met scherpe sociale tegenstellingen roept het slechts weerstand op.

Een tweede strategie is gericht op het gezin. De aanpassing van arbeiders is veel makkelijker, zo heet het, als zij vanuit het gezinsmilieu wordt ondersteund. Arbeidsdiscipline en een geregeld gezinsleven blijken zo twee zijden van dezelfde medaille. Vaste werktijden leiden tot regelmaat in het gezinsleven en geregelde inkomsten uit een vaste betrekking maken regelmaat in de uitgaven van het gezin mogelijk. Omgekeerd zal de vrouw met het oog op regelmatige gezinsinkomsten haar man stimuleren om zich te schikken in het fabrieksbestaan. Zo verkrijgt de vrouw - inmiddels tot huisvrouw gebombardeerd - de taak om de man in het gareel te houden. Instemmend wordt het gezegde aangehaald, dat stakingen op de werkvloer beginnen maar eindigen in de keuken. De Jong (1956: 33,34) omschrijft de huisvrouw als de

"..bondgenote van de industrieel, omdat de zekerheid van inkomsten, de grotere netheid en de mindere slijtage van kleding ook wat waard zijn".

Hiermee zijn we weer terug bij het vorige punt. De bezorgdheid van sociologen over de verwording van het gezin staat niet op zich, maar hangen ook samen met economische motieven. De sociologische bemoeienissen om het gezin van de ondergang te behoeden, zo dacht men althans, dienen indirect het creëren van een nieuw, industrieel arbeidsleger.

Sociaal onderzoek in de ontwikkelingsgebieden

Midden jaren '50 wordt in opdracht van het Ministerie van Maatschappelijk Werk een groot sociaal onderzoek in de ontwikkelingsgebieden uitgevoerd. De opdracht wordt gegeven aan een combinatie van levensbeschouwelijke instituten: het (algemene) Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk (ISONEVO), het Sociologisch Instituut van de Nederlands-Hervormde Kerk (SINHK) en het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (KASKI). Het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) geeft ondersteuning. Ten departemente heersen grote verwachtingen omtrent het onderzoek. De minister spreekt de hoop uit, dat "..de resultaten van het onderzoek aanwijzingen zullen verstrekken voor de methodiek van maatschappelijk werk". In de Kamer stelt hij:

"Slechts een sociologische en sociaal-psychologische analyse van de samenleving in al haar geledingen kan verschillende sociale vraagstukken duidelijker voor ogen stellen"⁰.

In de Kamer bestaat echter meer scepsis over de mogelijke rol van onderzoek in het beleid. Men vreest een 'massaproductie van rapporten' en bovendien meent men, dat men ter plaatse veel beter weet wat er in die ontwikkelingsgebieden moet gebeuren, dan een sociologencommissie die daar 'als een kat in een vreemd pakhuis staat'⁰.

Achteraf gezien hebben de sceptici gelijk: het onderzoek in de ontwikkelingsgebieden is geen groot succes. Volgens Van Doorn (1957: 85) zijn de betrokken onderzoeksinstituten 'niet voorbereid op deze taak' en hebben de regio's 'een meer principiële doordinking verdiend'. Van Doorn heeft ook methodologische bezwaren. Doordat de onderzoekers teveel op informatie van lokale 'leidslieden' afgaan, is de objectiviteit van de studies twijfelachtig: "Het ontbrak .. wel eens aan een voldoende nuancering in de analyse, terwijl het vermelde materiaal gekleurd werd door de bijzondere positie en

functie der geselecteerde sleutelfiguren..". (1960: 15) Thoenes' kritiek op de studies is veel feller. Thoenes (1958) ergert zich toch al aan de 'sociologie in dienstverband', zoals hij dat noemt, die in ruil voor onderzoeksgelden iedere kritisch geluid inslikt. De ISONEVO-studies zijn een duidelijk voorbeeld van dit sociologisch conformisme:

"Wat meent men toch van de beleidsloosheid te mogen verwachten van een team onderzoekers, dat gedurende enkele weken zijn residentie opslaat in een kleine gemeente? Dat zij daar ongemerkt lopen te sociograferen? (...)Door mede te doen aan een onderzoek in de ontwikkelingsgebieden, impliceert hij (de onderzoeker, ES) al, dat er voor hem überhaupt ontwikkelingsgebieden zijn: er is blijkbaar sprake van achterlijkheid en mensen van elders komen het bestand opnemen, om te kijken of er wat aan te doen is. Sterker nog, in de gegeven situatie is sociaal onderzoek zelfs meegegaan met de aanvaarding van de prioriteit der economische vooronderstellingen en heeft hij zich willig laten inschakelen als analist van wat dan maar zonder meer aanvaard werd als 'sociale nevenverschijnselen'" (Thoenes 1962: 212)

Thoenes' kritiek is terecht, maar als aanzet tot wetenschapssociologisch onderzoek te ongenueanceerd. De studies hebben inderdaad een hoog ideologisch gehalte. Steeds worden argumenten aangedragen, die industrialisering en het gevoerde overheidsbeleid moeten legitimeren. Het onderzoek is letterlijk 'beleidsondersteunend'. Maar de onderzoekers houden ook hun eigen, disciplinaire positie en belangen nauwlettend in het oog. Ook in het ISONEVO-onderzoek stuiten we steeds op de boodschap, dat de industrialisering van de ontwikkelingsgebieden dringend gewenst, maar zonder sociaal ingrijpen tot mislukken gedoemd is.

In de studies over Oostelijk Groningen en Noordoost Brabant is deze boodschap op verschillende manieren verwoord. In het Groningse rapport wordt gewag gemaakt van het harde optreden van bedrijfsdirecties tegen communistisch-gezinde arbeiders. De onderzoekers vinden dit een slechte zaak, omdat 'de fabriek' hierdoor in een slecht daglicht komt te staan. De onderzoekers hekelen zulk 'ouderwetse personeelsbeleid'. Een modern sociaal beleid, gebaseerd op sociologische inzichten, zou potentiële arbeiders minder kopschuw maken voor fabrieksarbeid. (ISONEVO 1955: 34ev.) Ook in het Brabantse rapport staan de vermeende weerstanden tegen fabrieksarbeid centraal. Voor veel kleine boeren uit de streek zou - door de 'traditionele gebondenheid' en 'vrees voor sociale daling' - de overstap naar de fabriek te groot zijn. De onderzoekers constateren dit niet alleen, maar geven er ook een oordeel over. Ze gaan zelfs zover de Brabantse boerenbevolking 'niet erg rationeel' te noemen, omdat ze weigert de voordelen van fabrieksarbeid in te zien. Een wetenschappelijk onderbouwd sociaal beleid, *in casu* beroepsvoorlichting en onderwijs, zou ook hier uitkomst bieden. (ISONEVO 1956: 127, 129, 134) In de praktijk is overigens in Brabant van weerstand tegen fabrieksarbeid in het geheel geen sprake. (vgl. H. 7)

In al deze beschouwingen over de ontwikkelingsgebieden is een rode draad te onderkennen. Ten eerste blijkt de aanvankelijke huiver voor industrialisering al snel uit het sociologisch denken te zijn verdwenen. Zeker als het over arbeid gaat, zien sociologen al vroeg in de jaren '50 niet industrialisering op zich als probleem, maar de (vermeende) gebrekkige aanpassing van arbeiders aan de nieuwe verhoudingen. Bij de gezinssociologen duurt het wat langer, maar ook bij hen groeit het vertrouwen in de nieuwe verbanden en evenwichten van de moderne maatschappij. Dit duidt erop, dat - als het over concrete onderwerpen zoals de problematiek van de ontwikkelingsgebieden gaat - sociologen vooral inspiratie zoeken bij de Amerikaans-functionalistische sociale integratietheorie. Ten tweede zien we ook hier, dat dit opkomende vertrouwen in de moderne samenleving niet betekent dat men ingrijpen in het moderniseringsproces overbodig acht. Het valt juist op, dat sociologen

voortdurend pogen om de ontwikkelingsgebieden als object van sociologische interventies voor te stellen. Men doet dit door een tegenstelling te construeren tussen het gevoerde economisch beleid in deze regio's en de mentaliteit van de bevolking, die zich daartegen zou verzetten. Met deze analyse kon men ieder geval het belang van de eigen betrokkenheid bij het beleid onderstrepen. Economische steun voor de ontwikkelingsgebieden, zo luidt de boodschap, is tot mislukken gedoemd indien het niet wordt ondersteund door een door sociale deskundigen gerealiseerde mentaliteitsombuiging.

3.5 Terug naar het theorie-praktijk-debat

Tot slot van dit hoofdstuk wordt het verband gelegd tussen de sociologische visies op industrialisering en het in het vorige hoofdstuk besproken theorie-praktijk-debat. Hoe zijn de praktische bedoelingen van naoorlogse sociologen te plaatsen in termen van de aldaar gepresenteerde modellen van de verhouding tussen theorie en praktijk? Beginnen we echter met kort de balans op te maken.

De Nederlandse sociologie uit de naoorlogse periode (1945-1960) kent zowel bepaalde, theoretische verschuivingen als een zekere continuïteit. De verscheidenheid in het sociologisch denken hangt vooral samen met de wisselende buitenlandse invloeden op de Nederlandse sociologie, in het bijzonder de overstap van Duitse naar Amerikaanse theoretische tradities. Meer concreet kan de geschiedenis van de naoorlogse sociologie geschetst worden in termen van twee concurrerende denktradities, die in beide landen tot ontwikkeling kwamen: de theorie van de massamaatschappij en de sociale integratietheorie. Dit onderscheid tussen beide denktradities is ook de rationale achter de opbouw van dit hoofdstuk. Centraal stonden vier naoorlogse sociologen (Bouman, Banning, Groenman en Van Doorn). De eerste kunnen twee gezien worden als representanten van de theorie van de massamaatschappij, de laatste twee als representanten van de sociale integratietheorie. Bouman en Banning benadrukken vooral de problematische aspecten van industrialisering: ze waarschuwen voor sociale desintegratie en voor de verwording van de moderne samenleving tot amorfe massamaatschappij. Groenman en Van Doorn zijn meer optimistisch. Zij zijn ervan overtuigd, dat de moderne samenleving haar eigen sociale verbanden en evenwichten kent. Typerend in deze is Van Doorns betoog over het moderne kerngezin als het nieuwe integratiekader van de moderne maatschappij.

Toch lijken de naoorlogse sociologen meer op elkaar dan zijzelf dachten. Bij alle theoretische verschillen kent de naoorlogse sociologie ook een zekere eenheid. Deze *verborgen consensus* betreft met name de opvattingen omtrent de praktische rol en mogelijkheden van de sociologie in het moderniseringsproces. Aanhangers van beide denktradities presenteren hun vak als interventiewetenschap. De gedachte, dat ingrijpen in industrialiseringsprocessen gewenst is en dat de sociologie de daartoe benodigde kennis en expertise in huis heeft, is algemeen aanvaard. Ook de gesignaleerde inhoudelijke verschillen in de naoorlogse sociologie brengen op dit punt geen verandering in het denken. Vergeleken met hun verontruste vakgenoten als Bouman en Banning bepleiten ook Groenman en Van Doorn niet zozeer minder, maar andere interventies bij industrialisering. De eersten zien een taak voor beleid in het wegwerken van de sociale neveneffecten van industrialisering. De laatsten menen, dat sociaal beleid de maatschappelijke randvoorwaarden moet scheppen waaronder industrialisering eerst mogelijk wordt. Concreet betekent dit, dat een actief en door sociologen ondersteund sociaal beleid de bevolking van de ontwikkelingsgebieden voor industrialisering ontvankelijk moet maken.

De *eerste* conclusie uit dit hoofdstuk luidt dan ook, dat de praktische bedoelingen en pretenties van naoorlogse sociologen groot zijn - dit is wat alle naoorlogse sociologen gemeenschappelijk hebben. Vervolgens rijst de vraag op welke *manier* zij praktisch van invloed denken te zijn. Anders gezegd,

welke van de in het vorige hoofdstuk beschreven modellen van de verhouding tussen theorie en praktijk is hier van toepassing? Het is duidelijk, dat de toenmalige sociologie haar verhouding tot de praktijk in termen van het instrumentele model ziet. Dit blijkt ook uit de citaten, waarmee dit boek begon. Volgens sociologen als Groenman en Van Doorn zou hun discipline een 'betrouwbare sleutel tot de moderne maatschappelijk problematiek' en de basis voor een 'brede sociale politiek' bieden. (vgl. H. 1) De achterliggende gedachte is, dat wetenschap concrete oplossingen levert voor gestelde sociale problemen - dat is de centrale notie van het instrumenteel model van wetenschapsgebruik.

Toch is de conclusie, dat de verhouding tussen sociologie en praktijk in termen van het instrumenteel model gezien moet worden, al te gemakkelijk. Gewezen is miers op de discrepantie tussen het *zelfbeeld* van toenmalige sociologen en hun concrete activiteiten. Sociologen pretenderen wel beleids- en praktijkrelevant te zijn, maar ze leveren zelden concrete beleidsvoorstellen. De *tweede* conclusie uit dit hoofdstuk luidt dan ook, dat het zelfbeeld van de naoorlogse sociologie op gespannen voet staat met de werkelijkheid. Sociologen streven wel naar instrumentele beleidsinvloed, maar bij gebrek aan concrete beleidsaanbevelingen blijft hun praktische invloed beperkt tot het leveren van nieuwe ideeën en concepten. Of zulke sociologische noties daadwerkelijk praktisch gebruikt worden, is overigens nog een andere vraag.

Ten *derde* kan gesteld worden, dat de naoorlogse sociologie sterk disciplinerende trekjes vertoonde. Uitgangspunt is, dat de Keynesiaanse stimuleringspolitiek uit de naoorlogse jaren aanvulling behoeft van een functionalistische integratiepolitiek, die twee kanten opwerkt. Enerzijds moet een oplossing gevonden voor de maatschappelijke neveneffecten van industrialisering, waarbij vooral de (vermeende) uitwassen zoals gezinsverval, verwildering van de jeugd en onmaatschappelijkheid vermeden en waar nodig bestreden worden. Anderzijds dient een actief sociaal beleid de maatschappelijke randvoorwaarden te scheppen waaronder industrialisering eerst mogelijk wordt. Met name op het platteland moeten mogelijke achterblijvers en uitvallers in het moderniseringsproces middels een actieve sociale begeleiding bij de veranderende samenleving betrokken worden. Vroegere boeren en landarbeiders uit de ontwikkelingsgebieden moeten aan de orde en regelmaat van het fabrieksbestaan worden aangepast en meer algemeen maken sociologen zich op om de bevolking uit deze regio's 'industrierijp' te maken. Niet zozeer emancipatie en bewustwording, maar sociale aanpassing is de praktische opgave die de sociologie zich stelt. (vgl. Peper 1972)

Dit alles betekent echter niet, dat de verhouding tussen sociologie en praktijk door de bril van het Foucaultiaans machtsmodel gezien moet worden. Het gaat hier enkel om door sociologen nagestreefde praktische invloed. Wat daarvan in de praktijk van sociale zorg terecht komt, is een heel andere vraag. De kritiek op Foucault en zijn aanhangers is immers, dat zij de praktische pretenties van de 'sociale disciplines' vaak al bij voorbaat als geslaagd beschouwen. (vgl. H. 2) De cruciale vraag is dus of sociologen hun praktische bedoelingen en pretenties daadwerkelijk in het ontwikkelingsbeleid kunnen inbrengen. Deze vraag staat centraal in de komende hoofdstukken.

4 HET NEDERLANDSE ONTWIKKELINGSBELEID

4.1 Inleiding

De komende hoofdstukken bevatten het empirisch gedeelte van deze studie. Centraal staat het sociaal beleid in de zogenaamde Nederlandse ontwikkelingsgebieden in de jaren '50 en '60. Dit beleid wordt op twee niveaus beschreven, het landelijke en het lokale. De analyse begint niet in de betreffende regio's zelf, maar in Den Haag, waar het ontwikkelingsbeleid begin jaren '50 vorm krijgt. In de latere hoofdstukken wordt ingegaan op een drietal lokale zorgpraktijken in de betreffende regio's zelf. De centrale vraag bij dit alles is of in de praktijk van het ontwikkelingsbeleid, op nationaal dan wel op lokaal niveau, nog sporen zijn terug te vinden van de hiervoor besproken sociologische noties en ideeën over deze regio's. We zullen zien, dat dit op het niveau van de landelijke beleidsvorming zeker het geval is. De voor de ontwikkelingsgebieden verantwoordelijke instantie, het in 1952 opgericht Ministerie van Maatschappelijk Werk (MaWe) staat bepaald open voor sociologische kennis en inzichten. Tegelijk dringen echter in Den Haag berichten door, dat er in de concrete praktijk van het beleid - op lokaal niveau - soms heel andere dingen gebeuren dan vanuit Haagse optiek bedoeld is. Dit bevestigt de opvatting, dat we om de praktische invloed van de sociologie vast te stellen niet alleen naar departementale beleidsprocessen moeten kijken maar ook - en juist - naar lokale uitvoeringspraktijken.

In dit hoofdstuk komen vijf thema's aan de orde. Begonnen wordt met een korte typering van de centrale beleidsactor, het ministerie van MaWe, en haar verhouding tot de toenmalige sociologie. (par. 4.2) Vervolgens komt het economisch beleid in de ontwikkelingsgebieden aan de orde. (par. 4.3) Het sociaal beleid in deze regio's is mede een reactie op het moeizame verloop van het economisch stimuleringsbeleid. Aan de orde komen de achtergronden, de organisatie en de voortgang van het sociaal beleid in de ontwikkelingsgebieden. Hierbij wordt ook duidelijk dat het beleid, althans vanuit Haagse optiek bezien, niet onproblematisch is. Er is gereede twijfel over de relatie tussen de in Den Haag gestelde beleidsdoelen en de concrete beleidspraktijk in de regio's zelf. (Par. 4.4) Deze spanning tussen beleidsdoelen en -praktijk wordt op twee punten nader uitgediept. Het betreft enerzijds het idee, dat sociaal beleid vooral bedoeld is om de bevolking van de ontwikkelingsgebieden een 'industriële mentaliteit' bij te brengen (par. 4.5) en anderzijds de democratiseringsgedachte in het ontwikkelingsbeleid. (par. 4.6) Betoogd wordt, dat van beide beleidsdoelen in de praktijk van het ontwikkelingsbeleid niet veel terecht komt.

4.2 Het ministerie en de sociologie

Eind jaren '40 buigt de afdeling Sociale Bijstand van het toenmalige Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid zich al eens over het vraagstuk van het industrialiserende platteland. Er wordt een nota geschreven, waarin deze problematiek breed wordt uitgemeten. Geconstateerd wordt dat industrialisering in agrarische streken het sociale leven diepgaand zal beïnvloeden: de arbeidsomstandigheden veranderen, het traditionele agrarische drie-generatie-gezin zal verdwijnen, er zullen generatieconflicten ontstaan doordat jongeren zich sneller aan de veranderde omstandigheden aanpassen dan ouderen, de kerk krijgt een andere positie en nieuwe organisaties, waaronder de vakbeweging, komen op, enzovoort. De kern van het probleem is echter de discrepantie tussen enerzijds de 'feitelijke ontwikkelingen' op het gebied van verkeer, techniek en industrialisering en anderzijds de "...morele waarden, cultuur en geest (die) hiermede geen gelijke tred kunnen houden". (Geciteerd Neij 1989: 335; vgl. Van Hoogstraten 1983: 26-7) Tot de auteurs van deze ambtelijke nota

behoort ook drs. P. van Loon, de econoom die nadien als topambtenaar van MaWe een hoofdrol in het ontwikkelingsbeleid zou spelen.

Als in 1952 het ministerie van MaWe wordt opgericht, gaat de genoemde afdeling als geheel over naar het nieuwe departement en ligt het voor de hand dat MaWe zich over de problematiek van het zich industrialiserende platteland ontfermt. Neij (1989: 329) noemt de "..versnelde industrialisatie en de diepgaande structuurveranderingen ten plattelande.." zelfs als één van de redenen voor de oprichting van het nieuwe ministerie. De nieuwe minister van MaWe wordt als coördinerend bewindsman voor de ontwikkelingsgebieden aangewezen, zijn ambtenaren spelen een hoofdrol in de speciaal voor dit beleid opgerichte Interdepartementale Commissie voor de Ontwikkelingsgebieden (ICO). Op de nauwe banden tussen dit ministerie en de sociologie is al eerder gewezen. (vgl. Peper 1972; Gastelaars 1985; Neij 1989; Hueting 1989) Opgemerkt kan worden, dat beiden in de naoorlogse jaren in een soortgelijke positie verkeren. Zoals de sociologie een relatieve nieuwkomer is op het wetenschappelijke veld, zo is MaWe een nieuwe ster aan het bureaucratisch firmament. Beide moeten hun bestaansrecht en competentie nog zien te bewijzen en voor beiden geldt, dat lang niet iedereen dat op voorhand wil aannemen. Zo wordt in de Kamer hardop getwijfeld aan het nut van MaWe, dat

"..wat betreft zijn maatschappelijke fundering, zijn wetenschappelijke doordenking, zijn organische groei en zijn bewuste methodiek nog in de kinderschoenen staat"⁰.

Aan het woord is mevr. Tjeenk Willink, een autoriteit in de naoorlogse welzijnswereld. Juist door zoveel aandacht te schenken aan de 'wetenschappelijke onderbouwing' van haar beleid probeert het ministerie dergelijke twijfels weg te nemen.

Bij dit alles gaat het ministerie nadrukkelijk bij de sociologie te rade. Volgens Neij (1989) doet het ministerie hierbij in eerste instantie vooral een beroep op externe sociologische deskundigheid en gaat ze er pas in de loop van de jaren '50 toe over om zelf sociologen in dienst te nemen. Topambtenaren van het eerste uur, zoals de genoemde Van Loon en G. Hendriks zijn inderdaad geen socioloog van origine, maar hebben wel een sterk sociologische belangstelling. Beiden zijn op typisch sociologische onderwerpen gepromoveerd: Van Loon op een studie over de doelmatigheid van het maatschappelijk werk en Hendriks, die als sociaal-geograaf is opgeleid, op een sociografische onderzoek over de Betuwe. Deze achtergrond maakt deze laatste zeer geschikt om een centrale rol in het ontwikkelingsbeleid te spelen. Hendriks fungeert dan ook jarenlang als voorzitter van de ICO, waarin ook Van Loon - op het ministerie zijn directe chef - participeert⁰. De socioloog Laansma, eveneens in dienst van MaWe, fungeert in deze jaren als secretaris van de ICO. Al deze personen hebben in de jaren '50 een belangrijke stem in het ministerieel beleid. Van Loon geldt tijdens het bewind van minister Van Thiel als de belangrijkste intellectuele kracht op het ministerie. Maar ook diens opvolger Klompé gaf hoog op van haar "..leuke, jonge sociologisch geschoolde medewerkers"⁰.

Behalve dat het ministerie zelf sociologische expertise in huis haalt, doet ze echter ook veelvuldig beroep op extern-sociologisch onderzoek. Op deze wijze ontstaat in de jaren '50 een intensieve samenwerkingsrelatie tussen het ministerie en de sociologie, die beide partijen tot voordeel strekt. Met haar vele onderzoeksopdrachten, aldus Van Doorn (1964: 106), heeft het ministerie "..de sociologie kansen gegeven, die zij anders nooit in die mate zou hebben gekregen. Tal van perifere bevolkingsgroepen en gebieden werden daarmee in het licht van sociaal onderzoek getrokken".

Omgekeerd heeft ook het ministerie - op zoek naar sociologische argumenten om haar beleid en bestaansrecht te verdedigen - baat bij deze sociologische belangstelling. Zo meldt Peper (1972: 111) dat

"..de steun die het ministerie in de beginjaren van haar bestaan van wetenschappelijke zijde wist te mobiliseren een belangrijke bijdrage heeft betekend tot de acceptering van haar beleid".

Geconcludeerd kan worden, dat het ministerie in deze jaren open staat voor sociologische kennis en inzichten. In dit hoofdstuk wordt nagegaan of dergelijke sociologische noties ook in het ontwikkelingsbeleid zijn terug te vinden.

In de Tweede Kamer ontstaat overigens wel enige ongedurigheid over zoveel studiezin ten departemente. Men vindt dat het ministerie soms "..meer lijkt op een studiecentrum .. dan op een bestuurscentrum". Gewaarschuwd wordt voor de 'massaproductie van rapporten': "Vele rapporten beginnen al geel te worden, omdat over onderdelen van het onderwerp weer nieuwe rapporten worden gemaakt .. of in de maak zijn"⁰. Toch steekt de Kamer nooit een stokje voor al deze studies. De reden hiervoor is wellicht, dat confessionelen met hun voorkeur voor kerkelijke zorg en sociaal-democraten met hun voorkeur voor staatsingrijpen bij al hun meningsverschillen het over één punt eens zijn, namelijk dat de sociale zorg inhoudelijk verbeterd moet worden en dat verdergaande 'verwetenschappelijking' van de zorg hieraan kan bijdragen. Verheugd wordt in de Kamer vastgesteld, dat belangrijke stappen in deze richting al genomen zijn. Gesteld wordt, dat "..het maatschappelijk werk vooral in de naoorlogse jaren wordt losgemaakt uit de dilettantische sfeer en op wetenschappelijke basis wordt gesteld"⁰. En dat wordt niet in de laatste plaats gezien als een verdienste van de moderne sociale wetenschap.

4.3 Economisch beleid

In 1951 en 1952 worden de Nederlandse ontwikkelingsgebieden door de regering aangewezen. Het zijn er een negental: Oostelijk Groningen, Zuidoost Groningen, Oostelijk Friesland, Zuidoost Drente, Noordoost Overijssel, Oostelijk West-Friesland (NH), Noordoost Noord-Brabant, Zuidwest Noord-Brabant en Noordelijk Limburg. Tezamen beslaan deze gebieden rond 14% van het Nederlandse grondoppervlak, herbergen ze iets meer dan 6% van de Nederlandse bevolking en in totaal 83 verschillende gemeenten. (Van Doorn 1960: 13) Het zijn allemaal gebieden met een hoge en structurele werkloosheid. Daarbij gaat het over het algemeen om sterk agrarische regio's, met weinig of geen industriële traditie. Zuidoost-Drente, het vroegere veengebied, is met een werkloosheidspercentage van meer dan 14% het meest in het oog springende probleemgebied in het naoorlogse Nederland. Dit gebied wordt dan ook al in 1951 aangewezen als ontwikkelingsgebied. De overige regio's volgen een jaar later.

De achtergrond van het ontwikkelingsbeleid is een economische. Al snel na de oorlog wordt duidelijk, dat Nederland met enkel het herstel van oorlogsschade nog niet uit de economische malaise is. Vooral op het platteland doen zich structurele problemen voor. Enerzijds vindt door de snelle mechanisering en rationalisering van de landbouw een snelle uitstoot van arbeid uit de agrarische sector plaats. Anderzijds wordt juist in de landelijke gebieden een sterke groei van de bevolking en op termijn dus ook van de beroepsbevolking verwacht. Er is dus dringend behoefte aan nieuwe werkgelegenheid voor de overvloedig geraakte agrarische beroepsbevolking. Aangezien de plattelandsbevolking niet erg mobiel blijkt en de regering bovendien een massale trek naar de steden wil vermijden, is er eigenlijk maar één oplossing: de industrie moet naar het platteland gebracht worden. Dit alles vormt de achtergrond van het regionale industrialiseringsbeleid, zoals dat in de jaren '50 en '60 wordt gevoerd. Wel verschuift in de loop der jaren de motivatie achter dit beleid. Industriespreiding wordt in eerste instantie nagestreefd om de werkloosheid in bepaalde regio's terug

te dringen. Vanaf eind jaren '50 geldt hetzelfde beleid als middel om de overvol geachte Randstad te ontlasten. (Dercksen 1986; Van Doorn 1960; Van Hoogstraten 1983; Van der Linden 1985)

Het idee om in economische noodgebieden de industrie te stimuleren, is overigens niet nieuw. In Engeland zijn al in 1934 *depressed areas* aangewezen, regio's met zeer hoge en hardnekkige werkloosheidscijfers. In Nederland bepleiten SDAP en NVV in hun *Plan van de Arbeid* (1935) het vestigen van industrieën op het platteland, met name in de noordelijke provincies waar de crisis van de jaren '30 bijzonder hard toeslaat. Vooralsnog krijgen dergelijke plannen echter geen gevolg. In 1946 wordt besloten om een ontwikkelingsplan voor Zuidoost Drente op te stellen; ook dit plan wordt pas in 1951 vastgesteld. Wel is inmiddels de eerste *Industrialisatienota* (1949) verschenen, waarin het idee van industriespreading een centraal uitgangspunt is. In deze nota worden meerdere redenen voor de regionale spreiding van industriële activiteiten genoemd: de geringe mobiliteit van arbeidskrachten in bepaalde delen van het land, de verwachte bevolkingsgroei op het platteland. In de angst dat de massale trek van arbeidskrachten naar de steden "ernstige sociale, maar ook geestelijke en zedelijke gevolgen kan hebben". (geciteerd Van Hoogstraten 1983: 30) In deze en daaropvolgende nota's wordt het motto van het regionaal economisch beleid omschreven als: 'landelijke spreiding der industrialisatie door regionale concentratie'. De achterliggende gedachte is tweeledig. Enerzijds acht men om tal van economisch, sociale en ruimtelijke overwegingen een te grote concentratie van economische activiteiten in de bestaande industriële centra in het Westen van het land onaanvaardbaar. Anderzijds wordt ook een egale spreiding van de industrie over het hele land afgewezen. De tussenweg ligt in de stimulering van een beperkt aantal regionale 'industriekernen' in de diverse landelijke gebieden.

Het centrale criterium bij de selectie van de ontwikkelingsgebieden, begin jaren '50, zijn de regionale werkloosheidscijfers. De ontwikkelingsgebieden zijn stuk voor stuk structurele werkloosheidsgebieden. Daarnaast spelen echter van meet af aan ook sociaal-politieke overwegingen een rol bij het ontwikkelingsbeleid. Zo stelt de minister van Economische Zaken bij de presentatie van het beleid in de Tweede Kamer, dat de werkloosheid in de ontwikkelingsgebieden

"..op den duur tot ernstige achteruitgang, zowel op geestelijk als op stoffelijk gebied, moet leiden. Het gevaar, dat zich hier haarden van sociale en politieke ontwrichting en onrust vormen, is blijkens de ervaring zeker niet denkbeeldig". (geciteerd Van Loon 1952: 422)

De minister heeft het over de politieke perikelen op het Oostgroningse platteland, waar de CPN bij lokale verkiezingen begin jaren '50 ongekende successen boekt. In het Groningse Finsterwolde krijgt de CPN zelfs de absolute meerderheid in de gemeenteraad, waarvan de rest van Nederland geschokt kennis neemt. De 'kwestie Finsterwolde' speelt ook een rol bij de selectie van de ontwikkelingsgebieden. Aanvankelijk zou in Groningen alleen het veengebied in het ontwikkelingsgebied worden opgenomen. Op aandrang van de minister van Binnenlandse Zaken wordt echter besloten om ook het Oldambt daarin op te nemen: "..teneinde maatregelen te treffen die de 'voedingsbodem voor het communisme' zouden doen verdwijnen". (Van Hoogstraten 1983: 44) De geschiedenis van het Oostgroningse communisme komt hierna nog uitvoerig ter sprake. (vgl. H. 5)

De vrije ondernemingsgewijze productie is het centrale uitgangspunt bij de naoorlogse industrialisatiepolitiek. Voor het ontwikkelingsbeleid betekent dit enerzijds dat directe overheidsinvesteringen in nieuwe industrieën worden afgewezen en anderzijds dat de overheid ondernemers niet mag dwingen om zich ergens te vestigen. Het economische stimuleringsbeleid krijgt daarmee een indirect, voorwaardenscheppend karakter. De overheid stelt zich ten doel om ook in de ontwikkelingsgebieden een 'gunstig industrieel klimaat' te scheppen. Concreet heeft men een heel

scala van maatregelen voor ogen: het beschikbaarstellen van industrieterreinen, het verbeteren van de economische infrastructuur (verkeers- en openbare nutsvoorzieningen), het bevorderen van vakscholing en het bouwen van extra woningen in de ontwikkelingsgebieden, met name voor de staf van bedrijven die zich daar willen vestigen. Door zulke maatregelen hoopt men de ontwikkelingsgebieden voor nieuwe bedrijven aantrekkelijk te maken. Daarnaast is er een speciale premiereregeling om industrievestiging in deze regio's te stimuleren, die kan oplopen tot 25% van de bouwkosten van nieuwe vestigingen. Voorwaarde is wel, dat men " ..tenminste één mannelijke arbeider uit de geregistreerde arbeidsreserve te werk stelt". (Van Doorn 1960: 21; Dercksen 1986: 251; Van Hoogstraten 1983: 51)

Voor deze maatregelen ten behoeve van het regionale industrialisatiebeleid wordt in de periode 1949-1963 in totaal 182 miljoen gulden uitgegeven. Dit is 0,14% binnen het geheel van de rijksuitgaven in de genoemde periode (exclusief uitgaven voor vakonderwijs en extra woningbouw). (Dercksen 1986: 255) Deze economische stimuleringsmaatregelen hebben echter slechts ten dele succes.

Tabel 2: Toename van arbeidsvolume in de industrie in 1950-1958 en 1950-1964 (in %)		
	1950-1958	1950-1964
Groningen	1.0	27.0
Friesland	6.6	39.4
Drente	16.3	58.6
Noord-Brabant	18.1	40.1
Limburg	18.3	28.4
Nederland	9.1	24.7

Bron: Van Hoogstraten (1983: 80)

Zeker in Groningen heeft het industrialiseringsbeleid in de jaren '50 weinig effect. Tussen 1950 en 1958 stijgt het aantal industriële arbeidsplaatsen in Groningen met slechts 1% - tegen ruim 9% in heel Nederland. In deze tijd gaat de uitstoot van arbeid uit de landbouw en de landbouwindustrie (aardappelmeel en strokarton) in Groningen gewoon door, zodat de totale werkgelegenheid in deze periode afneemt. Pas als we de hele looptijd van het ontwikkelingsbeleid (tot 1964) in ogeschouw nemen, zien we ook in Groningen een aanzienlijke groei van industriële werkgelegenheid - het overgrote merendeel daarvan komt dus pas na 1958 tot stand. (Ter Bogt en Copinga 1987; vgl. ook H. 5 en 6) In de provincies Drente, Noord-Brabant en Limburg is daarentegen ook in de jaren '50 al sprake van een behoorlijke groei in de industriële werkgelegenheid. Dit zegt overigens nog weinig over het gevoerde ontwikkelingsbeleid. Nogal wat bedrijven vestigen zich in de noordelijke en zuidelijke provincies, niet zozeer vanwege de investeringspremies van het ontwikkelingsbeleid, maar vanwege de beduidend lagere loonkosten in deze gebieden. (vgl. Van Hoogstraten 1983; Dercksen 1986)

Het wisselende succes van het regionaal economisch beleid in de jaren '50 blijkt ook uit de ontwikkeling van de provinciale werkloosheidspercentages.

Tabel 3: Werkloosheid per provincie 1950 en 1960

	1950	1960
Groningen	3.6	3.8
Friesland	3.1	3.5
Drente	6.5	5.6
Noord-Brabant	3.2	1.2
Limburg	1.5	0.8
Nederland	2.5	1.3

Bron: Dercksen (1986: 259)

Uit de bovenstaande tabel blijkt duidelijk het verschil in werkgelegenheidsontwikkeling in de noordelijke en zuidelijke provincies. In Noord Brabant en Limburg daalt de provinciale werkloosheid tot onder het landelijk gemiddelde. In Groningen, Friesland en Drente blijft de regionale werkloosheid - ondanks de sterke toename van industriële werkgelegenheid - onverminderd hoog. Dit geldt niet alleen voor de provinciale werkloosheid, maar ook voor de werkloosheid binnen de betreffende ontwikkelingsgebieden. In Oostelijk Groningen, één van de regio's die hierna centraal staat, *stijgt* de regionale werkloosheid tussen 1950 en 1957 van 6.6% tot 7.7%. In Zuidoost Drente daalt weliswaar de werkloosheid, maar ze blijft wel boven de 10% en daarmee meer dan vijfmaal het landelijk gemiddelde. (Van Doorn 1960: 25)

De haperende industrialisering van met name de noordelijke ontwikkelingsgebieden wordt ook in Den Haag opgemerkt. Men schrijft de oorzaken hiervan echter vooral aan de regio's zelf toe. Zo doet de Minister van Economische Zaken in 1953 zijn beklag over de geringe medewerking van de lokale overheden en het particuliere initiatief in de ontwikkelingsgebieden⁰. Industrialisering, zo heet het twee jaar later in de *Vijfde industrialisatienota* (1955), is een 'wezensvreemd element' op het platteland, waarop de bevolking zich moet instellen. Dit probleem klemt des te meer, daar in de ontwikkelingsgebieden

"..dikwijls een achterstand op maatschappelijk, cultureel en hygiënisch gebied aanwezig is, waardoor de sociale aanpassing in het kader van de industrialisatie nog extra wordt bemoeilijkt"⁰.

Het is tegen deze achtergrond, dat het sociaal beleid in de ontwikkelingsgebieden urgent wordt. Sociaal beleid zou immers primair de vermeende apathie en weerstanden tegen industrialisering onder de bevolking moeten wegnemen. Het moet, om met topambtenaar Van Loon (1952: 423) te spreken, "..de bevolking tot op zekere hoogte industrie-minded" maken. Ook Peper wijst in zijn geschiedschrijving van het Nederlandse opbouwwerk op de economische motieven achter het in de ontwikkelingsgebieden gevoerde sociaal beleid. Uitgangspunt is dat "..de industrialisatie in gebieden zonder veel industriële traditie (ondersteund) dient te worden door een beleid, dat erop gericht is de participatie van de bevolking te verhogen. Dit is noodzakelijk willen de investeringen voldoende rendement opleveren. De economische en sociale ontwikkeling dienen gelijk op te gaan". (Peper 1972: 109)

4.4 Sociaal beleid

In de Tweede Kamer wordt weinig gesproken over de doelen van het ontwikkelingsbeleid. Minister Van Thiel (MaWe), die het sociaal beleid in deze regio's coördineert, beperkt zijn bijdragen aan de kamerdebatten grotendeels tot organisatorische kwesties: de tijdsfasering en de institutionele vormgeving van het beleid. Beide aspecten worden hier besproken. Beginnen we met de tijdsfasering. Van Thiel onderscheidt drie fasen in het beleid: de fase van onderzoek, van opstelling van ontwikkelingsplannen per regio en tenslotte de uitvoering daarvan. In zijn conceptie sluiten deze drie beleidsfasen keurig op elkaar aan. Eerst moet in ieder ontwikkelingsgebied een 'sociaal onderzoek' worden uitgevoerd, vervolgens wordt per regio een provinciale plancommissie bijeengeroepen, die concrete ontwikkelingsplannen opstelt, welke tenslotte door lokale instanties gerealiseerd moeten worden. In de praktijk leidt deze gang van zaken echter tot aanzienlijke vertragingen.

Het laatste ISONEVO-rapport over de ontwikkelingsgebieden rolt in 1956 van de persen. (vgl. H. 3) De laatste provinciale plancommissie - die van Zuidwest Friesland - wordt vervolgens pas in 1958 opgericht. Minister Van Thiel is dan al weer van het politieke toneel verdwenen. Dit betekent overigens niet, dat er tussentijds in de ontwikkelingsgebieden niets gebeurt. Met of zonder officiële plannen en instanties is men op lokaal en regionaal niveau allang bezig met het ontwikkelen van concrete beleidsprojecten. Dat is ook niet verwonderlijk, omdat met de speciale subsidies voor het ontwikkelingsbeleid allerlei langgekoesterde wensen nu opeens binnen handbereik zijn. Alerte bestuurders laten zulke kansen niet liggen. Het effect van deze gang van zaken is echter wel, dat er - alleen al door de vertragingen in de planprocedure - van de beoogde planmatige opzet van het beleid in de praktijk weinig terecht komt.

Een tweede aspect, dat veel aandacht vraagt, is de institutionele vormgeving van het beleid. Van Thiel voorziet een compleet institutioneel bouwwerk met speciale plancommissies voor de ontwikkelingsgebieden op landelijk en provinciaal niveau. De al genoemde Interdepartementale Commissie voor de Ontwikkelingsgebieden (ICO) wordt in 1953 opgericht. MaWe fungeert als voorzitter van deze commissie, waarin eerst negen en nadien zes ministeries deelnemen⁰. De ICO heeft overigens slechts een coördinerende taak. Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling, dat deze Haagse commissie concrete plannen voor de diverse ontwikkelingsgebieden uitwerkt. Ze heeft slechts als functie om de plannen zoals die in de regio's zelf ontwikkeld worden in ontvangst te nemen en te beoordelen. De ICO is dus weliswaar het hoogste beleidsorgaan voor de ontwikkelingsgebieden, maar dient volgens de minister - die iedere suggestie van 'staatsdirigisme' wil vermijden - een afwachtende houding in het beleid aan te nemen:

"Door de Interdepartementale Commissie wordt derhalve noch het concrete beleid in de ontwikkelingsgebieden uitgestippeld noch worden directe activiteiten ondernomen.." ⁰.

Op provinciaal niveau worden speciale Provinciale Plancommissies (PPC's) voor de ontwikkelingsgebieden ingesteld. Hun taak is het om per gebied een ontwikkelingsplan op te zetten en om concrete wensen en beleidsprojecten uit de regio's te inventariseren en naar Den Haag door te spelen. In deze PPC's zouden naast provinciale en lokale bestuurders ook externe deskundigen zitting hebben. De uitvoering van het beleid gebeurt tenslotte op lokaal niveau, door de organisaties van het particuliere initiatief.

In de Kamer stuit deze opzet van het ontwikkelingsbeleid echter op kritiek. Zoals zo vaak in deze jaren gaat het Kamerdebat vooral over de vraag naar de rol van de kerk en het particuliere initiatief in de sfeer van sociale zorg. Alleen al de term 'sociale planning' riekt de christelijke partijen al te zeer naar staatsingrijpen - en dat is taboe in hun ogen. Inderdaad heeft Van Thiel in eerste instantie slechts een beperkte rol voor het particuliere initiatief voor ogen. Volgens hem hebben "...de organen van het

kerkelijk en particuliere initiatief in de fase van de uitvoering de voornaamste taak..⁰. In confessionele kring vindt men dit echter al te mager. Voorgesteld wordt dat

"..de Kerken betrokken werden bij alle drie de fasen, omdat In het onderzoek In de voorbereiding In de uitvoering der plannen van een dermate grote belangrijkheid zijn, dat (..) de Kerk niet kan en mag worden uitgeschakeld"⁰.

Deze opstelling heeft succes. Het 'sociaal onderzoek' wordt mede aan levensbeschouwelijke onderzoeksinstellingen uitbesteed. (H. 3) Daarnaast beveelt Van Thiel aan, dat "..leidinggevende personen en vertegenwoordigers van het particulier initiatief.." een plaats krijgen in de provinciale commissies⁰. Tenslotte honoreert hij het verzoek van zijn partijgenoot en latere opvolger Klompé om een speciale 'Commissie van overleg' voor de ontwikkelingsgebieden in te stellen. In deze commissie kan de overheid overleg voeren met de landelijke organisaties van het particuliere initiatief. De verzuilde instellingen krijgen een speciale subsidie om een 'landelijk geëngageerde voor de ontwikkelingsgebieden' aan te stellen.

De hele beleidsorganisatie is een typisch geval van wat wel 'organisatorische involutie' genoemd is: het compliceren van het beleidsproces door de oprichting van allerlei commissies en overlegorganen, zonder dat dit tot wezenlijke vernieuwingen in het organisatorisch patroon leidt. (Peper 1972: 220) Dat deze uitdijende organisatie tot vertragingen en bureaucratische rompslomp zou leiden, ligt voor de hand. Er komt dan ook snel kritiek op de 'overorganisatie' van het beleid. Zo stelt de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) over de ICO:

"Over de werkwijze is naar buiten weinig bekend. Deze werkwijze moet echter wel omslachtig zijn, hetgeen blijkt uit de volgende punten: 1. De lange tijd, die de behandeling vergt; 2. het afdalen in details bij deze behandeling; 3. het grote aantal ministeries, dat zich met de behandeling tot in details bezighoudt". (VNG 1957: 365)

Ook de Wiardi Beckmanstichting (WBS) bekritiseert de trage werking van de ICO. Zij wijt dit aan de "..gedetailleerde beoordeling door de experts van de vakdepartementen". (WBS 1960:33) De bal wordt dus naar Den Haag teruggespeeld. Werd eerst het lokale niveau gebrek aan initiatief verweten, nu wordt de trage werking van de ambtelijke molens zelf als oorzaak van het moeizaam verloop van het beleid aangevoerd.

Het ontwikkelingsbeleid komt moeizaam op gang. De eerste jaren gaan grotendeels op aan onderzoek en planvoorbereiding. Concrete beleidsprojecten zijn er nauwelijks, met als gevolg dat de voor de ontwikkelingsgebieden beschikbare gelden niet besteed worden. (Neij 1989: 360) Op provinciaal en lokaal niveau leidt dit tot frustratie. Er zijn verwachtingen gewekt over het ontwikkelingsbeleid en de financiële mogelijkheden daarvan, maar door de ambtelijke 'gesloten deurenpolitiek' komt er weinig van terecht. En als de subsidiestroom in de tweede helft van de jaren '50 op gang komt, haalt de 'bestedingsbeperking' van 1957 een forse streep door de rekening. Vanaf 1960 moet het ontwikkelingsbeleid vervolgens al weer worden 'afgerond' - al worden de meeste 'oude' gebieden opgenomen in de nieuw aangewezen 'probleemgebieden'. Mevr. Tjeenk Willink, kamerlid van de PvdA, verzucht over de hele gang van zaken:

"Juist nu, nu na jaren van geduldig en .. vaak ook wel geërgerd wachten in de ontwikkelingsgebieden de zomer in aantocht is en de vruchten van het ontwikkelingsbeleid rijp worden, gaat de Regering .. met het supersnoeimes der bezuiniging 'afronden'.."0.

Vertraagde besluitvorming en bezuinigingen zijn echter niet het enige probleem in het ontwikkelingsbeleid.

In de provincies ontbrandt al snel de strijd tussen overheden en particuliere instellingen om de zeggenschap in de provinciale plancommissies. Volgens het VNG trekken de gemeenten hierbij aan het kortste eind:

"De gehele regeling is in sterke mate erop gericht om aan het particuliere initiatief een zekere prioriteit te verlenen. (..)De gemeentebesturen hebben te weinig invloed". (VNG 1957:364)

Vervolgen wordt opgemerkt, dat de gemeenten doorgaans wel een deel van de kosten voor het beleid moeten dragen⁰. Omgekeerd vreest het particuliere initiatief juist, dat het ontwikkelingsbeleid tot 'gemeentelijke planning' wordt. In ieder geval is de kans groot, dat er "rivaliteit ontstaat in de plancommissie tussen gemeenten en de organisaties van het particulier initiatief"⁰. Zulke rivaliteit is er zeker in de provinciale plancommissies, zij het niet zozeer tussen overheden en particuliere instellingen, maar eerder tussen de diverse gemeenten die onderling de strijd om beperkte subsidiegelden aangaan. Volgens de WBS (1960: 98) spelen zulke belangenfactoren een allesoverheersende rol in de provinciale commissies: "Ieder tracht zijn wensen voor concrete voorzieningen, waarvoor hij zich mede verantwoordelijk voelt, kenbaar te maken en hiervoor steun te krijgen..".

Met dit laatste kan de overstap van organisatorische naar inhoudelijke problemen van het ontwikkelingsbeleid worden gemaakt. Het beleid kent een groot inhoudelijk tekort. Ondanks alle onderzoek en *plan*commissies op diverse niveaus is er van planmatig handelen in feite nauwelijks sprake. Dit probleem ligt al in de opzet van het beleid besloten. Uit angst voor 'staatsdirigisme' delegeert minister Van Thiel de opstelling van concrete ontwikkelingsplannen naar de provincies. In de praktijk fungeren de provinciale commissies echter als 'doorgeefluik' voor op lokaal niveau - door gemeenten ßf particuliere instellingen - ontwikkelde projecten. Ondanks het hele, institutionele bouwwerk van landelijke en provinciale commissies ligt het zwaartepunt van het beleid dus op lokaal niveau. Op dit niveau ontaardt het ontwikkelingsbeleid al snel in een *run* op de subsidiepot. Lokale bestuurders onderkennen de financiële mogelijkheden van het beleid en leggen zich erop toe zoveel mogelijk gelden 'binnen te halen' - het liefst voor de eigen gemeente of parochie.

Uiteindelijk gaan er tussen 1952 en 1960 zo'n tien miljoen gulden om in het sociaal beleid in de ontwikkelingsgebieden. Met dit geld worden in de regio's in totaal 185 concrete beleidsprojecten gefinancierd: dorpshuizen, kruisgebouwen, sportvelden, zwembaden, sociale werkplaatsen en badhuizen⁰. Op zich mag dit als een geslaagd beleid gelden, vooral als men zich realiseert dat het om maatschappelijk achtergestelde regio's gaat. Het ontwikkelingsbeleid biedt de mogelijkheid om voor deze gebieden eens wat extra's te doen. De vraag blijft echter of deze voorzieningen nog iets met de gestelde beleidsdoelen - de sociale begeleiding van industrialiseringsprocessen - van doen hebben. Deze vraag wordt nog maar zelden gesteld. In de volgende twee paragrafen wordt nader ingegaan op deze kloof tussen de doelen en praktijk van het ontwikkelingsbeleid.

4.5 Het 'industrierijp' maken van de bevolking

In deze en de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op twee kerngedachten achter het ontwikkelingsbeleid, het idee om middels gerichte sociale interventies de maatschappelijke randvoorwaarden voor industrialisering te creëren en het ideaal van bevolkingsparticipatie. Dit laatste komt overigens pas in de volgende paragraaf aan de orde. Hier gaat het om het 'industrierijp' maken van de bevolking. Hierbij wordt eerst de departementale beleidsvisie besproken, vervolgens de relatie daarvan met de ideeën van de toenmalige sociologie. Tenslotte wordt nagegaan wat er in de praktijk van het beleid van dergelijke beleidsdoelen is terechtgekomen.

Departementale beleidsvisies

Minister Van Thiel verliest zich zelden in algemene bespiegelingen over de doelen van het ontwikkelingsbeleid. Zijn inbreng aan de Kamerdebatten slaat meestal op de organisatie en voortgang van het beleid. Toch laat hij er geen misverstand over bestaan, dat het ontwikkelingsbeleid een economische doel dient. Bij de presentatie van het beleid in de Tweede Kamer wijst Van Thiel op de grote maatschappelijke, culturele en geestelijke achterstanden in de ontwikkelingsgebieden. "Deze achterstand werkt in het algemeen remmend op industriëvestiging..", aldus de minister. Sociaal beleid dient daarom

"..systematisch de aanpassing van de bevolking van de betreffende gebieden aan de industrialisatie te bevorderen.." ⁰.

Bij een latere gelegenheid stelt Van Thiel nog eens in de Kamer, dat "..het bij deze ontwikkelingsgebieden primair de bedoeling is ten behoeve van de industrialisatie de economische ontwikkeling te stimuleren" ⁰.

Zijn topambtenaren zijn meer expliciet over de economische bedoelingen achter het ontwikkelingsbeleid. De hele cultuur ΠIn sociale structuur van deze regio's moeten aan de moderne tijd worden aangepast: de bevolking moet 'industrierijp' gemaakt worden. Zo benadrukt Van Loon het belang van 'de factor mens' in het industrialiseringsproces:

"De te vestigen fabrieksbedrijven zullen immers aan de karaktereigenschappen en de instelling van haar arbeidspotentieel en aan het klimaat van de samenleving eisen stellen(..). Het is voor ondernemers van belang, dat de toekomstige arbeiders uit die gebieden beschikken over een soepel aanpassingsvermogen, waardoor zij snel kunnen wennen aan de arbeidsverhoudingen en arbeidsdiscipline in de industriële bedrijven. Ook de geestkracht en het initiatief van het arbeidspotentieel is van betekenis. Dat daarenboven het klimaat van de samenleving gunstig moet zijn en de bevolking tot op zekere hoogte industrie-minded moet worden, is duidelijk". (Van Loon 1952: 423)

Zijn collega Hendriks is dezelfde mening toegedaan:

"Verbetering van het industriële klimaat in de ontwikkelingsgebieden houdt tevens in, dat het cultuurpatroon in iedere streek, en de bevolking zich op de noodzakelijke wijzigingen in de sociaal-economische structuur zullen moeten instellen. Industrialisatie beoogt immers ook een sociaal klimaat mede afgestemd op de industriële arbeid; een klimaat derhalve waarin de streekbewoners zonder spanningen, wrijvingen of reacties zich geleidelijk op de industriële arbeid en de gewijzigde omstandigheden in de samenleving zal kunnen instellen. (..)Om deze aanpassing van de bevolking aan

de industrie zo gunstig mogelijk te doen verlopen, is de laatste jaren meer en meer aandacht gevraagd voor sociale maatregelen op dit terrein". (Hendriks 1955: 38, 39)

Deze beleidsvisie, zoals door Van Loon en Hendriks verwoord, heeft overigens ook strategisch belang. Over de wenselijkheid van industrialisering bestaat in het naoorlogse Nederland een brede consensus. Van Loon en Hendriks proberen aan te tonen, dat hun nog prille ministerie hierin een eigen taak en bijdrage heeft.

Het zijn echter juist deze ideeën over het opbouwwerk in de ontwikkelingsgebieden, die achteraf aanleiding waren om de disciplinerende werking van het naoorlogse sociaal beleid aan de kaak te stellen. Zo wijzen De Liagre Böhl e.a. op het 'tweezijdige karakter' van sociaal beleid. Maatschappelijk werk is in hun ogen niet slechts een welzijnsactiviteit, maar ook een 'ideologisch instrument', dat "...een onmisbare functie vervulde bij het begeleiden van aanpassingsprocessen van de arbeidskracht die noodzakelijk waren voor het voortbestaan en uitbouw van het kapitalistisch systeem". (De Liagre Böhl e.a. 1981: 263-4) Ook Michielse schildert het naoorlogse opbouwwerk in de ontwikkelingsgebieden als een disciplineringspolitiek 'langs zachte wegen':

"Op de eerste plaats was het gericht op de, liefst actieve, *instemming* van de bevolking met grote maatschappelijke veranderingen: industrialisatie, urbanisatie, modernisering. In de negentiende eeuw waren deze processen plompverloren over de bevolking heengerold, wat geleid had tot de 'sociale quaestie' en heftige klassenstrijd. Dat wilde men nu voorkomen". (Michielse 1989: 136)

De hier geciteerde ambtelijke *uitlatingen* geven zeker aanleiding voor een dergelijke stellingname. De vraag is echter, wat er in de praktijk van het ontwikkelingsbeleid van deze ambtelijke bedoelingen terecht komt? Deze vraag komt hierna aan de orde.

Sociologische invloed?

Beginnen we echter eerst met de relatie tussen deze ambtelijke beleidsvisies en de ideeën van de toenmalige sociologie. Kan hier een sociologische invloed op het departementale denken worden vastgesteld? De overeenkomsten tussen deze ambtelijke opvattingen en de reeds beschreven sociologische interpretaties en probleemdefinities omtrent de ontwikkelingsgebieden zijn niet over het hoofd te zien. Als in de Haagse ICO wordt gesteld, dat de overgang van het agrarische naar het industriële patroon "...een mentale ombuiging van de gehele bevolking (aanpassingsmoeilijkheden)" vereist, dan herkennen we daarin niet alleen de geest maar ook het typische vocabulaire van Groenman. En als deze ambtelijke beleidsvoerders menen, dat in de ontwikkelingsgebieden een "...proces van aanpassing en sociale heroriëntering.." noodzakelijk is, volgen ze daarmee letterlijk de ideeën van Van Doorn⁰.

Op het niveau van de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden lijken sociologische noties en ideeën dus zeker van invloed. Toch kunnen hierbij enige relativerende kanttekeningen geplaatst worden. Ten *eerste* blijft het de vraag wie nu eigenlijk wie beïnvloedt. Er is geen duidelijke tijdsvolgorde in die zin, dat politieke en ambtelijke gezagsdragers aan bestaande en reeds gepubliceerde sociologische noties en ideeën refereren. Zeker Van Loon heeft zijn ideeën over het industrialiserende platteland al gevormd voordat sociologen hun gedachten daarover aan papier toevertrouwen. Van Loon werkt eind jaren '40 al mee aan een ambtelijk rapport over deze problematiek, terwijl de eerste sociologische publicaties daarover uit de vroege jaren '50 stammen. Meer algemeen kan gesteld worden, dat we in de persoon van mensen als Van Loon, Hendriks en Laansma zulke hooggekwalificeerde beleidsvoerders treffen, zoals in het vertalingsmodel bedoeld, die

niet enkel wetenschappelijke inzichten in hun alledaagse handelen toepassen, maar zelf voortdurend deskundige noties produceren.

Ten *tweede* kan worden opgemerkt, dat de ambtelijke beleidsvisies slechts met een deel van het sociologische denken over de ontwikkelingsgebieden overeenkomen. Sociologen zijn immers niet eenduidig in hun denken over industrialisering en de sociale effecten daarvan. Hiervoor zijn twee denktradities in de naoorlogse sociologie onderscheiden: de theorie van de massamaatschappij en de sociale integratietheorie. Volgens massatheoretici als Bouman en Banning moest sociaal beleid de (vermeende) sociale nadelen van industrialisering opvangen. Sociale integratietheoretici als Groenman en Van Doorn zagen een andere taak voor sociaal beleid bij industrialisering, namelijk het creëren van de maatschappelijke randvoorwaarden - *in casu* een bijpassende mentaliteit - waaronder industrialisering eerst mogelijk wordt. (vgl. H. 3) Het is vooral deze laatste, meer offensieve redenering die aansluit bij het ambtelijke denken. Vanuit de specifieke positie van het ministerie is dit begrijpelijk. MaWe moet immers haar bestaansrecht in de wereld van de Haagse machten nog bewijzen en kan het zich daarom niet veroorloven om afstand te nemen van het industrialiseringsbeleid waarover een brede politieke consensus bestaat. Vandaar dat niet Banning, ondanks zijn partijpolitieke prominentie, maar Groenman en Van Doorn graag geziene gasten ten departemente zijn.

Doorwerking in praktijken?

Maar zijn de gedeelde ideeën van beleidsambtenaren in sociologen daadwerkelijk van invloed op de praktijk van sociale zorg in de ontwikkelingsgebieden? Dit blijkt nauwelijks het geval. Om te beginnen kan worden opgemerkt, dat de ambtelijke beleidsvisie in de betreffende regio's zelf van meet af aan op weerstand en onbegrip stuit. Zoals de Groningse Commissaris der Koningin midden jaren '50 stelt bij de installatie van de Provinciale Plancommissie:

"In een groep deskundigen is eens de stelling verkondigd dat het net op gang komen van de industrialisatie in Groningen niet lag aan de slechte verbindingen, maar aan de lauwheid van de bevolking, die geen enkel initiatief ontwikkelde. Dat deze stelling onjuist was, is uit de praktijk gebleken, maar ik zou u willen vragen: hoe is het mogelijk industrieel initiatief te verwachten in een streek, waarvan de sfeer bepaald wordt door slechts verbindingen, stinkende kanalen en krotwoningen?"⁰.

De boodschap is duidelijk. Regionale bestuurders zien de problematiek van de ontwikkelingsgebieden anders. Wat hen betreft gaat het niet zozeer om de *aanpassing* van de bevolking aan de nieuwe industriële productiewijze, maar om het uit de wereld helpen van 'stinkende kanalen en krotwoningen'. Anders gezegd, er is een *ongelijkheidsprobleem* aan de orde. Vanuit de optiek van lokale en provinciale bestuurders biedt het ontwikkelingsbeleid een uitgelezen kans om voor zulke achtergestelde groepen en gebieden extra financiële middelen te verkrijgen. Of de gefinancierde activiteiten iets met industrialisering van doen hebben, is voor hen veel minder relevant.

Er is dus sprake van twee strijdige probleemdefinities, die - dat moet benadrukt worden - ieder met bepaalde, achterliggende belangen verbonden zijn. De lokale belangen zijn duidelijk: lokale en regionale bestuurders proberen zoveel mogelijk geld en voorzieningen voor het eigen dorp of regio binnen te halen. Maar ook het ambtelijke denken is niet 'belangeloos': ook MaWe heeft er alle belang bij om de industrialiseringsproblemen in de ontwikkelingsgebieden zozeer te benadrukken. Het is een strategische visie. Juist door te laten zien, dat ze bijdraagt - ja, zelfs onmisbaar is - in het naoorlogse industrialiseringsbeleid, denkt het ministerie haar eigen bestaansrecht te bewijzen. Men kan ook niet

stellen, dat de ene visie meer 'rationeel' is dan de andere. Beleidsactoren hebben ieder hun eigen doelen en belangen en opereren vanuit hun eigen beleidsrationaliteit. Wel is duidelijk, dat een probleemloze uitvoering van beleid in zo'n situatie van conflicterende percepties en belangen niet voor de hand ligt.

In het ontwikkelingsbeleid geldt dit des te meer, daar het initiatief voor concrete beleidsprojecten 'van onderop' komt. Lokale instellingen en provinciale plancommissies stellen ontwikkelingsplannen op en dienen concrete projecten in, die vervolgens door het ICO beoordeeld worden. Van de beoogde planmatige opzet van het ontwikkelingsbeleid komt op deze wijze echter weinig terecht. De bedoeling was, dat eerst onderzocht wordt welke knelpunten de industrialisering van zo'n regio in de weg staan om die vervolgens met gerichte maatregelen op te heffen. In de praktijk worden echter allerlei plannen en projecten ontwikkeld, die op zich niets met industrialisering te maken hebben, maar waarvoor nu opeens geld beschikbaar is. Zoals een slimme Brabantse pastoor, die zijn parochie met een gemeenschapshuis wil verrijken, aan zijn bisschop schrijft: "Het grote voordeel van deze vorm en van dit gebied, dat in het ontwikkelingsgebied ligt, is dat zo'n huis schuldvrij kan verworven worden"⁰.

Volgens Hueting (1989: 58) is deze gang van zaken eerder regel dan uitzondering. Diverse provinciale plancommissies munten volgens hem uit in "..het indienen van zoveel mogelijk plannen en subsidieverzoeken".

In Den Haag blijft deze kloof tussen de doelen en praktijk van het ontwikkelingsbeleid niet onopgemerkt. Hendriks en Van Loon gaan geregeld de boer op om de bedoelingen van het ontwikkelingsbeleid nog eens uit te leggen. Bij een dergelijke gelegenheid in de provincie Noord-Brabant vertelt Hendriks:

"Het ontwerpen van maatregelen vereist, dat men zich steeds de industrialisatie en zijn neveneffecten voor ogen houdt. Het is van vanzelfsprekend erg gemakkelijk voor ieder ontwikkelingsgebied een groot aantal wensen te formuleren en daarvoor de nodige financiële middelen aan te vragen. Dit kan men in ieder gebied van ons land doen. Bij de sociale planning (..) zal men echter naar een systematische opbouw moeten streven. Daarbij zullen de voorgestelde maatregelen steeds moeten worden getoetst op de betekenis welke zij voor het slagen van de industrialisatie zullen hebben"⁰.

Zulke oproepen sorteren echter weinig effect. Vandaar dat het ministerie van MaWe in 1956 een kribbige brief doet uitgaan. Gesteld wordt dat het ontwikkelingsbeleid een "..betrekkelijk geringe mate van planmatigheid.." kent. De beleidsvoorstellen, die men vanuit de regio's binnen krijgt, hebben "..hoofdzakelijk het karakter van opsomming van wensen..". Dan wordt nog eens uitgelegd, dat het in het ontwikkelingsbeleid vooral gaat om "..de relatie tussen .. industrialisatie en de mede met het oog hierop noodzakelijk geachte sociale planning"⁰.

Begin jaren '60 maakt Laansma, een andere bij de ICO betrokken socioloog, de balans op van het ontwikkelingsbeleid. Ook hij stelt dat de doelen van het beleid niet gerealiseerd zijn. Volgens hem komt dat doordat het beleid van meet af aan op twee gedachten hinkte: aan de ene kant het opvangen van de sociale gevolgen van industrialisering, aan de andere kant het creëren van de sociale randvoorwaarden daartoe. Voor het eerste kon volgens Laansma met algemene investeringen in sociaal-culturele voorzieningen worden volstaan, het laatste vergt meer gerichte activiteiten ter beïnvloeding van de bevolking. Hij constateert, dat dit laatste in de ontwikkelingsgebieden eigenlijk niet is gebeurd. Alle aandacht ging uit naar het realiseren van concrete projecten. Op zich betekenen deze voorzieningen en accommodaties een belangrijke en voor iedereen zichtbare verbetering van de

materiële uitrusting van de betreffende gebieden. Laansma merkt echter op, dat activiteiten als *community organization* en jeugdwerk veel minder van de grond zijn gekomen, terwijl dat juist de disciplines zijn die voor het beïnvloeden van de bevolking relevant zijn. (Laansma 1963: 18ev)

Twee conclusies dringen zich op. Aan de ene kant blijkt, dat de ambtelijke top van het ministerie van MaWe open staat voor - op zijn minst een deel van - de noties en ideeën van de toenmalige sociologie. Op het niveau van de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden zijn sociologische noties en ideeën terdege van invloed. Bepaalde sociologische frases treft men zelfs letterlijk in het ambtelijk overleg in de ICO. Aan de andere kant blijft het echter de vraag of zulke sociologische noties en ideeën daadwerkelijk in praktisch beleid zijn omgezet. Opgemerkt is, dat de - mede door sociologen bepleite - 'industriebevorderende' werking van sociaal beleid in de concrete beleidspraktijk weinig of geen weerklank vindt. In praktijk bleek het ontwikkelingsbeleid een gewone investeringsregeling. Lokale en regionale bestuurders zijn meer in allerlei concrete voorzieningen geïnteresseerd, dan in het bevorderen van - zoals de minister beoogde - de aanpassing van de bevolking aan de industrialisatie. Deze verschuivende doelstellingen van het beleid worden ook door de betrokkenen opgemerkt. Ook topambtenaar Hendriks constateert "..het ontbreken van een relatie tussen de industrialisatie en de sociale planning"⁰.

4.6 Ontwikkelingsbeleid en democratisering

Het is frappant, hoe al in de jaren '50 in debatten over het ontwikkelingsbeleid termen als 'bevolkingsparticipatie', 'zelfwerkzaamheid', 'zelfontplooiing en zelfstandigwording' vallen⁰. Het lijkt erop alsof het democratiseringsideaal van de jaren '60 in de kring van politieke en ambtelijke deskundigen over de ontwikkelingsgebieden al veel langer gemeengoed is. Peper (1972) wijst er echter op, dat termen als 'participatie' en 'zelfwerkzaamheid' indertijd iets heel anders betekenden dan tegenwoordig. In het toenmalige confessionele denken betekende een begrip als 'bevolkingsparticipatie' niet, dat de bevolking *zelf* geacht werd aan de overheidsbesluitvorming deel te nemen. Er bestond een sterke neiging tot 'gelijkschakeling van particulier initiatief en bevolking'. Het particuliere initiatief zou de belangen van burgers in de 'staatsvrije sfeer' afdoende vertegenwoordigen. Als confessionele politici dus van 'zelfwerkzaamheid' spreken, dan betekende dat dus in feite een pleidooi voor de autonomie van de eigen, verzuilde instellingen en organisaties. Dit is - nog altijd volgens Peper - ook in het ontwikkelingsbeleid het geval: "Het democratisch zelfbeschikkingsrecht van de bevolking werd voldoende verzorgd geacht door de verzuilde instellingen". (Peper 1972: 311, 307, 309, 222)

Departementale beleidsvisie

Het idee van 'bevolkingsparticipatie' staat al vroeg in de jaren '50 centraal in het departementale denken. Zo dringt minister Van Thiel er in 1954 op aan, dat het ontwikkelingsbeleid "..zoveel mogelijk wordt gedragen door de bevolking zelf..⁰. Volgens zijn opvolger Klompé

"..kan de inschakeling van de bevolking ertoe leiden, dat deze zich meer bewust wordt van de sociale veranderingen (...). Dit kan er tevens toe bijdragen, dat de voorwaarden voor het welslagen van het industrialisatiebeleid ten aanzien van deze gebieden worden verbeterd"⁰.

Ook Hendriks (1955: 40) schrijft dat het ontwikkelingsbeleid slechts resultaat kan hebben als het door de bevolking wordt gedragen: "Alleen met medewerking van de bewoners in ieder

ontwikkelingsgebied zelve, kan een sociale achterstand op verschillend terrein, alsmede een sociale aanpassing van de bevolking aan de gewijzigde omstandigheden bereikt worden".

Uit deze citaten blijkt, dat het participatie-ideaal ten departemente niet zonder dubbelzinnigheden is. (vgl. Peper 1972) Bevolkingsparticipatie is geen democratisch doel op zich, zoals in de jaren '60, maar geldt als middel om het achterliggend doel van 'sociale aanpassing' te realiseren. Het idee hierbij is simpel. Als het er in de ontwikkelingsgebieden om gaat een 'industriële mentaliteit' te verbreiden, dan moet in de eerste plaats vermeden worden dat de bevolking afwachtend of zelfs afwijzend tegenover industrialisering blijft staan. De bevolking moet *meedoen* in het nieuwe industriële patroon - al wordt *meedenken* niet echt van haar gevraagd. De participatie van de bevolking dient dus uiteindelijk het doel van sociale aanpassing. Zoals Hendriks begin jaren '60 expliciet stelt: "De sociale aanpassing van de bevolking zal zich beter voltrekken, wanneer zij zelf bij de opstelling en uitvoering van de plannen wordt betrokken"⁰.

Deze participatiegedachte hangt ook nauw samen met een ander sleutelbegrip uit het departementale denken uit die dagen, 'sociale planning'. Al in het eerste kamerdebat over het ontwikkelingsbeleid stelt Van Thiel optimistisch, dat "...het maatschappelijk werk met zijn activiteiten ten behoeve van de ontwikkelingsgebieden de weg der sociale planning heeft betreden"⁰. Wat de Kamer hiervan moet denken, blijft echter onduidelijk. Zoals over zoveel termen, die op het ministerie de ronde doen, bestaat ook rond het begrip 'sociale planning' de nodige verwarring. De term wordt op verschillende manieren uitgelegd. Voor de socioloog Laansma is sociale planning een 'technisch hulpmiddel van beleid'. Hij bedoelt daarmee, dat sociaal beleid zich laat leiden door wetenschappelijke analyses van sociale problemen en mogelijke oplossingen daarvoor. Bij sociale planning gaat het erom, "...de factoren die de ontwikkeling in de samenleving bepalen te onderkennen en rationeel te beheersen". (Laansma 1957: 358) Dit is een vrij technocratische opvatting van sociale planning, die echter goed past bij de dominante tendens tot verwetenschappelijking van beleid op het ministerie van MaWe.

Er zijn echter ook andere opvattingen over sociale planning. Hendriks noemt sociale planning "...een bepaalde werkwijze, welke erop gericht is *met inschakeling van de bevolking* zelf de sociale ontwikkeling van een bepaald gebied systematisch te bevorderen"⁰. Het is in deze democratische connotatie, dat de term 'sociale planning' in de loop der jaren steeds meer gebruikt wordt door welzijnsdeskundigen. Midden jaren '60 heet het bijvoorbeeld: "Sociale planning is welhaast niet uitvoerbaar zonder redelijke mate van inspraak, van medezeggenschap van de bevolking"⁰. 'Sociale planning' wordt gaandeweg een synoniem voor democratisering. Bevolkingsparticipatie is geen middel meer, maar een doel op zich. De socioloog Van Tienen, eveneens in dienst van MaWe, omschrijft 'sociale planning' begin jaren '70 als volgt: "...planning op een sociale manier, dat wil zeggen met zoveel mogelijk inspraak van de betrokken groeperingen van de bevolking". (Van Tienen 1971: 55)

Sociologische invloed?

Sociologen lopen overigens niet voorop met deze democratiseringsgedachte. 'Bevolkingsparticipatie' is primair een ambtelijk idee, sociologen zijn er terughoudend over. Van de twee genoemde betekenissen van 'sociale planning', de technocratische en de democratische, zien zij meer in de eerste. Gezien hun eigen, professionele belangen is dit ook niet verwonderlijk. De planningsopvatting van Laansma - zelf socioloog - past immers goed bij het streven van sociologen naar een op sociologische expertise gebaseerd sociaal beleid. Inspraak van de bevolking werkt in deze slechts verstorend. Sociologen wijzen veelvuldig op mogelijke spanningen tussen het departementale streven naar zeggenschap van de bevolking en de evenzeer nagestreefde planmatigheid van het beleid. Zo vraagt Groenman zich af of de community-organizer tegen de wensen van de bevolking in mag gaan. Zelf

meent hij van wel: "Nemen we aan dat die bevolking geen medewerking wil verlenen, moet men dan maar bij de pakken neerzitten..? (...)Als we *community organization* afhankelijk stellen van de wil van de bevolking zou de actie (..) toch wel bijzonder traag verlopen". (Groenman 1957: 8, 33)

Ook Van Doorn constateert op dit punt een 'conflicterende beleidslijn' in het departementale denken:

"Terwijl men bedoelt - en genoodzaakt is - van buiten (op) de gebieden invloed uit te oefenen, wenst men tevens de bevolking zelf van die gebieden tot initiatieven te brengen. De vraag is hierbij, hoe het ingrijpen van het beleid van buitenaf is te verenigen met een plaatselijk en regionaal adequaat sociaal beleid, gedragen door de bevolking van de gebieden". (Van Doorn 1960: 115)

Van Doorn signaleert een merkwaardige contradictie in het ontwikkelingsbeleid. Enerzijds is het beleid erop gericht om een einde te maken aan de traditionele ideeën en mentaliteit van de bevolking van deze regio's. Anderzijds wordt het beleid - door alle nadruk op 'bevolkingsparticipatie' - juist afhankelijk gemaakt van dezelfde opvattingen, die men wil bestrijden. Van Doorn ziet overigens ook niet veel in de inschakeling van lokale gezagsdragers in het ontwikkelingsbeleid, zoals door Groenman was bepleit. Groenman meende, dat leidende figuren uit de kerken en het plaatselijk verenigingsleven als 'geleiders' in het industrialiseringsproces kunnen functioneren. Als deze figuren de veranderingen op lokaal niveau introduceren, zal de bevolking die eerder accepteren. Van Doorn vindt ook dit een contradictie. Juist zulke traditionele gezagsdragers, die hun dominante positie ontleen aan de traditionele sociale structuur, zullen zich tegen veranderingen verzetten. Zolang het gezag met gevestigde lokale belangen verbonden blijft, is de kans op verandering gering. (Van Doorn 1960: 117)

Sociologen hebben al met al weinig vertrouwen in de 'zelfwerkzaamheid' van de bevolking. Er kan dan ook in deze niet van een sociologische 'interventie' gesproken worden. Het naoorlogse participatie-ideaal is een autonoom idee, dat in de kring van ambtelijke en politieke deskundigen over het ontwikkelingsbeleid opkomt. Zolang zij met 'bevolkingsparticipatie' enkel 'sociale aanpassing' bedoelen, kunnen deze beleidsvoerders zich nog wel op inzichten van sociologen beroepen. Veel verder willen deze laatsten echter niet gaan. Sociologen zien de bepaling van het overheidsbeleid eerder als een zaak van sociologische expertise dan van een insprekende bevolking.

Doorwerking in praktijken?

Dat ook van de beoogde bevolkingsparticipatie in de praktijk van het ontwikkelingsbeleid weinig terecht komt, is uit de bestaande literatuur reeds bekend. Het ministerie van MaWe is overigens aanvankelijk best te spreken over het democratisch gehalte van het ontwikkelingsbeleid. De ontwikkelingsgebieden zouden een 'vruchtbaar werkteerrein' voor sociale planning zijn. Niet alleen zijn er in de regio's veel voorzieningen tot stand gekomen, maar:

"Veel belangrijker is de wijze waarop zij tot stand zijn gekomen en functioneren ten behoeve van de bevolking. Geconstateerd kan worden, dat de accommodaties inderdaad van en voor de bevolking blijken te zijn".

Dit is echter een veel te optimistische inschatting van de gang van zaken in de ontwikkelingsgebieden, zoals het ministerie er in deze jaren wel meer geeft⁰.

Dat de bevolkingsparticipatie in de praktijk van het beleid veel te wensen overlaat, is al diverse malen opgemerkt. Volgens Houttuyn Pieper is de zelfwerkzaamheid en medezeggenschap van de bevolking in de ontwikkelingsgebieden 'teleurstellend'. Hij wijt dit niet alleen aan de algemene

passiviteit van Nederlanders ten aanzien van publieke kwesties, maar ook aan de sterke bureaucratisering van het welzijnswerk. Welzijnstichtingen zijn "...te veel exponent van overheidsdiensten, gemeentebesturen en organisaties die zelf weinig begrip hebben voor wat er onder de bevolking leeft". (Houttuyn Pieper 1966: 128) Anderen wijzen op de grote financiële belangen van het ontwikkelingsbeleid, waardoor medezeggenschap niet echt van de grond komt:

"Echte deelneming van de bevolking is bijna steeds een fictie gebleven. De provinciale plancommissies, evenals de lokale overheden, wilden de financiële voordelen voor de ontwikkelingsgebieden niet afhankelijk stellen van een moeizaam op gang te brengen proces van medewerking van de bevolking". (Van Tienen en Zwanikken 1969: 38)

Ook de 'representatieve commissies' in de ontwikkelingsgebieden zijn door de overheid in het leven geroepen en worden 'zelden gedragen door de plaatselijke .. bevolking'.

Tenslotte uit Peper felle kritiek op het geringe democratisch gehalte van het ontwikkelingsbeleid. De bevolking heeft "...nauwelijks ruimte (...) om zelf te ontdekken aan welke voorzieningen de grootste behoefte bestaat en welke ontwikkelingen men preferereert". (Peper 1972: 224) Peper zoekt de oorzaken van het democratisch tekort van sociaal beleid vooral in het systeem van verzuiling. Dit staat op diverse manieren op gespannen voet met het streven naar bevolkingsparticipatie. Ten *eerste* heeft verzuiling tot effect dat een uiterst dicht en onoverzichtelijk web van publieke en particuliere instellingen ontstaat, die zich allemaal op eigen wijze met zorg bezig houden. Door dit zeer onoverzichtelijk organisatiepatroon ontstaat een sterke nadruk op organisatievraagstukken en worden inhoudelijke vragen gemakkelijk vergeten. Ten *tweede* staat ook de bij verzuiling behorende mentaliteit op gespannen voet met het idee van bevolkingsparticipatie. Waar de toppen van de zuilen onderling zaken doen, worden hun respectievelijke achterbannen geacht 'lijdzzaam' te volgen. Zo'n 'bevoogdende democratie' past slecht bij echte deelname van de bevolking bij het beleid. (vgl. Peper 1972: 332-333)

Dit klimaat van 'bevoogdende democratie' treft men overigens ook in de ambtelijke beraadslagingen over het ontwikkelingsbeleid, bijvoorbeeld als in de ICO nieuwe Amerikaanse methodieken als *community organization* besproken worden. Opgemerkt wordt dat dergelijke methodieken niet zomaar in de Nederlandse situatie kunnen worden toegepast. Amerikaanse noties als *participation* en *democracy* passen slecht binnen de verzuilde verhoudingen in Nederland. "Wat de verhouding leiding - individu betreft is de situatie in de Verenigde Staten inderdaad anders dan in West-Europa", zoals wordt opgemerkt⁰. Hieruit blijkt ook, dat het mislukken van de participatiegedachte niet zomaar aan de verzuilde verhoudingen kan worden toegeschreven. Haagse beleidsvoerders leggen bewust minder nadruk op het aspect van medezeggenschap over sociaal beleid. Zolang men ook op het ministerie zelf "...kerkelijke gezagsdragers als vertegenwoordigers van de streekbevolking.." ziet, zoals Van Thiel eens in de Kamer opmerkte⁰, is het niet verwonderlijk dat er van de beoogde democratisering van het ontwikkelingsbeleid in de praktijk weinig terecht komt.

4.7 Naar de lokale zorgpraktijken

In dit hoofdstuk is de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden geschetst. De bedoeling hiervan is tweeledig. Ten eerste levert deze schets van het landelijk beleid de politiek-bestuurlijke context waarin de lokale zorgpraktijken, die hierna beschreven worden, begrepen kunnen worden. Ten tweede kan met de analyse van de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden al een eerste antwoord op de algemene probleemstelling worden gegeven. De

vraag is namelijk of sociologische noties en ideeën van invloed zijn op het denken en handelen van Haagse beleidsvoerders, *in casu* de politieke en ambtelijke top van het ministerie van MaWe. We zien dat dit ten dele zeker het geval is. Het ministerie staat bepaald open voor sociologische kennis en expertise. Niet alleen laat zij veelvuldig sociologisch onderzoek uitvoeren, ook in de ontwikkelingsgebieden, maar ook zien we dat ambtenaren bepaalde sociologische noties soms letterlijk overnemen. Typisch sociologische termen als 'mentale ombuiging' en 'sociale heroriëntering' in ambtelijke kringen zonder aarzeling gebruikt. Volgens Peper, die ook wijst op de nauwe banden tussen het ministerie en de sociologie, spelen dergelijke sociologische noties een belangrijke rol bij het streven van MaWe om haar departementale beleid in bestaansrecht politiek te legitimeren.

Er zijn echter twee kanttekeningen gemaakt bij deze sociologische invloed op het departementale denken. Ten eerste kan niet over invloed van 'de' sociologie gesproken worden. Vooral sociale integratietheoretici als Groenman en Van Doorn hebben invloed op het ministerie, massatheoretici als Bouman en Banning veel minder. Met het cultuurpessimisme van deze laatste twee zouden de representanten van MaWe zich al te zeer buiten de naoorlogse politieke consensus over de wenselijkheid van industrialisering plaatsen. Ten tweede is opgemerkt, dat ook geen sprake is van een eenzijdige invloed van wetenschap op het beleid. Wetenschap en beleid zijn geen gescheiden entiteiten. Hoge ambtenaren als Van Loon, Hendriks, Laansma en nadien Van Tienen zijn zelf sociale wetenschappers, die nieuwe concepten en ideeën ontwikkelen. We zagen daarvan meerdere voorbeelden. Zo zijn het ambtenaren als Van Loon, die zich als eersten over de problematiek van het industrialiserende platteland buigen. De tweede centrale doelstelling van het ontwikkelingsbeleid - het idee van bevolkingsparticipatie - komt nog duidelijker uit de ambtelijke koker. Sociologen zijn hier aanvankelijk zeer aarzelend over. Kortom, van een eenzijdige diffusie van kennis van wetenschap naar beleid, van de naoorlogse sociologie naar het departementale denken is geen sprake. Daarbij blijft het de vraag, wat er in de praktijk van deze centrale beleidsdoelen en -concepten terecht komt. In dit hoofdstuk is op basis van bestaande literatuur alvast naar de beleidspraktijk vooruitgekeken. Er kan verschillend geoordeeld worden over het in de ontwikkelingsgebieden gevoerde beleid. Ziet men het ontwikkelingsbeleid enkel als investeringsregeling, waarmee in deze perifere regio's op grote schaal voorzieningen en accommodaties gerealiseerd zijn, dan kan het zondermeer succesvol genoemd worden. Dit betekent echter niet dat de vooraf gestelde doelen zijn gehaald. De bedoeling van het ontwikkelingsbeleid is om industrialiseringsprocessen sociaal te begeleiden. In de praktijk hebben de concrete beleidsprojecten in de ontwikkelingsgebieden echter weinig met industrialisering van doen. Juist van deze specifieke sociologische invulling van het beleid - sociaal beleid als smeermiddel voor industrialisering - komt in de praktijk niet veel terecht. Hetzelfde geldt voor de beoogde, actieve betrokkenheid van de bevolking in de ontwikkelingsgebieden. Op beide punten bestaat er een kloof tussen de op *nationaal* niveau geformuleerde beleidsdoelen en de uitvoering daarvan op *lokaal* niveau. Lokale zorgpraktijken bevatten een eigen dynamiek, die - ondanks alle plancommissies - kennelijk sterker is dan de pogingen van het ministerie om het beleid van bovenaf te sturen.

Dit alles roept de vraag op hoe het ontwikkelingsbeleid op plaatselijk niveau dan wel gestalte krijgt. Welke concrete beleidsprojecten worden op lokaal niveau ondernomen? Wat wil men daarmee realiseren? En is er, tenslotte, nog enig verband vast te stellen tussen zulke lokale zorgpraktijken en de kennis en inzichten van de toenmalige sociologie. In de komende hoofdstukken komen de verwickelingen in de ontwikkelingsgebieden zelf aan de orde.

5 COMMUNISMEBESTRIJDING IN BEERTA

5.1 Het Oldambt: land vol tegenstellingen

Het dorpje Beerta, mijn eerste onderzoekscase, is gelegen in het Oldambt - de streek in het uiterste noordoosten van de provincie Groningen. Het Oldambt is niet de agrarische, traditionele en arme streek die men bij een 'ontwikkelingsgebied' zou verwachten. Agrarisch was en is het gebied zeker. Wie hier over de wegen rijdt, vertoeft tussen uitgestrekte landerijen, vrijwel onafzienbare kleimassa's. Het is echter bepaald geen armelijk of traditioneel, maar van oorsprong juist een uitgesproken welvarend gebied. De grote herenboerderijen, bijna landhuizen, die hier langs de wegen staan, zijn nog stille getuigen van vroegere rijkdom. Niet het tekort aan welvaart, maar de ongelijke verdeling daarvan is vanouds het probleem van de streek. Het Oldambt is een streek van schrille sociale en economische tegenstellingen en scherpe politieke conflicten.

De basis van de streekontwikkeling wordt begin vorige eeuw gelegd als de Oldambtster boeren massaal overstappen van het traditionele gemengde bedrijf naar een gespecialiseerde en grootschalige akkerbouw. Volgens Hofstee, wiens fraaie sociografie over het Oldambt hier wordt gevolgd, komt er in deze tijd een 'nieuwe geest' onder de Oldambtster boeren:

"In de periode 1775-1815 is in het Oldambt de moderne boer geboren, die niet meer in de trage sleur de vastgetrapte paden der voorvaderlijke traditie bewandelt, de boer, die niet meer hardslovend van de vroege morgen tot de late avond doorwerkt zonder dat hij zich er eigenlijk van bewust is, waarom hij dit zo en dat zo doet, maar de boer, die rekende en overlegde, die nadacht over de te volgen werkwijze en de te gebruiken werktuigen". (Hofstee 1937: 199)

De vruchtbare kleigronden, de door landaanwinning steeds groter wordende bedrijven, de moderne landbouwtechnieken en gunstige graanprijzen doen de rest. Op de Oldambtster boerderijen worden kapitalen verdiend.

Dit alles is echter slechts één kant van het verhaal, de andere is verarming van de arbeidersbevolking. Hofstee meldt ook, dat "..gedurende de 19de eeuw het leven van de arbeiders een toonbeeld .. van geestelijke en materiële ellende" is. De oorzaak ligt enerzijds in de veranderende productie. Anders dan in het traditionele gemengde bedrijf kent de moderne akkerbouw een grote piek van werkzaamheden tijdens de oogsttijd, waarna het de rest van het jaar rustig is. Anderzijds verzakelijken de sociale verhoudingen. De patriarchale banden tussen boer en arbeider worden doorgesneden. Was de arbeider voorheen op de boerderij (letterlijk) 'onder dak', nu voelt de winstbeluste boer geen enkele verantwoordelijkheid meer voor zijn arbeiders. Hofstee: "De losse arbeiders kon men ontslaan zodra men hun diensten niet meer nodig had". Landarbeiders moeten nu, vaak met het hele gezin, in de korte oogsttijd de kost voor het hele jaar verdienen. Vaak lukt dit echter maar ten dele: in de winter heerst er werkloosheid en armoede op het Groningse platteland.

Volgens Hofstee ontardt de situatie in de loop van de 19de eeuw zelfs in een regelrechte klassenheerschappij van de boerenelite:

"Aan het eind van de 19de eeuw vinden we twee klassen, die geheel los van elkaar staan, die verschillen in levenswijze en denkbeelden, in godsdienstige opvattingen en moraal, in genietingen en ontspanningen, kortom in alles waarin twee klassen kunnen verschillen. (...)De dorpsgemeenschap werd verdeeld in twee grote groepen: boeren en arbeiders, met daartussen een kleurloze middenstand. In die gemeenschap bleven echter de boeren heersen".

Boeren zijn niet alleen economisch dominant, maar overheersen ook de sociale en politieke instituties in het dorp:

"Volgens de (..) landbouwstatistiek van 1862 bestonden toen alle gemeenteraden in het Oldambt (..) in meerderheid uit boeren. Arbeiders vond men er niet. Van de kerkelijke colleges gold hetzelfde. Door het te niet gaan van de innerlijke verbondenheid tussen boeren en arbeiders miste dit bestuur door de boeren echter het rechtvaardige karakter, dat het in de 18de eeuw had bezeten. Het werd tot een heerschappij van de ene klasse over de andere". (Hofstee 1937: 223, 217, 232)

Ook in deze eeuw blijven de tegenstellingen bestaan. De crisis van de jaren '30, als landbouwcrisis begonnen, brengt massale armoede op het Groningse platteland. De werkloosheidsperioden worden steeds langer, steeds meer mensen krijgen ermee te maken. Werklozensteun is gekoppeld aan de gehate werkverschaffing. Daarbij betekenen armoede en werkloosheid tevens afhankelijkheid. Streekbewoners herinneren zich over boerenelite in de jaren '30: "Heel het dorpsleven was als het ware van hen afhankelijk, in al haar bestuurlijke vormen, niet een uitgezonderd. (..)Er was niets waarin zij niet hun bevelen uitvoerden of lieten uitvoeren.."⁰.

Meldde Hofstee (p. 233) nog dat de landarbeidersbevolking dit alles 'zonder eigenlijk protest' aanvaardde, begin deze eeuw verandert dat snel. Het Oldambt wordt een broedplaats van socialisme en communisme, dat in velerlei variëteit tot opbloei komt. Socialistische voormannen Multatuli en Domela Nieuwenhuis vinden hier een warm onthaal. Vooral deze laatste, die in Groningen de 'oorlog aan de paleizen' predikt, zet de gemoederen in beweging. Stakingen van landarbeiders - rond 1900 op zich al een uniek verschijnsel in agrarisch Nederland - lopen herhaaldelijk uit op opstandjes. Groepen gewapende arbeiders jagen de ontstelde boerenstand de stuipen op het lijf. Eind jaren '20 is het Oldambt het toneel van de grootste en meest langdurige landarbeiderstaking, die Nederland ooit heeft gekend. Het gaat niet enkel om een loongeschil: zowel boeren als arbeiders zien de staking als een strijd om de macht. Ook dit keer ontardt de strijd in relletjes en opstootjes. Nadat in Finsterwolde een staker door de te hulp gesnelde marechaussee wordt doodgeschoten, wordt in het hele gebied de noodtoestand uitgeroepen. De sfeer tussen elite en arbeidersbevolking lijkt voorgoed verziekt in het Oldambt. (vgl. Hoekman, Houkes en Knottnerus 1986: 177-182ev).

Socialisten en communisten doen ook hun intrede in de lokale politiek⁰. Diverse Oldambtster gemeenten krijgen in de jaren '30 een SDAP-burgemeester. Zij worden echter met een harde communistische oppositie geconfronteerd. De opmars van 'links' gaat gepaard met een fel schisma tussen radicale en gematigde arbeidersgroepen en -partijen. De communisten achten de SDAP medeverantwoordelijk voor de werkverschaffing en de bezuinigingen op de steun. Deze laatste partij bevindt zich dan ook in de moeilijke positie dat ze door aan gemeentebesturen deel te nemen, gedwongen is de bezuinigingspolitiek van de regering uit te voeren. De strijd tussen communisten en sociaal-democraten drukt voor en ná de Tweede Wereldoorlog een zwaar stempel op de lokale politiek in het Oldambt, hetgeen vaak met tumultueus rumoer gepaard gaat. In het nabij Beerta gelegen Finsterwolde behaalt de CPN begin jaren '50 de absolute meerderheid in de gemeenteraad. Na diverse conflicten tussen de PvdA-burgemeester en de communistische meerderheid wordt de gemeenteraad echter van regeringswege ontbonden en de burgemeester tot 'regeringscommissaris' met vergaande bevoegdheden benoemd. (Braun 1975; vgl. Hoekman, Houkes en Knottnerus 1986: 221) De 'kwestie Finsterwolde' haalt de landelijke pers, de naam van het Oldambt als 'haard van het communisme' is voorgoed gevestigd. (ISONEVO 1955: 191) De 'kwestie Finsterwolde' is ook de concrete aanleiding om het Oldambt in het ontwikkelingsgebied Oostelijk Groningen op te nemen. (H. 4) We zullen zien,

dat ook de naoorlogse zorgpraktijk in een dorp als Beerta grotendeels in het teken van deze politieke perikelen staat.

Naoorlogse situatie

Schetsen we echter eerst de naoorlogse situatie in het Oldambt en in Beerta in het bijzonder. De concrete aanleiding voor het ontwikkelingsbeleid is de regionale werkloosheid. Die blijft gedurende de jaren '50 onverminderd hoog in Oostelijk Groningen. De reden is, dat niet alleen de landbouw maar ook andere bedrijfstakken, waarin Groningse landarbeiders van oudsher emplooi vinden (de verving en landbouwindustrie) door processen van mechanisering en rationalisering veel arbeidsplaatsen verliezen. Nieuwe industrievestigingen, die alternatieve werkgelegenheid zouden kunnen bieden, blijven echter vooralsnog uit. Het effect is, dat de werkloosheid in Oostelijk Groningen gedurende de eerste jaren van het ontwikkelingsbeleid alleen maar *oploopt* (van 6,6% in 1950 tot 7.7% in 1957). (Van Doorn 1960: 25) Deze cijfers geven overigens nog een geflatteerd beeld van de werkgelegenheidssituatie. Het zijn jaargemiddelden, waardoor de seizoenswerkloosheid - verreweg de belangrijkste problematiek in de streek - buiten beeld blijft. In de oogsttijd is er vrij veel werk, maar in de slappe wintermaanden kan de werkloosheid oplopen tot het tienvoudige van het landelijk gemiddelde. Dit is zeker in de gemeente Beerta en omstreken het geval. In de winter van 1952 is 16% van de mannen in Beerta zonder werk; in nabije gemeenten als Bellingwolde en Finsterwolde is dat zelfs 30%. De Wiardi Beckmanstichting (1953: 10) concludeert, dat in deze streken "...alleen in het hart van de oogsttijd de bevolking vrij volledig aan het werk.." is.

Deze blijvende werkloosheid wordt ook in diverse studies over de streek opgemerkt. De Noordelijk Economisch-Technologische Organisatie (NETO) wijst op de paradoxale situatie, dat het Oldambt met haar landbouwbedrijven enerzijds 'bestaansbronnen van nationale betekenis' bezit, maar anderzijds ook een 'zeer grote structurele werkloosheid' kent⁰. Ook het ISONEVO (1955: 119) concludeert: "...daar de industrialisatie praktisch geheel aan Oost-Groningen voorbij is gegaan, heeft dit gebied nog niets van haar oude starheid verloren". In Beerta is in ieder geval geen sprake van de industrievestigingen. Beerta is en blijft een overwegend agrarische gemeenschap. Voorzover arbeidskrachten uit Beerta in de industrie werkzaam zijn, is dat in het nabij gelegen Winschoten.

Tabel 4: arbeidsplaatsen (ongeacht arbeidsduur) in diverse sectoren in de gemeente Winschoten 1930-1986

	1930	1947	1971	1986	%-groei 1930-1986 Winsch.	%-groei 1930-1986 Gron.	%-groei 1930-1986 Ned.
land- en tuinbouw	375	635	230	155	-59	-70	-50
nijverheid	2500	2600	3100	2100	-16	-3	30
commerc. diensten	2600	2400	2300	3000	12	12	17
overige diensten	500	900	1900	3400	68	66	66
totaal	5975	6535	7530	8655	43	23	66

nijverheid = industrie + bouwnijverheid + nutsbedrijven Bron: bewerkt naar Ter Bogt en Copinga (1987: 87-92)

Winschoten is één van de gemeenten, die begin jaren '50 als 'industriekern' wordt aangewezen. Uit de bovenstaande tabel blijkt echter, dat de industriële werkgelegenheid in Winschoten in de loop van de jaren '50 en '60 wel enigszins groeit, zij het niet veel, maar dat deze groei in de periode daarna weer te

niet wordt gedaan. Net als elders in Nederland blijkt ook in Winschoten vooral de niet-commerciële dienstverlening een sterke groeisector. In totaal gaat de werkgelegenheids groei in een stimuleringskern als Winschoten ongeveer gelijk op met de bevolkingsgroei. De onderzoekers, waaraan deze gegevens zijn ontleend, concluderen dat de werkgelegenheids groei in de provincie Groningen duidelijk achterblijft bij het landelijk gemiddelde. Daarbij constateren zij een sterke concentratie van werkgelegenheid in de stad Groningen. (Ter Bogt en Coppinga 1987: 89, 95)

Direct na de oorlog is Beerta nog een typische agrarische gemeenschap. Bijna de helft van de lokale beroepsbevolking is werkzaam in de landbouw, een aantal dat in de decennia daarna geleidelijk afneemt. Overigens blijft een relatief groot deel van de plaatselijke beroepsbevolking werkzaam in de landbouw (veel meer dan bijvoorbeeld in Oude Pekela; vgl. H. 6). Daarnaast groeit het aandeel van de beroepsbevolking, dat in de industrie en nijverheid werkzaam zijn. Dit zijn veelal forensen, die buiten Beerta emploi vinden. In 1960 werkt 31% van de totale beroepsbevolking van Beerta buiten de eigen woongemeente en in 1971 zelfs 58%, in beide gevallen vooral in de nijverheid.

Tabel 5: Beroepsbevolking in Beerta in diverse sectoren in 1947, 1960 en 1971			
	1947	1960	1971
landbouw + visserij	49	36	17
nijverheid	24	36	45
commer. dienstv.	14	13	18
overige dienstv.	13	15	20
Totaal	100	100	100

Bron: CBS, Gegevens Volkstellingen⁰

Al met al liggen in Beerta en omgeving de economische mogelijkheden niet voor het oprapen. Het effect is een vrij continue daling van het bevolkingsaantal in Beerta.

Tabel 6: Bevolking gemeente Beerta (1946-1980)					
1946	3769	100	1965	3430	91
1950	3760	99	1970	3330	88
1955	3717	98	1975	3174	84
1960	3517	93	1980	3093	82

Bron: CBS, Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1946 en 1947, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975 en 1980

De bevolking woont verdeeld over de diverse dorpskernen in de gemeente. In 1958 heeft Beerta zelf 2000, Drieborg 1200 en Nieuw-Beerta 350 inwoners. Dalende bevolkingsaantallen duiden veelal op gebrek aan economische mogelijkheden. Daarbij is bevolkingsafname een zichzelf versterkend proces. Jongeren c.q. het economisch actieve deel van de bevolking trekt weg, ouderen blijven achter. Dat zet echter het draagvlak voor voorzieningen sterk onder druk, winkels en andere voorzieningen verdwijnen uit het dorp, de leefbaarheid neemt nog verder af, wat weer een reden is voor wie kan om

zijn of haar heil elders te zoeken. Gebrek aan economische mogelijkheden en werkloosheid vormen echter slechts een deel van de problematiek, waarmee een dorp als Beerta na de oorlog kampt. Meer algemeen bestaan er gebrekkige materiële omstandigheden in Oostelijk Groningen. De lonen zijn hier lager dan elders in het land, wat overigens in de tweede helft van de jaren '50 voor enkele grote bedrijven aanleiding is om zich juist hier te vestigen⁰. Daarbij is de woonsituatie op het Groningse platteland uitgesproken slecht. Er is sprake van een woningtekort, van zeer kleine woningen en van een sterke verkrotting van het woningbestand. Hele gezinnen wonen in oude, kleine en vaak sterk vervallen landarbeiderswoningen. Direct na de oorlog is 60% van de bevolking van de gemeenten Beerta en Finsterwolde aangewezen op een één- of tweekamerwoning. In de meeste gevallen gaat het om gezinnen met één of meer kinderen. (Ter Bogt en Coppinga 1987: 71) In 1954 is 10% van de bewoonde woningen in Beerta 'onbewoonbaar verklaard' of komt daarvoor in aanmerking. Veel woningen zijn niet op de waterleiding of het gasnet aangesloten. (vgl. ISONEVO 1955: 183-185 en bijlagen 39 en 40)

Woningnood is na de oorlog in heel Nederland een groot probleem, maar door het oude en vervallen woningbestand is dit probleem in de ontwikkelingsgebieden extra schrijnend. Woningnood en -verkrotting zijn de scherpste, meest zichtbare kanten van de problematiek van deze regio's. Het is echter de opeenstapeling van problemen (werkloosheid, lage inkomens, gebrekkige woonsituatie) alsmede het geringe vooruitzicht op verbetering van dit alles, die maakt dat de toekomst in een dorp als Beerta zonder veel vertrouwen tegemoet wordt gezien. Het is in deze situatie dat de CPN grote politieke invloed krijgt in het dorp. Materiële nood en politieke conflicten vormen het decor waarin na de oorlog de lokale zorgpraktijk gestalte krijgt.

5.2 De opbouwstichting en haar bestuurders

In 1951 wordt in Beerta, Finsterwolde en Nieuweschans de 'Stichting Opbouw Drie Gemeenten' (ODG) opgericht. De stichting stelt zich ten doel om in de genoemde drie dorpen "sociaal en sociaal-cultureel werk te bevorderen en te verrichten"⁰. Concreet wil men met buurt- en clubhuiswerk aan de slag. Al snel heeft men de beschikking over meerdere buurthuizen, waarin allerhande clubs en activiteiten voor jong en oud worden gehouden. Eind 1953 heeft de stichting twee maatschappelijk werkers, twee jeugdleiders en een part-time administrateur in dienst; gezocht wordt naar een directrice om de - naar het heet - 'soms wat rommelige' samenwerking van de beroepskrachten in goede banen te leiden⁰. In zeer korte tijd is er dus een organisatie in elkaar getimmerd en is men aan de slag gegaan. De verklaring voor deze snelle start ligt, behalve wellicht in de pragmatische Groningse mentaliteit, in het feit dat men in Beerta al ervaring met buurthuiswerk heeft. De vooroorlogse 'Vereniging voor Opbouwwerk in Groningen' (VOG) exploiteerde al een buurthuis in Beerta. Beginnen we met een terugblik op de voorgeschiedenis van de sociale zorg in Groningen.

Het vooroorlogse opbouwwerk

Volgens Peper (1972: 64, 65) was het vroege opbouwwerk als een activiteit voor perifere stadsbuurten en plattelandsgebieden, bedoeld om 'achterblijvende' bevolkingsgroepen maatschappelijk 'op te heffen'. Deze karakterisering gaat ook op voor de vooroorlogse Vereniging voor Opbouwwerk in Groningen (VOG), in 1930 opgericht om "de verbetering, langs wettige weg, van de hygiënische, culturele en economische toestand in de provincie Groningen" ter hand te nemen⁰. In de loop van de jaren '30 opent de vereniging diverse buurthuizen in de provincie, alle gelegen in 'sociaal achterlijke gebieden'. In de buurthuizen worden allerlei activiteiten in de sfeer van cursussen en huishoudelijke voorlichting georganiseerd. De huishoudcursussen zijn het boegbeeld voor de VOG: "Ons hoofddoel

is de gezinnen sociaal op te vijzelen, ze op een hoger plan te brengen"⁰. Arbeidersvrouwen wordt de eerste beginselen van hygiëne bijgebracht en hen wordt geleerd om uit oude kleren (deels door rijke boerinnen geschonken) nieuwe te naaien. Volgens de directrice gaat het erom, dat arbeidersvrouwen "...zonder luxe, met de middelen waarover ze zelf beschikken toch wel iets meer kunnen bereiken"⁰. Deze uitspraak tekent de paternalistische visie op zorg binnen de VOG.

Ook Beerta krijgt in 1934 een buurthuis. De VOG start een overleg met, zoals het heet, 'vooraanstaande ingezetenen' uit het dorp: enkele rijke boeren, een dominee, maatschappelijk werkster en wijkverpleegster. Uit deze groep wordt een 'commissie van toezicht' samengesteld, een soort lokaal bestuur. In het buurthuis zelf worden allerlei clubs georganiseerd. In 1936 worden de volgende activiteiten gemeld: kook- en naaicursussen voor vrouwen en meisjes, tuinbouwcursussen voor mannen, een consultatiebureau, een dam- en schaakclub. De lokale elite ziet het buurthuiswerk als een soort sociale verzoening. De achterliggende gedachte bij het opbouwwerk blijkt duidelijk uit de woorden van de Groningse Commissaris van de Koningin bij de opening van het buurthuis:

"Laat men bedenken, dat hier gaat niet alleen om de verzorging van de materiële, maar vooral ook om de geestelijke belangen der opgroeiende jeugd. Dit lijkt mij van de allereerste orde. (...)Gij rijpende jeugd van Beerta .. aanvaardt de hand die u wordt toegestoken"⁰.

Deze hoogwaardigheidsbekleder, Ebels, is overigens zelf afkomstig uit een oud boerengeslacht uit Beerta.

In deze korte voorgeschiedenis van het Groningse opbouwwerk stuiten we op twee motieven, die ook nadien typerend zijn voor de zorg in Beerta. Ten *eerste* de dominerende positie van de lokale elite in de lokale zorgpraktijk. Het zijn 'vooraanstaande ingezetenen' die bij de zorg het voortouw nemen. Dit is ook na de oorlog het geval. Ten *tweede* treffen we in het vooroorlogse opbouwwerk een bepaalde visie op zorg, die we ook daarna weer zullen terugzien. In deze visie wordt de materiële armoede van het Groningse platteland wel genoemd, maar ze gelden niet als het belangrijkste probleem van de streek. Sociale problemen worden vooral gezien als kwestie van mentaliteit. Ook deze gedachtegang treffen we na de oorlog weer. Als er midden jaren '50 een nieuwe burgemeester in Beerta komt, stelt hij bij zijn aantreden: "Ik geloof, dat de diepste nood van de mens een geestelijke nood is"⁰. De erfenis van de VOG is echter ook meer concreet op het naoorlogse opbouwwerk in Beerta van invloed. Over de specifieke invulling van de sociale zorg hoeft men hier niet lang na te denken. Men gaat gewoon verder met het club- en buurthuiswerk, dat door de oorlog is afgebroken. Haar eerste buurthuizen kan de Stichting ODG gewoon van de Stichting Sociaal en Cultureel Werk te Groningen, de opvolgster van de vroegere VOG, overnemen.

Lokale zorgbestuurders

ODG begint als een samenwerkingsverband tussen drie gemeenten. In het eerste stichtingsbestuur treffen we dan ook twee burgemeesters plus een burgemeestersvrouw. Verder zitten in het bestuur: drie personen die in de statuten als 'landgebruiker' worden aangeduid (grote boeren) alsmede een boerin, de hoofden van drie dorpsscholen, twee wijkverpleegsters, twee predikanten, de vicarus van de Nederlands Hervormde kerk, een spoorwegbeambte, melkhandelaar en een landarbeider. In de loop van de jaren '50 verandert het stichtingsbestuur niet van karakter. Om redenen die nog worden genoemd, wordt de samenwerking tussen de drie gemeenten in 1960 opgezegd en gaat ODG alleen in Beerta verder. In het bestuur van de 'nieuwe' ODG hebben zitting: Beerta's burgemeester, twee schoolhoofden uit het dorp, twee predikanten, een wijkverpleegster, drie 'landbouwers' plus de huishoudster van één van hen, dezelfde ambtenaar en landarbeider als voorheen en tenslotte een

schilder⁰. Met deze laatste lijkt het, zoals het indertijd heette, dat alle groepen uit de samenleving vertegenwoordigd zijn. Het gaat hier echter om het Algemeen Bestuur van ODG, een gezelschap dat zelden bijeenkomt en in de praktijk weinig zeggenschap heeft. Echte besluiten over de lokale zorgpraktijk vallen in de selecte kring rond Beerta's burgemeester. Zelfs het besluit om het samenwerkingsverband tussen de drie gemeenten op te zeggen, wordt in het Algemeen Bestuur zonder enige discussie genomen.

Opvallend is verder de vooraanstaande rol van gemeentebestuurders in de sociale zorg. ODG wordt opgericht door de burgemeesters van de drie gemeenten. Beerta's burgemeester De Haan (PvdA) is gedurende zijn hele ambtstijd van 1955 tot 1971 tevens voorzitter. In gezichtsbepalende persoon van het opbouwwerk. Vrijwel elk initiatief op sociaal terrein, door de jaren heen, komt van zijn hand. Hij wordt daarin bijgestaan door zijn gemeentesecretaris, die tevens administrateur van ODG is. Het effect is, dat vrijwel elke officiële brief in Beerta - van de gemeente of het opbouwwerk - afkomstig is van de burgemeester en de gemeentesecretaris. Dit tekent de dominante positie van de opbouwstichting binnen de lokale verhoudingen. Overigens is Beerta in deze geen uitzondering. Vrijwel overal op het Groningse platteland bestaan er nauwe banden tussen lokale overheden en de sociale zorg - in Oude Pekela zien we hetzelfde. (H. 6) Sociale zorg is niet het particuliere initiatief, zoals door de Haagse politiek gewenst. In een streek waar de kerken weinig betekenis hebben, ontplooiën gemeentebestuurders (veelal van sociaal-democratische huize) dan maar hun eigen initiatieven op het gebied van de zorg⁰.

Toch wordt het opbouwwerk in Beerta wel degelijk als particulier initiatief opgevat. Voor de lokale elite heeft de particuliere status van de zorg een belangrijk bijkomend voordeel. Daar het formeel een particuliere activiteit is, blijft het opbouwwerk buiten de geëigende politieke fora van het dorp en daarmee ook buiten de invloedssfeer van de grote communistische oppositie. In de gemeenteraad komt het werk van ODG slechts zelden aan de orde. Als de stichting in 1960 een subsidie aanvraagt, wordt echter van CPN-zijde gevraagd:

"..wie het bestuur van de Stichting ODG uitmaken(..). Aangezien geen enkel lid, die dezelfde politieke richting als hem is toegedaan hierin zitting heeft, is hij tegen het verlenen van medewerking..".

De CPN'er wordt echter naar de 'vergadering van vrijwillige medewerkers' van ODG verwezen. De boodschap is duidelijk: voor communisten is in het stichtingsbestuur geen plaats. De niet-communistische meerderheid in de gemeenteraad keurt het subsidieverzoek alsnog goed⁰.

Communisme in Beerta

Hiermee is het verschijnsel, dat als een rode draad door de geschiedenis van de lokale zorgpraktijk loopt, eigenlijk al benoemd. Ook het buurthuiswerk maakt deel uit van het conflict dat de politieke arena in Beerta in deze jaren volledig beheerst: de strijd tussen communisten en hun tegenstanders. Om deze strijd te begrijpen, moeten we kort op de veelbewogen geschiedenis van Beerta's gemeentepolitiek ingaan. Beschreven is reeds hoe het Oldambt in de jaren '20 en '30 niet alleen steeds meer in de ban van het socialisme kwam, maar ook dat dit gepaard ging met scherpe conflicten tussen radicale en gematigde organisaties. Communisten ageren tegen SDAP en NVV omdat deze deel van de gevestigde orde zijn geworden en daarmee 'verraad aan de arbeidersklasse' zouden plegen. Op hun beurt pogen sociaal-democraten vanuit hun meer gevestigde posities de communisten op alle mogelijke manieren te dwarsbomen⁰. Direct na de oorlog wordt ook in Beerta een 'nationale verzoening' aangekondigd, maar die is slechts van korte duur⁰. Bij de eerste naoorlogse verkiezingen,

in 1946, behaalt de CPN een klinkende overwinning en de absolute meerderheid in de gemeenteraad. Als zij deze meerderheidspositie enkele jaren later weer verliest, wordt zij echter door een alliantie van PvdA en VVD buiten het college van B&W gehouden.

Niet dit feit op zich, maar vooral de hiervoor gebruikte argumentatie opvallend. De lokale PvdA stelt over het optreden van de communistische wethouders: "Dit is geen democratie, doch dictatuur, die haar oorsprong vindt in de verbondenheid met Rusland"⁰. De concrete aanleiding voor deze harde beschuldiging is futiel. CPN-wethouders hadden diverse malen met de eigen fractie tegen het college van B&W gestemd. De beschuldigingen tekenen echter de sfeer in de raad. De Koude Oorlog wordt in Beerta's gemeenteraadbanken in volle scherpte uitgevochten. Scheldpartijen over en weer tussen communisten en sociaal-democraten zijn aan de orde van de dag. PvdA-ers worden voor 'fascisten' en 'verraders van de arbeidersklasse' uitgemaakt. De PvdA stelt op haar beurt, dat de CPN "..tegen de verbetering van de maatschappelijke positie van de bevolking is en voor persoonlijke terreur"⁰.

Dat in deze situatie ook het opbouwwerk inzet van politieke strijd wordt, is niet verwonderlijk. Als het opbouwwerk al eens in de gemeenteraad aan de orde komt, is de CPN steevast 'tegen'. Men keert zich niet alleen tegen de eenzijdige samenstelling van het stichtingsbestuur, maar vindt ook dat het geld voor een buurthuis beter aan woningbouw besteed kan worden⁰. Men heeft ook principiële kritiek op het opbouwwerk op zich. Zo heet het in 1957 van CPN-zijde, dat ODG

"..niet werkt in het belang van de arbeidersklasse. Hij verklaart, dat de werkwijze zo is, dat er avonden worden gehouden om de zorgen van de arbeiders af te nemen. Hij is van mening, dat de arbeidersklasse hiermee niet geholpen is. (...)De stichting (...) tracht de bestaande kloof te overbruggen, die niet te overbruggen is".

Beerta's burgemeester viert deze kritiek op 'zijn' opbouwwerk als een overwinning. "Ik ben blij, dat u hem knijpt", krijgt de CPN'er in de raad te horen⁰. In een brief aan Den Haag wordt juist dit wapenfeit als reden voor financiële steun aan ODG aangevoerd: "..want dat het werk van de Stichting ODG goed is, moge blijken uit het voorstel van de CPN-fractie (...) om de subsidie aan genoemde instelling te schrappen .."⁰.

Sociale zorg in Beerta is dus niet de door de hele bevolking gedragen activiteit, zoals dat begin jaren '50 door het ministerie van MaWe steeds is bepleit. Een groot deel van de dorpsbevolking (namelijk de grote CPN-minderheid) wordt bewust buiten de deur gehouden. In de gemeenteraad, waar de CPN goed vertegenwoordigd is, komt het opbouwwerk nauwelijks ter sprake. In de opbouwstichting zelf hebben CPN'ers geen stem en geeft de lokale elite de toon aan. Typerend is ook de 'bevolkingsraadpleging', die midden jaren '50 wordt gehouden over het in Beerta te bouwen buurthuis. Vanuit het ministerie wordt steeds op zulke bevolkingsraadplegingen aangedrongen om de hele bevolking bij de zorg te betrekken. In Beerta praat echter slechts een selecte groep mee. Aanwezig zijn, naast enkele gemeenteraadsleden, vooral vertegenwoordigers van het plaatselijke organisatieleven. Het is het vertrouwde kringetje van medestanders van de burgemeester. De plaatselijke Maatschappij voor Landbouw wordt door een rijke boer vertegenwoordigd, de sportwereld door een schoolmeester, tevens stichtingsbestuurder, terwijl ook de insprekende wijkverpleegster zelf bestuurslid van ODG is. De echtgenote van de burgemeester, namens de lokale afdeling van 'Vrouwelijke Hulpverlening' sprekend, zegt "..met genoeg te hebben geluisterd naar het enthousiasme waarmee dit mooie plan is ontvangen"⁰. De burgemeester vindt er overigens in zijn correspondentie geen doekjes om. Herhaaldelijk meldt hij, dat zijn plan door het 'gehele weldenkende bevolkingsdeel' wordt gesteund⁰.

Pas in de jaren '60 poogt men tot meer democratische verhoudingen in de lokale zorgpraktijk te komen. Er wordt een 'contactraad' opgericht opdat "..het werk beter kan worden afgestemd op de behoeften van de samenleving". De burgemeester wil nog wel een stapje verder gaan. In 1963 schrijft hij, dat het buurtwerk moet

"..worden afgestemd op de behoeften in de buurt. Het inschakelen van vrijwilligers en opnemen van buurtbewoners in het bestuur is zonder meer een dwingende voorwaarde"⁰.

Ook dan komen er echter geen nieuwe mensen in het bestuur van ODG. Een beroepskracht stelt achteraf, dat het bestuur 'beslist geen afspiegeling van het dorp' was. Vooral grote boeren speelden een belangrijke rol: "En verder een paar arbeiders, maar die mochten beslist geen communist zijn. Want als je communist was, kwam je er niet in"⁰.

5.3 De praktijk van de zorg

In Beerta's lokale zorgpraktijk gaat het vooral om club- en buurthuiswerk. Al vroeg in de jaren '50 beschikt ODG over meerdere buurthuizen, waarin allerhande clubs en cursussen, tijdverdrijf voor jeugdigen en volwassenen bedreven worden. De volgende beschrijving daarvan stamt uit 1957:

"De belangstelling in de buurthuizen neemt steeds toe. Momenteel zijn er 69 clubs, bestaande uit jongens- en meisjesclubs .. voor handenarbeid, knutselen, handwerken, timmeren, pingpongen, enzovoort. Voorts zijn er vrouwenverenigingen, fotoclub, muziekclub, dam- en schaakclub, enzovoort. Rond 960 personen nemen deel aan de verschillende clubs. Bovendien worden in alle dorpen van september tot en met april voor de ouderen boven 18 jaar maandelijks culturele films vertoond en af en toe voor de jeugd een kinderfilm. Het aantal bezoekers hiervoor in 1956 is ruim 7500 geweest"⁰.

Men probeert vooral de jeugd met het buurthuiswerk te bereiken. In de jaarverslagen heet het: "Het zou gewenst zijn als er nog meer clubs voor de oudere jeugd zouden kunnen worden gevormd. Bij het verlaten van de lagere school verliezen nog te veel jongens en meisjes de band met de stichting". Een jaar later blijkt men hierin geslaagd: "De instuifavonden worden goed bezocht. De jeugd mag hier gaarne naar toe gaan. Op dergelijke avonden wordt er gedaan aan dammen, schaken, kwartetten, sjoelen en andere gezelschapsspelen"⁰.

Eind jaren '50 komt er een nieuwe attractie: films in het buurthuis. De achtergrond hiervan is typerend. Het is namelijk niet zo, dat men in Beerta en omstreken van het 'medium film' verstoken dreigt te blijven. Ook in het naburige Finsterwolde worden films gedraaid, in het 'communistisch volksgebouw Het Centrum'. De lokale zorgbestuurders vrezen de concurrentie van de communistische buurparochie. En zelf kan men betere films uitkiezen:

"In tegenstelling tot de keus der films in het 'Centrum' (..) zullen voortaan andere maatstaven kunnen worden aangehouden en zullen films met een culturele en opvoedende waarde kunnen worden vertoond".

De films zijn populair en trekken veel inwoners naar het buurthuis. Van de opvoedende waarde van de films komt minder terecht. Een commissie, geleid door een dominee, is met het uitkiezen van de films belast. Na enkele jaren geeft de betreffende dominee zijn taak echter op, omdat hij al te vaak voor de commercie moest zwichten⁰.

Burgemeester De Haan heeft echter méér pretenties met het opbouwwerk in Beerta. Wellicht meer dan zijn collega's uit omliggende dorpen begrijpt hij de financiële mogelijkheden van het ontwikkelingsbeleid. Direct na zijn aantreden in Beerta en nog vóór dat in Groningen de provinciale plancommissie wordt opgericht, lanceert hij zijn plan voor een 'medisch-sociaal-cultureel centrum' in Beerta. De realisering van dit plan vormt de kern van de activiteiten van ODG in de jaren '50. Het plan kent drie fasen: in 1956 een Groene Kruisgebouw, in 1957 het dorps huis en in 1958 een sportgebouw annex badhuis⁰. De Haan is zondermeer de stuwende kracht achter dit project. Alle correspondentie over het plan stamt van zijn hand. Eind jaren '50 is het plan, zij het met enige vertraging, gerealiseerd. In 1958 wordt het buurthuis geopend. Minister Klompé zou hiervoor uit Den Haag naar het hoge noorden komen, maar dat gaat onverhoopt niet door: "..haar auto kreeg ten hoogte van Woerden een lekke band. Bovendien was het zo mistig, dat zij niet kon komen."⁰.

Ook in de jaren '60 verandert er maar weinig in Beerta's buurthuis. In de jaarverslagen van ODG worden allerlei oude en nieuwe activiteiten gemeld: films, lezingen en de gebruikelijke clubs voor handwerken, tekenen, zang, figuurzagen, tafeltennis, dammen, smeden, timmeren, kaarten voor volwassenen en bejaarden. In 1962 zijn er twee nieuwigheden: de 'TV-club' en 'seksuele voorlichting'.

Dit laatste blijkt al snel de best bezochte activiteit van het buurthuis⁰. Tevens wordt in deze jaren een 'cursus Engels voor meisjes' en het zogenaamde 'dorpsgesprek' begonnen. Over dit laatste is wat meer te vertellen. Als minister Klompé alsnog naar Beerta komt, wordt een gespreksgroep opgericht waarin 'alle lagen van de bevolking' betrokken zijn. Men besluit vaker bijeen te komen en al snel wordt het dorpsgesprek het boegbeeld van het opbouwwerk. In een jaarverslag van ODG heet het, dat het buurthuiswerk ten doel heeft om

"..beide bevolkingsgroepen: de boeren en de (al dan niet gewezen) landarbeiders .. niet tot een vergelijk te dwingen, maar wel om elkaars grote mogelijkheden te helpen ontdekken, om aldus een ontmoeting van twee werelden - tot dusverre onderling gescheiden maar gelijk van aard - te bewerkstelligen".

Men merkt de voorzichtigheid waarmee de dorpsverzoening wordt voorgesteld. Van dit 'gemeenschappelijk-worden', zo heet het verder, is echter nog 'geen direct zichtbaar resultaat waarneembaar'⁰.

Al met al zijn de concrete zorgactiviteiten in Beerta weinig opzienbarend. Men treft in Beerta's buurthuis dezelfde combinatie van clubs en tijdverdrijf als in zoveel Nederlandse buurthuizen. Dat neemt echter niet weg dat de lokale zorgbestuurders verstrekkende bedoelingen met het buurthuiswerk hebben. Wat hen betreft is ook het buurthuiswerk een middel om het plaatselijke communisme te bestrijden.

5.4 Visies op zorg

"De stichting beweegt zich niet op het terrein van politiek of evangelisatie", zo lezen we in de statuten van ODG⁰. De werkelijkheid is echter anders. In feite staat bij de lokale zorgbestuurders slechts één doel voorop: het terugdringen van het communisme in de streek. De context van deze politieke verwickelingen is al geschetst. De Koude Oorlog houdt de gemoederen in Noordoost Groningen danig in beweging. Niet alleen speelt de 'kwestie Finsterwolde', maar ook in Beerta zelf komt het tot felle schermutselingen tussen communisten en hun tegenstanders. De (latere) burgemeester van Beerta vertelt over deze episode:

"De burgemeester was daar na een raadsvergadering door het publiek vastgehouden in de vergaderzaal, er waren klappen gevallen en het werd een rechtszaak, compleet met gevangenisstraffen. 'Ik dacht: dat is wat voor mij, er zit uitdaging in om daar burgemeester te zijn'⁰.

Waar de CPN in Finsterwolde de absolute meerderheid in de gemeenteraad behaalt, is dat in Beerta steeds net *niet* het geval. De CPN vormt hier wel de grootst mogelijke minderheid. Voor de lokale zorgbestuurders van Beerta is dit communisme hIt probleem van de streek. Ook het buurthuiswerk is in hun ogen een middel om hierin verandering te brengen. Communismebestrijding blijft tot ver in de jaren '60 het centrale motief in de lokale zorgpraktijk.

De lokale zorgbestuurders kunnen echter niet zomaar met anti-communistische activiteiten aan de slag. Ze moeten eerst aannemelijk zien te maken, dat het communisme niet zomaar een politieke voorkeur, die men echter in een democratisch systeem te accepteren heeft, maar iets 'moreel verwerpelijks' dat om ingrijpen van de overheid vraagt. Anders gezegd, de lokale zorgbestuurders fungeren als 'morele entrepreneurs' die een bepaald probleem op de publieke agenda pogen te brengen. (Becker 1963) Zij doen dit door het Groningse communisme af te schilderen als uiting van een dieperliggend probleem van de streek, dat stevast als de 'geestelijke nood' of 'gebrekkige mentaliteit' van de bevolking wordt aangeduid. Met een sociologische term wordt ook wel gesproken van de neiging tot 'nihilisme' van de bevolking. De werkloosheid, zo meent de burgemeester van Nieuweschans, leidt ertoe dat de Groningse bevolking 'wrokkend terzijde staat'. In deze situatie laat men zich gemakkelijk

"..beïnvloeden door radicale politieke en nihilistische tendensen. De grote invloed van het communisme in deze streken kan mede daarop worden teruggebracht. Om deze nihilistische invloeden te bestrijden is indertijd de Stichting 'Opbouw Drie Gemeenten' opgericht"⁰.

Dit is een onder regionale autoriteiten vrij gebruikelijke probleemdefinitie. Een collega-burgemeester spreekt van "..het geestelijk en politiek nihilisme, dat zo geredelijk tot communisme leidt"⁰.

Dergelijke passages laten aan duidelijkheid niets te wensen over. Men kan ook niet van de 'verborgen agenda' of politieke *bijbedoelingen* van de lokale zorgbestuurders spreken, want men is er volstrekt open in. Dezelfde optiek treffen we ook bij de centrale actor uit de lokale zorgpraktijk, burgemeester De Haan van Beerta, het dorp waar hij zestien jaar (van 1955 tot 1971) in ambt zou blijven. De Haan is ervan overtuigd, dat zijn nieuwe dorpsgenoten niet uit overtuiging op de CPN stemmen. "De mensen hier zijn geen communisten, behoudens een paar raddraaiers", zo laat hij bij zijn aantreden in de krant zetten⁰. CPN-stemmers zijn misleid, maar kunnen door de 'positieve werkzaamheid' van het opbouwwerk weer op het rechte pad gebracht worden. Ook zijn plan voor een 'medisch-sociaal-cultureel centrum' in Beerta is naar eigen zeggen ingegeven door politieke motieven. Het plan is

"..geboren uit de oprechte wens, dat er wijziging diende te worden gebracht in de denk- en levenswijze van een groot deel der gemeentenaren, welke door verschillende oorzaken en invloeden niet meer in overeenstemming was met de volksaard"⁰.

Het buurthuis moet de bevolking tot een 'betere geesteshouding' brengen; het is bedoeld om "..de bevolking op een hoger sociaal en cultureel peil te brengen en aan het politiek-extremisme een halt toe te roepen"⁰. Hij zegt dit overigens niet alleen als voorzitter van ODG, maar ook als burgemeester: "Om aan het politiek extremisme een halt toe te roepen (..) is ook het streven van het gemeentebestuur van Beerta"⁰.

In het buurthuis zelf is van deze politieke bedoelingen overigens weinig te merken. De praktijk van de zorg is heel gewoon. Toch zijn diverse momenten aan te wijzen, dat lokale zorgbestuurders wel degelijk proberen om via het buurthuiswerk directe politieke invloed uit te oefenen. Beerta's burgemeester speelt hierbij steeds een hoofdrol. Een eerste voorbeeld speelt zich eind jaren '50 af rond het te bouwen buurthuis. De plannen hiervoor zijn ingediend de Haagse ICO, die niet om haar snelle werkwijze bekend staat. De burgemeester heeft echter haast. Hij schrijft in een brief aan de minister van Binnenlandse Zaken:

"Momenteel maken 5 communistische leden deel uit van onze gemeenteraad van 11 leden. Naar onze mening dient zoveel als mogelijk te worden gedaan om dit aantal van 5 leden te verkleinen".

Vervolgens schrijft hij de aanstaande verkiezingen 'met een gevoel van onzekerheid' tegemoet te zien. Met deze

"..verkiezingen in het vooruitzicht (zou het) ongetwijfeld een winstpunt betekenen, als de uitvoering van het grote plan tot stichting van een medisch-sociaal-cultureel centrum zou kunnen voortgaan, vooral omdat (..) door een groot deel van de bevolking hierop niet wordt gerekend"⁰.

De vraag is dus of Den Haag nog snel voor de verkiezingen geld wil storten opdat de burgemeester kan laten zien dat de lokale belangen bij hem en zijn partij goed behartigd zijn en er dus geen reden is om CPN te stemmen.

Een tweede voorbeeld is de zgn. 'Reis voor 21-jarigen'. Vanaf 1960 nodigt het gemeentebestuur alle 21-jarigen uit Beerta eens per jaar uit voor een gezellig 'dagje uit'. Ook dit uitje is echter een middel tot politieke beïnvloeding. Aan de pers wordt meegedeeld:

"Het zal u bekend zijn dat in onze gemeente een groot percentage stemmen (42%) bij de laatst gehouden verkiezingen is uitgebracht op de lijst van de CPN. Hoewel een zeer groot deel van deze stemmers beslist geen communisten zijn, geeft deze situatie in ons dorpsleven allerlei moeilijkheden.

(..)Ziende op de toekomst van de opgroeiende jeugd is het zaak en taak te trachten het gedragspatroon om te buigen in positieve zin en constructieve richting"⁰.

Op de dag zelf krijgen de jongeren behalve gezelligheid ook een stichtelijke toespraak van de burgemeester. Hen wordt verteld, dat ze "...nooit moeten vergeten, dat ze bij elkaar behoren, dat ze er trots op mogen zijn tot de Nederlandse volksgemeenschap te behoren, waarin inmenging van een totalitair systeem van buitenaf niet zal worden geduld". De 'reis voor 21-jarigen' wordt een jaarlijks terugkerend evenement. Voor de dienstplichtigen uit het dorp moet hiervoor elk jaar een vrije dag worden aangevraagd. Dit levert ons een serie brieven aan diverse legercommandanten op. De brieven luiden ieder jaar precies hetzelfde en beginnen steeds met de vermelding van het nijpende communisme in het dorp. Het enige wat verandert, is de gestage stijging van het aantal CPN-stemmers in Beerta. In 1967 is het aantal CPN-stemmers gestegen tot 51%⁰.

De burgemeester voert dan ook een verloren strijd. In 1963 doet hij nog een laatste poging om het politieke getij in zijn dorp te keren. Hij schrijft de Groningse Commissaris der Koningin:

"De uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen .. in deze gemeente heeft mij erg teleurgesteld. De CPN ging in stemmenaantal vooruit. (Het) valt te vrezen dat voor de raadsverkiezingen in 1966 de CPN een succesvolle poging zal doen ook in deze gemeente de meerderheid te halen. (..)Men kan zich niet bij deze situatie neerleggen en ik heb allerminst vrede met een dadenloos afwachten. Daarom zal al het mogelijke dienen te geschieden deze gevreesde ontwikkeling een halt toe te roepen".

De burgemeester geeft zich dus nog niet gewonnen. Het meest opvallende is echter het middel, waarmee de hij de CPN denkt terug te dringen. Een buurthuiskrantje: "Geleid door een goede redactie .. zit hierin een goede kans de jongeren positief te beïnvloeden"⁰. Dit is dan ook de tragedie van de burgemeester. Enerzijds heeft hij vergaande politieke bedoelingen met de zorg, maar anderzijds zijn de middelen die hij daartoe kan of wil inzetten uiterst beperkt: enkele dorpsvoorzieningen, het 'dagje uit' voor de dorpsjeugd en een buurthuiskrantje...

Een indertijd in Beerta werkzame opbouwwerker verwoordt de gang van zaken als volgt:

"Men heeft gepoogd om het communisme de kop in te drukken met geld en voorzieningen, zonder dat de mensen werden geaccepteerd zoals ze zijn. In Beerta is de sociale zorg door de politiek misbruikt om de mensen op dat spoor te krijgen waar men ze wilde hebben". "De gedachte was: als je de mensen iets geeft dan zullen ze je wel geloven. Maar de mensen bleven communist. Ze kwamen wel naar het buurthuis en ze stuurden hun kinderen naar allerlei clubs. Maar ze werden er niet minder communistisch door.."⁰.

In 1966 behaalt de CPN bij de gemeenteraadsverkiezingen de lang verwachte en gevreesde absolute meerderheid in Beerta. Burgemeester De Haan blijft nog tot 1971 in ambt, maar heeft zijn grip op de lokale politiek grotendeels verloren.

Debat over opbouwwerk?

Ondanks de toch controversiële bedoelingen van de lokale zorgbestuurders is er in Beerta nauwelijks sprake van politiek debat over de sociale zorg. In de gemeenteraad komt het opbouwwerk zelden aan de orde. Alleen eind jaren '50 ontvlamt er een principiële discussie over het plaatselijk opbouwwerk - het leidt meteen tot de breuk tussen de drie in ODG samenwerkende gemeenten. Ook deze breuk heeft politieke achtergronden. Het inmiddels communistische gemeentebestuur van Finsterwolde heeft haar medewerking aan ODG opgezegd. Achter de gesloten deuren van het stichtingsbestuur ontbrandt de ruzie in alle hevigheid. Burgemeester De Haan vermoedt in deze stap van Finsterwolde een politiek complot. Door het buurthuiswerk, stelt hij,

"..zou immers aan de communistische meerderheid aldaar kunnen worden getornd. Het werk van Opbouw Drie Gemeenten is namelijk een doorn in het oog van de CPN. Op allerlei slinkse en achterbakse wegen wordt getracht het werk zoveel mogelijk af te breken"⁰.

Anderzijds heeft Finsterwolde serieuze bezwaren tegen de bestaande lokale zorgpraktijk. Het bestuur van ODG is 'te eenzijdig samengesteld'⁰. De bevolking van Finsterwolde ervaart het opbouwwerk als 'een werktuig in handen van een bepaalde groepering'⁰. In 1959 komt het uiteindelijk tot een breuk tussen de drie gemeenten. ODG gaat alleen in Beerta verder. De afkorting staat dan voor 'Opbouw Drie Groepen' - een 'groep' per dorpskern die de gemeente rijk is (Beerta, Nieuw-Beerta, Drieborg).

Vanuit Finsterwolde komt er dus frontale kritiek op de lokale zorgpraktijk, zowel op de dominante rol van lokale elites in de zorg als op de politieke bedoelingen daarvan. Met een formulering van een provinciale opbouwdeskundige verdwijnt deze politieke achtergrond van het conflict echter in de doofpot. Formeel wordt gesteld, dat de drie gemeenten uit het oogpunt van 'democratisering' uit elkaar zijn gegaan. In de nieuwe vorm, met lokale instellingen, heeft het opbouwwerk meer contact met de plaatselijke 'integratiekaders'⁰. Aan Beerta zelf gaat de hele opschudding overigens grotendeels ongemerkt voorbij. In het Algemeen Bestuur van ODG wordt de breuk met Finsterwolde als hamerstuk behandeld⁰.

In Beerta zelf staan de politieke bedoelingen van de zorg dus niet ter discussie, maar wat vindt de buitenwacht daarvan? Vast staat in ieder geval, dat deze bedoelingen bij de diverse ministeries bekend zijn. We zagen, dat Beerta's bestuurders geen geheim maken van hun politieke intenties. Er gaat vrijwel geen brief uit waarin de politieke perikelen in het dorp niet zijn vermeld. Hiermee ontstaat echter een merkwaardige situatie. Aan de ene kant moet het ook de verantwoordelijke autoriteiten duidelijk zijn, dat de sociale zorg in Beerta weinig van doen heeft met de formele doelen van het ontwikkelingsbeleid. Aan de andere kant wordt vanuit Den Haag nooit bezwaar gemaakt tegen het gebeuren in Beerta. Er zijn zelfs aanwijzingen, dat de politieke bedoelingen van de lokale zorgbestuurders door hoge ambtenaren van MaWe bewust worden gesteund.

Zo krijgt ODG op een keer een wat ongebruikelijke subsidie toegekend, met het oog op "...het *bijzondere* karakter van het werk van uw Stichting"⁰. Als de voltooiing van het medisch-sociaal-cultureel centrum eind jaren '50 door de zogenaamde bestedingsbeperking getroffen dreigt te worden, schieten de provinciale autoriteiten van Groningen te hulp. Volgens het provinciebestuur is het centrum "...speciaal in de gemeente Beerta (in verband met de politieke situatie) dringend noodzakelijk..."⁰. De brief waarin dit staat is niet aan het ministerie van MaWe gericht, maar aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, verantwoordelijk voor de openbare orde in ons land. Het verzoek vindt een gewillig oor. Kort daarna krijgt Beerta's burgemeester van Laansma, beleidsambtenaar van MaWe, te horen:

"De ICO heeft dit 'geval' bij uitzondering gunstig geadviseerd, zonder dat het tot een precedent mag leiden. Geeft U er dus maar niet teveel ruchtbaarheid aan"⁰.

Ook Laansma's directe superior op het ministerie, Hendriks, komt voor Beerta in het geweer. In een persoonlijke brief tipt hij de burgemeester over een mogelijke geldschietter voor zijn centrum. Hendriks voegt daaraan toe: "...de geografische situatie van Uw Gemeente en andere moeilijkheden zou U in een dergelijk verzoek uiteen kunnen zetten". De burgemeester heeft de wenk begrepen. Binnen enkele dagen gaat een nieuw subsidieverzoek uit met daarin het bekende verhaal: dat de CPN bij lokale verkiezingen al zo'n 40% van de stemmen heeft behaald en dat daarin nodig verandering moet komen...⁰.

Uit deze fragmenten blijkt duidelijk, dat het Ministerie van MaWe niet alleen weet had van de politieke bedoelingen van de sociale zorg in Beerta maar die ook bewust steunde. Een opbouwwerker uit Beerta bevestigt dit:

"De burgemeester en ik gingen vaak samen naar Den Haag en dan zeiden we: 'Er is hier zoveel communisme, daar moet iets aan gedaan worden'. En dan gingen we terug met een zak vol geld. Het idee was: als je maar voorzieningen dropt, dan houdt het communisme vanzelf wel op. Er zijn duizenden en miljoenen guldens in Beerta gestopt. We hadden de mooiste voorzieningen, het mooiste buurthuis in Beerta. Alles kon! Je hoefde maar te piepen en je kreeg het..."⁰.

Hiermee komt de lokale zorgpraktijk in Beerta toch nog in een ander daglicht te staan. In eerste instantie is men geneigd om het motief van communismebestrijding enkel als het product van de lokale verhoudingen of als private preoccupatie van een dorpsburgemeester af te doen. Zo'n

interpretatie is echter te gemakkelijk. Beerta's burgemeester staat bepaald niet alleen in zijn overtuiging dat de CPN moet worden teruggedrongen en dat alle middelen - de sociale zorg inclusief - daartoe zijn geoorloofd. In 'Den Haag' denkt men er niet veel anders over. In de PvdA heerst in deze jaren een fel anti-communisme. Communisme en fascisme gelden als twee zijden van dezelfde medaille, de CPN wordt zondermeer als 'vijfde colonne' van Moskou gezien. We zagen tevens, dat de 'kwestie Finsterwolde' en de algemene angst voor 'sociale en politieke ontwrichting' een expliciete rol in het ontwikkelingsbeleid speelde. (H. 4) Beerta's burgemeester stond dus niet alleen in zijn anti-communistische kruistocht, maar mocht zich gesteund weten door een brede, zij het niet altijd expliciet uitgesproken consensus. De vraag is of ook sociologen in deze consensus deelden. Alvorens op de sociologie in te gaan, bekijken we echter eerst welke rol beroepskrachten speelden in deze lokale zorgpraktijk.

5.5 Professionalisering

Al vroeg in de jaren '50 beschikt ODG over diverse beroepskrachten. Hun invloed op de lokale zorgpraktijk is echter gering. De beroepskrachten staan volledig in de schaduw van de lekenbestuurders van ODG, met name van Beerta's burgemeester. Zij ondernemen nauwelijks pogingen om een eigen invulling aan de zorg te geven noch poneren zij een eigen, professionele visie op zorg - de stukken boden althans daarvoor geen aanwijzingen. De eerste beroepskrachten in Beerta zijn ook geen *professionals* in eigenlijke zin, dat wil zeggen mensen die over een specifieke opleiding en deskundigheid beschikken. Goed opgeleide sociaal werkers zijn in deze tijd schaars in Nederland en zeker in afgelegen streken als het Oldambt moeilijk te krijgen. Het gevolg is, zoals in 1960 in Beerta wordt opgemerkt, dat men vaak met 'niet terzake deskundig opgeleide krachten' genoegen moet nemen. De eerste jeugd- en buurtwerkers in Beerta zijn mensen met "...enige jaren voortgezet onderwijs die enige jaren praktijkervaring .. in inrichtingen" hebben opgedaan⁰.

Dit verandert echter rond 1960 als er in Beerta een nieuwe opbouwwerker komt, afgestudeerd aan de sociaal academie en vol nieuwe ideeën. In het jaarverslag van dat jaar lezen we:

"Het maatschappelijk opbouwwerk dankt zijn aanzien voor een belangrijk deel aan het dynamische karakter der huidige maatschappij. Want immers juist door deze dynamiek en de hiermee gepaard gaande maatschappelijke veranderingen, die zich in de verschillende sectoren van de maatschappij, op verschillende wijze en in verschillend tempo voltrekt, ontstaan spanningen en storingen, die - behalve dat zij de maatschappelijke ontwikkeling remmen - de relatie van de mens tot zijn samenleving uitholt. Deze uitholling van de relatie van de mens tot zijn samenleving vindt zijn oorzaak niet primair in de mens, maar vooral in de wijze waarop die samenleving functioneert"⁰.

Deze ideeën lijken rechtstreeks afkomstig uit de toenmalige sociologie. 'Spanningen en storingen' - men hoort het Groenman bijna zeggen - die een remmende werking op de maatschappelijke ontwikkeling hebben - Van Doorn noemde dat 'verstroeving van sociale verandering'. Met zulke nieuwe sociologische noties komt er ook een nieuwe probleemdefinitie op in Beerta. Men zoekt de oorzaak van de lokale problematiek niet meer zozeer in het geringe 'geestelijk peil' van de bevolking of in haar neiging tot 'nihilisme', maar in de *maatschappelijke* verhoudingen.

De nieuwe opbouwwerker vindt verder, dat de methodieken in Beerta's buurthuiswerk moeten veranderen. Onder "...voortdurende doordenking en bezinning der sociale wetenschappen", zo schrijft hij, is een nieuw begrip van opbouwwerk ontwikkeld. Opbouwwerk slaat niet meer alleen op sociaal-culturele activiteiten, de aloude clubs van het buurthuiswerk. Het is veel breder en slaat ook op sociaalhygiënische activiteiten, agrarische en huishoudelijke voorlichting, "...ja zelfs .. sociaal-economische activiteiten. Opbouwwerk anno 1960 vereist een *dynamische* en waar mogelijk *integrale aanpak*". (cursivering origineel) Daarbij zou hedendaags opbouwwerk volgens nieuwe methodieken te werk gaan. De opbouwwerker spreekt van 'cultureel werk', dat gericht is op 'cultuuroverdracht in het esthetische veld'; 'sociaal-cultureel werk', dat uitgaat van '*groupwork*'; en 'individueel-maatschappelijk werk', dat zich bedient van de methodiek van '*social case work*'⁰.

Concreet verandert er echter veel minder dan dit nieuwe jargon suggereert. Blijkens de jaarverslagen treft men in Beerta's buurthuizen als vanouds de gebruikelijke clubs: handwerken, tekenen, zang, figuurzagen, timmeren, tafeltennis, dammen, kaarten voor volwassenen en bejaarden,

enzovoort. Alleen heten deze activiteiten nu opeens '*group work*', terwijl de films als 'esthetische cultuuroverdracht' worden gepresenteerd. Wat verandert is niet zozeer de inhoud, maar de verpakking. Van een 'omslag' in de lokale zorgpraktijk, onder invloed van de naoorlogse professionaliseringstendens, is dan ook geen sprake. Men wil hier liever 'doe-mannen' dan 'denk-mannen'⁰. De al eerder geciteerde opbouwwerker vertelt:

"Ik kwam daar in 1964. Ze wilden eigenlijk gewoon een activiteitenbegeleider, maar ze moesten (vanwege subsidievoorwaarden, ES) iemand hebben die een diploma sociale academie had. Maar eigenlijk wilden ze helemaal geen sociaal academicus, maar iemand die jeugdclubs begeleidde. Ze waren hier heel praktisch ingesteld. Je moest gewoon wat doen. Mensen die alleen maar praten en ideeën hadden, die moesten ze niet"⁰.

Ook het contact van de beroepskrachten met de bevolking verloopt moeizaam. Een opbouwwerker schrijft over zijn eerste ervaringen in Beerta: "De bewoners tonen een soort schuwheid tegen iedere instantie of persoon die hen tracht te benaderen. Ze moeten niets hebben van z.g. 'cultuurbrengers'". Daarbij voelen de beroepskrachten zich in hun professionele aspiraties tekort gedaan. Ze worden gezien als mensen die zich ".. bezig .. houden met groepjes kinderen en verder geen bevoegdheden" hebben. Zelf zien de beroepskrachten dit anders. Wat hen betreft is het buurthuis het centrum waarin de dorpsbevolking samenkomt om de lokale ontwikkeling te bespreken. Zoals één van hen schrijft: "De buurthuizen zullen een centrum moeten zijn waar men kan en moet spreken over veranderingen, die zich onherroepelijk voltrekken. Men zal zich daarmee bezig moeten houden en aan onvermijdelijke veranderingen zal men gestalte moeten geven"⁰.

Peper wijst op de groeiende discrepantie in het opbouwwerk tussen enerzijds de sterk gestegen aspiraties van professionele opbouwwerkers en anderzijds de beperkte mogelijkheden van het werk. Van een activiteit voor perifere gebieden en bevolkingsgroepen, wat het opbouwwerk in de jaren '30 nog was, ontwikkelt het zich in de loop van de jaren '60 tot een poging om de 'totale samenleving' te beïnvloeden en te democratiseren. Peper merkt echter op, dat het opbouwwerk zulke vergaande doelen en verwachtingen nooit heeft kunnen waarmaken. Concreet is en blijft opbouwwerk in hoofdzaak een sociaal-culturele activiteit met vooral veel 'clubjes en verenigingen'. Op zaken die echt op het menselijk 'welbevinden' van invloed zijn, zoals de woon- en werksituatie, heeft het opbouwwerk geen invloed. Volgens Peper blijkt hieruit de 'structurele positie van machteloosheid' van het opbouwwerk. Opbouwwerkers beschikken niet over de middelen om hun verstrekkende idealen te kunnen waarmaken. (Peper 1972: 75, 76, 234, 254ev)

Deze kloof tussen de professionele aspiraties en pretenties van het opbouwwerk en de beperkte mogelijkheden van het vak zien we ook in Beerta. Concrete buurthuisactiviteiten waren voor de nieuwe buurt- en opbouwwerkers eigenlijk wat te min. Voor hen was de 'samenleving als zodanig' aan de orde. Ze hadden echter geen enkel middel om hiermee bezig te zijn. Daarbij verwachtten zowel de lokale zorgbestuurders als de bevolking van hen, dat zij 'gewoon' jeugdclubs begeleiden. Het effect van dit alles is, dat de invloed van *professionals* op de lokale zorgpraktijk grotendeels beperkt blijft tot het retorisch niveau. De nieuwe beroepskrachten introduceren een gevleugeld taalgebruik, dat mede uit de sociologie afkomstig is, maar verder blijft er vooral veel hetzelfde in Beerta. Een frappant voorbeeld hiervan is het noemen van allerlei Amerikaanse methodieken voor activiteiten, die men hier allang verrichtte. Hetzelfde geldt voor de pretentie om 'sociaal-economische activiteiten' te ondernemen. Concreet blijkt het om een cursus 'Engels voor meisjes' te gaan. Ook in dit geval is er weinig nieuws onder de zon. Voor de oorlog wilde de VOG de economische situatie op het Groningse platteland al met een 'dienstbodencursus' te lijf gaan. Het enige concrete resultaat van het nieuwe opbouwwerk - voorzover uit de stukken was op te maken - is de Beerster Gesprekskring waarin de diverse geledingen van de dorpsbevolking om de zoveel weken met elkaar om tafel zit.

5.6 Sociale zorg en sociologie

De vraag is of de hier beschreven verwikkelingen in de sociale zorg in Beerta op enigerlei wijze samenhangen met de kennis en inzichten van de toenmalige sociologie. Op het eerste gezicht lijkt het verband tussen sociale zorg en sociologie gering, om niet te zeggen afwezig. Sociale zorg in Beerta is bovenal communismebestrijding. De centrale thema's uit de 'sociologie van de ontwikkelingsgebieden'

- de sociale begeleiding van industrialiseringsprocessen en het 'industrierijp' maken van de bevolking - vinden hier geheel geen weerklank. Enerzijds is dit wellicht niet verwonderlijk aangezien de naoorlogse industrialisering vrijwel geheel aan Beerta voorbij gaat. Alleen in het naburige Winschoten is sprake van enige industrialisering. Beerta krijgt hiermee indirect te maken doordat arbeidskrachten uit het dorp nu als forens naar Winschoten moeten. Anderzijds kan men zich afvragen of het buurthuiswerk in Beerta niet méér had moeten en kunnen doen om de dorpsbevolking klaar te maken voor de modern-industriële samenleving. Ook rijst de vraag waarom - als industrialisering hier geen thema is - er zoveel geld besteed is in het kader van een beleid, dat erop gericht is om industrialiseringsprocessen te begeleiden. In ieder geval kan worden vastgesteld, dat er in Beerta geen relatie is tussen industrialisering en het sociaal beleid. Het ontwikkelingsbeleid werkt als een normale investeringsregeling. Van de speciale bedoelingen van zulke investeringen is in de praktijk van de zorg weinig te merken.

Ook kan men zich afvragen of het idee van buurthuiswerk in Beerta op zich niet als een indirect effect van de toenmalige sociologische ideeënvorming gezien kan worden. Sociologen bepleitten immers zulke sociale interventies om maatschappelijke veranderingsprocessen te begeleiden. Ook op dit punt is er echter geen verband tussen de praktijk van sociale zorg in Beerta en de toenmalige sociologie. Het buurthuiswerk is hier immers niet nieuw, maar een voortzetting van soortgelijke activiteiten uit de vooroorlogse periode. Dit blijkt ook uit de gehanteerde visies op zorg. Ook na de oorlog geldt het buurthuiswerk eerder als activiteit ter 'verheffing van de arbeidersklasse', dan - zoals door sociologen bedoeld - als middel om maatschappelijke veranderingsprocessen te begeleiden⁰. Toch ligt de relatie tussen sociale zorg en sociologie minder simpel en eenduidig, dan op het eerste gezicht lijkt. Wat er in Beerta gebeurt, heeft weliswaar weinig met de hoofdlijnen van het naoorlogs sociologisch denken te maken maar staat er ook niet geheel los van. Hierna wordt betoogd, dat de lokale bestuurders in hun poging om het plaatselijk communisme als sociaal probleem te definiëren ook op de ideeën van toenmalige sociologen konden teruggrijpen.

Gesteld is al, dat de zorgbestuurders niet zomaar de strijd met de CPN konden aanbinden. Men moet eerst aannemelijk maken, dat het Oostgroningse communisme niet zomaar een afwijkende politieke voorkeur van de streekbevolking is - die men echter in een democratisch systeem moet accepteren - maar iets 'moreel verwerpelijks', dat om ingrijpen vraagt. Vandaar ook, dat de voorkeur voor de CPN steevast als product van het geringe 'geestelijk peil' van de bevolking of haar neiging tot 'geestelijk en politiek nihilisme' wordt afgeschilderd. (vgl. H. 5.4) Dit zijn immers termen, die politiek ingrijpen rechtvaardigen. De lokale zorgbestuurders kunnen hierbij ook op de vigerende inzichten van de sociologie teruggrijpen.

Communisme is geen expliciet thema in de naoorlogse sociologie. Indirect is het echter wel aan de orde, daar de angst voor 'politieke ontsparingen' integraal deel uitmaakt van de meer algemene bezorgdheid over sociaal verval in de naoorlogse sociologie. Een enkele keer leggen sociologen ook een direct verband tussen communisme en het indertijd zo veelbesproken verschijnsel 'onmaatschappelijkheid'. Litjens (1953: 182) constateert, dat in de Maastrichtse wijken waar veel onmaatschappelijken wonen ook veel socialistisch en communistisch wordt gestemd. Hij zegt niet te weten of de onmaatschappelijken socialistisch stemmen, maar acht dat gezien hun 'totale mentaliteit' wel aannemelijk⁰. Haverda gaat in zijn studie over onmaatschappelijkheid in Utrecht nog een stapje verder. Hij rekent 'politiek extremisme' tot de objectieve kenmerken van onmaatschappelijkheid. (Haverda 1960; vgl. Dercksen en Verplanke 1987: 192ev) Ook het ISONEVO bespreekt in haar studie over Oostelijk Groningen het lokale communisme. Zij ziet dit niet als uiting van onmaatschappelijkheid, maar als traditioneel overblijfsel uit vroegere tijden. Gesteld wordt, dat

"..het linkse extremisme in het Oldambt reeds zijn tradities heeft en in vele arbeidersfamilies van vader op zoon is overgedragen".

De meeste CPN-stemmers doen dat echter niet uit overtuiging. De 'grote meerderheid der communisten' bestaat uit 'meelopers' - aldus het ISONEVO. (1955: 192)

Maar ook Banning en Van Doorn zijn huiverig voor communisme. Banning wijst herhaaldelijk op het gevaar van 'nihilisme' - volgens hem een typische trek van de moderne samenleving - dat een voedingsbodem is voor totalitaire bewegingen als fascisme II en communisme. (vgl. H. 3) Van Doorn, tenslotte, bespreekt het Groningse communisme onder de noemer van 'traditionalisme':

"Eens, in een ver verleden, ideologische afspiegeling en emotionele expressie van sociale tegenstellingen, ontwikkelt de politieke instelling zich tot een traditioneel bindmiddel zonder sterke basis in de objectieve sociale en economische relaties". (Van Doorn 1960: 100)

De heersende angst voor extremisme is volgens hem overdreven; Van Doorn spreekt van het 'ideologisch zelfisolement der arbeiders'⁰. Toch ziet ook hij het Groningse communisme wel degelijk als probleem. Traditionalisme, waarvan het communisme een concrete uitingsvorm is, is volgens hem één van de factoren die industrialisering in de weg staan.

Hiermee is in ieder geval een verband vastgesteld tussen de lokale probleemdefinities in Beerta en vigerende ideeën van de toenmalige sociologie. Lokale zorgbestuurders ¶ In sociologen zien het Groningse communisme als 'sociaal probleem', dat om ingrijpen vraagt. Maar zijn zulke sociologische noties bekend op lokaal niveau? Dit is niet met zekerheid vast te stellen, maar wat betreft burgemeester De Haan wel waarschijnlijk. De Haan is in ieder geval bekend met het werk van Banning. Volgens zijn dochter bezat De Haan 'een hele rij boeken van Banning' en was hij geabonneerd op *Socialisme en Democratie*, het blad waarvan Banning hoofdredacteur was en waarin hij regelmatig publiceerde. Misschien kenden Banning en De Haan elkaar ook persoonlijk, want hun wegen kruisten veelvuldig. Beiden waren actief in religieus-socialistische kring en zaten tijdens de oorlog gevangen in het gijzelaarskamp te St. Michielsgestel. Na de oorlog volgde De Haan het spoor van Banning in achtereenvolgens de Nederlandse Volksbeweging (NVB) en de PvdA. Dat hij zijn prominente partijgenoot niet kende, is eigenlijk vrij onwaarschijnlijk. Maar zijn werk kende hij wel. Of De Haan ook met de 'moderne' sociologie van Van Doorn bekend was, is onbekend. Wel raakt hij echter op een gegeven moment bevriend met Laansma, de socioloog van het Ministerie van MaWe en één van de deelgenoten aan de moderne sociologie⁰. De Haan heeft ook materieel profijt van zijn vriendschap met deze hoge ambtenaar - deze laatste kon hem soms nuttige tips geven waar hij nog subsidies voor het opbouwwerk in Beerta kon krijgen⁰.

Geconcludeerd kan worden, dat De Haan zich in zijn strijd tegen het communisme gesterkt kon voelen door de ideeën van de toenmalige sociologie. Want of de CPN'ers in zijn dorp vanuit 'nihilisme' of 'traditionalisme' communist zijn óf dat het gewoon 'meelopers' zijn, in ieder geval kon uit de sociologie worden opgemaakt dat het geen overtuigende communisten zijn. Juist dit argument voert hij herhaaldelijk aan als rechtvaardiging voor zijn anti-communistische kruistocht⁰. Ook het feit dat lokale zorgbestuurders op een gegeven moment een sociologische notie als 'nihilisme' gebruiken, duidt op een zekere praktische invloed van de toenmalige sociologie. Overigens is 'nihilisme' geen specifiek sociologisch begrip. De term krijgt vooral bekendheid door het werk van Nietzsche en wordt begin deze eeuw - in verschillende betekenissen - veelvuldig gebruikt in allerlei cultuurkritische geschriften⁰. In Groningen wordt echter op de typisch-sociologische manier van 'nihilisme' gesproken. Het gaat om nihilisme als politieke gevaar, als geestesgesteldheid waardoor de 'massa' van de bevolking zich gemakkelijk door totalitaire bewegingen als fascisme en communisme laat verleiden. Dit is precies de wijze waarop ook Banning van nihilisme sprak.

5.7 Tot besluit

De conclusie van dit hoofdstuk is, dat de vraag naar de praktische invloed van de sociologie een genuanceerd antwoord vergt. Voorzover in Beerta van sociologische noties gebruik gemaakt wordt, gebeurt dat selectief. De hoofdmoot van het sociologisch denken over de ontwikkelingsgebieden - de problemen en sociale begeleiding van industrialisering - vindt hier geen enkele weerklank. Toch staat deze lokale zorgpraktijk niet geheel los van de toenmalige sociologische kennis en inzichten. Voorzover sociologen iets over communisme - h¶¶ centrale thema in de lokale zorgpraktijk - zeggen, vinden ze in Beerta een gewillig oor. Tot slot van dit verslag van de sociale zorg in het naoorlogse Beerta probeer ik tot antwoorden op de vier deelvragen uit mijn onderzoekskader te komen. (vgl. H. 2)

Vraag 1: Op welke wijze komen sociologische noties in de praktijk terecht?

Van *institutionele* verwetenschappelijking - dat wil zeggen het bewust sturen van maatschappelijke handelingspraktijken op basis van wetenschappelijke inzichten - is in het geval van Beerta geen

sprake. Anders dan in beide andere *cases* wordt in Beerta geen sociologisch onderzoek uitgevoerd noch verschijnen er sociologen als formele adviseurs op het lokale toneel. De lokale zorgpraktijk is vooral het product van lokale factoren en actoren. 'Externe deskundigen' komen in het hele verhaal niet voor. Beerta's burgemeester - de centrale actor in de lokale zorgpraktijk - weet zelf wel wat er ter plaatse op het vlak van sociale zorg moet gebeuren. Toch wil dit niet zeggen, dat er geen enkel verband is tussen deze lokale zorgpraktijk en de toenmalige sociologie. Juist het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik maakt ons erop attent, dat wetenschappelijke kennis en inzichten op allerlei manieren in de praktijk kunnen doordringen en op al dan niet bedoelde wijze op het praktisch handelen van invloed kunnen zijn.

Voorzover sociologische noties en ideeën in Beerta in de lokale zorgpraktijk doorsijpelen, gebeurt dat op de manier van beroepsmatige en alledaagse verwetenschappelijking. Van *beroepsmatige* verwetenschappelijking is sprake als er begin jaren '60 een nieuwe type beroepskrachten in Beerta verschijnen. Het zijn *professionals*, die tijdens hun opleiding ook met sociologische ideeën kennis maakten. Nieuwe opbouwwerkers pogen begin jaren '60 om allerlei nieuwe, mede aan de sociologie ontleende visies en methodieken in Beerta te introduceren. Gesproken wordt van een 'integrale aanpak', van '*group work*' en '*social case work*'. Het concrete effect van deze vernieuwingspoging blijft echter grotendeels beperkt tot de gehanteerde retorieken. Pragmatisch ingestelde lokale zorgbestuurders zien liever 'doe-mannen' dan 'denk-mannen'. De opbouwwerkers moeten gewoon clubs en andere activiteiten begeleiden. Alleen heten deze clubs nu opeens '*group work*'. Een voorbeeld van *alledaagse* verwetenschappelijking is tenslotte het opduiken van een term als 'nihilisme' in de lokale zorgpraktijk. Met deze sociologische term konden de lokale zorgbestuurders duidelijk maken, dat het Oostgroningse communisme niet zomaar een afwijkende politieke mening is, maar een probleem, dat om ingrijpen vraagt. Burgemeester De Haan kon zich, tenslotte, in zijn optreden gesterkt voelen door de mening van sociologen, dat de Groningse communisten geen 'echte communisten' zijn, maar traditionalisten of gewoon meelopers.

Vraag 2: Wat voor type sociologische informatie wordt in de praktijk gebruikt?

Wat deze onderzoeksvraag betreft, is het antwoord duidelijk en eenduidig. Van *instrumentele* invloed van de sociologie is in Beerta geen sprake. De stukken bevatten geen aanwijzingen, dat sociologen concrete beleidsaanbevelingen doen of probleemoplossingen leveren. De praktische invloed van de sociologie, voorzover daarvan in deze *case* sprake is, ligt enkel en alleen op het *conceptuele* vlak. Op gezette tijden zien we, dat sociologische termen in de praktijk doorsijpelen en dat lokale zorgbestuurders zich bepaalde sociologische ideeën toeëigenen (zie boven). De vraag is echter of dit de praktijkinvloed is zoals in het conceptueel model van wetenschapsgebruik is bedoeld. Van nieuwe probleemdefinities of verhelderende visies is immers geen sprake. De sociologie levert niet zozeer nieuwe inzichten, maar een bepaald vocabulair waarmee lokale zorgbestuurders de politieke ideeën en intenties, die ze toch al hadden, nader kunnen onderbouwen en legitimeren. Juist met sociologische noties als 'nihilisme' of 'traditionalisme' kunnen ze aannemelijk maken, dat het Groningse communisme een probleem is dat om ingrijpen vraagt. Sociologische noties en ideeën hebben in deze lokale zorgpraktijk dus vooral een politiek-legitimerende functie. Ze dragen ertoe bij, dat de politieke intenties van Beerta's lokale zorgbestuurders als vanzelfsprekend en subjectief aanvaardbaar voorkomen.

Vraag 3: Hoe zijn sociologische noties en ideeën in de praktijk ontvangen en 'verwerkt'?

Deze vraag betreft de receptie van sociologische kennis in de praktijk. Hoe gaan praktijkmensen met informatie om? Hoe worden sociologische noties in de praktijk begrepen? Is hier sprake van *transformatie* van kennis in de zin, dat sociologische noties als het ware in het dagelijks spraakgebruik 'verdwijnen' en daardoor aan scherpte en betekenis verliezen? In deze *case* kunnen twee verschillende vormen van vertaling onderscheiden worden. Ten eerste is hier, sprake van *selectief* wetenschapsgebruik. De hoofdmoot van de 'sociologie van de ontwikkelingsgebieden' vindt geen weerklink in deze lokale zorgpraktijk. Slechts voorzover sociologen over communisme en andere vormen van 'politiek extremisme' spreken of schrijven, vinden zij in Beerta een opmerzaam oor. Een tweede vorm van vertaling van wetenschappelijke inzichten kan *inpassen in het organisatorisch patroon* genoemd worden. Hiervan is sprake als nieuwe termen en inzichten volledig in het bestaande handelingspatroon worden ingepast. Een voorbeeld hiervan is het nieuwe professionele vocabulaire,

dat begin jaren '60 in Beerta wordt ingevoerd, zonder dat dit tot concrete veranderingen in de praktijk van sociale zorg leidde.

Vraag 4: Hoe verhoudt het gebruik van wetenschappelijke noties zich met de bestaande, lokale machtsverhoudingen?

Het verband tussen de wijze waarop in Beerta sociologische noties gebruikt worden en de bestaande, lokale machtsverhoudingen is vrij evident. In deze *case* blijkt duidelijk hoe sociologische begrippen en visies een politieke rol kunnen spelen. Sociologische noties zijn immers niet alleen voor 'intern gebruik' binnen de wetenschap geschikt, maar spelen ook een rol in publieke debatten alwaar ze de opvattingen van sommige sociale groepen bevestigen en die van andere ondermijnen. Zelfs een enkele sociologische term kan al een verdergaande politieke werking hebben. Door sociale verschijnselen op een bepaalde manier te benoemen, worden ze opeens als vanzelfsprekend of juist als problematisch voorgesteld. (Berger en Luckmann 1971; Schön 1983; Taylor 1983; vgl. H. 2) In Beerta treffen we een duidelijk voorbeeld van dit alles. Het allesoverheersend conflict in het dorp is dat tussen communisten en hun tegenstanders. De lokale elite probeert dit conflict zoveel mogelijk te ontpolitiseren, onder meer door de communistische gezindte van de bevolking als uiting van een dieperliggend mentaliteitsprobleem voor te stellen. Mede met behulp van sociologische begrippen kon men deze - overigens al veel langer bestaande opvatting - nader onderbouwen. Door communisme als uiting van 'nihilisme' of 'traditionalisme' voor te stellen worden de tegenstanders van de CPN in hun opvattingen gesterkt en de communisten zelf verzwakt.

6. ONMAATSCHAPPELIJKHEIDSBESTRIJDING IN OUDE PEKELA

6.1 De Groningse Veenkoloniën: arbeiders en oude industrie

Hoewel het ontwikkelingsbeleid bedoeld is om in de betreffende regio's industrialisering op gang te brengen, is industrie niet geheel nieuw in deze gebieden. Men treft onder de begin jaren '50 aangewezen ontwikkelingsgebieden ook enkele oude industriegebieden, waaronder de Groningse Veenkoloniën - het gebied ten zuiden van het Oldambt. Hier ligt ook Oude Pekela, mijn tweede onderzoeks*case*. De basis van de economische ontwikkeling van de streek ligt in de systematische veenafgraving, die hier rond 1600 begint. Oude Pekela, gelegen aan het riviertje de Pekeler A, vormt het centrum van de vervening. Hoewel de vervening midden vorige eeuw al is afgerond, is ze toch van blijvende invloed op de streek. Enerzijds brengt de vervening in grote getale arbeiders naar de streek, die er ook blijven wonen. Zo krijgt Oude Pekela de naam van typisch 'kolonistendorp'. Anderzijds blijven ook de ondernemersfamilies, die in de vervening hun kapitalen verdienden, economisch actief. Zij staan aan de basis van de verdere economische ontwikkeling van de streek. Al midden vorige eeuw worden hier de industriële bedrijven gesticht. De Groningse Veenkoloniën kennen dus een voor Nederlandse begrippen zeer vroege industrialisering - in de rest van het land is pas na 1870 sprake van industrialisering op enige schaal. Volgens de provinciaal historicus Keuning was het Groningse veengebied eind vorige eeuw zelfs "..... één van de belangrijkste industriegebieden van Nederland" . (geciteerd, Hoekman, Houkes en Knottnerus 1986: 22)

Men kan drie, elkaar deels overlappende golven in de industriële ontwikkeling van de streek onderscheiden. De eerste golf is die van de aardappelverwerkende industrie. Zo begint de bekende industrieel W.A. Scholten zijn carrière in 1841 in Oost-Groningen als aardappelmeelfabrikant. (Brugmans 1963: 34) Het is het begin van wat wel het 'agrarisch-industrieel complex' in Oost-Groningen genoemd wordt. De tweede golf, die van scheepvaart en scheepsbouw, is een direct bijproduct van de eerdere veenafgraving, die van vervoer per schip afhankelijk was. De veenkoloniën worden een centrum van scheepvaart en scheepsbouw. In 1860 staan er in Oude en Nieuwe Pekela maar liefst 16 scheepswerven, alsmede allerlei aanpalende bedrijven zoals smederijen, zeilmakerijen en touwslagerijen. Met het groter worden van zeeschepen en de opkomst van het stoomschip is het echter snel gedaan met de Groningse scheepsbouw. Volgens Hofstee (1943: 43) is deze snelle opkomst, maar soms even snelle afbraak van complete bedrijfstakken typerend voor de economie van de Groningse Veenkoloniën. Dit geldt ook voor de Groningse landbouwindustrie. De aardappelmeelindustrie kent haar beste jaren eind vorige eeuw. Als deze bedrijfstak al weer op haar retour is, komt de strokarton op. Dit is de derde industriële golf in de streek, die met name voor Oude Pekela van groot belang is. In 1914 staan er in deze gemeenschap van slechts 7000 inwoners maar liefst 14 strokartonfabrieken. (Keuning 1933; Hofstee 1943; Hoekman, Houkes en Knottnerus 1986: 21-26; Portman 1959)

Na de Eerste Wereldoorlog gaat het echter snel bergafwaarts met de streekeconomie. Dit heeft diverse oorzaken. Door haar sterke exportgerichtheid is de Groningse landbouwindustrie nogal conjunctuurgevoelig. Al in de jaren '20 slaan hier de eerste crisisverschijnselen toe. Ondernemers pogen het hoofd boven water te houden enerzijds door loonsverlagingen en anderzijds door mechanisering en rationalisering de productie. Er is nog wel sprake van productie-uitbreiding in de strokarton, maar dat gaat niet gepaard met meer werkgelegenheid. (Hofstee 1943) Er zijn echter ook bedrijfsluitingen. Van de 14 strokartonfabrieken in Oude Pekela in 1914 zijn er begin jaren '50 nog maar 7 over. (Van Doorn 1960: 41) Net als in het Oldambt is er hier een grote seizoenswerkloosheid.

Alleen tijdens de jaarlijkse aardappelcampagne is er volop werk en dus gelegenheid om inkomen te verwerven. In deze tijd is men dan ook met het hele gezin in de weer:

"Juist in deze tijd kan er flink verdiend worden en het gevolg is, dat in de oogsttijd niet alleen de gehuwde vrouw maar eventueel ook kinderen op het land moeten meewerken. In de tijd van het aardappelrooien verhuist 's morgens het hele gezin naar de akker; schoolgaande kinderen en zuigelingen inclusief. Het schoolverzuim is dan ook groter in deze tijd. De zuigelingen worden in kinderwagens meegevoerd; op de akkers worden windschermen van zeildoek of aardappelloof opgezet. Onder de beschutting daarvan worden de maaltijden genuttigd en moeten de kinderen de dag doorbrengen, terwijl de vrouwen in een lange rij over de akkers kruipen en met hun .. vingers de aardappelknollen uit de bodem halen".

Als er tenslotte een einde komt aan de uitwijkmogelijkheden die Groningse arbeiders vanouds hebben - bijvoorbeeld om elders in de venen te werken - wordt het bestaan van de losse arbeiders 'steeds labieler'. (Keuning 1933: 279-80)

Net als het Oldambt kent ook Oude Pekela scherpe sociale tegenstellingen en conflicten. De economische elite is ook in maatschappelijk opzicht oppermachtig. De 'leidende geslachten' van het dorp "...namen deel aan het maatschappelijk leven en vervulden spoedig functies in het gemeentebestuur en instellingen van sociale of economische aard. In de geschiedenis van die instellingen en de industrie vindt men dan ook steeds de naam van deze families terug". (Keuning 1933: 293) Anderzijds ontstaat er onder de arbeidersbevolking toenemend verzet tegen de armoede en ellende. In de jaren '30 is er ook in Groningse landbouwindustrie sprake van langdurige en soms hardhandig uitgevochten stakingen. Oude Pekela met z'n vele fabrieken is het centrum van de onrust. Een latere burgemeester van Oude Pekela vertelt over de sociale verhoudingen in het dorp:

"De werkgevers waren erg sterk, de strokarton was zeer belangrijk, maar de directies dachten weinig sociaal. En anderzijds extreme vakbewegingen en veel stakingen. Het waren stakingen waarbij de vrouwen in hun schorten de stenen aandroegen.."⁰.

Al met al leidt een heel andere economische Ausgangssituation dan in Beerta, een agrarische versus een industriële, dus in Oude Pekela tot soortgelijke uitkomsten: hoge en veelvuldige werkloosheid, lage inkomens en scherpe sociale tegenstellingen.

Naoorlogse situatie

Oude Pekela is vanouds een typisch industriedorp. Het centrale doel van het ontwikkelingsbeleid - industrialisering - is hier bij de start van het beleid dus eigenlijk al gerealiseerd. Al direct na de Tweede Wereldoorlog is meer dan de helft van de plaatselijke beroepsbevolking werkzaam in de industrie.

	1947	1960	1971
landbouw + visserij	17	9	4
nijverheid	51	58	60
commer. dienstv.	22	18	19

overige dienstv.	10	13	17
Totaal	100	100	100
Bron: CBS, Volkstelling 1947, 1960 en 1971 ⁰			

Ondanks de sterke industrialisering kent het dorp echter grote problemen. Een groot deel van de industriearbeiders werkt in de papierindustrie (strokarton en kartonnage), een bedrijfstak waarvan midden jaren '50 al duidelijk is dat zij wat werkgelegenheid betreft in de toekomst 'geen perspectieven' biedt. (ISONEVO 1955: 20). Het zijn daarbij bedrijven, die vooral ongeschoold werk bieden, doorgaans in slechte arbeidsomstandigheden en met weinig arbeidszekerheid⁰. Dit is niet het soort industrie, dat men na de oorlog voor ogen heeft - vooral omdat het bij arbeiders weerstand tegen de fabriek oproept. Tenslotte is de seizoenswerkloosheid een blijvende plaag in Oude Pekela. Zo is de werkloosheid in de winter van 1952 hier tweemaal zo hoog als tijdens de oogsttijd van hetzelfde jaar. (WBS 1953: 11)

Eenvoudig werk, veelal ongeschoold en slecht betaald, en steeds terugkerende werkloosheid - dat is het weinig lokkende beroepsperspectief voor een groot deel van de beroepsbevolking van Oude Pekela. Armoede is hier geen onbekend verschijnsel. Hoewel concrete cijfers ontbreken, is er geen reden om het door de socioloog Portman geschetste beeld van Oude Pekela te betwijfelen:

"Eigenlijk tot 1946 leefde het gros van de bevolking op de rand van het bestaansminimum (zie het grote aantal armlastigen steeds". (Portman 1959: 30)

In de periode daarna verbetert de situatie slechts langzaam, zoals ook blijkt uit de stabiele bevolkingscijfers in Oude Pekela.

Tabel 8: Bevolking gemeente Oude Pekela 1946-1980					
1946	7442	100	1965	8150	110
1950	7670	103	1970	8085	109
1955	7716	104	1975	7984	107
1960	7773	104	1980	8228	111

Bron: CBS, Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1946 en 1947, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975 en 1980

De plaatselijke bevolking groeit wel iets, maar veel minder dan landelijk gemiddeld. Terwijl de Nederlandse bevolking tussen 1946 en 1980 bijna verdubbelt, groeit de bevolking in Oude Pekela in dezelfde periode met slechts 10%. Kennelijk trekken velen uit het dorp weg en zien weinigen een reden om zich juist hier te vestigen. Dit alles tekent het blijvend gebrek aan economische mogelijkheden in het dorp.

Een ander probleem in Oude Pekela is de woningnood. Hoewel er na de oorlog overal op het Groningse platteland een grote woningnood en sterke woningverkrotting bestaat, zijn deze problemen in Oude Pekela erg extreem. Hele gezinnen wonen in uiterst kleine, vaak sterk vervallen krotwoningen. In 1953 bestaat 17% van het totale woningbestand in Oude Pekela uit eenkamerwoningen, 9% van het totale woningbestand bestaat uit krotwoningen. Volgens de toenmalige burgemeester telt het dorp 179 eenkamerwoningen met 4 of meer bewoners en 126 tweekamerwoningen met maar liefst 5 of meer bewoners⁰. Het gaat om oude land- en veenarbeidershuisjes, die zowel binnen de bebouwde kom van Oude Pekela als verspreid in het land staan. *Hoe* deze woningen bewoond worden, lezen we in de studie van Portman:

"De meeste klachten heeft men over de te geringe slaapgelegenheid en het feit, dat er veel lekkage, vocht en tocht voorkomt. (...)In elk huis bevindt zich slechts een kraan op 50 cm. hoogte van de vloer in de schuur of gang. De toestand der privaten (emmer of ton) is slecht. (...)In meer dan de helft der gezinnen is de slaapsituatie onbevredigend. Deze ongunstige situatie treft het meest de kinderen: het merendeel ouders en kinderen die in één bed of kamer slapen, en het bij elkaar op bed of kamer slapen van oudere kinderen van verschillend geslacht. De totale woonruimte waarover men beschikt voldoet eveneens geenszins aan de minimale eisen, die men aan een voor mensen bewoonbare woning kan stellen. Ruim 67% der gezinnen beschikt slechts over één vertrek (14 m.2). (...)De kinderen spelen meest op straat, in huis is geen ruimte. (...)Het koken geschiedde in 40 gezinnen op gas of butagas in de schuur of op de kachel in de kamer. (...)Na het slapen werden de meeste klachten geuit tegen het ontbreken van een aparte keukenruimte en het feit, dat men geen ruimte heeft om zich te wassen (gebrek aan privacy)". (Portman 1959: 67)

Deze groep van 'krotbewoners', hun woonsituatie en woongedrag, vormt in de jaren '50 en '60 het centrale object van sociale zorg in het Oude Pekela.

6.2 De opbouwstichting en haar bestuurders

In 1955 wordt in Oude Pekela de Stichting Bijzondere Sociale Zorg opgericht, enkele jaren later omgedoopt tot Stichting Opbouw Oude Pekela (SOOP). Om deze instelling gaat het in dit hoofdstuk. De SOOP stelt zich ten doel, zoals in de statuten is vastgelegd, de "...verbetering van de maatschappelijke toestanden te Oude Pekela, in het bijzonder door bestrijding van de

onmaatschappelijkheid"⁰. Zowel uit deze doelstelling als uit de oorspronkelijke naam van de stichting - 'bijzondere sociale zorg' is indertijd gangbare benaming voor onmaatschappelijkheidsbestrijding - blijkt dat in deze lokale zorgpraktijk in eerste instantie slechts één probleem centraal staat: het problematisch gedrag van de plaatselijke arbeidersbevolking, in het bijzonder dat deel dat ter plaatse als 'probleemgezin' bekend staat. Concreet opent de SOOP hiertoe in 1958 een woonschool, die aan twaalf gezinnen onderdak biedt. De bedoeling is om deze gezinnen onder deskundige begeleiding van het maatschappelijk werk betere woonmanieren en een meer geregeld leefpatroon bij te brengen. De verwickelingen rond deze woonschool staan hierna centraal.

Het fenomeen 'woonschool' is overigens in de jaren '50 geen onbekend verschijnsel. Onmaatschappelijkheidsbestrijding is een centraal aandachtspunt van het ministerie van MaWe, waarbij ze twee verschillende beleidslijnen volgt. Enerzijds zijn er de landelijke gezinsoorden voor onmaatschappelijke gezinnen, die onder directe verantwoordelijkheid van het ministerie vallen en waar de zorg voor de probleemgezinnen gepaard gaat met intensief onderzoek naar de oorzaken en behandelingsmethoden van aasocialiteit, anderzijds zijn er op lokaal niveau allerlei projecten. Nadat de gezinsoorden eind jaren '50 gesloten worden, komt het accent echter volledig op deze lokale projecten te liggen. De gedachte is, dat probleemgezinnen binnen de eigen gemeenschap een betere opvang kunnen krijgen. Het gaat hierbij om oude en nieuwe projecten. Grote steden als Amsterdam en Utrecht hebben al voor de oorlog speciale woningcomplexen voor moeilijke gezinnen. (De Regt 1984; Van Wel 1988) In Maastricht wordt in 1955 op advies van de socioloog Litjens een woonschool voor 100 moeilijke gezinnen geopend. Deze Maastrichtse woonschool is het directe voorbeeld voor een soortgelijk project in Oude Pekela.

Naar verluidt heeft het ministerie ook de hand gehad in het idee om in Oude Pekela zo'n woonschool te beginnen. Jaren later, als de SOOP het complex weer wil sluiten, heet het althans:

"In Oude Pekela is men - op verzoek van het toenmalige Ministerie van MaWe - in 1957 begonnen met een nieuwere benaderingswijze van het onaangepaste gezin"⁰.

Volgens een latere directeur van de stichting ontstaat de woonschool mede uit pragmatische overwegingen. Op deze manier kon men - volledig gesubsidieerd - extra woningen bouwen, waaraan gezien de woningnood in Oude Pekela dringend behoefte was:

"Er waren natuurlijk problemen en een stuk spanning. Maar toen de mogelijkheid aanwezig was om in een betrekkelijk kleine gemeente een contingent van twaalf woningen te bouwen, dat was indertijd nogal wat, heeft men dat met beide handen aangegrepen. Ik kan dat niet helemaal hard maken, maar dat gevoel heb ik steeds gehad. (..)En het ging niet alleen om die woningen. Er is enorm veel geld naar Oude Pekela gevloeid"⁰.

Hoe dit ook zij, onmaatschappelijkheidsbestrijding staat centraal in de lokale zorgpraktijk van Oude Pekela.

Net als in Beerta zien we ook hier een nauwe band tussen de lokale zorginstelling en het gemeentebestuur. Sociale zorg is in naam een particuliere activiteit, maar alleen al door de vele personele bindingen in de praktijk min of meer het verlengstuk van het gemeentebestuur. De opbouwstichting is indertijd opgericht door burgemeester A.A.H. Stolk (PvdA). Zijn opvolger, burgemeester J.A.C. van Burg (eveneens PvdA), hanteert vanaf zijn aantreden in 1957 tot ver in de jaren '60 tevens de voorzittershamer van het opbouwwerk. Van Burg is zondermeer de stuwende kracht in de lokale zorgpraktijk. Hij zet de sociale zorg op de rails en bepaalt door de jaren heen de inhoudelijke ontwikkeling van de lokale zorgpraktijk. Maar ook anderszins is de gemeente goed

vertegenwoordigd in de opbouwstichting. De gemeentesecretaris, twee wethouders, drie gemeenteraadsleden en de hoofden van de gemeentelijke afdelingen Sociale Zaken en Gemeentewerken - deze laatste vanwege de nauwe verwevenheid van de sociale zorg en het gemeentelijke woningbouwbeleid - hebben tevens zitting in het stichtingsbestuur.

Burgemeester Van Burg is zelf socioloog. Begin jaren '50 studeerde hij af bij de Leidse hoogleraar Van Heek. Voor zijn komst naar Oude Pekela had hij in andere functies - onder meer als adjunct-directeur van de Stichting Opbouw Drente - ervaring opgedaan met opbouwwerk. Door zijn opleiding en eerdere beroepservaring heeft hij naar eigen zeggen de noodzaak van een 'integrale veelzijdige werkwijze' leren kennen. In zijn inaugurele rede in Oude Pekela zegt hij hierover:

"..dit is ook het meest logische. Allerlei facetten van het leven hangen immers nauw met elkaar samen - het economisch leven, de sociale structuur, het culturele leven. Steeds meer gaan we toch inzien de invloed van onderwijs, jeugd- en volwassenenvorming, bevordering van gemeenschapszin, bewoning, maatschappelijk werk, cultureel werk..".

De burgemeester presenteert zich in zijn rede nadrukkelijk als socioloog. Hij refereert aan Karl Mannheim, volgens wie -althans volgens Van Burg - het vernieuwen van de samenleving net zo complex is als "..het vervangen van oude wielen door nieuwe bij een rijdende trein". Tevens houdt de nieuwe burgemeester een warm pleidooi voor *community organization*, met name voor de daarin vervatte democratiseringsidealen: "Immers noodzakelijk is het de bevolking zoveel mogelijk bij de problemen te betrekken en haar de samenhang, de interrelatie der vraagstukken te laten zien en haar aan de oplossing ervan te laten meedenken"⁰.

Van dit laatste komt overigens in praktijk weinig terecht. Net als in Beerta is ook hier vooral de lokale elite goed vertegenwoordigd in de opbouwstichting. Naast de gemeente hebben ook de kerken een ruime inbreng in de stichting. In het eerste stichtingsbestuur zitten drie predikanten, een pastoor, een evangelist, een diaken en iemand van het Leger des heils. Men had vanuit Den Haag te horen gekregen, dat de opbouwstichting een "..ruime vertegenwoordiging van het levensbeschouwelijke element" moet krijgen⁰. Verder treft men in het eerste stichtingsbestuur: een bankier, een plaatselijke strokartonfabrikant, een grote handelaar, een arts, een wijkverpleegster, twee schoolhoofden en een leraar. Ook de vakbonden zijn gevraagd om aan het project deel te nemen. Zij leveren een timmerman, een fabrieksarbeider en een bankwerker aan het bestuur. Twee van de drie vakbondsmensen zijn echter al weer snel uit het bestuur van SOOP verdwenen. Alleen de CNV-vertegenwoordiger, die tevens in het kerkelijk leven actief is, houdt het langer vol. Het gaat hier overigens om het Algemeen Bestuur van de stichting, dat - net als in Beerta het geval was - weinig bijeenkomt en in de praktijk niet veel inbreng heeft. Echte besluiten over de sociale zorg vallen in het Dagelijks Bestuur; dat is de meer selecte kring van burgemeester, pastoor, dominee, arts, bankier en een adviseur van het ministerie van MaWe⁰.

De meest opvallende afwezige in de kring van lokale zorgbestuurders is echter de CPN. Ook de gemeenteraad stuurt weliswaar diverse afgevaardigden naar het stichtingsbestuur, maar de CPN - met een kwart van de stemmen geen onbelangrijke factor in de lokale politiek - wordt niet gevraagd. Toch - of misschien juist daarom - is de CPN de enige lokale partij, die kritiek heeft op het woonschoolidee. Bij de oprichting van de stichting heet het vanuit communistische hoek:

"..het doel van de nieuwe stichting is het bouwen van een aantal nieuwe woningen, wier bewoners onder controle komen van een sociaal werkster. Spreker is nog niet overtuigd van het nut daarvan".

Verder wordt gevraagd of "..alle bevolkingsgroepen.. in de stichting vertegenwoordigd zijn"? Dit laatste is evident niet het geval, maar behalve voor de CPN is dat voor niemand een probleem. De door de SOOP gevraagde subsidie wordt 'zonder hoofdelijke stemming' toegekend. Communistische kritiek op de dubbelfunctie van de burgemeester pareert deze laatste met het argument, dat hij 'als privé-persoon voorzitter van de stichting' is⁰.

Een CPN-raadslid stelt achteraf, dat zijn partij in deze jaren vanwege de Koude Oorlog volledig buiten spel stond in de lokale politiek: "Wij zaten in geen enkel commissie". Dit geldt ook voor het bouwplan, al leverde dat in praktijk weinig conflicten op. De CPN'er:

"Er was voor allerlei projecten geld te verkrijgen, voor het begeleiden van de jeugd en van gezinnen. Daar is hier rijkelijk gebruik van gemaakt, met name door Van Burg. Men was het er over eens, ook de kerken en de ondernemers, dat er veel moest gebeuren. En het geld was gemakkelijk te krijgen.." ⁰

Net als in Beerta is sociale zorg dus ook in Oude Pekela vooral een zaak van de plaatselijke elite. De zorg is weliswaar bedoeld *voor* de arbeidersbevolking, maar op bestuursniveau heeft zij geen stem in de lokale zorgpraktijk. Ook de dominerende positie van de PvdA in de lokale politiek en een burgemeester, die 'bevolkingsparticipatie' zegt na te streven, veranderen hieraan weinig. In praktijk zijn het de plaatselijke notabelen, een enkele industrieel maar vooral vertegenwoordigers van de sociale beroepen, die in de praktijk van de zorg de dienst uitmaken.

6.3 De praktijk van de zorg: de geschiedenis van een woonschool

Van de lokale zorgpraktijk in Oude Pekela wordt hier met name de geschiedenis van de woonschool beschreven. Weliswaar onderneemt de SOOP ook allerlei andere activiteiten - zo krijgt ze twee buurthuizen en een jongerencentrum onder haar beheer, doet ze aan peuterwerk, bejaardenwerk en aan sociaal bouwplan - maar tot ver in de jaren '60 staat de optiek van onmaatschappelijkheidsbestrijding bij dit alles centraal. Typisch voor Oude Pekela is de geïntegreerde aanpak van de zorg. Juist door samenwerking van maatschappelijk werk met jeugd- en buurtwerk, door het onderwijs en zelfs de politie bij de zorg te betrekken, poogt men de leefsituatie van de arbeidersbevolking te verbeteren. Anders dan in andere hoofdstukken worden de praktijk van de zorg en de achterliggende visies daarbij hier *niet* afzonderlijk behandeld. Hierna volgt één chronologisch weergave waarin zowel de achterliggende visies op zorg als de veranderende praktijk van de zorg systematisch worden besproken. Door beide zaken voortdurend met elkaar in verband te brengen, is beter te zien of de opkomst van nieuwe inzichten over onmaatschappelijkheidsbestrijding daadwerkelijk tot veranderingen in de praktijk van het handelen leiden. We zullen zien, dat dit niet altijd het geval is.

Eerste probleemdefinities

Net als in Beerta neemt ook hier het gemeentebestuur het initiatief tot de sociale zorg. In 1955 laat burgemeester Stolk een brief naar diverse plaatselijke instellingen uitgaan, waarin hij hun medewerking vraagt om tot een sociale zorginstelling te komen. In deze eerste brief worden de bedoelingen van de lokale zorgpraktijk meteen al duidelijk. Het gaat om de "..bestrijding van onmaatschappelijkheid, een verschijnsel dat naar U bekend zal zijn in Oude Pekela ernstige vormen heeft aangenomen". Tevens heeft de burgemeester ook al een oplossing voor ogen. De nieuwe zorginstelling moet zich richten op: "..het bieden van hulp aan de betreffende gezinnen en het houden van toezicht op voor deze gezinnen eventueel te bouwen woningen"⁰. Met deze eerste probleemdefinities wordt de lokale zorgpraktijk voor vele jaren op de rails gezet.

Burgemeester Van Burg, die net als zijn voorganger een leidende rol in de lokale zorgpraktijk speelt, geeft een meer precieze probleemdefinitie. Onder hem raakt de sociale zorg nauw verweven met het gemeentelijk woningbouwbeleid. Op de woningnood en het grote aantal krotwoningen in Oude Pekela is reeds gewezen. Met de sanering van deze krotwoningen doemt echter een nieuw probleem op, namelijk dat van de krotbewoners. Veel van hen staan te boek als 'probleemgezinnen', die met hun woon- en levensstijl niet zondermeer in een nieuwbouwwoning geaccepteerd kunnen worden. De nieuwe burgemeester wijst op de

"..vele slechte woontoestanden en de vaak hiermee samenhangende primitieve wijze van leven van tal van gezinnen, hetgeen deze veelal in conflict doet komen met de eisen die in deze maatschappij gesteld worden. (...)Bij de huidige woningsituatie bestaat een voorkeur voor het zgn. nette gezin. Voor moeilijk plaatsbare gezinnen wordt slechts bij uitzondering een oplossing gevonden. Dit probleem klemt des te meer daar er waarschijnlijk bij de te saneren wijken een vrij groot aantal zgn. moeilijk plaatsbare gezinnen zullen zijn. Ik voor mij heb echter weleens de indruk dat deze grens, plaatsbaar of niet plaatsbaar, vrij scherp wordt getrokken en dat bij een beoordeling van het gezin teveel wordt afgegaan op de tegenwoordige omstandigheden in het gezin .. of de naam of familie van een bepaald gezin in de plaats".

De burgemeester wil dus verandering brengen in de bestaande praktijk, dat 'moeilijke gezinnen' bij de woningverdeling worden overgeslagen. Onder toezicht kunnen zulke gezinnen betere woonmanieren aanleren; de burgemeester ziet hierin een taak voor het maatschappelijk werk. Als een maatschappelijk werkster "...in bepaalde zwak sociale buurten (...) belast zou worden met de huurinning, dan zou zij hier al een entree hebben voor haar toezicht op de woning"⁰.

Het is interessant om de probleemdefinities uit Oude Pekela te vergelijken met de typologie van probleemfiguraties omtrent onmaatschappelijkheid van Van Wel. Van Wel spreekt van *probleemfiguraties*, omdat daarin niet alleen het probleem maar ook de interventiedoelen en -middelen zijn aangegeven. De eerste probleemdefinities uit Oude Pekela komen overeen met wat Van Wel de probleemfiguratie van het 'ontoelaatbare gezin' noemt. Deze visie komt begin deze eeuw op onder lokale volkshuisvestingsambtenaren. De problematiek waarvoor zij stonden, is in wezen dezelfde als in het naoorlogse Oude Pekela. Er zijn middelen beschikbaar voor sociale woningbouw, maar men wil de nieuwe arbeidersbuurten beschermen tegen al te hinderlijke elementen uit de oude volksbuurten. Het centrale object van zorg is vanuit deze optiek: de 'ontoelaatbaar verklaarde woonwijze' van gezinnen. Concreet is men bang voor uitwoning, overlast en huurschuld. In speciale woonscholen en onder toezicht van woninginspectrices wordt de 'verbetering van de woonwijze' en in tweede instantie van de 'gehele levenswijze' van dergelijke gezinnen nagestreefd. (Van Wel 1988: 33ev.)

Dit idee van 'ontoelaatbare gezinnen' is een allereerste definitie van de problematiek van deze groep. In de jaren '30 en '50 komen andere probleemvisies op, waarin het niet alleen om het woongedrag van deze gezinnen gaat maar om een heel complex van problematische gedragspatronen. Van Wel spreekt van het 'sociaal zieke gezin' en het 'maatschappelijk onaangepaste gezin'. Deze nieuwe probleemdefinities verraden de invloed van respectievelijk psychiaters en sociologen op de praktijk van onmaatschappelijkheidsbestrijding. Hier kan geconcludeerd worden, dat de eerste probleemdefinities in Oude Pekela sterk vanuit een volkshuisvestingsoptiek zijn ingegeven en in feite voortborduren op de vooroorlogse optiek van 'ontoelaatbare gezinnen' - al spreekt men inmiddels van 'moeilijk plaatsbare gezinnen'. Dit wil echter niet zeggen, dat de sociale zorg tot het woongedrag beperkt blijft. Vooral de nieuwe burgemeester-socioloog wil méér:

"Toen ik hier kwam, was die woonschool in aanbouw. Ik vond, dat we dat veel breder moesten aanpakken. De problemen hangen samen met de gezondheidszorg, met onderwijs en huisvesting. We moeten dat integraal aanpakken, een integraal ontwikkelingsplan"⁰.

Deze 'integrale aanpak', zoals door de burgemeester bepleit, is volgens Van Wel kenmerkend voor de probleemfiguratie van het 'maatschappelijk onaangepaste gezin'. Vanuit deze optiek vormt niet alleen het wonen, maar allerlei facetten van de leefwijze van de probleemgezinnen het object van zorg. Toch zal blijken, dat in de praktijk van de zorg problematisch woongedrag - met name huurschulden en overlast - een blijvende rol speelt.

De woonschool in praktijk

In 1958 staat de woonschool er en trekken de eerste gezinnen erin. Een jaar eerder was een maatschappelijk werkster aangesteld om potentiële bewoners te selecteren. Haar eerste opgave was het om middels huisbezoeken tot een diagnose van de gezinnen te komen:

"Het doel was om bij elk bezoek een zo goed mogelijk beeld van het hele gezin te krijgen. Hoe is de verhouding van het gezin ten opzichte van de buurt? Is het gezin bekend bij de politie in verband met drankmisbruik of criminaliteit? Hoe zijn de schoolvorderingen bij de kinderen..? Wordt er deelgenomen aan verenigingswerk..? Hoe staat het met de verzorging van de kinderen door de moeder, waarbij bijzonder wordt gelet op hygiënische en lichamelijke verzorging. Hoe reageren de gezinnen op de komst van de maatschappelijk werkster?"⁰.

De gezinnen worden besproken in een selectiecommissie, waarin naast lokale zorgbestuurders ook deskundigen van het ministerie van MaWe - waaronder de bekende prof. Zuithoff - en van de provinciale psychiatrische dienst zitten. Het is een eerste keer dat men in Oude Pekela een beroep op externe deskundigen doet. We zullen dat nog vaker zien.

De motivatie van de gezinnen om naar de woonschool te gaan, is een mengeling van direct voordeel en zachte dwang. Het idee van een nieuwe woning is voor deze groep krotbewoners erg aantrekkelijk. Ook worden er subsidies verstrekt voor herinrichtingskosten. De maatschappelijk werkster trekt erop uit om met de gezinnen nieuwe gordijnen, bedden, beddengoed en wat al niet te kopen. Het ministerie van MaWe blijkt bereid om voor dit 'experiment' een 'bijzondere subsidie' toe te kennen⁰. De opname in de woonschool is echter niet geheel vrijwillig. De gezinnen krijgen ook te horen dat ze "...door hun leefwijze niet in aanmerking komen voor een normale woning"⁰. In 1960 wordt van de eerste gezinnen verslag gedaan. Het gaat zonder uitzondering om gezinnen van ongeschoolde arbeiders: grondwerkers, fabrieksarbeiders, een gemeentearbeider en enkelen die op een sociale werkplaats werken. Onder hen zijn losse arbeiders, die 'nogal eens werkloos' zijn. De gezinsgrootte varieert, maar er zijn enkele grote gezinnen bij (5 tot 10 kinderen). Het intelligentieniveau van deze gezinnen wordt 'niet hoog' geacht, schoolverzuim komt daarentegen 'bij enige gezinnen heel veel voor'. De bewoners zijn nogal op zichzelf. Onderlinge contacten worden 'meestal niet diepgaand' genoemd. Als er al contact is, onttaardt dat geregeld in "...burenruzie met verbreking van alle omgang en wederzijdse beschuldiging". De bewoners reageren op zulke problemen met "...ongunstige kwalificatie van de buurt en de mededeling, dat men het niet langer uithoudt in de buurt..."⁰.

Wonen de gezinnen eenmaal in de woonschool, dan gaat het erom hun vertrouwen te winnen. Door de wekelijkse huurinning zou de maatschappelijk werkster een 'entree' in de gezinnen krijgen, van waaruit ze haar eigenlijke werk kan beginnen. In praktijk loopt dit alles echter minder vlotjes. Al in het eerste jaarverslag van de SOOP heet het teleurgesteld:

"De eerste tijd was de bewoning van de huizen bijzonder goed. Toen de nieuwigheid van alles er wat af was, verminderde dit in het algemeen"⁰.

In feite doen zich vanaf het eerste begin diverse problemen in de woonschool voor. De bestuursstukken van de stichting en werkverslagen van beroepskrachten laten zich lezen als één lange lijst van teleurstelling en tegenslag. De volgende problemen komen hierbij steeds terug.

1. Begin van de jaren '60 is er een groot tekort aan professionele krachten in de woonschool. Maatschappelijk werkers zijn schaars in deze tijd en zeker in Groningen moeilijk te krijgen. Vertrekkende beroepskrachten kunnen daardoor soms niet vervangen worden. Zo wordt de woonschool van 1962 tot 1964 draaiende gehouden door een (voormalig) conciërge, die in de stukken al snel als 'assistent-maatschappelijk werker' staat vermeld. Inhoudelijk gebeurt er in deze tijd echter weinig: "...wegens gebrek aan een gezinsmaatschappelijk werkster valt hierover weinig te zeggen", zo heet het in 1963 mistroostig over de woonschool⁰. Vanaf eind 1964 - zes jaar nadat de eerste gezinnen

in de woonschool trokken - lopen er weer geregeld beroepskrachten rond in de woonschool. Pas dan kan ook met de gewenste 'intensieve behandeling' van de gezinnen begonnen worden.

2. Een ander probleem is het wantrouwen van de bewoners tegenover de stichting en haar vertegenwoordigers. Ook dit speelt al vanaf het eerste begin. Bij het vertrek van de eerste maatschappelijk werker heet het, dat zij in 'bijzonder moeilijke omstandigheden' gewerkt heeft: "Veel uitingen van wantrouwen, onwil enz. welke veelal bij de noemer 'achterdocht' kunnen worden ondergebracht, heeft zij moeten aanhoren"⁰. Haar opvolger wordt naar eigen zeggen 'als huurophaler' wel geaccepteerd, maar meer ook niet. Hij probeert wel het vertrouwen van de woonschoolbewoners te winnen, maar:

"Dit gelukte tot op heden echter niet(..). De reden .. is waarschijnlijk gelegen in het feit, dat men de maatschappelijk werker als gezagsfiguur beschouwt, van wie men een veroordeling verwacht"⁰.

De betreffende werker trekt nogal radicale conclusies uit zijn teleurstellende ervaringen. Hij schrijft diverse kritische nota's over het functioneren van de woonschool en twijfelt openlijk aan de zin van het project. Voor de goede orde: deze nota's stammen uit 1960, luttele jaren na het begin van het project. De lokale zorgbestuurders zijn echter nog lang niet zover. Zij zien het wantrouwen van de woonschoolbewoners juist als deel van het probleem. In het eerste jaarverslag van SOOP heet het: "...dit plotselinge toereiken van een hand, waarin ook nog iets in zit, kon men (de woonschoolbewoners, ES) niet zo gauw plaatsen. Het zal nog jaren duren voor dit wantrouwen wat in een groot aantal arbeidersgezinnen leeft, geheel is overwonnen"⁰.

3. Voorzover er tussen bewoners en werkers contact is, blijft dat beperkt tot financiële problemen. Bewoners mijden contact met de beroepskrachten en vragen alleen hulp als er schulden zijn. In 1960 heet het: "...behalve wat betreft de aflossing van schulden was men niet aanspreekbaar"⁰. Het is overigens een steeds terugkerende klacht in de werkverslagen van de stichting, dat cliënten alleen financiële problemen naar voren brengen. "Het Maatschappelijk Werk bezit echter de gave tot toveren ook niet", schrijft een geïrriteerde beroepskracht over cliënten die in zijn ogen al te gemakkelijk om extra steun aankloppen⁰. Achteraf gezien, is deze nadruk op financiële kwesties echter ten dele ook het gevolg van het beleid van de stichting zelf. Juist door maatschappelijk werkers als 'huurophalers' in te zetten, zet men zelf de toon voor een gesprek over schulden. In deze *setting* is het ook niet verwonderlijk, dat maatschappelijk werkers eerder als 'gezagsfiguur' dan als vertrouwenspersoon ervaren worden.

4. Het grootste probleem is echter de verstoorde relatie tussen woonschoolbewoners en de overige bevolking. De eersten voelen zich in de hoek gezet en van de rest van de lokale gemeenschap buitengesloten:

"De bewoners zeggen vaak: 'Wij zitten in a-sociale woningen'. Men voelt het sterk denigrerend accent, dat voor velen de betekenis heeft van als achterlijk beschouwd te worden"⁰.

Juist de slechte reputatie van de woonschool wordt in de jaren daarop als belangrijkste oorzaak van haar slechte functioneren genoemd. Het instituut is ter plaatse bekend. De bewoners zijn getekend. Midden jaren '60 heet het over de woonschool: het "...voornaamste (probleem) was wel het stempel van 'asociaal' dat deze gezinnen in de plaats kregen"⁰. Geleidelijk aan wordt duidelijk, dat juist dit verschijnsel dat sociologen 'stigmatisering' noemen het fundament van het hele woonschoolidee aantast. Het idee was om de woonschoolbewoners na een korte 'leerperiode' elders in het dorp onder te brengen. Hiervan komt echter niets terecht. Er is vrijwel geen doorstroming. Woonschoolbewoners blijken nauwelijks bij machte om elders in het dorp een woning te bemachtigen. En als er al eens een woning in het complex vrij komt, kan men geen nieuwe bewoners vinden.

Bovengenoemde problemen worden in 1960 al gesignaleerd, slechts enkele jaren na de opening van de woonschool. Dit probleembesef leidt echter vooralsnog niet tot concrete veranderingen in de zorg. Wel wordt er gestudeerd. De beroepskrachten van SOOP krijgen de opdracht om samen met een deskundige van het ministerie over de ervaringen in de woonschool te rapporteren. Het rapport verschijnt eind 1962 en is veel minder kritisch van toon dan de eerdere nota's van de beroepskracht,

die zelf inmiddels al vertrokken is. Men constateert weliswaar vele manco's in het functioneren van de woonschool, maar adviseert toch om "de woonschool als zodanig nog een aantal jaren bij wijze van experiment in het leven te houden"⁰. Het advies om de woonschool open te houden, lijkt mede ingegeven door de druk van het ministerie van MaWe, dat in deze jaren grote interesse heeft in dergelijke lokale projecten op het gebied van onmaatschappelijkheidsbestrijding. In een overleg met de SOOP laat het ministerie weten: "Met het oog op de subsidie voor het gezins- en wijkwerk is het gewenst, dat het experiment woonschool wordt voortgezet"⁰.

Een beleidsombuiging?

In 1964 kondigt de stichting een ingrijpende koerswijziging aan. "De woonschool, zoals deze reilde en zeilde, voldeed niet of nauwelijks", heet het in het jaarverslag. De woonschool krijgt een nieuwe functie, er wordt nu van 'overgangswoningen' gesproken:

"Men wordt in een overgangswoning geplaatst op economische gronden. (...)Het begrip 'woonschool' vervalt. De 12 woningen worden dienstbaar gemaakt aan de hulp die gemeente en de Stichting willen verlenen aan economisch-zwakke gezinnen die uit krotten (moeten) verhuizen".

De nieuwe opzet van het werk beoogt het bijzondere van de woonschool af te halen. De woningen zijn niet meer specifiek voor probleemgezinnen bedoeld, maar voor alle gezinnen die moeite hebben om de hogere huren van nieuwbouw te betalen. In de overgangswoningen kan men via een systeem van geleidelijk oplopende huren langzaam aan de hogere huren wennen. Op deze wijze hoopt men verdere stigmatisering te vermijden, al geeft men toe dat veel "economisch zwakke gezinnen tegelijk maatschappelijk zwak zijn."⁰ De lokale zorgbestuurders verwachten echter veel van de nieuwe koers. Zelf menen ze, dat "het gezinsmaatschappelijk werk in Oude Pekela aangepast is aan de modernste inzichten."⁰

De vraag is echter of dit inderdaad zo'n ingrijpende koerswijziging is als de lokale zorgbestuurders zelf menen. De term 'overgangswoningen' is in ieder geval niet nieuw. In Utrecht wordt deze term al in de jaren '20 gebruikt, eveneens in samenhang met 'economisch zwakke groepen'. (Van Wel 1988: 36) Daarbij heeft men ook niet opeens nieuwe bewoners. Midden jaren '60 is er nog geen enkel gezin uit het complex vertrokken en als er al eens een woning in het complex vrijkomt, zoekt men toch een nieuw sociaal probleemgezin. Een maatschappelijk werker uit die tijd vertelt:

"Er is wel eens een nieuw gezin gekomen, maar dat was ook een gezin met problemen. Het bleven moeilijk plaatsbare gezinnen"⁰.

Ook nu beperkt de zorg zich niet alleen tot financiële steun. Zo wordt een nieuwe spaarregeling aangekondigd, die tevens bedoeld is voor het "aanleren van goede financiële gewoonten"⁰. Meer algemeen proberen hulpverleners invloed uit te oefenen op alle facetten van het gezinsleven: werkloosheid, schulden, schuldsanering, gezinsplanning, opvoeding en onderwijs. Het nieuwe beleid en de nieuwe benaming van het wooncomplex hebben tenslotte ook geen effect op de beeldvorming ter plaatse. Een maatschappelijk werker schrijft:

"In deze plaats is het moeilijk om de gezinnen duidelijk te maken dat de bestemming van de woningen is gewijzigd. Een gezin antwoordde, dat wij de woningen nu wel een andere benaming hebben gegeven, maar op de fabriek blijven (het) 'asocialenwoningen' heten en op school eveneens"⁰.

Overigens spreekt ook de gemeente in de tweede helft van de jaren '60 nog gewoon van een 'heropvoedingscomplex'⁰.

Al met al heeft de in 1964 aangekondigde beleidsombuiging van SOOP in de praktijk weinig om het lijf. Van een nieuwe doelgroep (alleen 'economisch zwakke gezinnen') of een nieuwe aanpak (alleen 'financiële hulp') is geen sprake. Opvallend is, dat ook toenmalige beroepskrachten niet kunnen uitleggen wat er met de nieuwe term 'overgangswoningen' werd bedoeld. "Het idee was dat mensen zouden doorstromen", stelt de toenmalige directeur van SOOP achteraf. Doorstroming was echter van

meet af aan het doel van de woonschool⁰. Een maatschappelijk werkster, die vanaf midden jaren '60 speciaal voor het wooncomplex was aangesteld, vertelt:

"Het was alleen een ander woord, zoals TBC op een gegeven moment TB werd. Maar het veranderde natuurlijk niets. Of je het nu woonschool noemde of niet, het bleef het stigma gewoon houden. Als je daar vandaan kwam, was je getekend. Ik zeg het nu zwaar, maar zo was het wel".

Dit wil niet zeggen, dat er in deze jaren niets verandert in de lokale zorgpraktijk. Zo is sprake van een verbreding van de doelgroep: niet alleen de woonschoolbewoners, maar ook andere arbeidersgezinnen worden op soortgelijke wijze benaderd. Verder stoppen de maatschappelijk werkers midden jaren '60 met de wekelijkse huurinning. De hiervoor geciteerde maatschappelijk werkster vertelt: "Toen ik daar kwam, haalde mijn voorganger huur op bij die twaalf gezinnen. Dat was één van zijn hoofdtaken". Zelf wenst ze echter, niet als 'juffrouw van de huur' gezien te worden⁰. Deze veranderingen hebben echter niets met de in 1964 aangekondigde beleidsombuiging van doen.

Dat veranderingen in de lokale zorgpraktijk van Oude Pekela slechts zeer geleidelijk verlopen, blijkt ook uit een andere activiteit van de SOOP, haar participatie in de gemeentelijke 'Commissie Krotopruijing'. Deze in 1964 ingestelde commissie is bedoeld als tussenschakel tussen de gemeente, die krotwoningen sloopt en voor nieuwbouw zorgt, en de krotbewoners, die daardoor moeten verhuizen. De commissie moet de sociale begeleiding van deze gezinnen op zich nemen. Concreet adviseert zij over de woningtoewijzing, bereidt zij gezinnen op de verhuizing voor en bepaalt zij of hierbij financiële of maatschappelijke steun nodig is. Hebben de krotbewoners financiële steun nodig, dan is er ook voor hen een spaarregeling. Deze regeling is zo opgezet, dat men een toeslag krijgt op het zelf gespaarde bedrag. De bedoeling is om het sparen aan te moedigen, waardoor de bewoners aan de hogere huren van nieuwbouw kunnen wennen en *en passant* - zoals het heet - nog 'goede financiële gewoonten' aanleren.

Al deze activiteiten van de Commissie Krotopruijing passen binnen de nieuwe nadruk van de SOOP op 'economisch zwakke groepen'. Daarnaast zijn er echter ook nog 'probleemgezinnen', die 'sociale begeleiding nodig .. hebben'. Het gaat de commissie dus niet alleen om de materiële nood onder de krotbewoners, ze wil zich tevens inzetten voor "..de leniging van de sociale en geestelijke nood van de krotbewoners". Concreet denkt men aan de

"..voorbereiding op het adequaat gebruik maken van de nieuwe woning. (...)Daardoor zullen zij (de krotbewoners, ES) zich beter weten aan te passen aan hun nieuwe omgeving en zullen andere buurtbewoners niet in hun belangen worden geschaad"⁰.

In feite zien we hier nog steeds het denken in termen van het 'ontoelaatbare gezin'. Wederom wordt een gezinsonderzoek voorgesteld om na te gaan welke gezinnen 'moeilijk plaatsbaar' zijn. Volgens de commissie is het "..vrij eenvoudig .. na te gaan in welk opzicht een gezin niet aan de vereisten, die de samenleving stelt, voldoet"⁰. Moeilijke gezinnen moeten in de overgangswoningen - de vroegere woonschool - worden ondergebracht. Hier stuit men echter op een oud probleem: "De negatieve naam die de overgangswoningen bij de bevolking hebben, vormen een ernstige belemmering. Men wil niet in 'asocialenwoningen'"⁰.

De sluiting van de woonschool

Eind jaren '60 wordt het de stichting duidelijk dat ze het woningcomplex, de vroegere woonschool, maar beter kan sluiten. Hierbij spelen diverse overwegingen een rol. Inmiddels wordt algemeen onderkend dat de probleemgezinnen - veelal dezelfde als er een klein decennium eerder introkken zijn - met het complex niet geholpen zijn. Integendeel, juist de voortdurende afwijzing door de overige bevolking staat hun 'resocialisatie', zoals het inmiddels heet, in de weg. Nu er wat meer ruimte in de lokale woningmarkt is gekomen, lukt het enkele bewoners om elders een woning te bemachtigen. Men kan echter geen opvolgers voor hen te vinden, volgens de stichting, "..door het stigma van a-socialiteit dat op het complex drukt"⁰. De burgemeester:

"Het was niet meer functioneel en je kreeg haast geen mensen meer. Niemand wilde er meer in. De woonschool ging ook niet opeens dicht, dat ging geleidelijk. Iemand kreeg een woning in Oude Pekela, maar er kwamen geen nieuwe bewoners. Dan werd zo'n huis dichtgespijkerd. Het werd dus steeds slechter"⁰.

Voor de bewoners wordt de situatie in het complex op deze wijze gaandeweg onhoudbaar.

Daarnaast speelt echter ook het welbegrepen eigen belang van de SOOP een rol bij de sluiting van de woonschool. Inmiddels is de stichting een professioneel apparaat geworden, dat allerlei disciplines in zich herbergt. Naast het werk voor probleemgezinnen doet men aan buurt- en jongerenwerk, bejaardenwerk en, sinds kort, aan algemeen maatschappelijk werk. Dit 'gewone' maatschappelijk werk ondervindt echter ernstige hinder van het gestigmatiseerde wooncomplex. De bevolking identificeert de stichting als geheel met de 'asociale' gezinnen en wil liever niet haar te maken wil hebben. Zoals de SOOP zelf stelt, is het wooncomplex "...niet bevorderlijk voor 'de image' van ons werk, hetgeen andere activiteiten moeilijkheden kan doen ontplooiën"⁰. Enkele jaren later formuleert men dit meer expliciet. Met het afstoten van de woonschool, heeft

"...de Stichting haar min of meer bevoogdend optreden, door de bevolking 'toezichthoudende functie' genoemd, afgesloten. (...)Het wegnemen van het stigma 'a-sociaal', welke voortspoot uit verbondenheid met de woonschool, heeft vooral positief gewerkt t.o.v. hulpzoekers buiten de bewoners van de 'overgangswoningen'"⁰.

Een andere reden om het complex te sluiten, is dus dat het de uitbouw van de stichting tot 'algemene' instelling in de weg stond.

Eind jaren '60 wordt op initiatief van de SOOP een commissie gevormd, die zich over de toekomst van het wooncomplex moet buigen. Men komt tot de slotsom, dat "...voortzetting (van het wooncomplex) niet tot het gewenste resultaat leidt". Vooral de stigmatiserende werking van een concentratie van probleemgezinnen in een kleine gemeente als Oude Pekela wordt als knelpunt aangewezen. Het complex moet dicht, maar de vraag blijft wat er met het gebouw en de bewoners moet gebeuren. Wederom stuit men op het probleem van 'moeilijk plaatsbare gezinnen'. Opgemerkt wordt, dat bij een aantal gezinnen "...de kans voor spanningen in de omgeving sterk aanwezig.." is⁰. Voorgesteld wordt om deze gezinnen een woning te geven in het buiten de bebouwde kom gelegen buurtschap het Bronsveen. De 'agrarische inslag van de meeste probleemgezinnen' kan hier geen kwaad; ook het 'houden van diverse dieren' geeft hier geen overlast. Verder kunnen de gezinnen vanuit het wijkcentrum van het Bronsveen nog enige hulp krijgen. Op de vraag of dit de moeilijkheden niet slechts verplaatst, antwoordt de burgemeester resoluut dat "...een bepaalde groep (16 gezinnen) niet plaatsbaar is in een wijk in de kom"⁰.

Uit deze beraadslagen blijkt, dat de oorspronkelijke probleemdefinitie van het 'ontoelaatbare gezin' ook eind jaren '60 nog niets aan actualiteit verloren heeft in Oude Pekela. Uitwoning en overlast zijn voor de gemeente nog steeds zaken, die om ingrijpen vragen. Ook als verdere bemoeienis met de probleemgezinnen wegvalt, blijft deze woonproblematiek gewoon bestaan. Het zal overigens nog jaren duren voordat het complex daadwerkelijk dichtgaat. In het Bronsveen worden inderdaad een aantal woningen gebouwd, al zijn die niet speciaal voor bewoners van de vroegere woonschool bestemd. Inmiddels zijn de politieke verhoudingen in het dorp gewijzigd. De CPN is een grote partij geworden in Oude Pekela en tot het college van B&W toegetreden. Het nieuwe college besluit de bewoners in het dorp te spreiden, al verkiezen enkelen van hen zelf de landelijke omgeving van het Bronsveen. Begin jaren '70 wordt het wooncomplex gesloopt. Nu staan er bejaardenwoningen⁰.

Overige activiteiten

De woonschool is niet de enige activiteit van de SOOP en voor burgemeester Van Burg zelfs niet de belangrijkste. Zowel binnen als buiten het kader van het opbouwwerk ontplooit Van Burg allerlei initiatieven om zoveel mogelijk voorzieningen voor zijn gemeente 'binnen te halen'. Soms zijn dergelijke voorzieningen gericht op de achtergebleven groepen uit de arbeidersbevolking, maar soms ook niet. In de loop van de jaren '60 krijgt de SOOP twee buurthuizen en een jongeren centrum onder haar beheer. Het eerste buurthuis, 'De Boekenkist', is direct verbonden met de woonschool.

Aanvankelijk speciaal voor woonschoolbewoners bedoeld, wordt het al snel voor alle buurtbewoners opengesteld. Eveneens in 1959 - in hetzelfde jaar als de woonschool - wordt ook het 'Hendrik Wester Centrum' geopend, dat bedoeld is voor jongerenwerk. In 1965 krijgt het Bronsveen een eigen buurthuis, 'De Brömmelhorn'.

Deze centra zijn min of meer verbonden met het werk met probleemgezinnen. Het idee is dat deze gezinnen op verschillende manieren benaderd worden, niet alleen via individuele gesprekken, maar bijvoorbeeld ook doordat kinderen uit de probleemgezinnen het jongeren centrum bezoeken. Maar ook buiten het kader van de SOOP onderneemt de burgemeester allerlei initiatieven. Vanuit het principe, dat je bij de jeugd moet beginnen, heeft hij veel aandacht voor het onderwijs. Zo worden in Den Haag extra-leerkrachten voor het lager onderwijs van Oude Pekela, vanouds een centrum van ongeschoolde arbeid, bepleit. Door nieuwe onderwijskundige ideeën geïnspireerd, zet Van Burg zich ook in voor het peuter- en jeugdwerk. Eind jaren '60 geeft hij zelfs opdracht om alle activiteiten voor volwassenen en wat oudere jongeren te staken en de aandacht volledig op de jeugd te richten - overigens onder protest van zowel bewoners als buurtwerkers⁰.

Andere initiatieven hebben daarentegen weinig of geen verband met de probleemgezinnen. Een latere directeur van de SOOP stelt:

"Erg belangrijk was ook, dat er in Oude Pekela een goede infrastructuur was. Je moet er voor zorgen dat er in zo'n plaats voldoende mogelijkheden zijn. Dat de leefbaarheid goed is, daar hielden we ons mee bezig. We hadden een peuterspeelzaal, een dienstencentrum voor bejaarden, een Culturele Raad. Niet dat onze primaire doelgroep daaraan zou deelnemen, maar je hebt het nodig zodat de zaak niet nog verder vergroeit. Daar kregen we ook financiële middelen voor, een heleboel geld.."⁰.

Een voorbeeld van zo'n algemene voorziening is het sociaal-cultureel centrum, dat in 1969 in Oude Pekela wordt geopend. Het centrum biedt plaats aan allerlei activiteiten: een bibliotheek, huishoudelijke vorming, culturele vorming, een dienstencentrum voor bejaarden. Tevens wordt de Stichting Opbouw in het centrum ondergebracht. In subsidieverzoeken suggereert de burgemeester een verband tussen dit centrum en de problematiek van de lokale arbeidersbevolking. Hij noemt het centrum "...het sluitstuk voor de sociale en culturele - en dus ook mentale - ontwikkeling van deze industriegemeente met zijn groot percentage ongeschoolde arbeidersgezinnen". Dit is echter hooguit de halve waarheid. De concrete aanleiding om over zo'n centrum te denken, is in ieder geval een bericht van de Groningse Provinciale Plancommissie, dat er in het kader van het ontwikkelingsbeleid 'bijzondere investeringssubsidies' voor zulke centra beschikbaar zijn⁰.

6.4 Professionalisering

Net als in Beerta komt de professionalisering van de zorg ook in Oude Pekela traag op gang. Er is veel verloop onder de beroepskrachten van de stichting en men heeft geregeld met langdurig openstaande vacatures te kampen. Zowel de woonschool als het buurt- en jongerenwerk moeten het in de eerste helft van de jaren '60 geregeld zonder professionele krachten stellen. Pas vanaf midden jaren '60 ontwikkelt de SOOP zich tot een professioneel apparaat. Vanaf die tijd werkt men met zes beroepskrachten: drie buurt- en jeugdleiders, twee maatschappelijk werkers (één voor de woonschool, één voor de 'verspreid wonende probleemgezinnen') en een opbouwwerker, die tevens de directeur is. Om h_on ervaringen in Oude Pekela en h_on visies op zorg gaat het hier.

Behalve de woonschool heeft de SOOP ook enkele buurthuizen en een jongeren centrum ter beschikking. Net als in Beerta het geval was, worden hier allerlei activiteiten voor jong en oud bedreven. Het interessante van dit werk in Oude Pekela is echter, dat het direct verbonden is met de bemoeienis met de probleemgezinnen. Er is, zoals dat in het professionele jargon van die tijd heet, sprake van een '*comprehensive approach*' of 'veelzijdige benadering'. De diverse 'werksoorten' binnen de stichting (maatschappelijk werk, buurtwerk, jeugdwerk) staan niet los van elkaar, maar vormen een geïntegreerd geheel⁰. Zo fungeren de jeugdclubs als extra informatiebron over de probleemgezinnen en hun kinderen. Bij iedere club worden aantekeningen gemaakt over de activiteiten, absentie en eventuele moeilijkheden van kinderen. Ook wordt

"..eens per week een gezin in de staf besproken, zodat niet de gezinswerker en clubleiders langs elkaar heen werken. Het blijkt, dat men de problemen beter ziet en dat men de gezinnen beter kan helpen"⁰.

Aan de gezinsbesprekingen neemt een deskundige van het ministerie van MaWe deel en nadien worden ook artsen bij deze gezinsbesprekingen betrokken. De 'integrale benadering' van SOOP verkrijgt wijde bekendheid. Eind jaren '60 komt er zelfs een speciale Kamercommissie naar Oude Pekela om het te bekijken⁰.

Toch is de praktijk anders dan het professionele jargon doet vermoeden. Op zich loopt het club- en buurthuiswerk in Oude Pekela uitstekend: er zijn tal van clubs en activiteiten die volop worden bezocht. Dit houdt de jeugd- en buurtwerkers echter zozeer bezig, dat ze maar weinig tijd hebben voor de probleemgezinnen en hun kinderen. Zo schrijft een jeugdwerker midden jaren '60, dat het jongeren centrum weliswaar bedoeld is als 'ondersteuning van het gezinsmaatschappelijk werk', maar dat er in praktijk vooral kinderen komen uit "..gezinnen waarmee het gezinsmaatschappelijk werk geen contacten (meer) heeft". Het is dus de 'gewone' jeugd die van de 'bijzondere' voorzieningen, bedoeld voor de probleemgezinnen, gebruik maakt. De werker constateert, dat "..van een methodische werkwijze (gericht op de probleemgezinnen, ES) weinig of geen sprake is geweest"⁰. Omgekeerd laat een maatschappelijk werker weten, dat hij in praktijk weinig met het groeps- of opbouwwerk te maken heeft. In feite staat hij "..alleen en zelfstandig tegenover een aantal probleemgezinnen":

"Naar het inzicht van de werker is de praktijk als zodanig in strijd met het wezen en de bedoeling van de veelzijdige benadering"⁰.

We zien hier hetzelfde als hiervoor in Beerta's buurthuis. In praktijk bestaat er een aanzienlijke discrepantie tussen het professionele vocabulaire van de beroepskrachten en hun concrete activiteiten, die het niveau van clubs en tijdverdrif zelden te boven komen.

Een ander probleem voor de beroepskrachten is de kloof tussen hen en hun cliënten, de lokale arbeidersbevolking en de probleemgezinnen in het bijzonder. De *professionals* bevinden zich in een moeilijke positie. Enerzijds worden ze geacht om de probleemgezinnen te helpen, anderzijds worden ze voortdurend met het 'wantrouwen' van de bewoners geconfronteerd. Ook eind jaren '60 wordt nog gesproken van "..probleemgezinnen, die veelal iedereen en alles met grote argwaan tegemoet treden"⁰. Nog ander probleem is, dat deze gezinnen eigenlijk niet in de moderne methodieken van het maatschappelijk werk passen. Volgens deze methodieken moet een cliënt zelf het probleem formuleren, wat in praktijk zelden gebeurt. Professionele werkers spreken daarom van de geringe 'workability' van de cliënten⁰. Een andere werker schrijft enkele jaren later:

"Het valt de werker op, dat gezinnen dikwijls niet in staat zijn op middels voorgeschreven methodieken geholpen te worden. (..)Het komt de werker voor, dat een vereiste om volgens deze methodiek geholpen te worden is, dat de gezinnen moeten meedenken over de eigen problemen"⁰.

Een werker omschrijft de uitgangspunten van zijn professie als volgt: "..de opzet van het Maatschappelijk Werk is om op methodische wijze een proces op gang te brengen, dat men het probleem bewust wordt en er op eigen kracht aan gaat werken"⁰. Het probleem is echter, dat hun cliënten hiertoe nauwelijks in staat zijn.

Deze citaten hebben allemaal dezelfde teneur. Er is een kloof tussen het maatschappelijk werk, dat in deze jaren een sterke professionalisering doormaakt, en haar cliënten. Maatschappelijk werkers leggen sterke nadruk op psychologische methodieken. Ze verwachten 'bewustwording' en 'eigen initiatief' van hun cliënten, maar juist groepen als de woonschoolbewoners uit Oude Pekela zijn hiertoe niet in staat. De burgemeester verwoordt deze kloof tussen professionele hulpverleners en hun cliënten als volgt:

"De woonschoolbewoners deden niet mee. Ze kwamen niet. Dat was speciaal een probleem van de maatschappelijk werkers, omdat zij krachtens hun ethiek niets mochten zeggen. Ze moesten wachten tot de mensen zelf komen. Maar ze kwamen niet. Daar komt bij, dat het maatschappelijk werk zichzelf

isoleerde. De terminologie werd steeds wetenschappelijker. Men sprak een taal, die de burgers niet kenden"⁰.

Professionele visies

Dit brengt ons op een laatste punt: de verhouding tussen de beroepskrachten en de lokale zorgbestuurders. Hanteren de *professionals* eigen visies op zorg? Zo ja, hoe verhouden zulke professionele visies zich met de ideeën van de lokale zorgbestuurders? Hierbij wordt teruggegrepen op genoemde typologie van probleemfiguraties van Van Wel (1988). Hij onderscheidt drie opeenvolgende probleemdefinities omtrent onmaatschappelijkheid: het 'ontoelaatbare gezin', het 'sociaal zieke gezin' en het 'maatschappelijk onaangepaste gezin'. In de eerste visie ligt het accent volledig op het problematisch woongedrag van de gezinnen. Dit is de visie, die zeker begin jaren '60 ook in Oude Pekela prevaleerde. De woonschool is eerste instantie bedoeld om gezinnen "...in staat te stellen zich op het bewonen van een goede woning voor te bereiden"⁰. Het is echter een probleem, dat ook eind jaren '60 nog actueel is. De burgemeester stelt:

"Dat was ook een probleem. Je kon die mensen wel ergens plaatsen, maar dan komen de problemen bij de mensen die er naast wonen. Dat was en bleef een probleem"⁰.

Geconcludeerd kan worden, dat - afgezien van wat er verder nog met deze gezinnen gebeurde - dit idee van 'ontoelaatbaarheid' gedurende de hele onderzoeksperiode van invloed bleef.

De tweede visie, het 'sociaal zieke gezin', is een psychologische optiek. De probleemgezinnen worden omschreven in termen van psychische 'onvolwaardigheid' of 'psychopathie'. Vanuit deze optiek zijn wel de naoorlogse gezinsoorden ontstaan. Onder intensieve begeleiding, zo was het idee, is de 'totale wederaanpassing' van zulke gezinnen mogelijk. In Oude Pekela komen we deze visie eigenlijk niet tegen, hooguit in de alledaagse variant daarvan. In de volksmond worden de probleemgezinnen gemakkelijk voor 'achterlijk' versleten⁰. De derde visie, die van het 'maatschappelijk onaangepaste gezin', is een typisch sociologische optiek. Vanuit deze optiek gaat het bij de probleemgezinnen om mensen, die op allerlei manieren van het gangbare burgerlijke patroon afwijken. Ook hier gaat het dus om veel meer dan alleen het woongedrag. Termen die bij deze optiek passen, zijn 'integrale aanpak', 'totale aanpassing' en beïnvloeding van 'alle facetten van het leven'. Dit zijn termen, die ook in Oude Pekela veelvuldig vallen, zowel onder de beroepskrachten van SOOP als bij de burgemeester-socioloog.

Zo spreekt een maatschappelijk werker in 1960 van de tweeledige bedoeling van de woonschool. Het instituut dient niet alleen als 'stimulans voor betere woongebouwen', maar wil tevens "...de sociale aanpassing (van de gezinnen) in hun totaliteit bevorderen"⁰. Ook latere maatschappelijk werkers gebruiken een typisch sociologisch vocabulaire. Eén van hen spreekt van

"...een bepaald disfunctioneren van een gezin als zodanig, van de leden onderling en/of van de gezinsleden tegenover de maatschappij".

Dit 'disfunctioneren' kan allerlei vormen aannemen: van wanordelijkheid via opvoedingsproblemen tot schulden en verkeerde geldbesteding. Volgens de betreffende werker is dit een relativerende visie, want het relativiseert het vaak absoluut gedachte onderscheid tussen problematische en normale gezinnen. De genoemde problemen komen bij alle gezinnen wel eens voor; bij probleemgezinnen zijn ze echter 'bijzonder complex en chronisch van aard'⁰. De maatschappelijk werkers willen "...een totale aanpak van de problemen, niet alleen van het woonprobleem". Concreet spreken zij allerlei problemen aan: van doktersbezoek tot het gebruik van de pil, van schoolverzuim tot werkloosheid⁰. Overigens zien we deze 'totale aanpak' van gezinsproblemen vooral in de tweede helft van de jaren '60, als de stichting over goed opgeleide beroepskrachten beschikt. In de eerste helft van de jaren '60 was dat niet het geval en bleef de zorg veelal beperkt tot het huurophalen en het bemiddelen bij eventuele ruzies in de woonschool.

De beroepskrachten van SOOP staan dus bepaald open voor sociologische noties en ideeën, met name voor de door sociologen bepleite 'integrale aanpak' van de probleemgezinnen. Van een

tegenstelling tussen professionele visies en de opvattingen van lokale zorgbestuurders is echter geen sprake. Ook de burgemeester, zelf socioloog, bepleit immers zo'n brede aanpak. Achteraf zegt hij hierover:

"*Comprehensive approach*, dat woord wordt nu niet meer gebruikt, maar dat wilde ik. Dat begrip had ik in mijn koffertje toen ik naar Oude Pekela kwam"⁰.

Van de drie probleemdefinities die Van Wel onderscheidt, zijn er dus twee ook in Oude Pekela te traceren. In eerste instantie staat de woonproblematiek centraal in het lokale denken. Alle aandacht is gericht op gezinnen, die door hun 'primitieve wijze van leven' ontoelaatbare overlast veroorzaken. In tweede instantie zien we ook een bredere, sociologisch geïnspireerde visie op de probleemgezinnen, zowel onder de beroepskrachten van de stichting als bij de burgemeester. We zagen echter ook, dat de eerdere probleemdefinitie, die van het ontoelaatbare woongedrag, daarbij ook van kracht blijft. Beide visies sluiten elkaar niet uit. De problematiek van het woongedrag vormt als het ware de basis van de sociale zorg. Dit probleem blijft ook bestaan als, eind jaren '60, verdere bemoeienis met de probleemgezinnen wegvalt.

Van Wel noemt overigens nog een vierde probleemdefinitie, die van het 'gedepriveerde gezin'. Deze visie komt echter pas in de jaren '70 op en valt daarom buiten de hier gehanteerde onderzoeksperiode. Toch kan er kort iets over worden gezegd. In deze optiek is niet zozeer het gedrag van gezinnen het object van zorg, maar de sociale omstandigheden waarin zij wonen en leven. Doel van zorg is niet individuele gedragsverandering, maar de leefbaarheid van het woon- en leefmilieu. In deze 'politiserende' benadering van sociaal werk van de jaren '70 wordt de eerdere, op 'sociale aanpassing'-gerichte aanpak van het werk afgeschilderd als een poging om de lagere klassen een andere moraal op te leggen. Deze visie wordt begin jaren '70 ook in Oude Pekela verwoord. Terugblikkend op de hier beschreven periode heet het dan:

"Deskundigen, onderzoekers en functionarissen spelen de hoofdrol in de ontwikkeling en beleidsbepaling van deze dienstverlening. Hun goede bedoelingen gebaseerd op hun normen - in feite de normen van een andere klasse - zijn uitgangspunt voor het bepalen van wat goed en slecht is voor de arbeidende bevolking".

Geen wonder, zo stelt men nu, dat "...bij een deel van de bevolking wantrouwen t.o.v. deskundigen, functionarissen en hun instellingen..." ontstaat⁰.

6.5 Sociale zorg en sociologie

Hoe verhoudt de sociale zorg in Oude Pekela zich met de ideeën van de toenmalige sociologie? Vooraf kan worden gesteld, dat de voorwaarden voor een vergaande verwetenschappelijking van de zorg hier veel gunstiger zijn dan in Beerta. Een burgemeester die zelf socioloog is, de voortdurende betrokkenheid van deskundigen van het ministerie van MaWe, de sterke professionalisering van de zorg - dit zijn allemaal factoren, die op een nauwe band tussen sociale zorg en sociologie wijzen. In deze paragraaf worden twee episodes beschreven waarin sociologische invloed op de lokale zorgpraktijk aanwijsbaar is. Dat is, ten eerste, als er eind jaren '50 een sociologisch onderzoek onder de krotbewoners van Oude Pekela wordt uitgevoerd en ten tweede de discussie rond het begrip 'stigmatisering'.

Sociaal onderzoek

Een eerste voorbeeld van sociologische beïnvloeding is als er eind jaren '50 in Oude Pekela een onderzoek wordt gedaan. De onderzoeker is de socioloog Portman, een leerling van de Groningse professor Bouman⁰. Het is een inventarisatiestudie over onmaatschappelijkheid, zoals er in deze tijd wel meer werden gedaan. De bedoeling van zulk onderzoek is om inzicht te krijgen in de mate en aard van onmaatschappelijkheid in een bepaald territorium. De opdrachtgever van het onderzoek, het gemeentebestuur van Oude Pekela, wil een antwoord krijgen op praktische beleidsvragen. Het onderzoek moet de 'sociale structuur' van de krotbewoners onderzoeken en nagaan "...in hoeverre zij op

grond van hun actueel sociaal gedrag plaatsbaar zijn in de nieuwgebouwde arbeiderswoningen". (Portman 1959: 1) Ook dit onderzoek is dus primair ingegeven door de problematiek van het 'ontoelaatbare gezin', maar de onderzoeker schetst een breder perspectief. Hij beschrijft de woontoeestand In woonwensen van zowel de krotbewoners als van een groep gezinnen, die al van een gesaneerde woning naar nieuwbouw is verhuisd. Verder gaat hij in op de persoonlijkheidskenmerken van beide groepen In op de sociaal-politieke achtergronden van de lokale problematiek.

Ook Portman constateert veel probleemgevallen onder de krotbewoners. De mannen komen veelvuldig met de politie in aanraking, de vrouwen gaan zich aan 'seksueel wangedrag' te buiten. Zulke 'sociale desorganisatieverschijnselen' staan echter niet op zich, maar hangen samen met kenmerken als 'debiliteit' of 'alcoholisme'. Uiteindelijk concludeert Portman, dat 20% van de krotbewoners 'moeilijk plaatsbaar' zijn:

"Dit zijn de echte multi-problem-families, die vele defecten vertonen in een ongunstige combinatie: debiliteit, seksueel wangedrag, criminaliteit, onkunde t.a.v. het huishouden en inkomensbesteding, arbeidsongeschiktheid van de man, alcoholisme en politiek extremisme".

Bij deze groep is ".een automatisch aanpassingsproces in de nieuwe woonsituatie uitgesloten (..). Voortdurende, op het totale gezin gerichte, van buiten af komende hulp en toezicht is onontbeerlijk". (p. 60-62) Opvallend is overigens hoe de onderzoeker aan zijn gegevens komt. Hij heeft plaatselijke artsen gevraagd of de gezinnen tekenen van 'alcoholisme' of 'debiliteit' vertonen. De politie is gevraagd de vrouwen als 'zedelijk slecht bekend' staan, of de mannen wel eens veroordeeld zijn, 'communist' zijn of anderszins een 'slecht politiek verleden (NSB e.d.)' hebben. Al deze termen worden echter niet nader omschreven. Het is dan ook zeer de vraag hoe betrouwbaar dit soort informatie is.

Portman bespreekt echter ook de historische achtergronden van de lokale problematiek, waarbij hij tot harde politieke uitspraken aan het adres van de plaatselijke elite komt. Hij hekelt de harde klassenverhoudingen in Oude Pekela. Hij spreekt van de 'verwaarlozingspolitiek van deze klassengemeenschap'. (p. 52) Volgens hem is de arbeidersbevolking

"..sociaal-cultureel en economisch op grove wijze verwaarloosd door de bovenlagen (..die..) zich niet bewust waren van hun sociale verantwoordelijkheid..". (p. 34)

Het gangbare perspectief volledig omdraaiend, meent hij dat het probleem niet alleen bij de plaatselijke arbeidersbevolking ligt. Volgens Portman gaat het in Oude Pekela ".in wezen om een mentaliteitsverandering van de hogere sociale lagen..". (p. 52)

Het rapport wekt ter plaatse de nodige beroering. De onderzoeker vertelt:

"Toen het rapport klaar was, werd het aan de gemeenteraad aangeboden. In een plaatselijk lokaal was een bijeenkomst belegd. Behalve gemeenteraadsleden ook nogal wat *local leaders* gekomen. Ik had opgeschreven zoals het was, wat ik gezien en gehoord had. Maar die mensen waren bang voor hun reputatie. 'Wat zullen ze wel niet van ons denken als dit allemaal in Den Haag bekend wordt', zeiden ze. Ze eisten dat het rapport 'vertrouwelijk' zou blijven. Het waren vooral middenstanders en industriëlen die de zaak binnenskamers wilden houden"⁰.

De burgemeester schetst de gang van zaken als volgt:

"Het rapport veroorzaakte wel consternatie. Portman zei hele scherpe dingen en dat was bij veel mensen tegen het zere been. In kringen van de industrie vond men het rapport te scherp. Maar ik zei: 'We hebben nu een rapport. Laten we een groep uit de burgerij vormen, met alle geledingen (werkgevers, werknemers, de kerken) om dat rapport gezamenlijk te bestuderen'. Toen is dat Gesprekscentrum gevormd, dat een jaar lang bijeenkwam en concludeerde: 'Het rapport heeft gelijk. We moeten er iets aan doen'. En voor mij was het natuurlijk *gefundenes Fressen* om daarmee naar Den Haag te gaan om subsidie te vragen.."⁰.

Het onderzoek wordt dus op twee manieren politiek gebruikt. Enerzijds om de plaatselijke elite van de ernst van de lokale problematiek te overtuigen en om steun voor een nieuw sociaal beleid te

mobiliseren, anderzijds om op landelijk niveau zoveel mogelijk subsidiegelden voor Oude Pekela los te krijgen.

Het 'rapport Portman' bevat ook concrete beleidsaanbevelingen, die deels wel en deels geen navolging krijgen. Zo vindt Portman, dat het lager onderwijs door het aanstellen van boventallige leerkrachten geëntensiveerd moet worden. Met steun van Den Haag wordt dit idee inderdaad uitgevoerd. Andere aanbevelingen hebben echter, voorzover kon worden nagegaan, geen concreet effect. Zo adviseert Portman met het oog op de privacybehoefte van de krotbewoners om in de nieuwbouw geen rijenhuizen, maar kleine woonblokken te bouwen. Tevens wordt aanbevolen om meer faciliteiten voor het houden van dieren in of bij de woning te verlenen. Tenslotte poneert hij enkele aanbevelingen, die slechts bevestigen wat men in Oude Pekela toch al doet of van plan is, zoals het begeleiden van 'moeilijk plaatsbare gezinnen' en het stimuleren van het jeugdwerk⁰. De belangrijkste functie van het rapport ligt echter niet op het instrumentele, maar op het conceptuele vlak. De onderzoeker noemt zijn studie zelf een 'eye-opener':

"Het rapport bevestigde wat men eigenlijk al wist. Maar door het onderzoek werd het geconcretiseerd, in getallen. Men wist wel wat het probleem was, maar niet dat het zo erg was. Het wist wel dat er probleemgevallen waren, maar niet dat het probleem zo omvattend was"⁰.

Ook de burgemeester bevestigt, dat de belangrijkste functie van het onderzoek op het vlak van de probleemdefinitie lag: "Het rapport gaf een diagnose van de problemen. De grote functie van dat rapport was, dat het ons duidelijk maakte dat het zo niet kon"⁰.

Stigmatisering

De studie van Portman is een voorbeeld van hoe een sociologisch onderzoeker direct op de lokale zorgpraktijk van invloed is. Daarnaast treffen we in deze *case* echter ook voorbeelden van meer indirecte sociologische beïnvloeding: het 'doorsijpelen' van bepaalde sociologische noties en begrippen in de praktijk. Soms maakt zo'n nieuwe term een heel verschil. Verschillende termen voor hetzelfde verschijnsel kunnen een heel andere gevoelswaarde en betekenis hebben. Door een sociaal verschijnsel of probleem op een bepaalde manier te benoemen, wordt vaak ook al iets gezegd over de aard en oorzaken daarvan. Zo maakt het nogal wat uit of men de woonschoolbewoners als 'a-sociaal' aanduidt, zoals in de volksmond gebruikelijk, als 'probleemgezinnen' of als 'achtergestelde groeperingen'. Elk van deze termen werpt een heel ander licht op de gezinnen. Burgemeester Van Burg, zelf socioloog, is zich hiervan zeer bewust. Met een term van de socioloog Van Doorn spreekt hij van de 'proletarische achterhoede' in zijn dorp:

"Ik hield veel inleidingen en zei steeds: 'We hebben hier een proletarische achterhoede. Dat is niemands schuld, maar die mensen zijn gewoon achtergebleven'".

Achter zo'n term gaat een specifieke gedachtewereld schuil. Het gaat niet zozeer het individuele probleemgedrag, maar - aldus de burgemeester - om "...het emancipatieproces van een achtergebleven bevolkingsgroep"⁰.

Een andere sociologische term, die in Oude Pekela veel gebruikt wordt, is 'stigmatisering'. Uit de stukken van de SOOP kan precies worden nagegaan wanneer en door wie deze term voor het eerst is gebruikt. Dat gebeurt in 1960 en wel door Mej. M. Kamphuis, een bekend publiciste op het gebied van onmaatschappelijkheidsbestrijding en indertijd directrice van de Groningse Sociale Academie. Wat wil het geval? Gemeld is reeds de onvrede van de toenmalige maatschappelijk werker met het functioneren van de woonschool. (H. 6.3) Hij produceert diverse kritische nota's en vraagt ook Kamphuis om advies. Deze laatste steunt de werker in zijn twijfels over het project. In een gesprek laat ze weten, dat "...in de huidige setting (...) methodisch werken niet mogelijk wordt geacht". Verder stelt ze, dat de 'concentratie van probleemgezinnen' in een woonschool zeker in kleine gemeenten gemakkelijk tot 'stigmatisering' leidt⁰. Dit is - voorzover uit de stukken blijkt - de eerste keer dat deze term in Oude Pekela valt. Korte tijd later schrijft Kamphuis:

"Er zijn op het platteland enkele opzettelijke concentraties (van probleemgezinnen, ES) die bewezen hebben niet te voldoen, die integendeel de problemen versterkt hebben. Het sociaal stigma en de sociale infecties van zulk een concentratie zijn extra pathogene factoren ..". (Kamphuis 1961: 298)

Daarbij kampt de onmaatschappelijkheidsbestrijding in kleine gemeenten met het probleem, dat dergelijke projecten 'nooit van voldoende deskundige staf voorzien' kunnen worden. (p. 299) Zonder expliciet naar Oude Pekela te verwijzen, noemt Kamphuis precies die problemen die hier begin jaren '60 spelen.

Geleidelijk aan dringen zulke ideeën ook in Oude Pekela zelf door. In het stichtingsbestuur heet het: "Door de stigmatisering is er een barrière tussen wijk en woonschool ontstaan, deze moet worden doorbroken: hoewel stigmatisering nooit geheel weg te nemen is, dient ze zoveel mogelijk te worden verminderd"⁰. Eind 1964 wordt in het jaarverslag het mislukken van het woonschoolidee aangekondigd. In de praktijk zijn er vele problemen, maar "..de voornaamste was wel het stempel van 'a-sociaal' dat deze gezinnen in de plaats kregen". Er wordt een ingrijpende beleidswijziging aangekondigd om dergelijke problemen uit de wereld te helpen. We zagen echter al, dat deze koerswijziging in praktijk niet veel om het lijf heeft. De term 'woonschool' komt te vervallen, maar het instituut blijft gewoon voortbestaan - met dezelfde bewoners en dezelfde aanpak van het werk. Het jaarverslag meldt overigens, dat Mej. Kamphuis over de nieuwe aanpak 'geraadpleegd' is⁰. Natuurlijk verandert er wel wat in de lokale zorgpraktijk. Vanaf midden jaren '60 worden, naast de woonschoolbewoners, ook andere gezinnen op soortgelijke wijze benaderd. Ook deze verandering heeft met het probleem van stigmatisering van doen. De SOOP stelt, dat het

"..werk in de Overgangswoningen wordt verbreed met het werken in de gehele Roomse wijk. Het maakt het wonen in de Overgangswoningen minder belastend"⁰.

In 1966 wordt nog een maatschappelijk werkster speciaal voor de woonschool aangetrokken, terwijl een tweede werker zich op gezinnen buiten het complex zou moeten richten. Pas later vervalt het strikte onderscheid tussen 'algemeen' en 'bijzonder' (speciaal voor de probleemgezinnen) maatschappelijk werk binnen de stichting. Doordat beide beroepskrachten gezinnen binnen en buiten het complex behandelen, komen de woonschoolbewoners minder 'apart' te staan. Deze laatste praktijkverandering vindt echter niet voor eind jaren '60 plaats⁰.

De conclusie moge luiden dat sociologische noties als 'stigmatisering' inderdaad op lokaal niveau doordringen maar dat dat niet automatisch tot concrete veranderingen in de praktijk van de zorg leidt. In eerste instantie denkt men het stigmatiseringsprobleem in Oude Pekela op louter retorische wijze - door niet meer van 'woonschool' te spreken - te kunnen oplossen. Dit is een fraai voorbeeld van wat hiervoor het 'inpassen in het organisatorisch patroon' is genoemd. Nieuwe inzichten worden op zo'n manier binnen de organisatie 'verwerkt', dat dat geen gevaar voor de bestaande handelingspatronen oplevert. (vgl. H.5) Daarbij blijkt uit deze *case* hoe lang het soms duurt voordat nieuwe ideeën en probleemdefinities daadwerkelijk tot een ander handelen leiden. Pas in de tweede helft van de jaren '60 leidt het bewustzijn van het stigmatiseringsprobleem tot een daadwerkelijke praktijkverandering en maakt de eenzijdige oriëntatie op woonschoolbewoners gaandeweg plaats voor een meer universeel beleid.

6.6 Besluit

Maken we de balans op van de invloed van de sociologie op de sociale zorg in Oude Pekela. Net als in het vorige hoofdstuk kan ook hier geconcludeerd worden, dat de industrialiseringsproblematiek eigenlijk geen rol speelde in de lokale zorgpraktijk. Ook in Oude Pekela kiest men voor een eigen invulling van de sociale zorg: centraal staat het bestrijden van de onmaatschappelijkheid ter plaatse. Dit betekent niet alleen dat er een kloof bestaat tussen de op centraal niveau geformuleerde doelen van het ontwikkelingsbeleid en de lokale zorgpraktijk, maar ook tussen deze lokale praktijk en de ideeën van de toenmalige sociologie. Ook hier vindt de hoofdmoot van het sociologisch denken over de ontwikkelingsgebieden - de sociale begeleiding van industrialisering - geen weerklank. Men is met iets anders bezig. Het feit dat Oude Pekela al van oudsher een industriegemeente is, is hier debet aan. Toch zijn er ook hier diverse problemen - slechte arbeidsomstandigheden, slechte verhoudingen in de

bedrijven, een weerspannige arbeidsbevolking - waar sociologen de aandacht voor vragen vroegen. In de praktijk van de zorg komen zulke vraagstukken echter zelden aan de orde.

Toch is er wel verband tussen de sociale zorg in Oude Pekela en de toenmalige sociologie. Van de hier beschreven gemeenten is men juist hier voortdurend op zoek naar beschikbare sociologische kennis en expertise. Volgens de burgemeester was er

"..altijd een open communicatie tussen het landelijke denken en onze aanpak. We hadden altijd veel gesprekken. Oude Pekela was een interessant project, er kwamen steeds veel mensen bij ons kijken. Er is altijd een wisselwerking geweest.." ⁰.

Dit duidt erop, dat sociologische deskundigheid in ieder geval beschikbaar was in Oude Pekela. Vanuit het hier gehanteerde theoretisch kader is het echter vooral van belang om de *receptie* van dergelijke deskundigheid in de lokale zorgpraktijk na te gaan. Hoe komen sociologische noties in de praktijk terecht? Hoe worden ze aldaar begrepen?

Vraag 1: Op welke wijze zijn sociologische noties in de praktijk terechtgekomen?

Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen institutionele, beroepsmatige en alledaagse verwetenschappelijking. Anders dan in Beerta zien we in Oude Pekela diverse pogingen tot *institutionele* verwetenschappelijking. De SOOP geeft niet alleen opdracht voor sociologisch onderzoek, maar laat zich ook regelmatig 'externe deskundigen' bijstaan. In de stukken van SOOP troffen we de namen van toenmalige kopstukken als Mej. Kamphuis en prof. Zuithof. Daarnaast zijn ook andere deskundigen van het ministerie van MaWe als formele adviseurs betrokken bij de SOOP. Dit zijn allemaal voorbeelden van institutionele verwetenschappelijking: het streven om de sociale zorg op wetenschappelijke basis te stellen. Dit wil overigens niet zeggen, dat zulke externe onderzoekers en adviseurs steeds nieuwe ideeën in de lokale zorgpraktijk binnenbrengen. Externe deskundigen bevestigen eerder 'wat men eigenlijk al wist' - zoals de onderzoeker Portman letterlijk zei - dan dat ze echt nieuwe ideeën poneren.

Daarnaast zagen we in Oude Pekela ook voorbeelden van *beroepsmatige* verwetenschappelijking. Vanaf midden jaren '60 beschikt de SOOP over een professioneel apparaat, met twee maatschappelijk werkers, diverse buurt- en jeugdleiders en een opbouwwerker. In dit geprofessionaliseerde apparaat vinden sociologische noties zoals het 'maatschappelijk onaangepaste gezin' en het bijbehorende idee van een 'integrale' of 'omvattende' aanpak van de zorg vinden gemakkelijk ingang. De vraag is echter wel - net als in Beerta - of zulke nieuwe, professionele noties daadwerkelijk tot ander praktisch handelen leiden. Dit is niet altijd het geval. Door tijdsgebrek en onvoldoende beroepskrachten komt er van de beoogde samenwerking tussen de diverse 'disciplines' in de praktijk niet altijd evenveel terecht. Van *alledaagse* verwetenschappelijking, tenslotte, kan in dit geval niet worden gesproken. Weliswaar bezigen lokale zorgbestuurders, met name de burgemeester, sociologische termen ('*comprehensive approach*', 'proletarische achterhoede'), maar aangezien hij zelf socioloog is, is dit eerder een voorbeeld van beroepsmatige dan van alledaagse verwetenschappelijking.

Vraag 2: Welke type sociologische informatie wordt in de praktijk gebruikt?

Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen instrumentele en conceptuele invloed van de sociologie. In Oude Pekela komen we beide vormen tegen, al overheerst het laatste. Een voorbeeld van *instrumenteel* wetenschapsgebruik treffen we in het onderzoek van de socioloog Portman. Zijn rapport eindigt met enkele concrete beleidsaanbevelingen, waarvan er sommigen navolging krijgen. Zo stelt Portman voor om het lager onderwijs te intensiveren door extra-leerkrachten in te zetten. Met het rapport in de hand lukt het de burgemeester inderdaad om hiervoor in Den Haag extra gelden los te maken. De belangrijkste functie van het onderzoek ligt echter, ook volgens de onderzoeker zelf, op het *conceptuele* vlak. Portman zelf noemt zijn studie een '*eye-opener*': het laat zien hoe ernstig en complex de problematiek van de krotbewoners is. Daarbij poneert Portman een andere visie op het probleem: hij stelt de lokale gemeenschap als geheel verantwoordelijk voor het probleem en niet, zoals tot dan toe gebruikelijk, alleen individuele gezinnen. De functie van het onderzoek ligt vooral in de sfeer van "...reconceptualizing the character of policy issues or even redefining the policy agenda" - zoals Weiss (1977: 16) conceptueel wetenschapsgebruik omschrijft. De vraag blijft echter of deze studie inderdaad de probleemverhelderende functie vervult, die in het conceptueel model aan onderzoek wordt

toegeschreven. Volgens de onderzoeker bracht zijn rapport geen nieuwe feiten of argumenten aan het licht. De belangrijkste functie van de studie ligt dan ook op het politieke vlak. Het rapport wordt op twee manieren politiek gebruikt. Het onderzoek dient enerzijds om de plaatselijke elite van de ernst van de lokale problematiek te overtuigen en om steun voor de sociale zorg te mobiliseren, anderzijds om in Den Haag extra financiële middelen voor Oude Pekela te bepleiten.

Vraag 3: Hoe worden sociologische noties en ideeën in de praktijk ontvangen en 'verwerkt'?

Vanuit het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik gedacht, is de vraag naar de receptie van wetenschappelijke noties in de praktijk cruciaal. Hoe worden sociologische noties in de praktijk begrepen? Leidt de opkomst van nieuwe noties en ideeën daadwerkelijk tot een ander praktisch handelen? Treffen we in deze *case* voorbeelden van transformatie van kennis in de praktijk? Wat in dit geval opvalt, is hoe lang het kan duren voordat nieuwe ideeën en probleemdefinities daadwerkelijk tot praktijkverandering leiden. Dit bleek vooral bij de discussie rond stigmatisering. Hoewel dit probleem al in 1960 voor het eerst genoemd wordt, duurt het tot eind jaren '60 tot er concreet iets wordt gedaan om stigmatisering tegen te gaan. Achteraf gezien, hangt deze traagheid van de praktijk zowel samen met bepaalde belangen als met de hardheid van ingeburgerde handelingspatronen. De belangenfactor komt aan het licht als de SOOP - kort nadat Kamphuis op de stigmatiserende werking van de woonschool heeft gewezen - door het ministerie van MaWe wordt verzocht om het complex voorsnog open te houden. Gegeven de financiële afhankelijk positie van SOOP kan men dit verzoek moeilijk naast zich neerleggen. Daarnaast spelen geroutiniseerde handelingspatronen een rol. Midden jaren '60 is men zich terdege van het probleem van stigmatisering bewust. Het enige concrete effect is echter dat de woonschool een nieuwe naam krijgt. De bedoeling is om de zorg niet alleen op 'sociaal-zwakke' gezinnen te richten, maar op alle 'economisch-zwakke'. In praktijk heeft dit echter een consequenties. Men gaat op oude voet door en blijft het woongedrag en andere gezinsproblemen als object van ingrijpen zien. Anders gezegd, nieuwe noties en ideeën worden *ingepast in het bestaande organisatorisch patroon*. Pas eind jaren '60 komt het tot concrete veranderingen in de lokale zorgpraktijk, namelijk een verschuiving van selectieve naar universele maatregelen. Dit laatste is geheel in overeenstemming met de inzichten van de toenmalige sociologie.

Vraag 4: Hoe verhoudt het gebruik van wetenschappelijke noties zich met de bestaande, lokale machtsverhoudingen?

Sociologische kennis heeft altijd een politieke werking. Sociologische argumenten worden immers niet alleen in wetenschappelijke kring gehoord, maar dringen ook in publieke debatten door alwaar de opvattingen en belangen van sommige sociale groeperingen legitimeren en onderbouwen en die van anderen ondermijnen. Soms is dit een onbedoeld gevolg van wetenschappelijke expertise, andere keren wordt onderzoek bewust voor zulke politieke doeleinden ingezet. Dit laatste lijkt het geval in Oude Pekela. Net als in Beerta zien we ook hier, dat wetenschap een *legitimerende functie* vervult - zij het dat de verhoudingen hier heel anders liggen. In Beerta speelden sociologische noties in feite de lokale machthebbers in de kaart. In Oude Pekela ligt de situatie complexer. In feite zijn hier drie partijen in de lokale arena te onderscheiden: de oude, economische elite, de arbeidersbevolking II en een nieuwe lokale elite. Concreet gaat het om de burgemeester en zijn medestanders, veelal vertegenwoordigers van de nieuwe, professionele middenklasse in het dorp. Het is de inzet van de burgemeester om via pragmatische ingrepen verbetering te brengen in de levensomstandigheden van de plaatselijke arbeidersbevolking.

Het is ook de burgemeester, die eind jaren '50 opdracht geeft voor het onderzoek van Portman. Hij heeft daarbij niet zozeer behoefte aan nieuwe informatie, maar vooral aan argumenten waarmee hij ter plaatse de discussie kan aangaan. Het rapport voldoet precies aan deze behoefte. Het rapport is niet een waarde vrije beschrijving van de situatie. Het beschrijft niet alleen de levenswijze van de krotbewoners, maar ook het gebrek aan sociaal verantwoordelijkheidsbesef van de zijde van de ondernemers. Deze harde kritiek op de lokale elite is precies wat de burgemeester nodig heeft. Hij wil zijn dorpsgenoten - en met name de lokale elite - duidelijk maken, dat er structureel iets 'fout' zit in Oude Pekela en dat er behoefte is aan een moderne aanpak van de sociale zorg. Het rapport levert hem precies die argumenten, die hij nodig heeft om steun te mobiliseren voor de door hem beoogde 'integrale aanpak' van de lokale problematiek.

7 HARDNEKKIGE ARMENZORG IN UDEN

7.1 De verandering van Brabant

Uden - mijn derde onderzoeks*case* - ligt in het toenmalige ontwikkelingsgebied 'Noordoost Noord-Brabant', de streek tussen Nijmegen en Oss. Uden is om diverse redenen een andere gemeente dan Beerta en Oude Pekela. De oorspronkelijke reden om hier onderzoek te doen, was om na het onkerkelijke Groningen een regio te bekijken waar de verzuilde verhoudingen nog volledig in tact zijn. We zullen zien, dat de kerk in de naoorlogse periode nog een cruciale rol speelt in de sociale zorg in Brabant. Oostelijk Groningen en Noordoost Brabant verschillen echter ook in economisch opzicht van elkaar te verschillen. Dit geldt zowel voor de economische Ausgangssituatie als voor de naoorlogse economische ontwikkeling van beide regio's. Groningen is, alle problemen en armoede ten spijt, van oorsprong een sterk ontwikkelde regio. Zowel de Groningse landbouw als de landbouwindustrie zijn al vroeg op moderne leest geschoeid en verschaffen de streek welvaart. Het probleem in Groningen is de stagnatie van de regionale economie, waarin ook het ontwikkelingsbeleid in eerste instantie weinig verandert. In Noordoost Brabant is de situatie precies omgekeerd. Hoewel van oorsprong een traditionele en armelijke regio maakt Noordoost Brabant in de naoorlogse decennia een ongekende economische ontwikkeling door. In Uden is dit goed te zien. Uden ontwikkelt zich in korte tijd van eenvoudig boerendorp tot een welvend, industrieel provinciestadje. Deze snelle metamorfose van Brabant vormt de context van dit verhaal. In beide voorgaande *cases* was industrialisering eigenlijk geen thema in de praktijk van sociale zorg. De vraag is of dit in Uden - waar wel een snelle industrialisering plaats vindt - anders is.

Sinds het midden van de 19de eeuw is er op het Nederlandse platteland sprake van een snel groeiende kloof tussen enerzijds de welvarende kustprovincies, waar op de vruchtbare kleigronden een moderne, marktgerichte landbouw opkomt, en anderzijds de arme en onvruchtbare zandgebieden in het oosten en zuiden van het land, waar zulke ontwikkelingen vooralsnog uitblijven. Noordoost Brabant is een goed voorbeeld van zo'n onderontwikkelde 'zandsamenleving'. Het is een gebied van kleine boeren, die op hun gemengde en vaak ouderwets gevoerde bedrijfjes een schamel bestaan bijeengaren. Modernisering en commercialisering van de landbouw dringen hier slechts langzaam door. Productie voor zelfvoorziening is tot ver in deze eeuw niet ongebruikelijk in Noordoost Brabant. Maar ook in sociaal opzicht is het een traditionele regio. Het ISONEVO (1956: 44) typeert de streek als volgt: het kent een

"..overwegend agrarische sociale structuur, namelijk kleine boerderijen van oudsher opgenomen in betrekkelijk gesloten lokale gemeenschappen. (...)Betrekkelijk laag economisch peil, tot voor enige tijd plaatselijk zelfs armoedig te noemen. (...)Een statisch cultuurpatroon, dat stevig verankerd ligt in het gesloten agrarisch milieu. (...)Een nagenoeg algemeen beleden katholicisme, waardoor de sociale en culturele stabiliteit werd bevorderd en ernstige tegenstellingen en spanningen ontbraken".

Als we deze vier punten langslopen, krijgen we een goed beeld van de streek. De onderstaande beschrijving is waar mogelijk al toegespitst op de specifieke situatie in Uden.

Ten eerste de agrarische economische structuur. HIIt probleem van de streek, althans vanuit economisch oogpunt, is het zogenaamde kleine boerenvraagstuk: "..de wanverhouding tussen het aanwezige arbeidspotentieel enerzijds en de beschikbare cultuurgrond anderzijds, waardoor een overbezetting van de bedrijven is ontstaan..". (Van Doorn 1960: 31) Ook Uden is direct na de oorlog nog een sterk agrarische gemeenschap. In 1947 is nog bijna de helft van de plaatselijke

beroepsbevolking werkzaam in de landbouw. Het zijn veelal kleine tot zeer kleine boeren met gemengde bedrijven. Volgens Van Lieshout (1948), die een sociografische studie over Uden schreef, hebben de Udense boeren meestal wat bouwland, enkele koeien, varkens en kippen, maar niets om rijk van te worden. Mechanisering van de productie komt nauwelijks voor. De Udense boeren ontbreekt het hiertoe niet alleen aan financiële middelen, maar ook aan kennis - onderwijs is in een dorp als Uden zwak ontwikkeld. (Van Lieshout 1948: 144-146; Van der Lest 1962: 11)

Ten tweede het lage economisch peil. Armoede is halverwege deze eeuw geen onbekend verschijnsel in Uden. Volgens Van Lieshout kon de 'normale' boer in het vooroorlogse Uden nog maar net rondkomen. Door de crisis van de jaren '30 gaat echter ook deze minimale welstand verloren en moet "...menige kleine boer bijverdiensten zoeken in de werkverschaffing. En nog kon bij een enigszins uitgebreid gezin de kruidenier niet op tijd betaald worden en konden geen voldoende kleding en dekking worden aangeschaft". (Van Lieshout 1948: 210, 211) De armoede in Uden blijkt ook uit de belastinggegevens uit 1930, zoals gepresenteerd door het Brabantse Economisch Technologisch Instituut (ETI). In Uden wordt in dat jaar slechts de helft van het landelijk gemiddelde aantal personen aangeslagen voor de inkomensbelasting. De overigen hebben geen noemenswaardige inkomsten. Degenen die wel belasting betalen, hebben gemiddeld een lager inkomen dan elders in het land ⁰In Noord-Brabant.

Ten derde het statisch cultuurpatroon in Noordoost Brabant. Ook in maatschappelijk opzicht is het een uitgesproken traditioneel gebied. In de literatuur komt een beeld naar voren van de streek als een aaneenschakeling van kleine boerengemeenschappen, waarin het traditionele dorpsleven nog in volle gang is. De dorpsgrenzen vormen voor de dorpsbewoners veelal ook de geestelijke horizon. Men komt maar weinig buiten de eigen streek, huwelijkspartners zoekt men het liefst dicht bij huis ⁰. Volgens de socioloog Van der Lest, die begin jaren '60 een studie over Uden schrijft, is het 'oude Uden' volledig en overzichtelijk: volledig in de zin, dat de bewoners nog grotendeels in het dorpsleven opgaan en overzichtelijk omdat iedereen elkaar en de eigen plaats in de sociale hiërarchie kent. Daarbij zou het 'oude Uden' vrij homogeen zijn: er is weinig verschil naar godsdienst, herkomst of sociale positie. Vrijwel iedereen is katholiek (in 1947 maar liefst 99%), de grote stroom 'allochtonen' (dat wil zeggen: niet-Brabanders) moet nog komen en er is weinig verschil naar stand of status. (Van der Lest 1962: 20-24)

Het ISONEVO constateert echter wel degelijk standverschillen op het Brabantse platteland. De bovenlaag van de lokale standenstructuur wordt gevormd door de 'echte' boeren, dat wil zeggen degenen die op het eigen bedrijf een zelfstandig bestaan kunnen voeren. Kleinere boeren zijn economisch afhankelijk, hetzij van werk bij de 'echte' boeren, hetzij van de steun of werkverschaffing. De 'echte' boeren zijn ook in sociaal opzicht dominant:

"Soms lag de leiding van de samenleving geheel in handen van deze bovenlaag. (Zij vervulde) de belangrijkste functies in gemeentebestuur en in de opkomende organisaties. De leidende positie werd door andere groepen geaccepteerd en men vond het gewoon, dat de zoons van deze boeren hun vaders in diverse functies opvolgden". (ISONEVO 1956: 38-40)

Hierna wordt betoogd, dat deze oude lokale elite ook nog haar stempel weet te drukken op de naoorlogse sociale zorg in Uden.

Een vierde en laatste kenmerk van de streek is de dominante positie van de katholieke kerk en organisaties in het sociale leven. De kerk is veel meer dan enkel een religieus centrum en ook in de naoorlogse jaren - de periode die in de geschiedschrijving van het Nederlands katholicisme als een tijd van 'herstel en consolidatie' te boek staat - verandert dit slechts langzaam. (Thurlings 1971: 115;

Simons en Winkeler 1987: 53, 54) Nog altijd poogt de kerk het sociale leven naar haar hand te zetten, al verliest ze geleidelijk haar gezag. Zo heet het over Uden:

"Dansen (..) werd gesanctioneerd door de parochiegeestelijkheid, met name waar het de sluitingstijd betrof. Het verenigingsleven was gescheiden naar geslacht (..). Niet alleen de standsverenigingen hielden zich daaraan, doch ook de zang- en toneelverenigingen. Het was (..) de geestelijkheid, die er nauwlettend voor waakte dat dit alles gehandhaafd bleef". (Van der Lest 1962: 24)

Naoorlogse situatie

Er staat echter veel te veranderen in Uden. Eind jaren '40, nog voordat het ontwikkelingsbeleid van start gaat, luidt het Udense gemeentebestuur de noodklok:

"Hoe kan een teveel aan beroepsbevolking van nu en van de naaste toekomst bestaansmogelijkheden verschaft worden? Vooral ook omdat van de werkzaamheid van de daarbij betrokken mannen het bestaan van bijna evenveel gezinnen afhankelijk moet worden gesteld, terwijl de gezinnen in Uden in het algemeen zich verheugen in een grote kinderzegen (..). Alleen een snelle industrialisatie kan nog uitkomst bieden"⁰.

Er wordt een industrieterrein aangelegd waar zich tussen 1949 en 1957 zeventien bedrijven vestigen, waaronder een grote Philipsvestiging. Het aantal industriële arbeidsplaatsen stijgt snel. De arbeidsplaatsen worden deels door werknemers uit Uden zelf bezet en deels door werknemers uit omliggende gemeenten⁰. Uden, in het kader van het ontwikkelingsbeleid als 'industriekern' aangewezen, vervult inmiddels qua werkgelegenheid een 'centrumfunctie'. Een en ander leidt tot een ingrijpende verandering van de plaatselijke beroepsstructuur.

Tabel 9: Mannelijke beroepsbevolking in Uden in 1930, 1947 en 1956 (uitgesplitst in agrarisch en niet-agrarisch)			
	1930	1947	1956
agrarisch	57%	49%	28%
niet-agrarisch	43%	51%	72%

Bron: Van der Lest (1962: 11)

Uden is eind jaren '50 geen agrarische gemeenschap meer, maar - in termen van Van der Lest - een 'geïndustrialiseerde plattelandssamenleving'.

Ook uit de demografische ontwikkeling blijkt, dat het goed gaat met Uden. Het dorp maakt in de naoorlogse jaren een zeer snelle bevolkingsgroei door.

Tabel 10: Bevolking van de gemeente Uden 1946-1980					
1946	10022	100	1965	19042	190
1950	11073	110	1970	23311	233
1955	13254	132	1975	28190	281

1960	15731	157	1980	32734	327
Bron: CBS, Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1946 en 1947, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975 en 1980					

Deze snelle bevolkingsgroei is niet alleen aan de 'grote kinderzegen' van de Udense vrouwen toe te schrijven. Begin jaren '50 slaat het vertrekoverschot, dat Uden wegens gebrek aan economische mogelijkheden altijd heeft gekend, om in een vestigingsoverschot. Het resultaat is een enorm snelle bevolkingsgroei. In 1966 wordt de 20.000ste inwoner van Uden verwelkomd - een verdubbeling van de bevolking sinds 1946. In 1980 heeft Uden ruim 30.000 inwoners, een verdrievoudiging van de bevolking sinds 1946. De Nederlandse bevolking stijgt in dezelfde periode met 46%. De snelle bevolkingsgroei van Uden leidt echter ook tot een kwalitatieve verandering van de bevolkingssamenstelling. De nieuwkomers zijn veelal niet uit Brabant afkomstig en niet-katholiek. Met het 'typisch Brabantse' van het oude Uden is het dan ook snel gedaan. (vgl. Van der Lest 1962: 10-12).

7.2 Het netwerk van de caritas

Men kan de naoorlogse lokale zorgpraktijk in Uden niet goed begrijpen zonder haar in haar institutionele context te plaatsen. Die context wordt vooral gevormd door de traditie van katholieke sociale zorg in Brabant. Dit betekent niet, dat sociale zorg in Brabant een onveranderlijk gegeven is. Integendeel, de katholieke kerk is volop bezig om de zorg, die in haar naam bedreven wordt, te reorganiseren en te moderniseren. Dit is een belangrijk verschil tussen deze en beide voorgaande *cases*. In beide Groningse gemeenten was sociale zorg een grotendeels lokaal gebeuren. Lokale actoren, met name de burgemeesters, drukten een sterk stempel op sociale zorg. In Uden is dat slechts ten dele het geval. Hier hebben bovenlokale actoren meer invloed op de lokale zorgpraktijk. In deze paragraaf wordt daarom eerst het institutionele netwerk van de naoorlogse katholieke sociale zorg geschetst en vervolgens de oprichting van het Udense charitatief centrum en haar eerste bestuurders.

De kerk en de zorg

In het vooroorlogse Uden is sociale zorg - in de praktijk enkel armenzorg - voornamelijk een kerkelijke aangelegenheid. De meeste steun verloopt via het Parochiaal Armbestuur. Volgens Van Lieshout werkt deze instelling vanuit "...het beginsel, dat geen hulp verleend wordt in geval men zijn godsdienstplichten niet waarneemt". Daarnaast kent Uden een St. Elisabethvereniging, een vrouwelijke liefdadigheidsvereniging die in arme gezinnen bij bevallingen voedsel en kleding verstrekt. Wat betreft de 'godsdienstplichten' huldigt zij echter dezelfde stelregel als het kerkelijk armbestuur. Tenslotte is er een Burgerlijk Armbestuur in Uden, al betekent dit niet dat de Udenaren de keuze hebben of ze steun van de kerk of van de gemeente willen ontvangen. Het Burgerlijk Armbestuur is slechts bedoeld voor de beperkte groep bewoners van enkele buurtschappen, die wel tot de gemeente maar niet tot de parochie behoren. (Van Lieshout 1948: 316, 317)

We stuiten dus in Uden op de oude, katholieke caritastraditie. Typerend voor deze traditie is de sterke vermenging van zorg en godsdienstige beïnvloeding. Dit is niet alleen in Uden het geval. Ook in Wouters' geschiedschrijving van de sociale zorg in de Brabantse hoofdstad Den Bosch is deze vermenging van armenzorg en godsdienstige beïnvloeding een centraal thema. Over de St. Vincentiusvereniging in de jaren '30 schrijft Wouters, dat haar vertegenwoordigers met dezelfde 'bekeringsijver' en 'bevoogding' langs de huizen van de armen gingen als vijftig jaar daarvoor:

"Zij geloofden nog onvoorwaardelijk in het oude adagium, dat de geestelijke nood aandacht vroeg boven de materiële; dat de geestelijke en zedelijke verheffing voorop diende te staan; dat de leniging van de materiele nood weliswaar niet verwaarloosd mocht worden maar duidelijk van ondergeschikte betekenis was, vooral van belang in zoverre zij toegang verschafte tot de huisgezinnen".

Wouters wijst er echter ook op, dat deze katholieke sociale zorg rond de Tweede Wereldoorlog in een crisis is geraakt. Bij de hulpzoekenden is deze zorg bepaald niet populair. Waar mogelijk zoekt men steun bij de overheid. "We raken het gewone volk kwijt", zo heet het in Vincentiuskringen in Den Bosch. (Wouters 1968b: 161,162). Meer algemeen bestaat er direct na de oorlog in katholieke kring een sterk besef van de noodzaak van vernieuwing van de zorg. Hiertoe worden allerlei commissies en instellingen ingesteld, die de katholieke sociale zorg moeten moderniseren. Deze instellingen en hun vernieuwingstreven zijn ook voor de ontwikkeling van de lokale zorgpraktijk in Uden van groot belang. Ik ga er daarom kort op in.

Nog tijdens de oorlog wordt de 'Bisschoppelijke adviescommissie op sociaal-charitatief terrein' opgericht, die in 1948 een rapport uitbrengt. Deze commissie brengt in meerdere opzichten vernieuwing in de katholieke visie op zorg. Ten *eerste* komt de commissie met een nieuwe visie op de rol van de staat. Tot dan had de katholieke kerk zich tegen elke overheidsinmenging op sociaal terrein gekeerd. Dit standpunt bleek echter op den duur, vanwege de hoge financiële lasten van de armenzorg, onhoudbaar. De bisschoppelijke adviescommissie poneert een 'compromis': de overheid moet de zorg stimuleren en financieren maar de uitvoering daarvan moet in particuliere handen blijven. In feite betekent dit, zoals Neij opmerkt, dat de staat de katholieke sociale zorg voor 100% mag subsidiëren. Ten *tweede* wordt een inhoudelijke verbreding van de katholieke zorg bepleit. Vanouds is de caritas enkel materiële armenzorg. De commissie bepleit echter meer aandacht voor immateriële zorgactiviteiten, zoals de geestelijke volksgezondheid, jeugd- en gezinszorg, drankbestrijding, reclassering. Zij noemt echter ook 'bedelende onderstand' nog als taak van de caritas - men wil de oude armenzorgtraditie dus nog niet loslaten. (Vgl. Heikens 1988: 48, 49; Neij 1989: 184, 185ev) Ten *derde* bepleit de commissie een nieuwe organisatie van de katholieke caritas. Er komt een heel netwerk van 'sociaal-charitatieve centra', met instellingen op landelijk, diocesaan (bisschoppelijk) en lokaal niveau. Hiermee wil men enerzijds een einde maken aan de sterke versnippering van katholieke zorginstellingen op lokaal niveau en anderzijds proberen om, door sturing van bovenaf, de katholieke sociale zorg op meer moderne leest te schoeien.

Ook in het Bisdom 's-Hertogenbosch, waartoe ook Noordoost Brabant behoort, wordt zo'n Diocesaan Sociaal-Charitatief Centrum opgericht. We treffen hier twee personen die nadien een belangrijke rol zouden spelen in het Nederlandse welzijnsbeleid: Mr. F.J. van Thiel, de latere minister van Maatschappelijk Werk, en drs. P. van Loon, één van zijn hoogste ambtenaren. Eind jaren '40 beiden in Brabant actief, als voorzitter respectievelijk directeur van het diocesaan centrum te Den Bosch en in dezelfde rolverdeling ook bij het naoorlogse 'Brabants Volksherstel' en bij de directe opvolger daarvan, het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant (PON). Vooral Van Loon ontpopt zich in zijn Brabantse jaren als een strijdbaar woordvoerder van de katholieke zaak. Bij zijn aantreden als directeur bij het diocesaan centrum constateert hij dat "...in meerdere streken van ons Bisdom door gebrek aan kennis en andere factoren het katholiek particuliere initiatief op sociaal-charitatief terrein vrijwel dood is". In zijn ogen is dit echter slechts een uiting van de meer algemene 'geestelijke crisis' van de naoorlogse periode. De parochie wordt niet meer als 'natuurlijke gemeenschap' beleefd, er ontstaat een groeiende afstand tussen de geestelijkheid en de 'katholieke massa'. Ook sociale zorg is een middel om dit positieverlies van de kerk en geestelijkheid te stoppen. Het gaat erom, schrijft Van

Loon, dat "...met alle mogelijke moderne methoden van propaganda, beïnvloeding en hulpverlening het Katholieke volk weer (...) tot een juiste beleving van het geloof.." gebracht wordt. Juist door de armenzorg en andere zorgactiviteiten via de kerk kan "...de parochie opnieuw tot middelpunt (...) van de activiteiten der Katholieken.." worden⁰. Begin jaren '50 wordt in de Interdepartementale Commissie voor de Ontwikkelingsgebieden (ICO) de vrees uitgesproken, dat sociale zorg in het zuiden des lands gebruikt wordt om "...de mens 'naar de kerk' terug te praten..". Gegeven deze uitspraken van Van Loon is deze vrees niet ongegrond. (geciteerd Nijenhuis 1987: 199)

Ook op lokaal niveau moeten sociaal-charitatieve centra worden opgericht. Van Loon onderscheidt diverse taken van zulke centra. Behalve dat ze de sterk versnipperde sociale zorg moeten coördineren, moeten ze ook nieuwe activiteiten ontwikkelen en 'inpassen' in het kerkelijke apparaat. Van Loon denkt hierbij onder meer aan "...het opvangen van de sociale nadelen van industrialisering.." ⁰. Wat hem betreft is er dus een direct verband tussen de oprichting van lokale sociaal-charitatieve centra en het ontwikkelingsbeleid. Dit is ook de reden waarom in Uden, dat in een ontwikkelingsgebied ligt veel vroeger dan elders een lokaal centrum wordt opgericht. Vanuit het diocesaan centrum wordt opgemerkt, dat

"...met name de Sociaal-Charitatieve Centra de uitvoering van dit plan (de plaatselijke ontwikkelingsplannen, ES) in handen kunnen nemen en ook zouden (ze) kunnen samenwerken met de overheid bij de opstelling van dit plan. Dit is dan ook de eerste reden om nu te beginnen met de oprichting van Sociaal-Charitatieve Centra in dit gebied"⁰.

Dit wordt gezegd in een overleg tussen vertegenwoordigers van het diocesaan centrum en diverse pastoors en burgemeesters uit Uden en omstreken. Het concrete gevolg van dit overleg is de oprichting in 1950 van het Interparochiaal Sociaal-Charitatief Centrum (ISCC) in Uden.

De strijd om het maatschappelijk werk

Het initiatief voor het Udense charitatief centrum komt niet uit de plaatselijke gemeenschap zelf, maar vanuit het Bossche diocesaan centrum. De eerste lokale zorgbestuurders worden, aldus het eerste jaarverslag van het centrum, 'aangewezen door de geestelijkheid'. Er ontstaat een nauwe verwevenheid tussen het nieuwe centrum en de bestaande liefdadigheid in Uden. Vanwege het 'zeer nauwe contact', zo lezen we tevens, zijn ook bestaande armenzorginstellingen in het centrumbestuur vertegenwoordigd⁰. De eerste lokale zorgbestuurders zijn allemaal afkomstig uit het kerkelijk leven en de oude armenzorg. Dit verklaart wellicht ook de problemen, die het centrum in haar eerste levensjaren kent. Het centrum is als het ware van bovenaf in de lokale gemeenschap 'gedropped', zonder dat de plaatselijke bestuurders een idee hebben van wat hen te doen staat. Hen is verteld, dat ze de bestaande armenzorg moeten coördineren en vernieuwen. Tegelijk vinden ze echter, dat het centrum niet op het terrein van de bestaande armenzorg mag komen. Concreet gebeurt er dan ook weinig in de lokale zorgpraktijk. De passiviteit van het Udense centrum blijkt ook uit haar eigen stukken. In het eerste jaarverslag (over de periode 1950 - 1952) lezen we, dat "...het Centrum geen grootse activiteiten ontwikkeld. (Het was) meer een periode van bezinning, van studie..". Het daaropvolgende jaar past het jaarverslag zelfs op één kantje. Hier heet het:

"Het werk in 1953 wordt speciaal gekenmerkt door een afwachtende houding ten gevolge van de hangende kwestie of het maatschappelijk werk in Uden in handen zou komen van het Centrum"⁰.

Dit laatste is het hete hangijzer in Uden. Het centrum werpt zich op als uitvoerder van het maatschappelijk werk in Uden, maar ook de gemeente heeft pretenties op dit gebied. Om deze strijd om het maatschappelijk werk te begrijpen, moeten we eerst op de institutionele voorgeschiedenis ingaan.

Tot dan is het maatschappelijk werk in Uden verzorgd door de Stichting 'Maatschappelijk Werk ten Plattelande'. Dit is een landelijke instelling, met de hoofdzetel in Den Haag en met maatschappelijk werksters in alle landelijke regio's in Nederland. Ook in de regio Noordoost Brabant heeft de stichting diverse maatschappelijk werksters in dienst, die in regionaal verband met elkaar samenwerken. In het naoorlogse politiek klimaat is deze vorm van 'overheidszorg' echter onacceptabel. De stichting moet verdwijnen en de vraag is wie aanspraak op haar erfenis kan maken. Volgens de kerken en organisaties van het particuliere initiatief kunnen de taken, gelden en beroepskrachten van de stichting aan hen worden overgedragen. Zeker katholieke organisaties nemen in dit debat een duidelijk standpunt in. Wat hen betreft kan "...het werk van de Stichting Maatschappelijk Werk ten Plattelande in feite tot het werk van de interparochiële centra bekeerd worden". (Neij 1989: 204). In Noordoost Brabant probeert het diocesaan centrum zich over het maatschappelijk werk te ontfemen. De overheid mag het maatschappelijk werk betalen, maar de uitvoering daarvan dient in handen te zijn van levensbeschouwelijke instellingen. Van Loon ergert zich vaak aan de toenemende overheidsbemoeyenis op het gebied van sociale zorg:

"De plattelandsburgemeester is .. vaak veel te blij dat hij op dit terrein grote activiteit kan ontplooiën. Principieel is echter deze activiteit te laken"⁰.

Ook in Uden zou de gemeente buiten haar boekje gaan. Van Loon schrijft:

"In Uden ontwikkelt de situatie zich weinig principieel. De burgemeester stelt zich op het standpunt, dat hij de maatschappelijk werkster moet aanstellen, omdat hij weinig vertrouwen heeft in het Sociaal-Charitatief Centrum"⁰.

In een volgende boze brief schrijft hij: de "...gemeentelijk maatschappelijk werkster als zodanig heeft geen taak in de gezinnen van katholieken.."⁰. Of dit argument de doorslag gaf, is niet bekend. In ieder geval 'wint' het particuliere initiatief de strijd om het maatschappelijk werk. In 1954 krijgt het Udense sociaal-charitatief centrum twee maatschappelijk werksters toegewezen.

Hiermee zijn de problemen bij het centrum echter nog niet opgelost. Het centrum is nauwelijks toegerust om professioneel maatschappelijk werk te bedrijven. De lokale zorgbestuurders - zelf veelal uit de armenzorg afkomstig - hebben weinig idee van modern maatschappelijk werk en zijn niet in staat de hen toegewezen beroepskrachten leiding te geven. Maar ook de bovenlokale begeleiding van maatschappelijk werkers, die eerst door de Stichting Maatschappelijk Werk werd geboden, valt weg. De opheffing van de Stichting leidt dan ook tot een terugslag van het maatschappelijk werk op het platteland. (vgl. Neij 1989:206) Een latere voorzitter van het Udense centrum vertelt over de overstap van de maatschappelijk werkster naar het centrum: "Toen kreeg ze van Jan en alleman opdrachten, van de gemeente, van ons bestuur, van het Burgerlijk Armbestuur en van de St.Vincentius"⁰.

Lokale zorgbestuurders

Het was niet mogelijk om een volledig overzicht van de lokale zorgbestuurders in Uden te reconstrueren⁰. Toch zijn enkele algemene lijnen wel te trekken. Duidelijk is, dat de eerste

zorgbestuurders vooral afkomstig zijn uit het kerkelijk leven en de plaatselijke armenzorg. De latere voorzitter van het centrum omschrijft de eerste bestuurders als volgt:

"Het waren de notabelen van Uden. Het waren mensen die al lang in Uden woonden en die zich van het begin af aan via de kerk veel met de armenzorg hebben bemoeid"⁰.

Ten tweede valt de grote continuïteit in het centrumbestuur en de opeenstapeling van lokale functies op. In 1952 bestaat het dagelijks bestuur van het centrum uit negen leden. Vijf van hen zitten er tien jaar later nog steeds. De eerste voorzitter van het centrum, een schoolhoofd, is in 1962 vice-voorzitter. Dezelfde persoon heeft daarnaast ook zitting in het Burgerlijk Armbestuur. De vertegenwoordiger van het Parochiale Armbestuur in het centrumbestuur heeft - behalve in deze twee besturen - ook zitting in het Burgerlijk Armbestuur in de Udense gemeenteraad⁰. Ook hij behoort tot degenen, die tussen 1952 en 1962 continu zitting hebben in het centrumbestuur. Dit geldt tenslotte ook voor de vertegenwoordiger van de St. Vincentiusvereniging.

Toch vindt er in deze jaren een zekere verschuiving plaats in de bestuurssamenstelling: 'autochtone' bestuurders maken gaandeweg plaats voor 'allochtonen'. Aanvankelijk is het centrumbestuur vooral een zaak van de oude dorpselite. Eind jaren '50 verschijnt er echter een nieuw type bestuurders op het lokale toneel: mensen van elders, die over een hogere opleiding beschikken en tot de professionele middenklasse behoren. Het zijn daarbij personen met andere ideeën over zorg. Eind jaren '50 worden achtereenvolgens een kandidaat-notaris en een huisarts, beiden niet uit Uden afkomstig, tot voorzitter van het centrum benoemd. Deze laatste heeft tot ver in de jaren '60 het roer van het centrum stevig in handen. Hij vertelt:

"Ik heb achteraf de indruk, dat de autochtonen zich geleidelijk aan terugtrokken. Het was een automatisch proces. Ze werden er niet uitgewerkt, maar trokken zichzelf terug. Als we een nieuw bestuurslid zochten, kon je bij de autochtonen niet terecht, dus kwam er een allochtoon in. Want anders viel je toch weer terug in oude opvattingen (...). Men dacht in termen van armenzorg: materieel wat geven en verder niet. De oude bestuurders hadden er gewoon geen weet van dat je de mensen ook op een andere manier kon helpen"⁰.

Ook de toenmalige maatschappelijk werker van het centrum constateert een verandering in het bestuur. De nieuwe mensen in het bestuur denken anders, 'veel zakelijker en niet zo charitatief'⁰. Hij is echter zelf ook een nieuw type maatschappelijk werker: een professionele beroepskracht met een gedegen opleiding die een moderne, therapeutische aanpak van de zorg voorstaat. De vraag is of dit nieuwe type bestuurders en beroepskrachten in staat zijn om de inmiddels gegroeide verhoudingen in de Udense lokale zorgpraktijk te veranderen.

7.3 Praktijk van de zorg: van armenzorg tot welzijnswerk?

In de literatuur wordt de ontwikkeling van de sociale zorg in de naoorlogse jaren veelal aangeduid met termen als: van bedeling of verheffing naar individuele begeleiding, van materiële steun naar immateriële hulpverlening, van armenzorg naar welzijnswerk. (vgl. Wouters 1968; SUN 1972) Dit zijn echter zeer globale noties en de vraag is of zulke termen van toepassing zijn op de zorg in een dorp als Uden. In praktijk verlopen de veranderingen in de zorg lang niet zo gemakkelijk als zulke algemene noties suggereren. De ontwikkeling van de zorg in Uden kan beter geschetst worden vanuit het spanningsveld tussen vernieuwing en traditie, tussen enerzijds het streven naar een moderne en

cliëntgerichte zorg, niet alleen bij de overheid maar ook in de hogere regionen van de katholieke kerk, en anderzijds het vasthouden aan bestaande tradities van de charitatieve zorg door lokale zorgbestuurders. Overigens is deze spanning tussen vernieuwing en behoud niet typisch voor Uden, maar een meer algemeen verschijnsel in kringen van de katholieke sociale zorg in Brabant. Zo blijkt uit een begin jaren '60 gehouden enquête onder bestuurders van de St. Vincentiusvereniging, dat dat sociale zorg ook dan nog als middel tot 'godsdienstige beïnvloeding' wordt gezien⁰.

Ook in Uden is sfeer van armenzorg begin jaren '50 nog duidelijk aanwezig in de lokale zorgpraktijk. Gewezen is reeds op de nauwe personele banden tussen het centrum en de plaatselijke liefdadigheid. Ondanks de instructies van het diocesane niveau blijven lokale zorgbestuurders in oude sjablonen denken. Hun visie op zorg blijkt duidelijk als zij de gemeente begin jaren '50 om subsidie vragen. Bij deze gelegenheid wordt de doelstelling van het centrum als volgt omschreven: "...het bestrijden van de zedelijke, maatschappelijke en stoffelijke noden..."⁰. Dit zijn de termen, waarin in katholieke kring al sinds jaar en dag over zorg wordt gesproken: de typische mengeling van materiële steun en zedelijke bemoeienis. Tenslotte staan ook de eerste activiteiten van het centrum sterk in het teken van armenzorg. Eén van haar eerste beleidsdaden is de oprichting van een lokale St. Vincentiusvereniging - dat deel van traditionele caritas dat in Uden nog ontbrak. Verder organiseert het centrum een 'inzameling van kleding, levensmiddelen en geld ten behoeve van de armen van Uden' - twintig jaar eerder heette dat nog 'collectieve bedeling'⁰.

Ook in de loop van de jaren '50 wordt de inertia van het centrum niet doorbroken. Naast het maatschappelijk werk, dat hierna besproken wordt, blijven haar activiteiten beperkt tot incidentele acties. Een greep uit de jaarverslagen van het centrum levert de volgende wapenfeiten op. In 1957 worden veertig gezinnen met Sinterklaas met 'een aardige verrassing bedacht'. Verder heeft men in dat jaar een studieweek over industrialisering bezocht en zijn leerlingen van de plaatselijke Mater Amabilisschool ingezet als hulp bij gezinnen. Met bejaardenzorg is echter "...in 1957 weinig of geen bemoeiing". Ook in 1964 wordt het inmiddels tot traditie geworden sinterklaasfeestje gevierd - nu echter onder de noemer van 'opbouwachtige activiteiten'. Inmiddels zijn er wel diverse bejaardenevenementen. Het jaar daarop is er ook een 'verloofdencursus' - met inleidingen van een arts, een priester en een zenuwarts⁰. Met ontwikkelingsbeleid heeft dit alles echter weinig te maken. Dit valt des te meer op, daar juist in Uden zulke snelle veranderingsprocessen plaats vinden waarvoor het ontwikkelingsbeleid bedoeld was. Het charitatief centrum heeft er echter niet veel oog voor.

Kenmerkend is ook de gang van zaken rond het gemeenschapshuis in Uden. Zo'n cultureel centrum past goed in de Haagse conceptie van het ontwikkelingsbeleid, omdat het de lokale bevolking zou activeren. In Uden komt echter niet het particuliere initiatief met het plan voor zo'n centrum, zoals vanuit Haagse optiek de bedoeling was, maar het gemeentebestuur. Dit wordt ook in de Brabantse provinciale plancommissie opgemerkt. Volgens de plancommissie is het Udense charitatief centrum de aangewezen instantie om met zo'n initiatief te komen, maar dat is te zwak ontwikkeld. Het gemeenschapshuis is juist bedoeld om

"...het particulier initiatief in de plaatselijke gemeenschap meer gestalte te geven. Tot heden heeft men de ontwikkeling van de gemeenschap (...) met een zekere passiviteit gevolgd"⁰.

Van opbouwwerk - volgens het ministerie h[et] middel om sociale veranderingsprocessen te begeleiden - is in Uden geen sprake. In Uden, zo schrijft het PON begin jaren '60, "...weet eigenlijk niemand wat onder maatschappelijk opbouwwerk moet worden verstaan"⁰.

Maatschappelijk werk

Aanvankelijk is het centrum alleen een coördinerende taak in de liefdadigheid toebedacht, maar na de toewijzing van het maatschappelijk werk krijgt ze steeds meer uitvoerende taken. Het professionele maatschappelijk werk ontwikkelt zich echter in de marge van de bestaande armenzorg. De eerste maatschappelijk werkers van het centrum hebben een soort bemiddelende rol tussen hulpzoekenden en bestaande liefdadigheid. Soms melden hulpzoekenden (veelal op advies van de pastoor) zich direct bij het centrum, dat vervolgens probeert om bij de geëigende instanties steun voor zo'n gezin los te krijgen. Andere keren worden moeilijke gevallen door vrijwillige armbestuurders naar het maatschappelijk werk doorverwezen:

"De meeste armenzorg kwam vanuit de parochies of van de St. Vincentius en St. Elisabeth. Die huisbezoekers waren wel sociaal bewogen mensen, maar echt vanuit de armenzorg. Ze zorgden voor eten en kleding, maar verder niet. Als het moeilijk werd, als bijvoorbeeld een kind uit huis geplaatst moest worden, werd zo'n geval meestal snel naar het maatschappelijk werk overgeheveld",

aldus de latere voorzitter van het centrum over de eerste jaren van het maatschappelijk werk in Uden⁰.

In de loop van de jaren '50 neemt het Burgerlijk Armbestuur de bedelende functie steeds meer van de kerkelijke instellingen over. Van een verschuiving van kerkelijke naar publieke zorg is echter geen sprake, eerder van een vermenging van beide sferen. In het Burgerlijk Armbestuur zitten niet alleen gemeentelijke vertegenwoordigers (een wethouder en het hoofd van de Afdeling Sociale Zaken), maar ook vertegenwoordigers van het Parochiaal Armbestuur en van het charitatief centrum. Ook de maatschappelijk werkers van het centrum zijn intensief betrokken bij de steunverlening door het Burgerlijk Armbestuur. In een jaarverslag van het centrum wordt de praktijk van de steunverlening als volgt geschetst:

"De aanvragen tot ondersteuning, welke via de maatschappelijk werkers worden ingediend, worden verrat in een gezinsrapport .. (In de vergadering wordt) meestal conform het advies van de maatschappelijk werkers besloten"⁰.

Van een echte verschuiving van kerkelijke naar publieke zorg is dus geen sprake. Lokale overheid en kerk beslissen gezamenlijk over steunverlening - zij het op kosten van de overheid.

Ook de beoogde accentverschuiving van materiële naar immateriële zorg verloopt slechts aarzelend. Tot ver in de jaren '60 staan materiële problemen in hulpverlening centraal in de lokale zorgpraktijk. Uit de overzichten van activiteiten van maatschappelijk werkers blijkt, dat veel van de door hen behandelde gevallen in de sfeer van 'materiële hulpverlening' en van 'armenzorg en bemiddeling bij sociale wetten' liggen. Dit wil overigens niet zeggen, dat deze contacten tot geldproblemen beperkt blijven. In de jaarverslagen van het centrum heet het:

"Door de cliënten wordt veelal een beroep op het centrum gedaan naar aanleiding van financiële moeilijkheden. Bij nader toezien bleken echter de meest voorkomende oorzaken te zijn: onoordeelkundige budgettering; debiliteit; weinig of geen verantwoordelijkheidsbesef; drankzucht; geestelijk onvermogen"⁰.

Een maatschappelijk werker, die midden jaren '60 in Uden komt werken, herinnert zich nog restanten van de armenzorg.

"Toen ik hier in '64 kwam, was een hele kamer vol met oude kleren en meubels. Die konden wij uitdelen. Dat heeft nog een hele tijd zo gefunctioneerd, want dat kon je niet zomaar opeens afschaffen. De mensen waren nu eenmaal gewend om bij ons wat te halen, dat kon je niet zo opeens stoppen. Echt hinderlijk was dat overigens niet. Het was een manier om met mensen in gesprek te komen. We konden gewoon met ze praten als ze bij die kleren stonden"⁰.

Volgens deze maatschappelijk werkster zou er pas in de loop van de jaren '60 echt iets veranderen in de lokale zorgpraktijk.

Ook de invoering van de Algemene Bijstandswet in 1965 betekent niet dat het charitatieve centrum de handen van de materiële steunverlening aftrekt. Met deze wet wordt materiële bijstand een zaak van overheden. Particuliere zorginstellingen krijgen de handen vrij voor niet-materiële hulpverlening. (Hueting 1989: 116) Ook dan kan het Udense centrum echter nog geen afscheid van de armenzorg nemen. Men biedt aan zonodig 'hulp en bemiddeling' bij de bijstandsverlening te geven. Dit schiet de gemeente echter in het verkeerde keelgat. Een boze gemeenteambtenaar schrijft, dat bijstandsverlening alleen een zaak van de overheid is: "Het centrum dient zich niet in te laten met de uitvoering van de algemene bijstandswet. Dus geen propaganda maken om eerst bij het Centrum te komen."⁰.

De problematiek van het centrum blijkt inmiddels in alle duidelijkheid: de spanning tussen vernieuwing en behoud, tussen enerzijds het streven om tot een meer moderne zorg te komen en anderzijds de hardheid van historisch gegroeide verhoudingen en traditionele opvattingen over zorg op lokaal niveau. Het effect is, dat de door de kerk in de overheid nagestreefde vernieuwing van de zorg in een dorp als Uden slechts langzaam realiteit wordt. Voor deze traagheid van het lokale niveau zijn meerdere, elkaar deels overlappende verklaringen te geven.

(1) *Gebrekkige professionalisering*. Hoewel het ministerie van MaWe sterk de nadruk op deskundigheidsbevordering legt, zijn de effecten daarvan op lokale niveau vooralsnog gering. Goed opgeleide sociaal werkers zijn schaars in de jaren '50 en ook in Uden niet gemakkelijk te krijgen. Een latere beroepskracht stelt:

"Er werden maatschappelijk werksters aangesteld, maar die wisten eigenlijk niet wat hun eigen vak was. Behalve hulp geven. De manier waarop dat ging, was echter van slechte kwaliteit. Het was goede-bedoelingen-werk. Materiële vraagstukken konden we nog wel aan, maar voor relationele en emotionele problemen waren we niet opgeleid. Dat deden we wel, maar we wisten niet precies hoe je zo iets moest doen"⁰.

(2) *Organisatie van de katholieke sociale zorg*. Het netwerk van charitatieve centra op landelijk, diocesaan en lokaal niveau wordt na de oorlog in het leven geroepen om de bestaande caritas te bundelen en 'van bovenaf' te sturen. Deze organisatiestructuur past weliswaar goed bij de gebruikelijke kerkelijke gezagsverhoudingen, maar in de praktijk werkt het niet. Het diocesaan centrum onderneemt wel pogingen om de lokale zorgpraktijk in goede banen te leiden - in de archieven trof ik tal van voorschriften en handleidingen voor lokale centra⁰ - maar in de praktijk bestaat er geen bevelshuishouding tussen het diocesane en lokale niveau. 'Den Bosch' adviseert en begeleidt, maar heeft uiteindelijk geen zeggenschap in de lokale zorgpraktijk. Uiteindelijk kan men slechts hopen dat de in de hogere regionen van de katholieke kerk nagestreefde vernieuwing van de zorg op lokaal niveau daadwerkelijk gestalte krijgt - wat niet altijd het geval blijkt⁰.

(3) *De lokale politiek*. Ook nadat er begin jaren '60 een nieuw type bestuurders (In beroepskrachten in de lokale zorgpraktijk verschijnt, blijken veranderingen in de lokale zorgpraktijk zeer moeizaam. Volgens de toenmalige voorzitter van het Udense centrum is dat vooral op politieke factoren terug te voeren:

"Het was een heel besloten plattelandsgemeente hier. In feite werd de gemeente door twee mensen bestuurd, de burgemeester en de pastoor. Er zou hier niets gebeuren, wat de pastoor niet had goedgekeurd. Daarnaast hadden de boeren hun eigen belangen. De meerderheid van de gemeenteraad bestond indertijd uit boeren. In het gemeentebestuur hadden de autochtonen heel lang de overhand, ook toen ze in aantal al in de minderheid waren. De leidinggevende structuur hield ontzettend vast aan het oude en beslotene. De autochtonen hadden alle belangrijke plekken bezet: het gemeentebestuur, kerkbestuur, de oude verenigingen... Het heeft lang geduurd voordat de allochtonen een behoorlijke inbreng kregen. Dat is ook de reden waarom het zo lang duurde om uit de armenzorgsituatie te komen"⁰.

Ook uit ander onderzoek blijkt, dat de oude boerenelites in de naoorlogse periode de lokale politiek van plattelandsgemeenten veel langer domineerden dan veelal wordt aangenomen. Hoewel hun aandeel in de bevolking sterk afneemt, zijn boeren tot ver in de jaren '60 in gemeenteraden goed vertegenwoordigd. (Brunt 1974; Munters 1989) Uden vormt hierop geen uitzondering. Ondanks de toestroom van allochtonen kan de oude, autochtone elite zich in politiek opzicht goed handhaven. Acht van de vijftien Udense gemeenteraadsleden (allen KVP), die in 1946 zijn gekozen, zijn in 1966 nog steeds in functie. Een negende KVP-er zit van 1949 tot ver in de jaren '70 in de raad. Tezamen vormt dit 'blok van getrouwen' de absolute meerderheid in de raad. Wethouderszetels worden onderling verdeeld⁰. De autochtone elite heeft begin jaren '60 weliswaar geen directe stem in de lokale zorgpraktijk meer, maar haar politieke dominantie is een teken dat de mogelijkheden tot verandering in Uden beperkt zijn.

7.4 Achterliggende visies: afscheid van Brabant

De centrale thematiek van de Udense lokale zorgpraktijk, de spanning tussen vernieuwing en behoud, speelt in het naoorlogse Brabant ook op meer algemeen niveau. Er wordt hier intensief over industrialisering en de sociale gevolgen daarvan gedebatteerd. Paul Kuypers, zelf intensief bij het Brabantse ontwikkelingsbeleid betrokken, onderscheidt twee fasen in dit provinciaal debat. Tot pakweg 1960 staat het Brabantse denken vooral in het teken van 'verdediging'. Uitgangspunt is het 'primaat van de sociale stabiliteit'. Sociale verandering wordt slechts geaccepteerd "...als een terugkeer op een hoger niveau van het oude. (...)Het dorp blijft het vaste sociale kader...". Rond 1960 begint de tijd van 'doorbraak': de dynamiek van de verstedelijkte samenleving geldt niet meer als bedreiging, maar juist als uitdaging. (Kuypers 1988: 50, 51) Kuypers schetst echter een *globaal* beeld van het provinciale denken. Men mag echter aannemen, dat het 'afscheid van Brabant' in verschillende kringen ook op verschillende momenten plaatsvindt. Provinciale bestuurders zullen eerder tot een modernistisch wereldbeeld neigen dan lokale zorgbestuurders uit een plaats als Uden. In deze paragraaf wordt geschetst hoe in Brabant over industrialisering en modernisering wordt gedacht, zowel op provinciaal als - voorzover de stukken dat toelaten - op lokaal niveau.

Het debat over industrialisering en modernisering begint eind jaren '40 als het Brabantse provinciebestuur een welvaartsplan opstelt. Het is het antwoord van de Brabantse autoriteiten op de

naoorlogse industriële golf. Men wil de maatschappelijke consequenties van industrialisering onder controle krijgen. Uitgangspunt van het provinciaal beleid is:

"..zo min mogelijk bewegelijkheid van de bevolking: een zo geleidelijk mogelijke overgang van het ene beroep naar het andere en van de ene woonplaats naar de andere".

Industrialisering zou geen doorbreking van het 'eigen sociaal en plaatselijk milieu' mogen betekenen⁰.

Over deze plannen wordt een studiedag belegd, waarop diverse organisaties en instanties hun zegje doen. De katholieke kerk toont zich - bij monde van de latere bisschop Bekkers - zeer huiverig voor industrialisering. Bekkers voorziet 'zeer grote gevaren' bij industrialisering:

"..de nieuwe industrie (zal) hier vele vreemdelingen zal aantrekken, mensen die weinig of niets met het Brabantse karakter gemeen hebben. Hiervan mogen wij geen winst verwachten voor de katholieke zaak, integendeel!".

Verder mag de kerk naar zijn mening eisen stellen aan de wijze waarop industrialisering plaatsvindt. Grootscheepse verstedelijking moet vermeden worden. De nieuwe fabrieken moeten op het platteland gevestigd worden, opdat de bevolking 'onder de beschermende invloed van de oude omgeving' blijft. Het dorp, aldus Bekkers, houdt de blik op God gericht. Verder meent hij dat de overheid arbeid van gehuwde vrouwen moet weren, evenals industriëlen die enkel oog hebben voor 'onverantwoord overwegend economische motieven'⁰. Dit laatste vindt overigens ook het Brabantse Economisch-Technologisch Instituut (ETI). Zij schrijft in een rapport over Uden, dat "..elke industrialisatie moet worden afgekeurd zo ze zich niet weet aan te passen in het sociale en vooral het religieus-ethische kader dat de eeuwige waarden van 's mensen leven op aarde vertegenwoordigd"⁰.

De kerkelijke eisen worden ondersteund door Van Loon, ditmaal als woordvoerder van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant (PON). Ook hij toont zich bezorgd over de verwording van de Brabantse vrouw tot arbeidster. Vrouwenarbeid moet beperkt worden, arbeid voor gehuwde vrouwen zelfs geheel verboden. Van Loon bepleit een uitgesproken dorpsse koers van het provinciale industrialiseringsbeleid. Industrialisering moet bij voorkeur op het platteland plaatsvinden, want daar bestaat nog de 'mogelijkheid van beïnvloeding door redelijke leiders':

"De gezagsfiguren in het dorpsleven worden, hoewel minder gerespecteerd, toch wel vertrouwd. (Ook politiek) laat men zich nog leiden door het vertrouwen in het gezag van de leiders. Het streven naar negatieve politiek ondervindt in het sociale milieu weerstand"⁰.

De conclusie van beide sprekers is, dat de nieuwe industrie over het land moet worden verspreid. De opkomende, industriële samenleving mag de kaders van de Brabantse dorpsgemeenschap - inclusief de traditionele positie van de kerk daarin - niet te buiten treden. Slechts bij een enkeling rijst twijfel over deze koers. Zo meent PON-medewerker Verdijk, dat de naoorlogse industrialisering "..het begin (is) van de doorbreking van de beslotenheid en de door de sociale tradities bepaalde leefvormen"⁰. De adviezen van Bekkers en Van Loon hebben echter grote invloed op het provinciebestuur. Dat laat weten dat vanwege 'ethische en sociale motieven' gekozen wordt voor een gedecentraliseerd industrialiseringsbeleid⁰.

Het industrialiseringsdebat wordt midden jaren '50 voortgezet in de Commissie Sociaal Plan (CSP). Anders dan elders het geval is, heeft deze Brabantse provinciale plancommissie een dubbele taak:

behalve dat ze plannen voor de beide Brabantse ontwikkelingsgebieden moet inventariseren en opstellen, moet ook een welvaartsplan voor de hele provincie worden opgesteld. Kort na haar installatie komt de Haagse topambtenaar Hendriks naar Den Bosch om de commissie op haar taak te wijzen. Het gaat volgens hem om "...de voorbereiding van de bevolking van een streek op de komst van industrieën". Verder acht Hendriks het nodig om juist hier een pleidooi te voeren tegen het traditionele dorpsbestaan:

"De in oude gemeenschappen heersende groepsnormen en de sociale controle in de lokale samenleving boeten aan betekenis in. Dit houdt echter in, dat de individuele mens méér persoonlijk inzicht, méér kennis en grotere verantwoordelijkheid wordt gevraagd"⁰.

Of er in Brabant aan dit vanuit Den Haag beleden individualisme geloof gehecht wordt, is echter de vraag. De discussies in de Brabantse plancommissie komen hierna nog aan de orde.

In Uden wordt maar weinig over industrialisering gesproken. Als dat al eens gebeurt, leidt dat echter meteen tot fricties tussen het centrum en het gemeentebestuur. Het gemeentebestuur is zeer actief in de stimulering van industrialisering. Ze produceert ook met enige regelmaat nota's waarin de groei van het dorp juichend wordt beschreven. In 1957 komen echter ook de maatschappelijke problemen van de naoorlogse ontwikkeling van Uden aan de orde. Het gemeentebestuur situeert het probleem vooral bij de autochtone Udense bevolking met haar lage ontwikkelingspeil en 'vrij minieme interesse voor culturele waarden'. Men wil hierin verandering brengen en bepleit:

"...een openstaan voor nieuwe ideeën, het breken met oude gewoonten en het verhogen van zowel het stoffelijke als het culturele behoeftenpeil".

Dit zijn vrijwel letterlijk de bewoordingen, die de socioloog Groenman enkele jaren eerder gebruikte in een beschouwing over het industrialiserende platteland. Het sociologisch vocabulaire blijkt inmiddels ook op lokaal niveau doorgedrongen⁰. Het Udense centrum maant daarentegen tot voorzichtigheid, "...daar een rigoureuus doorbreken van een traditioneel samenlevingspatroon niet zonder kortsluiting kan geschieden". Het opmerkelijke is, dat ook het centrum zich hierbij op de sociologische argumenten van Groenman kan beroepen⁰.

In de concrete praktijk van de zorg speelt het thema 'industrialisering' echter geen rol. Een toenmalig maatschappelijk werker stelt: "We riepen af en toe wel, dat industrialisering een belangrijke problematiek was, maar het diende zich niet als probleem bij ons aan"⁰. Dit is een opmerkelijke bevinding. Ook in beide vorige *cases* speelde het thema 'industrialisering' geen rol in de lokale zorgpraktijk, maar in dorpen als Beerta en Oude Pekela was er ook geen industrialisering en bijbehorende maatschappelijke veranderingen. In Uden is dit anders. Het gemeentebestuur spreekt zelfs van een 'metamorfose', die zich hier voltrekt⁰. Toch is industrialisering op zich geen thema in de praktijk van de zorg. Dit is ook wel te verklaren. In het maatschappelijk werk gaat het vooral om individuele problemen. Van opbouwwerk, waarin collectieve veranderingsprocessen wel centraal staan, is in Uden geen sprake. Pas eind jaren '60 wordt hier het initiatief genomen om een instelling voor opbouwwerk in het leven te roepen.

7.5 Sociale zorg en sociologie

Anders dan beide voorgaande hoofdstukken bevat dit verslag van de sociale zorg in Uden geen aparte beschouwing over het thema 'professionalisering'. De stukken bevatten weinig of geen referenties over het optreden of de eigen visies van professionele beroepskrachten. Dat wil niet zeggen dat

professionals in deze lokale zorgpraktijk geen rol spelen, maar er is geen informatie over. Aan de andere kant zien we in Brabant wel diverse voorbeelden van directe betrokkenheid van sociologen bij de beleidspraktijk, zowel op provinciaal als op lokaal niveau. Zo worden in de tweede helft van de jaren '50 in het kader van de reeds genoemde Commissie Sociaal Plan (CSP) diverse studies naar de sociale aspecten van industrialisering uitgevoerd. Deze studies en de receptie daarvan binnen het provinciale apparaat worden hier besproken. Dit betekent dat hier, anders dan in beide voorgaande hoofdstukken, expliciet op het provinciale ontwikkelingsbeleid wordt ingegaan. Ook in Uden wordt begin jaren '60 sociologisch onderzoek uitgevoerd. Deze studies worden hier besproken. Het gaat hier overigens niet zozeer om de inhoud van deze studies, maar om de effecten daarvan op de beleidspraktijk.

Het KASKI in Brabant

Anders dan in Groningen het geval was, bestaat er in Brabant in de jaren '50 grote belangstelling voor sociologische ideeën en informatie. Er wordt hier volop sociologisch onderzoek gedaan. Zo produceert het PON een reeks studies, waarin de maatschappelijke ontwikkelingen en sociale zorg in Brabant worden beschreven. Maar ook het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut (KASKI), een landelijke katholieke onderzoeksinstituting, is in Brabant actief. De primaire taak van het KASKI is de bestudering van kerkelijke vraagstukken. Haar eerste directeur Zeegers heeft echter meer pretenties en streeft naar "...de innesteling van het KASKI - juist als katholiek instituut - in het algemene maatschappelijk leven..". (Tettero en Dierick 1975: 107) Vanuit dit oogpunt Πn omdat dat financieel aantrekkelijk is, probeert het KASKI ook in Brabant onderzoek te verwerven. In de zomer van 1955 weet Zeegers, die kennelijk goede contacten heeft met de Brabantse Commissaris van de Koningin De Quay, in Brabant een grote onderzoeksopdracht te verwerven. Met het onderzoek is een half miljoen gulden gemoeid. De toekenning van dit geld aan het KASKI is een persoonlijk initiatief van De Quay⁰. Het KASKI dient in Brabant de sociale effecten van industrialisering te onderzoeken, een onderwerp waarover het tussen 1956 en 1962 een achttal rapporten aflevert⁰.

Beginnen we met een blik op de institutionele context van het onderzoek. De geschiedenis wordt getekend door het optreden van twee actoren, het KASKI en het PON. Beide instanties werpen zich op als uitvoerder van sociaal onderzoek in Brabant. Het katholieke instituut van Zeegers krijgt echter de opdracht, het PON - een overheidsorgaan - voelt zich gepasseerd. Vervolgens ontstaat er een gecompliceerd spel, waaraan diverse actoren met ieder hun eigen doelen en belangen deelnemen. Het interessante hieraan is, dat we kunnen zien hoe deze institutionele context compleet met ideologische tegenstellingen en concurrentiestrijd de receptie van onderzoek in de praktijk kan bepalen. Het PON probeert toch nog greep op het onderzoeksproces te krijgen. Zij doet dit door de Commissie Sociaal Plan (CSP) naar zich toe te trekken. Als het KASKI met het onderzoek wordt belast, krijgt de CSP de taak om het onderzoek te begeleiden. In de CSP zwaait het PON de scepter. Het PON verzorgt het secretariaat van de CSP en vanuit deze positie slaagt ze erin om de commissie met haar welgezinde personen te bemensen. Dit is een delicate aangelegenheid. Men gaat op zoek naar personen, die enerzijds een zekere aanzien in Brabant genieten maar anderzijds het verzuilde katholicisme niet welgezend zijn. Onder de commissieleden treffen we diverse sociale wetenschappers van naam, waaronder de sociologe Hilde Verwey-Jonker⁰.

Het KASKI beslist zelf welke thema's centraal staan in het onderzoek. Het gaat vooral om onderwijs en migratie, onderwerpen die "...van fundamentele betekenis .. voor de gehele sociale problematiek van de Provincie" zouden zijn⁰. Uit de keuze van 'migratie' als centrale invalshoek van het onderzoek blijkt overigens, dat de defensieve houding tegenover industrialisering ook midden jaren '50 in Brabant nog altijd courant is. Zowel het wegtrekken van Brabanders naar elders als de

toestroom van niet-Brabanders naar de provincie gelden als bedreiging voor het 'oude Brabant'. Men is niet tegen industrialisering, maar wenst wel - zoals het Brabantse provinciebestuur in haar onderzoeksopdracht voor het KASKI stelt - dat ondanks "...de voortschrijdende urbanisatie en industrialisatie (...) de zuiver agrarische samenlevingen hun wezenskarakter kunnen behouden..."⁰. Dit is dan ook het tweede niveau waarop over de KASKI-studies wordt gediscussieerd: naast het politiek-strategische conflict (wie mag in Brabant sociaal onderzoek doen?) spelen ook werkelijke of vermeende ideologische tegenstellingen een grote rol⁰.

Het KASKI verricht haar onderzoek voortvarend: binnen een jaar liggen drie studies over 'het migratieverschijnsel' in Brabant op tafel. Geconstateerd wordt dat het vertrekoverschot, dat Brabant altijd heeft gekend, sinds de Tweede Wereldoorlog is omgeslagen in een vestigingsoverschot. Niet het vertrek van Brabanders, maar de toestroom van niet-Brabanders is het probleem. De cruciale vraag is hoe deze mensen zich aanpassen. Van de naoorlogse angsten voor massificatie, ontworteling en vereenzaming is in deze studies overigens geen sprake. De vraag naar vereenzaming wordt weliswaar het 'kernpunt van het migratieonderzoek' genoemd, maar tevens negatief beantwoord. Het KASKI concludeert: "...van een ernstige problematiek bij de aanpassing van migranten is in het algemeen geen sprake". Migratie leidt niet tot eenzaamheid noch tot een blijvend verlies van sociale contacten. Onder verwijzing naar Van Doorn heet het, dat sociale relaties in de stad niet minder, maar anders zijn dan op het platteland: "De veelheid van de contacten scheidt immers .. de mogelijkheid deze buiten de directe territoriale omgeving te kiezen"⁰.

Toch is migratie volgens het KASKI niet geheel probleemloos. Zij ziet geen problemen op het vlak van de 'persoonlijke aanpassing', maar wel op dat van de 'institutionele aanpassing'. Men doelt hiermee op de sociale consequenties van de toestroom van migranten met een 'afwijkend levenspatroon'. Zeker als een lokale gemeenschap met grote groepen niet-Brabanders geconfronteerd wordt, kan dit tot 'moeilijkheden en spanningen' leiden. Niet alleen de autochtone bevolking, maar ook bestaande instellingen en organisaties staan te gereserveerd tegenover de nieuwkomers. Het KASKI uit hierbij ook kritiek op de katholieke kerk en standsorganisaties:

"De autochtone leiders kunnen de nieuwe vormen op allerlei gebied moeilijk accepteren en missen de dispositie om de leiding van deze ontwikkeling te gaan schragen. Hun gehechtheid aan de oude samenlevingsvormen is zo groot, dat zij licht in verzet komen tegen nieuwe vormen, welke de nieuwe groep entameert..."⁰.

Desondanks ziet het KASKI bij migratie nog terdege een taak voor de kerk. De kerken zouden nieuwkomers moeten opvangen en bij hun 'zelfverwezenlijking' behulpzaam moeten zijn. Het probleem is echter - aldus het KASKI - dat er zeker buiten Brabant weinig of geen accommodatie beschikbaar is voor deze 'sociaal-kerkelijke integratie van migranten'. Volgens het KASKI is dus ook migratie een argument vóór de uitbouw van kerkelijke, *in casu* katholieke voorzieningen⁰.

Binnen de CSP oogsten deze studies een storm van kritiek. Verwey-Jonker heeft 'fundamentele bezwaren' tegen de studies en laat weten dat één rapport 'wetenschappelijk gezien onder de maat is'. Anderen volgen haar in dit harde oordeel⁰. Er wordt een aparte werkgroep ingesteld om de als ontoegankelijk ervaren rapporten nader te bestuderen. Het is een vrij exclusieve sociologenclub, met Verwey-Jonker en de socioloog De Moor als meest prominente leden. De werkgroep produceert een notitie waarin de KASKI-studies worden samengevat en becommentarieerd. Hoewel de werkgroep de 'centrale gedachte' van het onderzoek - namelijk dat "...de mens die naar de stad migreert niet wezenlijk vereenzaamt..." - onderschrijft, heeft men veel kritiek. Het belangrijkste bezwaar is, dat het KASKI te

weinig oog heeft voor de ".institutionele gevolgen van de instroming van niet-katholieke allochtonen"⁰. Deze kritiek is wat vreemd, daar het KASKI het onderscheid tussen 'individuele' en 'institutionele' gevolgen van migratie zelf poneerde. Het meest opvallende is echter, dat gedurende al deze besprekingen van het onderzoek een heel andere interpretatie ontstaat van de voornaamste bevindingen.

Wat het KASKI betreft, is migratie een argument vóór de uitbouw van kerkelijke voorzieningen. De CSP trekt heel andere conclusies. Volgens haar ligt het probleem juist bij het exclusief katholieke signatuur van het Brabantse organisatie- en verenigingsleven, waardoor niet-katholieke nieuwkomers bij voorbaat worden buitengesloten. Er moeten niet meer kerkelijke instellingen komen, maar meer openheid - zowel bij de bevolking als bij bestaande organisaties. De oplossing kan slechts in 'breed verband' gevonden worden, zo heet het. Concreet betekent dit, dat katholieke organisaties zich ook voor niet-katholieken moeten openstellen. Zelfs de katholieke signatuur van het Brabantse organisatieleven is binnen de CSP niet heilig meer: "Alleen vanuit de neutraliteit is een wezenlijke benadering mogelijk"⁰. Deze gang van zaken is een goed voorbeeld van het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik. De 'afnemers' van wetenschappelijk kennis, zelf experts bij uitstek, trekken heel andere conclusies uit onderzoek dan de onderzoekers zelf hadden bedoeld. Dit kan het *herschrijven* van wetenschappelijke kennis in de praktijk genoemd worden.

Tenslotte de vraag naar het praktisch effect van deze studies en de daarop volgende discussies. Deze vraag houdt ook de betrokkenen zelf bezig. Volgens het Brabantse provinciebestuur zou het KASKI-onderzoek gericht moeten zijn op:

".de diepste samenhang der sociale verschijnselen .. en de mogelijkheden, die zij bieden tot beïnvloeding en begeleiding in een proces van maatschappelijke ontwikkeling"⁰.

Dit laatste valt echter tegen. Het verwijt aan het KASKI is, dat haar studies niet beleidsrelevant zijn. Verwey-Jonker *cum suis* verwijten het KASKI ".het achterwege laten van een algemeen beleidsperspectief"⁰. Deze kritiek weerklinkt steeds weer. Eind jaren '50 roept het provinciebestuur het KASKI ter verantwoording. Er zijn inmiddels zeven rapporten verschenen, maar de vraag blijft:

"Hoe gaat het nu met de concrete suggesties op grond van .. de rapporten. De indruk is dat er veel commissiewerk wordt gedaan, maar wat komt er nu naar buiten?"⁰.

Ook dit brengt echter geen verandering. Over de laatste KASKI-onderzoek, het duimdikke *Brabantse gezinnen* (1962), heet het kribbig binnen de CSP dat ".het onderzoek geheel niet gesteld is vanuit een bepaald beleidsprobleem"⁰.

Onderzoek in Uden

Ook in Uden wordt begin jaren '60 sociologisch onderzoek uitgevoerd, ditmaal door het PON. Ook hier is de achtergrond van het onderzoek deels inhoudelijk, deels strategisch. Aan de ene kant wil men zich op de hoogte stellen van de problematiek van industrialisering. Sinds het dorp als industriekern is aangewezen, aldus het Udense Centrum, hebben zich ".in toenemende en versnelde mate nieuwe problemen ontwikkeld. Het was nodig deze tijdig te onderkennen en aan te pakken"⁰. Aan de andere kant spelen ook strategische belangen: het charitatief centrum wil zich op de markt van het opbouwwerk storten. De toenmalige voorzitter:

"We wilden meer structuur in het werk aanbrengen. Het was wel duidelijk dat Uden ontzettend aan het veranderen was, maar een visie hadden we niet. Wij hadden uitsluitend zicht op individuen die hulp nodig hadden"⁰.

Het onderzoek van het PON zou zulke nieuwe activiteiten van het centrum moeten onderbouwen en legitimeren. Het antwoord van het PON is tweeledig. In 1962 komt zij met een studie over de lokale ontwikkeling in Uden, geschreven door de socioloog Van der Lest; een jaar later met een meer specifiek op de problematiek van het centrum toegesneden adviesnota, geschreven door Kuypers.

Het onderzoek van Van der Lest is op klassiek sociografische leest geschoeid. Het beschrijft uitvoerig de geschiedenis van Uden, haar economische bestaansmiddelen, het sociale leven in het dorp en de veranderingen in dit alles sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog. Meer specifiek wordt ingegaan op de problematiek van het gezin en van het sociale leven. Wat het eerste betreft vraagt Van der Lest zich af of het - inmiddels tot norm verheven - 'besloten' kerngezin ook in Uden in opkomst is. (vgl. H. 3.3) Hij doet geen systematisch onderzoek naar deze vraag, maar beperkt zich tot observaties als de volgende: "Herhaaldelijk is ons verzekerd, dat in veel gezinnen (..) heus wel de nodige gezelligheid heerst". (Van der Lest 1962: 47) Wat betreft het sociale leven in Uden wijst ook Van der Lest op de sterke scheidslijnen tussen autochtonen en allochtonen. Er bestaat - schrijft Van der Lest - "...slechts geringe integratie - wat betreft de dagelijkse omgang en het kennen van elkaar - tussen autochtone en allochtone bevolking..". (p.63)

Het onderzoek biedt echter meer dan enkel observaties van het sociale leven in Uden. Het biedt een conceptueel kader waarbinnen zulke observaties begrepen kunnen worden. Dit blijkt vooral uit de wijze waarop het 'oude Uden' beschreven wordt: 'volledig', 'overzichtelijk' en 'homogeen'. Men treft deze termen overigens in meerdere studies van het PON uit die jaren⁰. De vraag is echter wat precies de status is van deze historische typering? De onderzoeker lijkt niet zozeer iets over het vroegere Uden te willen zeggen, maar over de naoorlogse ontwikkeling. Hoe homogeen of overzichtelijk het oude Uden was, wordt bijvoorbeeld niet uit de doeken gedaan. Duidelijk is alleen, dat de opkomende moderne samenleving heel anders is: dynamisch, complex en gedifferentieerd. Anders gezegd, het verleden wordt als het ware gebruikt om het heden te duiden. En het is een positief beeld van de moderne samenleving, dat hier wordt geschetst. Kennelijk rekent het PON het tot haar taak om een positief beeld van de moderne levensverhoudingen onder de Brabantse zorgbestuurders te verbreiden. Het rapport kan een poging tot 'conceptuele interventie' genoemd worden.

Aan het Udense centrum worden in het onderzoek maar weinig woorden besteed. Volgens het rapport zijn het centrum en het maatschappelijk werk 'voor de bevolking nog onduidelijke zaken'. Men denkt dat het om 'een soort bedelingsinstituut' gaat. (p. 83) Het centrum staat echter wel centraal in de op het onderzoek volgende adviesnota van Kuypers. Hij is uitgesproken kritisch over het functioneren van het centrum. Hij wijst op organisatorische problemen - 'het ontbreken van een dagelijkse leiding' - en heeft ook inhoudelijke kritiek. Volgens hem is het centrum blijven steken

"..in verouderde samenlevingsopvattingen. In de beeldvorming bij het publiek leidde dit tot een identificatie van het maatschappelijk werk met de traditionele caritas. Zodoende werd het centrum een hulpverleningsinstantie overwegend voor de lagere sociale groepen, met een accent op bedeling en materiële hulpverlening. Wat er aan maatschappelijk werk werd verricht, was niet meer dan een bijproduct..".

Kuypers komt met enkele concrete beleidsadviezen voor het centrum. Het leidingprobleem van het centrum vraagt volgens hem om een oplossing in 'groter territoriaal verband'. Verder meent hij dat het

centrum over onvoldoende draagvlak in de samenleving beschikt om zich met opbouwwerk bezig te houden. Hij adviseert om dit niet te doen⁰.

Welke effecten sorteren beide geschriften - het onderzoek en het beleidsadvies - op lokaal niveau? Bevatten de stukken nieuwe inzichten voor lokale zorgbestuurders? Leiden het onderzoek en het advies tot concrete praktijkveranderingen? Deze vragen moeten grotendeels negatief beantwoord worden. Aan de ene kant bieden de rapporten van het PON geen echt nieuwe inzichten. De toenmalige voorzitter:

"Er waren twee problemen: een bepaalde probleebuurt en het autochtonen-allochtonen-probleem. Hoe kunnen we in deze problemen een rol spelen, dat wilden we weten? Die problemen waren duidelijk bij het centrum en er kwam ook niets anders uit dat onderzoek. Het rapport was eerder een bevestiging van onze ideeën.."⁰.

Ook een toenmalige beroepskracht herinnert zich niet, dat het onderzoek praktisch van invloed was:

"Toen ik daar kwam, werd mij wel gezegd dat ik die stukken moest lezen. Het staat mij niet bij dat ik er praktisch wat mee gedaan heb.."⁰

De beleidsaanbevelingen van Kuypers sorteren evenmin veel effect. De door hem beoogde regionale zorginstelling komt er wel, maar pas vele jaren later. De oprichting van dat regionaal instituut lijkt niet zozeer ingegeven door Kuypers' eerdere adviezen, maar veeleer door het inmiddels veranderde overheidsbeleid dat regionalisering van de zorg nastreeft. En als men midden jaren '60 ook in Uden met opbouwwerk begint, komt het initiatief daartoe vanuit het sociaal-charitatief centrum. Dit is precies het tegendeel van het advies van Kuypers.

7.6 Besluit

Wat kan na dit alles gezegd worden over de praktische invloed van de sociologie in deze lokale zorgpraktijk? Duidelijk is dat er in Brabant, meer dan in Groningen het geval was, behoefte bestaat aan een sociologische fundering van het industrialiserings- en ontwikkelingsbeleid. Er wordt volop gediscussieerd over de merites en problemen van industrialisering en men staat open voor sociologische bijdragen aan dit debat. Toch is de concrete invloed van sociologische kennis en ideeën op de praktijk van de zorg gering. Zo zagen we, dat het thema 'industrialisering' ook in de lokale zorgpraktijk eigenlijk geen rol speelt. Bekijken we tot slot de vier deelvragen uit het onderzoekskader.

Vraag 1: Op welke wijze zijn sociologische noties in de praktijk terechtgekomen?

In het Brabantse ontwikkelingsbeleid zien we in ieder geval diverse pogingen tot institutionele verwetenschappelijking - het op wetenschappelijke basis stellen van bestaande maatschappelijke handelingspraktijken. Zowel op provinciaal als op lokaal niveau wordt sociologisch onderzoek verricht. Verder treffen we hier diverse instellingen, die zich als een kennismakelaar tussen theorie en praktijk opstellen. Zowel het Provinciaal Opbouworgaan (PON) als het Diocesaan Sociaal-Charitatief Centrum van het bisdom Den Bosch leggen zich toe op deskundigheidsbevordering van lokale instellingen. Na het wegvallen van de Stichting Maatschappelijk Werk ten Plattelande neemt deze laatste instelling de begeleiding op zich van de op lokaal niveau opererende maatschappelijk werkers. Tevens belegt het diocesaan centrum bijeenkomsten voor lokale zorgbestuurders, waar mede over de sociale aspecten van industrialisering gesproken wordt. Sociologische kennis en expertise zijn dus in ieder geval beschikbaar, zowel in provinciale beleidskringen als in de lokale zorgpraktijk. De vraag is

echter waarom zulke sociologische informatie zo weinig praktisch effect sorteert? Daarvoor moeten we de receptie van deze informatie op lokaal niveau nader bekijken.

Voorzover sociologische noties en ideeën in Uden doordringen, gebeurt dat op de manier van beroepsmatige en alledaagse verwetenschappelijking. Een voorbeeld van *beroepsmatige* verwetenschappelijking is de door sociologen bepleitte accentverschuiving van materiële steun naar immateriële hulpvragen. De eerste beroepskrachten in Uden zijn nauwelijks in staat om complexe, immateriële vragen aan te pakken. Pas met de komst van een nieuw type *professionals* in de lokale zorgpraktijk verschijnt, mensen met een meer gedegen opleiding, ontstaat een meer therapeutische aanpak van het werk. We zagen echter, dat zulke verschuivingen op lokaal niveau soms uiterst traag verlopen. Zelfs bij de invoering van de Algemene Bijstandswet in 1965 kan het Udense centrum - tot woede van sommige gemeenteambtenaren - nog geen afscheid van de armenzorg nemen. Een voorbeeld van *alledaagse* verwetenschappelijking is het gebruik van allerlei sociologische termen, midden jaren '70, in gemeentelijke nota's en in stukken van het centrum. Terwijl het gemeentebestuur meent, dat de autochtone Udense bevolking moet 'openstaan voor nieuwe ideeën' en 'breken met oude gewoonten' meent het centrum op het gevaar van 'kortsluitingen' als de veranderingen te snel gaan. Het opmerkelijke is, dat beide partijen op het beeldend vocabulaire van Groenman kunnen teruggrijpen.

Vraag 2: Wat voor type sociologische informatie wordt in de praktijk gebruikt?

Er wordt in Brabant veel sociologisch onderzoek gedaan, maar dat resulteert zelden in concrete beleidsaanbevelingen. Dat geldt zowel voor de KASKI-studies voor de provinciale overheid als voor het PON-onderzoek in Uden. De door Kuypers geschreven adviesnota bevat wel concrete beleidsadviezen, maar de vraag is hoe deze adviezen zich verhouden tot het eerdere wetenschappelijk onderzoek. Kortom, de beleidsrelevantie van al dit onderzoek is vrij gering. Wellicht hangt dit ook samen met een specifieke opvatting van wetenschapsgebruik, die in deze periode in Brabant gangbaar is. Deze opvatting kan - met Bulmer (1982: 31) - als 'empiristische' worden omschreven. Wetenschap mag in deze opvatting enkel empirische informatie leveren. Beleid en zelfs het doen van beleidsaanbevelingen is een normatieve zaak, die aan politici of levensbeschouwelijke instanties moet worden overgelaten. Deze opvatting van wetenschapsgebruik treffen we bijvoorbeeld in de onderzoeksopdracht voor het KASKI:

"Het plan zelf kan slechts een creatie zijn van die maatschappelijke organen, die met de zorg voor het sociale welzijn zijn belast"⁰.

Het KASKI-onderzoek was dus ook niet bedoeld om tot concrete beleidsvoorstellen te komen. Desondanks groeide binnen het provinciale apparaat de onvrede over de geringe beleidsrelevantie van deze studies. We stuiten hier op een merkwaardige contradictie in de praktijk van wetenschapsgebruik. Een beleidsstudie zonder beleidsadviezen roept vaak kritiek op. Een tekst met concrete beleidsvoorstellen - zoals de adviesnota van Kuypers - wordt daarentegen in de praktijk vaak terzijde geschoven.

De conclusie luidt, dat er ook hier - net als in beide vorige *cases* - geen sprake is van *instrumenteel* wetenschapsgebruik. Voorzover onderzoek praktisch effect sorteert, gaat het om conceptuele interventies. Wat in ieder geval opvalt, is hoezeer sociologen in deze periode het tot hun taak rekenen om een positief beeld van de opkomende, moderne samenleving te verbreiden. We zien dit zowel in de KASKI-studies als in het onderzoek van het PON. Het KASKI laat zien dat migratie niet perse tot eenzaamheid leidt, wat indertijd een wijdverbreid punt van zorg was. Het PON betoogt herhaaldelijk, dat de opkomst van het 'nieuwe Brabant' niet zozeer een kwestie van verval is maar juist een uitdaging

voor de sociale zorg. De vraag is echter of dit de verhelderende inzichten zijn waarvan in het conceptueel model van wetenschapsgebruik wordt gerept. Voor de directe afnemers van het onderzoek - de Brabantse Commissie Sociaal Plan In de Udense lokale zorgbestuurders - bevatten deze studies weinig nieuwe inzichten. Onderzoek bevestigt slechts wat ervaren praktijkmensen al weten. Hooguit vervullen deze studies een politiek legitimerende functie in de zin dat ze de traditionele opvattingen, die al dan niet terecht aan de Brabantse bevolking werden toegeschreven, ondermijnen.

Vraag 3: Hoe worden sociologische noties en ideeën in de praktijk ontvangen en 'verwerkt'?

Deze vraag raakt het hart van het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik. Uitgangspunt van dit model is, dat de manier waarop wetenschappelijke noties in de praktijk gebruikt worden soms weinig van doen heeft met de oorspronkelijke inhoud daarvan. Wetenschappelijke ideeën worden wel gebruikt, maar op heel andere wijze dan door de bedenkers daarvan is bedoeld. Dit hoofdstuk bood twee voorbeelden van deze 'vertaling van wetenschap' in de praktijk.

Een *eerste* voorbeeld betreft de receptie van de KASKI-studies binnen de Commissie Sociaal Plan (CSP). Van een eenzijdige en hiërarchische relatie tussen wetenschap en praktijk is in dit geval zeker geen sprake. Zelfs Ronge's (1989) typering van ambtelijke wetenschapsgebruikers als 'experts in het klein' is hier een *understatement*. De CSP, de 'afnemers' van het onderzoek, heeft juist zeer veel sociologische expertise in huis. Dit geldt zeker voor de geheel uit sociologen bestaande subcommissie rond Verwey-Jonker, die de taak op zich neemt om de KASKI-studies nader te bestuderen. Zo'n studieverwijziging past overigens goed in het vertalingsmodel. Zo'n commissie geeft immers niet zomaar een samenvatting van een onderzoek, maar legt eigen accenten, becommentarieert, bekritiseert en wijzigt. Kortom, er vindt *transformatie* van kennis plaats. Dat is ook hier het geval. Uiteindelijk trekt de CSP heel andere conclusies uit het onderzoek dan de onderzoekers zelf beogen. Dit kan het *herschrijven* van wetenschappelijke bevindingen in de praktijk genoemd worden.

Een *tweede* voorbeeld van transformatie van kennis treffen we bij het PON-onderzoek in Uden. Het directe effect van dit onderzoek en de daarop volgende adviesnota op de lokale zorgpraktijk is gering. Het onderzoek zelf bevat geen concrete beleidsaanbevelingen. De praktijkaanwijzingen uit Kuipers' nota worden eigenlijk niet opgevolgd. Toch gaat dit onderzoek niet ongemerkt aan de lokale zorgpraktijk voorbij. Zo meldt een bij het centrum werkzame beroepskracht, dat het PON-rapport indirect wel degelijk effect had:

"Kijk, op een gegeven moment is er een rapport waarin bepaalde tendensen gesignaleerd worden. Je gaat dat niet zozeer uitvoeren, maar je krijgt wel de neiging om zo'n rapport steeds te laten meelopen in datgene waarmee je bezig bent. Je werkt, er komen cliënten binnen en je moet proberen hulp te geven. Als je dan bepaalde besluiten moet nemen, bijvoorbeeld of je in zo'n geval met de geestelijke gezondheidszorg samen moet werken en zulke dingen staan ook in zo'n rapport, dan loopt dat als het ware met elkaar mee. Die rapporten lopen in de stroom mee, je houdt er rekening mee in je alledaagse handelen. Dat zie je heel vaak"⁰.

Het mechanisme waarop deze maatschappelijk werker duidt, kan het *specificeren* van wetenschappelijke informatie in de praktijk genoemd worden. Nieuwe inzichten zijn niet direct praktisch van invloed, maar bij de handeling van concrete gevallen wordt er wel rekening mee gehouden.

Vraag 4: Hoe verhoudt het gebruik van wetenschappelijke noties zich met de bestaande, lokale machtsverhoudingen?

Vervullen sociologische noties ook in Uden, net als in Beerta en Oude Pekela het geval was, een politieke functie? Qua politieke achtergrond lijkt de situatie in Uden meer op Oude Pekela dan op Beerta. Ook in Uden bestaat er een meervoudige lokale elite: de oude, autochtone elite van het dorp en de nieuwe, allochtone middenklasse. Beide groepen zijn betrokken bij de sociale zorg in Uden, maar opereren vanuit nogal verschillende visies op zorg. Voor de autochtone bestuurders, zelf veelal uit het kerkelijke leven en de oude armenzorg afkomstig, is sociale zorg vooral materiële steun. De nieuwe zorgbestuurders denken daarentegen, zoals wordt opgemerkt, 'minder charitatief'. Tezamen met de beroepskrachten streven zij een moderne aanpak van de zorg na. Maatschappelijk werk zou zich vooral op immateriële vragen en problemen moeten richten.

Begin jaren '60 ontstaat situatie dat deze laatste groep het weliswaar binnen het centrum voor het zeggen heeft, maar dat de door hen nagestreefde vernieuwing van de zorg in de praktijk niet erg opschiet. Bestaande verwachtingspatronen en gegroeide verhoudingen in de lokale zorgpraktijk blijken moeilijk te veranderen. Armenzorg is een hardnekkig verschijnsel in Uden. Volgens betrokkenen spelen bij dit alles ook politieke factoren een rol. De autochtone elite heeft zich weliswaar min of meer uit de sociale zorg teruggetrokken, maar in de lokale politiek is ze nog altijd dominant. Voor de nieuwe zorgbestuurders is dit een teken, dat de mogelijkheden tot verandering in Uden beperkt zijn. In deze situatie wordt het PON uitgenodigd om ter plaatse onderzoek te doen. Zowel dit onderzoek als de daarop volgende adviesnota bevatten een scherpe kritiek op de traditionele opvattingen over zorg in Uden. Gesproken wordt van 'verouderde samenlevingsopvattingen' en van het Udense centrum als 'een soort bedelingsinstituut' waarmee de bevolking liever niet te maken heeft. Deze uitspraken kunnen als een duidelijke politieke interventie geïnterpreteerd worden: ze bevestigen immers de opvattingen van de allochtone elite en ondermijnen de ideeën van de vroegere dorpsnotabelen.

8 BEVINDINGEN EN CONCLUSIES

In dit slothoofdstuk wordt op drie manieren de balans van dit onderzoek opgemaakt. Ten *eerste* blikken we op het gehanteerde theoretisch kader. Vanuit welke van de in hoofdstuk 2 gepresenteerde modellen van de verhouding tussen theorie en praktijk zijn processen van wetenschapsgebruik het best te begrijpen? Om deze vraag te beantwoorden worden de uitgangspunten van de vier modellen vergeleken met de centrale bevindingen over wetenschapsgebruik in de drie beschreven lokale zorgpraktijken. Deze beschouwing levert tevens een antwoord op de centrale probleemstelling van deze studie, namelijk of en op welke wijze in concrete praktijkvelden gebruik gemaakt wordt van sociologische kennis en inzichten. (par. 8.1) Ten *tweede* wordt meer in detail ingegaan op processen van wetenschapsgebruik. Het gaat om de rol van sociologische kennis en expertise in zowel de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden als in diverse lokale zorgpraktijken in de betreffende regio's zelf. In deze beschouwing worden de bevindingen uit de hoofdstuk 4 t/m 7 nog eens op een rij gezet en wordt tevens een antwoord gegeven op de concrete onderzoeksvragen uit hoofdstuk 2. (par. 8.2) Ten *derde* komt van de naoorlogse sociologie nog eens aan de orde. Wat is er in de praktijk terecht gekomen van haar vergaande praktische idealen en pretenties? Ook al is de praktische rol van de sociologie anders dan toenmalige beoefenaren van het vak dachten, dat betekent niet dat de sociologie geheel zonder maatschappelijk effect is. (par. 8.3)

8.1 Opvattingen over wetenschapsgebruik: een terugblik

In hoofdstuk 2 zijn vier modellen van de verhouding tussen theorie en praktijk gepresenteerd: het instrumenteel model, het conceptueel model, het machtsmodel en het vertalingsmodel. Vanuit welke van deze modellen is de complexe verhouding tussen theorie en praktijk het best te begrijpen?

Beginnen we met een korte terugblik op de vier modellen van wetenschapsgebruik. In hoofdstuk 2 bleek dat deze modellen op veel punten van elkaar verschillen, maar op bepaalde punten ook met elkaar overeenkomen. Zo verschillen het instrumenteel en het conceptueel model van elkaar over de manier waarop wetenschap praktisch van invloed is. Volgens het instrumenteel model zou wetenschap concrete oplossingen voor gestelde praktijkproblemen bieden, volgens het conceptueel model ligt de praktische relevantie van een discipline als de sociologie eerder in het produceren van verhelderende inzichten, die slechts indirect op de praktijk van invloed zijn. Bij beide modellen wordt er echter vanuit gegaan, dat wetenschap een rationaliserende werking op de praktijk heeft. In beide gevallen geldt wetenschap als bron van maatschappelijke rationaliteit. Dat punt staat juist ter discussie bij die theorieën, die hier onder de noemer van het machtsmodel zijn samengebracht. Zowel sociologische professionaliseringstheorieën als de normaliseringstheorie van Foucault en Donzelot wijzen juist op de externe machtheffingen van wetenschappelijke kennis en expertise. Tegenover het beeld van wetenschap als bron van maatschappelijke rationaliteit wordt hier het beeld van wetenschap als voertuig van de macht geplaatst.

Bij alle verschillen hebben de voorgaande modellen echter één element gemeenschappelijk. Het (veelal impliciete) uitgangspunt van al deze modellen is, dat de verhouding tussen theorie en praktijk als louter eenrichtingsverkeer wordt opgevat. Wetenschapsgebruik geldt steeds als een diffusie van wetenschappelijke kennis, noties en attitudes in een niet-wetenschappelijke praktijk. In het vertalingsmodel staat daarentegen de vraag naar de receptie van wetenschappelijke noties en ideeën in de praktijk centraal. De centrale notie van het vertalingsmodel is, dat wetenschappelijke kennis zelden onveranderd in een bepaalde praktijk belandt en praktisch gebruikt wordt. De opname van wetenschappelijke ideeën in de praktijk is geen kwestie van passieve overname, maar van actieve

inpassing of 'vertaling' van die ideeën in een reeds bestaand interpretatiekader. Of zoals Beck en Bonß zeggen, het gebruik van wetenschappelijke kennis in de praktijk gaat vrijwel altijd gepaard met een zekere *transformatie* van de gebruikte kennis. En het zijn niet zozeer wetenschappers, maar praktijkmensen die deze vertaalslag tussen theorie en praktijk uitvoeren. Juist door deze beide uitgangspunten - de transformatie van kennis in de praktijk en de dominante positie van wetenschapsgebruikers daarbij - maakt het vertalingsmodel de meest genuanceerde analyse van wetenschapsgebruik mogelijk.

Beide uitgangspunten van het vertalingsmodel passen goed bij de praktijk van wetenschapsgebruik, zoals in de vorige hoofdstukken beschreven. De centrale vraag in dit onderzoek is of en op welke wijze in concrete praktijkvelden gebruik gemaakt wordt van sociologische kennis en inzichten. Deze vraag is echter niet met een eenvoudig 'ja' of 'nee' te beantwoorden. Als in de beschreven *cases* iets opvalt, dan is het wel de eigen dynamiek en 'relatieve autonomie' van de lokale praktijk. De ontwikkeling van lokale zorgpraktijken is vaak sterk het product van lokale actoren en omstandigheden. Plaatselijke problemen en ter plaatse gehanteerde probleemdefinities spelen hierbij een cruciale rol, evenals de historisch gegroeide verhoudingen op lokaal niveau (waaronder de specifieke tradities op het gebied van zorg). De geringe invloed van het landelijke beleid op lokaal niveau blijkt alleen al uit het feit, dat sociale zorg in de drie beschreven gemeenten steeds een heel eigen invulling krijgt. Verder blijkt dat het thema 'industrialisering' in geen van de *cases* een grote rol speelt. Deze kloof tussen de achterliggende doelen en praktijk van het ontwikkelingsbeleid viel indertijd overigens ook de functionarissen van het Ministerie van MaWe op. In tal van brieven en inleidingen doen ze hun beklag, dat het ontwikkelingsbeleid in de praktijk weinig met industrialisering van doen heeft maar gebruikt wordt om allerlei 'wensenlijstjes' te realiseren. (vgl. H.4)

Ook in Beerta, Oude Pekela en Uden speelt het thema 'industrialisering' eigenlijk geen rol. Wat de beide eerste dorpen betreft, is dit niet verwonderlijk aangezien hier geheel geen sprake is van industrialisering. In Beerta vindt in de jaren '50 en '60 geen enkele industrievestiging plaats. Oude Pekela is bij de aanvang van het ontwikkelingsbeleid, begin jaren '50, al een echt industriedorp. De jaren daarna brengen bedrijfssluitingen en massaontslag, maar geen verdere industrialisering. Er is echter meer aan de hand. In beide dorpen worden immers in het kader van het ontwikkelingsbeleid gelden besteed en dus - althans formeel - met de bedoeling om industrialiseringsproblemen op te lossen. Dat dit in praktijk niet gebeurt, is een goed voorbeeld van incompatibiliteit tussen verschillende geluidsniveaus. Het beleid krijgt op lokaal niveau een heel andere invulling, dan vanuit landelijk niveau is bedoeld. (Engbersen en Gabriëls 1995) Maar ook in Uden, waar wel op grote schaal industrialisering plaats vindt, speelt dit thema in de praktijk van de zorg eigenlijk geen rol. Men is zich wel bewust van de snelle veranderingen in het dorp, maar onderneemt geen pogingen om zulke veranderingsprocessen in goede banen te leiden. Een gemeenschappelijk kenmerk van alle *cases* is dus, dat men ter plaatse een heel eigen invulling geeft aan de zorg. Voor de sociale effecten van industrialisering is echter in geen van deze dorpen veel aandacht.

Dit laatste heeft ook consequenties voor de vraag naar de praktische invloed van sociologische kennis en ideeën op het ontwikkelingsbeleid. Industrialisering is immers dII invalshoek van waaruit sociologen de problematiek van de ontwikkelingsgebieden bekijken. De centrale noties uit de 'sociologie van de ontwikkelingsgebieden' - zoals de noodzaak van sociale begeleiding van industrialisering en het 'industrierijp' maken van de bevolking - vindt men wel terug bij ambtenaren van het ministerie van MaWe, maar niet of nauwelijks in de praktijk zelf. Dit wil echter *niet* zeggen, dat sociologische noties geheel geen rol in de beschreven lokale zorgpraktijken spelen. Het sociologische vocabulaire sijpelt ook door in lokale praktijken. Opeens worden sociologische termen ('nihilisme', 'stigmatisering') gebruikt, al leidt dat niet tot concrete veranderingen in de praktijk van de

zorg. In twee gevallen worden sociologische ingehuurd om lokale tendensen en problemen te onderzoeken. Al met al zijn sociologische inzichten zeker beschikbaar in de praktijk. Ze worden ook gebruikt, zij het selectief en vaak op heel andere wijze dan de kennisproducenten zelf bedoelen. Met name valt op, dat sociologische argumentaties op lokaal niveau gebruikt worden om bestaande praktijken te legitimeren en niet zozeer om de zorg te vernieuwen.

Als we deze bevindingen met de gepresenteerde modellen van wetenschapsgebruik vergelijken, dan blijkt het volgende. Het *instrumentele* en het *conceptuele* model van wetenschapsgebruik hebben in de praktijk maar weinig verklarende kracht. Ook in de hier beschreven *cases* heeft het instrumenteel model nauwelijks realiteitswaarde. Sociologen produceren doorgaans geen concrete oplossingen voor gestelde praktijkproblemen, maar bepaalde interpretaties of argumentaties, een bepaalde visie op de lokale problematiek. Voorzover de sociologie praktisch van invloed is, gaat het dus om conceptuele interventies. Toch is ook het conceptueel model niet erg adequaat om de verhouding tussen theorie en praktijk te duiden. De praktijk van wetenschapsgebruik wijkt op een aantal punten af van hetgeen in het conceptueel wordt gedacht. Ten *eerste* bevat sociologische informatie vaak geen echt nieuwe inzichten. Dit geldt ook voor de sociologische onderzoeken in Oude Pekela en Uden. Deze studies bevestigden slechts wat men ter plaatse eigenlijk al wist. Ten *tweede* wordt sociologische informatie in praktijk niet zozeer gebruikt om bepaalde problemen te 'verhelderen', maar om anderen van de ernst van de situatie te overtuigen en om politieke steun voor een bepaald ingrijpen te mobiliseren. Ten *derde* past het verschijnsel selectief wetenschapsgebruik, dat zo kenmerkend is voor de hier beschreven gevallen, niet in het conceptuele model. Dit model gaat er vanuit, dat wetenschappers inzicht verschaffen in de aard van de sociale problematiek. In praktijk beslissen echter niet zozeer wetenschappers, maar wetenschapsgebruikers welke inzichten bruikbaar zijn en welke niet.

Ook het *machtsmodel* schiet tekort om de hier beschreven praktijk van wetenschapsgebruik adequaat te begrijpen. In dit model ligt het accent op de externe machtseffecten van wetenschap. Zo wordt op de disciplinerende werking van de moderne, sociale wetenschappen gewezen. Een recente verwoording van deze gedachte treffen we bij Michielse (1989: 128-130). Aan Groenman refererend, wijst Michielse op de dubbele taak van het naoorlogse sociaal beleid: enerzijds het 'bevorderen van de industriële mentaliteit van de Nederlandse bevolking' en anderzijds het 'opvangen van de sociale en culturele gevolgen van de industrialisatie'. Deze sociaal-culturele interventies in het kader van de naoorlogse industrialiseringspolitiek acht Michielse tekenend voor het disciplinerend karakter van het moderne welzijnswerk. Uit dit onderzoek blijkt echter de zwakte van het denken in termen van het machtsmodel. Haagse beleidsvoerders en ook sociologen beogen wel, dat sociaal beleid de door Michielse genoemde functies zou vervullen maar in de praktijk van het werk komt er weinig van terecht. Meer algemeen kan gesteld worden, dat het machtsmodel de mogelijkheden van sociale wetenschappers om bestaande praktijken naar hun hand te zetten sterk overschat. Hierin verschilt het overigens niet van het instrumenteel en het conceptueel model van wetenschapsgebruik. Geen van deze modellen heeft oog voor de eigen dynamiek en 'relatieve autonomie' van de praktijk. Men heeft niet door, dat lokale praktijken zich vaak anders ontwikkelen dan landelijke beleidsvoerders en wetenschappelijke experts beogen.

Een eerste conclusie van dit onderzoek luidt dan ook, dat de verhouding tussen theorie en praktijk het beste begrepen kan worden vanuit het *vertalingsmodel* van wetenschapsgebruik. Dit model is genuanceerd genoeg om de complexe en vaak dubbelzinnige verhouding tussen theorie en de praktijk te duiden. Het belangrijkste is wel, dat wetenschapsgebruik vanuit deze optiek geen alles-of-niets-kwestie is. De vraag of sociologische noties wel of niet gebruikt worden, is eenvoudig. Belangrijk is om na te gaan *hoe* sociologische noties in praktijk begrepen worden en *hoe* ze in praktisch handelen worden omgezet. Het is daarbij bepaald geen uitzondering dat sociologische noties in de praktijk

anders gebruikt worden, dan door de bedenkers daarvan is bedoeld. Met dit model worden allerlei verschijnselen in de lokale zorgpraktijken begrijpelijk, die op het eerste gezicht moeilijk zijn te plaatsen. Bijvoorbeeld dat lokale zorgbestuurders of *professionals* zich op de wetenschappelijke onderbouwing van hun handelen laten voorstaan terwijl dat in feite weinig met de ideeën van de toenmalige sociologie van doen heeft - en zeker niet met wat sociologen van industrialisering vinden. Pas vanuit het vertalingsmodel zijn zulke dubbelzinnigheden en schijnbare tegenstrijdigheden in de praktijk van wetenschapsgebruik beter te begrijpen.

8.2 Wetenschapsgebruik in praktijk: bevindingen

In deze paragraaf wordt meer in detail beschreven op welke manier in het ontwikkelingsbeleid gebruik gemaakt is van sociologische kennis en expertise. De invloed van de sociologie op zowel de landelijke beleidsvorming omtrent de ontwikkelingsgebieden als op de lokale zorgpraktijken in de betreffende regio's komen hierbij aan de orde. Bij dit laatste wordt ook een antwoord gegeven op de concrete onderzoeksvragen van deze studie. (H.2) Deze antwoorden staan zeer beknopt samengevat in tabel 11.

Beginnen we echter met de sociologische invloed op het landelijke ontwikkelingsbeleid. In Hoofdstuk 4 is gewezen op de innige relatie tussen de toenmalige sociologie en het ministerie van MaWe. Zowel het ministerie als de sociologie zijn relatieve nieuwkomers op hun veld en kunnen in deze situatie elkaars steun goed gebruiken. Het ministerie steunt de sociologie met tal van onderzoeksopdrachten en gebruikt op haar beurt sociologische argumenten om haar omstreden bestaansrecht politiek te legitimeren. Ook het sociologisch idee dat de industrialisering van de ontwikkelingsgebieden een intensieve sociale begeleiding vereist, speelt hierbij een rol. De impliciete boodschap van deze stelling is immers, dat de naoorlogse industrialisatiepolitiek zonder sociale planning en dus zonder actieve betrokkenheid van het nieuwe ministerie onuitvoerbaar is. De politieke en ambtelijke top van het ministerie staat dan ook bepaald open voor alle sociologische geluiden, waarin de noodzaak van sociaal ingrijpen bij industrialiseringsprocessen wordt bepleit. In de ICO, de hoogste ambtelijke instantie voor de ontwikkelingsgebieden, worden allerlei sociologische termen ('mentale ombuiging', het 'proces van aanpassing en sociale heroriëntering') moeiteloos in de mond genomen. Het gebruik van deze termen, afkomstig van sociologen als Groenman en Van Doorn, is een duidelijke indicatie van de sociologische beïnvloeding van het ambtelijk denken.

Toch kunnen hierbij drie kanttekeningen gemaakt worden. Ten *eerste* staat de ambtelijk top van MaWe niet open voor alle sociologisch denkbeelden, maar vooral voor die auteurs die hier als 'sociale integratietheoretici' zijn besproken. Ten *tweede* is van een eenzijdige invloed van de toenmalige sociologie op het ambtelijk denken geen sprake. De verhouding tussen wetenschap en praktijk is er eerder een van wederzijdse beïnvloeding. De departementale top bestaat immers zelf voor een groot deel uit sociologen (Laansma en nadien Van Tienen) dan wel personen met een sterke sociologische belangstelling (Van Loon, Hendriks). Topambtenaar Van Loon (1952) is zelfs één van de eersten in Nederland, die een actieve sociale begeleiding van industrialiseringsprocessen bepleit. De vraag blijft dus wie nu eigenlijk wie beïnvloedt. Nog duidelijker blijkt dit bij het andere centrale thema uit de departementale visie op het ontwikkelingsbeleid, het idee van bevolkingsparticipatie. Dit idee is volledig uit de ambtelijke koker afkomstig. Sociologen zien juist weinig in een actieve inbreng van de bevolking. Zij achten dit strijdig met de door hen nagestreefde wetenschappelijke onderbouwing van beleid. Ten *derde* blijkt uit deze studie duidelijk, dat sociologische invloed op de landelijke beleidsvorming nog niet betekent dat de sociologie van invloed is op de concrete praktijk van zorg. Integendeel, juist de kloof tussen centrale beleidsdoelen en de lokale zorgpraktijk was een steeds terugkerend thema in de hier beschreven *cases*.

Deze laatste constatering leidt tot een tweede vraag: welke rol spelen sociologische noties in de beschreven zorgpraktijken op lokaal niveau? Het antwoord op deze vraag wordt gegeven aan de hand van de vier onderzoeksvragen uit hoofdstuk 2. De voornaamste bevindingen staan kort vermeld in de onderstaande tabel.

Tabel 11: Wetenschapsgebruik in praktijk (een overzicht)			
	Beerta	Oude Pekela	Uden
vraag 1. institutioneel beroepsmatig alledaags	- +/- +	+ + -	+ + +
vraag 2. instrumenteel conceptueel	- +	+/- +	- +
vraag 3. vormen van vertaling	selectief gebruik inpassen in organist. patroon	inpassen in organist. patroon	specificeren herschrijven
vraag 4. kennis en macht	ja, t.b.v. lokale elite	ja, t.b.v. nieuwe elite	ja, t.b.v. nieuwe elite

Soorten verwetenschappelijking

De eerste vraag betreft de wijze waarop sociologische noties in de praktijk zijn terecht gekomen. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen drie soorten verwetenschappelijking: institutionele, beroepsmatige en alledaagse. Van *institutionele* verwetenschappelijking is sprake als een praktijkinstantie bewust probeert het praktisch handelen op wetenschappelijke basis te stellen. In de beschreven *cases* zagen we hiervan enkele voorbeelden. Zowel in Oude Pekela als in Uden wordt op een gegeven moment sociologisch onderzoek uitgevoerd. Tevens wordt in beide gemeenten herhaaldelijk een beroep gedaan op sociologen en andere sociale wetenschappers als externe adviseurs. Zo troffen we in Oude Pekela onder meer prof. Zuithof en mej. Kamphuis als adviseurs van de lokale zorginstelling. Beiden zijn op dat moment erkende autoriteiten op het gebied van onmaatschappelijkheidsbestrijding. Ook in Uden zoekt men op een gegeven moment naar een sociologische fundering van de zorg. Het Provinciaal Opbouworgaan (PON) wordt om onderzoek en advies gevraagd. Er zijn in Brabant overigens meer instanties, die zich als een soort kennismakelaar tussen theorie en praktijk opstellen. Behalve het PON, een overheidsinstelling, hecht ook de katholieke kerk in deze jaren grote waarde aan het overbrengen van sociologische inzichten naar lokale zorginstellingen. Zo organiseert het Diocesaan Sociaal-Caritatief Centrum (later Maatschappelijk Centrum) van het bisdom 's-Hertogenbosch diverse bijeenkomsten, waar lokale zorgbestuurders en beroepskrachten onder andere door sociologen worden toegesproken. Slechts in Beerta trof ik geen voorbeelden van institutionele verwetenschappelijking. Hier vertrouwde men volledig op het beleid zoals door de burgemeester was uitgestippeld. Voor sociologisch onderzoek of sociologen als externe adviseurs was in Beerta geen ruimte.

Daarnaast zagen we diverse voorbeelden van *beroepsmatige* verwetenschappelijking. Zeker na 1960 is in alle *cases* een nieuw type beroepskrachten in opkomst. Het sociale manusje-van-alles uit de naoorlogse periode wordt opgevolgd door goedopgeleide, professionele krachten. Ze zijn afgestudeerd op de School voor Maatschappelijk Werk of de Sociale Academie, waar ze ook met allerlei ideeën uit de sociologie in aanraking kwamen. Zulke ideeën spelen ook een rol in hun latere beroepspraktijk. Typerend voor deze *professionals* is bijvoorbeeld het denken in termen van nieuwe, veelal uit Amerika afkomstige welzijnsmethodieken. Alom worden termen gebezigd als *case work*, *group work* en *comprehensive approach*. Het lijkt er op dat de nieuwe welzijnsprofessie juist door zulke Amerikaanse termen te gebruiken haar professionele kunnen wil bewijzen. Het concrete effect hiervan is echter niet altijd groot. We constateerden soms een forse kloof tussen de professionele pretenties van welzijnswerkers en de praktijk van hun werk. Zo worden in Beerta op een gegeven moment allerlei nieuwe methodieken geïntroduceerd, zonder dat de praktijk van de zorg veel verandert. In Oude Pekela wordt hoog opgegeven van de integrale of veelzijdige aanpak van het werk, maar in de praktijk komt men er - door tijds- en personeelsgebrek - soms nauwelijks aan toe.

In mijn interviews met beroepskrachten uit de diverse *cases* kwam ook hun kennismaking met de sociologie aan de orde. Boeken als Bouman's *Inleiding in de sociologie* en Banning's *Hedendaagse sociale bewegingen* werden de toenmalige Scholen voor Maatschappelijk Werk veel gelezen. Een maatschappelijk werker vertelt over zijn kennismaking met de sociologie:

"Op de School voor Maatschappelijk Werk, zo heette dat toen nog, kregen we het vak sociologie. Daarin werd Van Doorn en Lammers besproken, dat was toen net uit. Ook Bouman werd behandeld. Zulke boeken werden hoofdstuk voor hoofdstuk besproken. Vooral Van Doorn en Lammers is me bijgebleven. Ik heb daaruit geleerd, dat was toen nieuw voor mij, dat er in de maatschappij verbanden bestaan. Hoe die verbanden op elkaar inwerken. Het gedrag van groepen, van de massa - zulke begrippen heb ik daar geleerd. Het was niet direct met je werk verbonden, maar hielp je denken wel"⁰.

Uit dit citaat blijkt hoe beroepsmatige verwetenschappelijking in de praktijk werkt. Professionele werkers onthouden veelal globale wetenschappelijke noties uit hun opleiding. Zulke noties en begrippen zijn niet direct van invloed op hun latere beroepspraktijk, maar zetten aan het denken. De kennisname van sociologische inzichten is echter als een tweezijdig proces van accommodatie en assimilatie⁰. Praktijkmensen moeten enerzijds bestaande kennis aan nieuwe ervaringen aanpassen, maar anderzijds ook de nieuwe kennis en inzichten inpassen in het op dat moment beschikbare interpretatiekader - het geheel van praktijkkennis en -ervaring waarover ze reeds beschikken. Het verwerven van nieuwe kennis impliceert dus altijd een zekere transformatie van die kennis. Dit blijkt ook uit het bovenstaande citaat. Volgens de maatschappelijk werker heeft hij uit *Moderne sociologie* van Van Doorn en Lammers geleerd in termen van 'de massa' te denken. Dit is echter niet mogelijk. Blijkens het zakenregister komt het begrip 'massa' bij Van Doorn en Lammers niet voor. Hun boek bevat juist een scherpe kritiek op het indertijd wijdverbreide denken in termen van de massa en van 'massificatieprocessen'. (vgl. H. 3) Selectief lezen en onthouden van wetenschappelijke informatie past echter goed in het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik.

Alledaagse verwetenschappelijking, tenslotte, duidt op het verschijnsel dat wetenschappelijke noties en begrippen min of meer vanzelfsprekend worden en deel gaan uitmaken van het alledaagse spraakgebruik. Concreet is hiervan sprake als *leken*bestuurders uit de diverse lokale zorgpraktijken zich van sociologische termen bedienen. In de *cases* zagen we ook hiervan diverse voorbeelden. Zo kunnen de lokale autoriteiten in Beerta in hun rol als 'morele entrepreneur' allerlei sociologische noties goed gebruiken. (Becker 1963) Zij moeten aannemelijk maken dat het communisme in hun dorp een

uiting van een dieperliggend probleem is. Ze doen dat door van het 'nihilisme' en 'traditionalisme' in de streek te spreken: met zulke sociologische termen kunnen zij de afwijkende politieke voorkeur van de bevolking tot een probleem omvormen - en daarmee is ingrijpen gerechtvaardigd. In Uden worden sociologische termen gebruikt als eind jaren '50 een klein debat over de industrialisering van het dorp plaats vindt. Terwijl het gemeentebestuur vindt dat de autochtone bevolking moet 'openstaan voor nieuwe ideeën' en 'breken met oude gewoonten', waarschuwt de katholieke zorginstelling voor 'kortsluitingen' als de veranderingen in het dorp te snel gaan. Het opmerkelijke bij dit debat is, dat beide opponenten zich van het vocabulaire van Groenman bedienen. Ook hier is echter hooguit sprake van selectief wetenschapsgebruik. Het merendeel van het sociologisch debat over industrialisering en de sociale gevolgen daarvan gaat vrijwel onopgemerkt voorbij aan de hier beschreven lokale zorgpraktijken.

Instrumentele of conceptuele invloed?

De tweede onderzoeksvraag betreft het soort sociologische informatie, dat in de praktijk gebruikt wordt. Op dit punt zijn de uitkomsten eenduidig. *Instrumenteel* wetenschapsgebruik in de zin, dat concrete beleidsvoorstellen van sociologen in de praktijk worden overgenomen, komt eigenlijk niet voor. Slechts de studie van de socioloog Portman in Oude Pekela vormt hierop ten dele een uitzondering. Het rapport eindigt met enkele concrete 'richtlijnen' voor de praktijk, die deels worden uitgevoerd. Bij een soortgelijk onderzoek van zijn vakgenoot Van der Lest in Uden ontbreken praktijkbevelingen, zodat hier van instrumenteel wetenschapsgebruik geen sprake *kan* zijn. De op het onderzoek volgende adviesnota van Kuypers voor het Udense centrum bevat wel concrete beleidsadviezen - de invloed daarvan op de lokale zorgpraktijk is echter gering. Het advies om in Uden en omstreken tot een regionale zorginstelling te komen, krijgt pas vele jaren later navolging. Dit is echter niet zozeer op het eerdere advies van Kuypers terug te voeren, maar op het inmiddels gewijzigde overheidsbeleid dat een regionalisering van de zorg nastreeft. Al met al is de concrete of instrumentele invloed van sociologische kennis en inzichten op de hier beschreven praktijken gering - een conclusie, die geheel in overeenstemming is met de gangbare bevindingen van het benuttingsonderzoek. (vgl. H.2)

We zagen in de diverse *cases* wel diverse voorbeelden van *conceptueel* wetenschapsgebruik. Sociologische inzichten of enkel sociologische termen dringen door op lokaal niveau en worden spelen een rol in lokale debatten over de aard van de sociale problematiek. Dit conceptueel wetenschapsgebruik blijft echter een vrij ongrijpbaar verschijnsel, vooral omdat het theoretisch niet scherp omlijnd is. Weiss (1977) spreekt van conceptueel wetenschapsgebruik als sociaal-wetenschappelijke noties ertoe leiden dat beleidsproblemen opnieuw geformuleerd worden en de beleidsagenda opnieuw wordt opgesteld. Glasbergen en Van Wijngaarden (1986) spitsen dit nader toe door twee soorten conceptueel wetenschapsgebruik te onderscheiden. Ze spreken van de sociologie als mythejager die bepaalde, gangbare mythen over maatschappelijke verschijnselen doorprikt en van sociologische verbeeldingskracht wanneer de sociologie nieuwe beleidsopties ontwikkelt. Goed beschouwd zien we in de hier bestudeerde *cases* echter geen van beide soorten conceptueel wetenschapsgebruik. Centraal uitgangspunt bij beide vormen van conceptueel wetenschapsgebruik is immers, dat sociologen *nieuwe* inzichten in de praktijk introduceren. Dat is in de hier beschreven gevallen geen enkele keer het geval. Eerder is het zo, dat wetenschappelijke argumentaties gebruikt worden om de opvattingen van sommige lokale actoren te bevestigen en die van anderen te ontcrachten.

Zo gebruiken de lokale autoriteiten in Beerta sociologische termen als 'nihilisme' en 'traditionalisme' om te verduidelijken wat in hun ogen de kern van de lokale problematiek is. Deze

termen duiden niet op een nieuw probleem in de lokale samenleving. Het verschijnsel - het communisme - is er allang, net als het streven van de lokale elite om dat de kop in te drukken. Met het nieuwe, sociologische vocabulaire kunnen zij dit streven echter beter legitimeren. Anders gezegd, sociologische noties leveren niet zozeer nieuwe inzichten maar veeleer een politieke rechtvaardiging voor bestaande standpunten. In Oude Pekela zien we in feite hetzelfde, al liggen de lokale verhoudingen hier anders. Het rapport Portman fungeert ter plaatse als *'eye-opener'*: het laat niet alleen de ernst van de problematiek van de krotbewoners zien, maar poneert ook een andere visie op het probleem. Volgens Portman is de a-socialiteit van de krotbewoners niet alleen op hun eigen gedrag terug te voeren, maar deels ook op de harde klassenverhoudingen in het dorp. Portman hekelt de 'verwaarlozingspolitiek' en het gebrek aan 'sociale verantwoordelijkheid' van de ondernemerselite van Oude Pekela. Dit is een duidelijke politieke stellingname. De socioloog laat zien, dat de oude economische elite van het dorp deels zelf verantwoordelijk is voor het probleem. Impliciet ondersteunt hij daarmee Oude Pekela's burgemeester die het probleem door gerichte interventies wil oplossen en op zoek is naar politieke steun voor dit streven. In Brabant, tenslotte, valt op hoezeer sociologen het tot hun taak rekenen om een positief beeld van de opkomende, moderne samenleving te schetsen. Sociologen komen in het geweer tegen de (vermeende) populaire weerstanden tegen de verandering in Brabant. Ook dit is echter een duidelijk politieke standpunt. Sociologische ideeën ondersteunen immers degenen die naar verandering streven en worden ook bewust zo gebruikt.

De conclusie luidt dan ook, dat in de beschreven *cases* vooral sprake is van conceptueel wetenschapsgebruik. Sociologische noties en argumentaties dringen in lokale zorgpraktijken door en worden gebruikt in lokale debatten over sociale problemen en zorg. De vraag blijft echter of dit het conceptueel wetenschapsgebruik is, dat hedendaagse sociologen als hun nieuwe professionele ideaal zien. Het conceptueel model van wetenschapsgebruik gaat er immers vanuit, dat sociologen nieuwe ideeën en inzichten produceren die in de praktijk verhelderend werken. In de praktijk leveren sociologen echter niet zozeer nieuwe inzichten, maar vooral een onderbouwing en politieke legitimatie van reeds bestaande opvattingen van sommige lokale actoren.

Vormen van vertaling

De vraag *hoe* wetenschappelijke informatie in de praktijk begrepen en verwerkt wordt, raakt de kern van het vertalingsmodel van wetenschapsgebruik. Uitgangspunt van dit model is immers de transformatie van kennis in de praktijk. Wetenschapsgebruik is geen passieve overname van wetenschappelijke kennis in de praktijk, maar een actief proces waarin nieuwe informatie in bestaande interpretatiekaders wordt opgenomen. Wetenschappelijke ideeën of informatie worden soms slecht begrepen, deels vergeten, in eigen termen verwoord, aan bestaande praktijkvisies en -behoeften aangepast, maar soms ook verbeterd. Wat er in praktijk aan wetenschappelijke noties wordt gebruikt, heeft soms slechts zijdelings met de oorspronkelijke ideeën te maken. (Beck en Bonß 1989: 24) De interessante vraag is vervolgens via welke *mechanismen* deze vertaling van wetenschap plaats vindt. In de diverse *case*-beschrijvingen kwamen vier van zulke mechanismen aan de orde, namelijk selectief gebruik van wetenschappelijke kennis, het inpassen van nieuwe informatie in het organisatorisch patroon, het specificeren en herschrijven van nieuwe ideeën. Het gaat steeds om specifieke mechanismen hoe in de praktijk met wetenschappelijke informatie wordt omgesprongen en die tot gevolg hebben, dat wetenschappelijke kennis - zoals Beck en Bonß stellen - in de praktijk van karakter verandert.

Het eerste mechanisme is *selectief* wetenschapsgebruik. Het is overigens een bekend verschijnsel, dat ook in de literatuur over wetenschapsgebruik wel wordt genoemd. Beck en Bonß (1989: 10)

spreken van 'Ergebnispflücken'. De sociologie is als het ware een boom vol vruchten, waarvan een ieder naar believen kan plukken. Maar praktijkmensen plukken natuurlijk vooral die vruchten, die in hun eigen kraam van pas komen. Een goed voorbeeld hiervan zagen we in Beerta. Op het eerste gezicht had deze lokale zorgpraktijk weinig of niets met de ideeën van naoorlogse sociologen van doen. Van de centrale noties uit de 'sociologie van de ontwikkelingsgebieden' - de noodzaak van sociale begeleiding van industrialisering en het 'industrierijp' maken van de bevolking - wordt hier niet gerept. Toch worden ook in deze lokale zorgpraktijk op een gegeven moment sociologische termen gebruikt. Noties als 'nihilisme' en 'traditionalisme' komen goed van pas om de politieke bedoelingen van de lokale zorgbestuurders te legitimeren. Aangezien het merendeel van de beschikbare sociologische ideeën hier geen enkele weerklank vindt, kan van selectief wetenschapsgebruik gesproken worden.

Een tweede vorm van vertaling van wetenschappelijke kennis is het *inpassen in het organisatorisch patroon*. Hiervan is sprake als wel bepaalde sociologische ideeën of termen in de praktijk opduiken, zonder dat dit tot daadwerkelijke verandering van de bestaande handelingspatronen leidt. In de wereld van bureaucratische organisaties is dit geen onbekend verschijnsel. Men zal beproefde werkwijzen slechts met moeite verlaten, ook al wijst nieuwe informatie op tekortkomingen in de bestaande praktijk. In de beschreven *cases* zien we meerdere voorbeelden van hoe nieuwe ideeën in het bestaande organisatorisch patroon worden ingepast. Zo wordt in Beerta op een gegeven moment gewag gemaakt van een nieuw type opbouwwerk, dat onder 'voortdurende bezinning der sociale wetenschappen' is ontstaan en volgens nieuwe Amerikaanse methodieken te werk zou gaan. Concreet verandert er echter weinig of niets in de lokale zorgpraktijk. Alleen heten de gebruikelijke jeugdclubs opeens '*group work*' en worden de films, die al veel langer in het buurthuis worden vertoond, nu als 'esthetische cultuuroverdracht' gebracht. In Oude Pekela zien we iets soortgelijks rond het probleem van 'stigmatisering'. Er wordt al enkele jaren over dit probleem gesproken, als de lokale zorginstelling eind 1964 een grote koerswijziging aankondigt. De naam 'woonschool' wordt vervangen door de term 'overgangswoningen'. Ook hier leidt zo'n nieuwe vocabulaire echter vooralsnog niet tot concrete veranderingen in de zorg. Ook als men expliciet zegt zich niet meer op 'sociaal-zwakke', maar enkel nog op 'economisch-zwakke' gezinnen te richten, gaat men in praktijk op de oude voet door. Het woongedrag en andere problemen van de gezinnen blijven object van zorg en ingrijpen. Nieuwe noties worden volledig in het bestaande organisatorisch patroon ingepast. Uit dit laatste voorbeeld blijkt echter ook, dat dit niet onbeperkt mogelijk is. Als kritiek op het bestaande patroon aanhoudt, zijn veranderingen op den duur onvermijdelijk.

Een derde vorm van vertaling van wetenschappelijke kennis is *specificeren*. De achtergrond van dit mechanisme ligt in de logische kloof die zou bestaan tussen wetenschap en praktijk. Terwijl wetenschap naar universele uitspraken over sociale verschijnselen streeft, heeft de praktijk vooral behoefte aan specifieke kennis over unieke en eenmalige gevallen. (vgl. Schön 1983; Stehr 1991) Directe omzetting van wetenschappelijke kennis in praktisch handelen is volgens deze auteurs dan ook niet mogelijk. Alvorens ze praktisch gebruikt kunnen worden, moeten wetenschappelijke inzichten eerst in termen van de concrete en unieke praktijksituatie gespecificeerd worden. Dit impliceert per definitie een zekere transformatie van de 'gebruikte' kennis. Dit verschijnsel werd fraai verwoord door een maatschappelijk werker uit Uden. Ook hij signaleerde een kloof tussen wetenschappelijke rapporten, waarin bepaalde sociale tendensen of problemen gesignaleerd worden, en de praktijk van het werk. Nieuwe inzichten leiden volgens hem niet direct tot een ander handelen, maar worden ook niet genegeerd. Wetenschapsgebruik is in de praktijk een tussenvorm tussen beide uitersten. "Die rapporten lopen met de stroom mee, je houdt er rekening mee in je alledaagse handelen", aldus de betreffende maatschappelijk werker.

Het *herschrijven* van wetenschappelijke kennis in de praktijk is een veel verdergaande vorm van vertaling van wetenschap. De achtergrond van dit mechanisme ligt in de door Beck en Bonß gesignaleerde gelijkwaardigheid tussen wetenschappers en hedendaagse kennisgebruikers. Juist doordat de gebruikers van wetenschappelijke kennis zelf vaak over de nodige competentie en expertise beschikken, zijn ze - veel meer dan vroeger het geval was - bij machte om de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek kritisch te beoordelen en waar nodig aan te passen aan hun eigen ervaringen en behoeften. Dit herschrijven van wetenschappelijke bevindingen ziet men met name als wetenschapsgebruikers zelf experts zijn, bij gespecialiseerde ambtenaren of bij wetenschappelijke begeleidingscommissies. Dit soort kennisgebruikers hebben vaak uitgesproken ideeën over de gewenste onderzoeksuitkomsten. Komt een onderzoek tot andere bevindingen, dan zal men proberen om toch andere conclusies aan zo'n onderzoek te verbinden. Een concreet voorbeeld van dit mechanisme zagen we bij de receptie van de KASKI-studies in de Brabantse Commissie Sociaal Plan (CSP), een gezelschap dat zelf grotendeels uit praktiserende wetenschappers bestond. Terwijl de verhouding tussen het KASKI en de Brabantse plancommissie om allerlei redenen toch al vertroebeld was, leiden de KASKI-studies ook tot inhoudelijke meningsverschillen. Terwijl het onderzoek in een pleidooi voor meer kerkelijke voorzieningen uitloopt, bepleit de commissie *op basis van dezelfde bevindingen* juist meer algemene voorzieningen en sociale verbanden in Brabant.

Wetenschapsgebruik en lokale machtsverhoudingen

De laatste onderzoeksvraag betreft het effect van sociologische kennis en expertise op de lokale machtsverhoudingen. Welke rol spelen sociologische ideeën in de op lokaal gevoerde debatten? Welk *politieke effect* had de sociologie op lokaal niveau? Uitgangspunt bij deze beschouwing is, dat sociologische kennis altijd direct politiek heeft. Kenmerkend voor een discipline als de sociologie is immers, dat haar kennis niet alleen in wetenschappelijke kring besproken wordt maar ook doordringt in de samenleving. Sociologische ideeën hebben politieke invloed, daar waar ze de opvattingen van sommige sociale groeperingen bevestigen en die van andere groeperingen ondermijnen. (vgl. Taylor 1983; Giddens 1984) De vraag is dus niet *of*, maar *welk* politiek effect de sociologie had. Of zoals de Amerikaanse socioloog Becker zich begin jaren '60 al afvroeg: "Whose side are we on?"

Een andere theoretische invalshoek om het maatschappelijk effect van sociologische ideeën te bekijken, treffen we in Merton's onderscheid *lokale* en *cosmopolitische* elites. Dit onderscheid is gebruikt in diverse studies over de ontwikkeling van het Nederlandse platteland. (Merton 1957; vgl. Brunt 1974; Munters 1989) Beide groepen zijn te zien als concurrerende elites binnen een lokale gemeenschap. De lokale elite is typisch parochiaal. Het is de oude, autochtone dorpselite die vooral via bestaande, lokale netwerken en instituties probeert macht te verwerven en/of te behouden. De cosmopolitische elite probeert ook een machtspositie binnen de lokale gemeenschap te verwerven, maar is daarnaast sterk georiënteerd op de buitenwereld. Het zijn nieuwkomers in het dorp - mensen die van elders komen of op zijn minst elders een opleiding hebben gevolgd. Het is de nieuwe, professionele middenklasse in de lokale samenleving. Juist haar elders opgedane kennis en contacten vormen haar machtsbasis, waarmee ze de oorspronkelijke lokale elite van de troon wil stoten.

Voor ons interessant is echter vooral de manier waarop Gouldner dit onderscheid van Merton gebruikt om iets te zeggen over de maatschappelijke positionering van de sociologie. Gouldner doet dit in een debat met de hiervoor genoemde Becker. Sociologen als Becker - aldus Gouldner - pretenderen vaak dat ze zich tegen de machthebbers en vóór marginale groepen in de samenleving uitspreken. De werkelijkheid is echter anders. Sociologen spreken zich weliswaar vaak tegen de traditionele machthebbers in de samenleving uit, maar kiezen niet zozeer voor onderdrukte groepen in de lokale samenleving maar voor de opkomende cosmopolitische elite. sociologen beschrijven niet zozeer de visie van de *underdog* zelf maar

"..a sympathetic view of the underdog seen increasingly from the standpoint of the relatively benign, the well educated, and the *highly* placed bureaucratic officialdom; of the American administrative class". (Gouldner 1973: 39; cursivering origineel.)

Gouldner spreekt van een 'new establishment sociology'. Sociologen nestelen zich in het spanningsveld dat ontstaat op het moment, dat de opkomende verzorgingsstaat met nieuwe verzorgingsarrangementen in concurrentie treedt met bestaande arrangementen op lokaal niveau. Sociologen keren zich tegen de respectabele dorpsnotabelen en hun traditionele praktijken. Ze doen alsof ze dat in naam van sociale onderdrukten doen, maar in feite maken ze daarmee - aldus Gouldner - de weg vrij voor de nieuwe professionele en veelal liberaal-denkende middenklasse.

De these van Gouldner wordt in dit onderzoek bevestigd. Ten eerste kunnen we vaststellen, dat de twee elites van Merton ook in de hier beschreven *cases* duidelijk herkenbaar zijn. In alle *cases* is er een oude, lokale elite in het dorp: in Beerta de herenboeren, in Oude Pekela de fabrikanten en in Uden de grotere boeren. Deze laatsten zijn weliswaar minder welvarend dan de Groningse boeren, maar in de Brabantse verhoudingen toch dominerend. De cosmopolitische elite bestaat daarentegen uit nieuwkomers in het dorp, vertegenwoordigers van de professionele middenklasse op lokaal niveau; mensen die hun kennis en opleiding als kapitaal kunnen inzetten. In Beerta en Oude Pekela zijn de burgemeesters de belangrijkste representanten van deze cosmopolitische elite. In beide dorpen hebben de 'cosmopolieten' de politieke macht in handen, zij het niet de economische macht. In Uden is dit anders. Hier is de oude, lokale elite nog lange tijd dominant, zowel in de dorpspolitiek als in de lokale zorgpraktijk. Pas eind jaren '50 nemen professionele nieuwkomers zitting in het lokale zorgbestuur. De lokale politiek blijft echter onverminderd het terrein voor de autochtone dorpselite. Voor de nieuwe zorgbestuurders is dit een teken, dat echte veranderingen in Uden niet mogelijk zijn.

In Uden zien we dan ook het duidelijkst een conflict tussen beide concurrerende elites. Waar de lokale elite in termen van armenzorg blijft denken, streven de nieuwe zorgbestuurders naar een meer moderne, immateriële zorg. Maar ook in Oude Pekela bestaat er een potentieel conflict tussen de burgemeester, die een beleidsmatige oplossing van de problematiek van de asociale krotbewoners nastreeft, en de oude lokale elite, die niet overtuigd is van de noodzaak van zulke 'nieuwigheden'. In beide gevallen zien we, dat de cosmopolitische elite mede van sociologische noties of onderzoeksbevindingen gebruik maakt om haar standpunt en positie te versterken. In beide dorpen verwordt sociologisch onderzoek een belangrijk wapen in de strijd tegen de oude dorpselite.

Op de politieke implicaties van zowel het rapport Portman in Oude Pekela als het onderzoek van Van der Lest en met name de adviesnota van Kuypers in Uden is hiervoor gewezen. Het rapport Portman bevat een scherpe kritiek op de oude, economische elite - haar 'verwaarlozingspolitiek' en de geringe 'sociale verantwoordelijkheid'. Met zulke *politieke* uitspraken maakt het rapport de weg vrij voor een meer professionele aanpak van de lokale problematiek. Het rapport treedt in het krijt voor de arbeidersbevolking, maar - zoals Gouldner stelt - ook voor de nieuwe cosmopolitische elite die zich niet wil neerleggen bij de historisch gegroeide verhoudingen in het dorp.

Hetzelfde zien we in Uden. Ook nadat een nieuw type zorgbestuurders de plaats van de oude, lokale elite heeft ingenomen, blijkt de sociale zorg maar moeilijk in beweging te krijgen. Dit zou mede het gevolg zijn van de lokale politieke verhoudingen, waarin de oude lokale elite tot ver in de jaren '60 dominant is. In deze situatie wordt het Provinciaal Opbouworgaan (PON) gevraagd om in Uden onderzoek te doen. In de studie van de socioloog Van der Lest komt de sociale zorg overigens nauwelijks ter sprake. Gesteld wordt alleen, dat de bevolking het Udense centrum als 'een soort bedelingsinstituut' ziet. Ook in de daaropvolgende adviesnota van Kuypers worden de 'verouderde

samenlevingsopvattingen' in de lokale zorgpraktijk aan de kaak gesteld. Ook hier zien we dus dat sociaal-wetenschappelijke expertise een scherpe kritiek op het traditionele karakter van de zorg op lokaal niveau bevat en daarmee indirect op die sociale groeperingen, die men hiervoor verantwoordelijk acht. Het is dan ook geen toeval dat de laatste representanten van de oude, lokale elite begin jaren '60 met stille trom verdwijnen uit het bestuur van de Udense lokale zorginstelling.

8.3 Nogmaals: Nederlandse sociologie en praktijk

Wat kan er tot slot van dit onderzoek gezegd worden over de naoorlogse Nederlandse sociologie en haar relatie tot de praktijk? We begonnen met op te merken, dat de praktische idealen en pretenties van de naoorlogse sociologie niet gering zijn. De jonge discipline presenteert zich als 'betrouwbare sleutel tot de moderne maatschappelijke problematiek', die door 'een wetenschappelijk gefundeerde politiek niet (kan) worden gemist'. (vgl. H. 1) Gesuggereerd is ook, dat er een nauw verband bestaat tussen deze verkondigde praktische vermogens van de sociologie en haar snelle groei en institutionalisering in de naoorlogse periode. Na de oorlog wordt niet voor het eerst gesteld, dat sociologische kennis ook grote praktische betekenis heeft. Nieuw is echter wel het feit dat de naoorlogse samenleving in hoge mate bereid is om deze professionele idealen en pretenties voor 'waar' te houden ... en daarvoor ook wil betalen. De sociologie plukt er, zoals Van Doorn (1964: 133) ook al stelde, de vruchten van. In dit onderzoek gaat het echter om de vraag: wat is er van deze praktische idealen van de sociologie *in de praktijk zelf* terechtgekomen?

De conclusie kan niet anders zijn dan, dat de praktische betekenis van de sociologie in de naoorlogse decennia heel anders is - en beperkter ook - dan sociologen zich zelf hadden voorgesteld. De sociologie biedt over het algemeen geen concrete oplossingen voor gestelde praktijkproblemen noch 'harde data' waarop beleid gebaseerd kan worden. En voorzover sociologische noties en inzichten op het geformuleerde overheidsbeleid van invloed zijn, bestaat er niet zelden een kloof tussen de landelijke beleidsvorming enerzijds en lokale praktijken van sociale zorg anderzijds. De empirische conclusie van dit onderzoek luidt al met al, dat de invloed van de sociologie op de praktijk duidelijk achterblijft bij de verwachtingen die sociologen in anderen dien omtrent koesteren. Dat komt echter ook - en dat is de theoretische conclusie van dit onderzoek - doordat zowel naoorlogse sociologen als hun publiek van een verkeerd idee van de verhouding tussen theorie en praktijk uitgaan. De vigerende ideeën over de theorie-praktijkverhouding staan sterk in het teken van het instrumenteel model van wetenschapsgebruik. Niet alleen het idee dat wetenschap concrete beleids- en praktijkoplossingen levert, blijkt echter in de praktijk weinig realistisch, maar ook de achterliggende gedachte van dit model dat er een eenzijdige en hiërarchische relatie bestaat tussen wetenschap en praktijk. Deze laatste veronderstelling deelt het instrumenteel model overigens met zowel het conceptueel model als het machtsmodel van wetenschapsgebruik. Impliciet uitgangspunt van al deze opvattingen is steeds: wetenschap spreekt, de praktijk luistert.

De praktijk is echter alles behalve een passieve ontvanger van wetenschappelijke kennis en expertise - zo kan uit elk van de *case*-studies in dit onderzoek worden opgemaakt. Typerend voor de praktijk van wetenschapsgebruik is juist de actieve verwerking of *vertaling* van wetenschappelijke noties en bevindingen in de praktijk. We zagen dat ook in de hier beschreven gevallen. Voorzover wetenschappelijke ideeën en bevindingen in de praktijk een rol spelen, is dat vaak selectief. Niet zelden worden wetenschappelijke ideeën en bevindingen eerst nader gespecificeerd, aan reeds bestaande organisatorische handelings- en denkpatronen aangepast of indien nodig zelfs herschreven alvorens ze in praktisch handelen worden omgezet. Van louter 'toepassing' van wetenschappelijke

inzichten in de praktijk kan dus geen sprake zijn. Typerend is juist de selectieve vraag naar en opname van wetenschappelijke informatie door de praktijk. Hedendaagse wetenschapsgebruikers zijn niet zomaar kennistoepassers, maar *medeproducenten* van wetenschappelijke noties en bevindingen. (Beck en Bonß 1989: 11; Ronge 1989) De vraag of de sociologie in de hier beschreven gevallen wel of niet praktisch van invloed was, vergt al met al een genuanceerd antwoord. Sociologische termen en ideeën spelen wel een rol op lokaal niveau, maar vaak op heel andere wijze dan de kennisproducenten zelf bedoelden.

Het aardige van het *vertalingsmodel* is, dat het ons attent maakt op wat de onbedoelde gevolgen van wetenschappelijke kennis en expertise genoemd kan worden. Op wat hoger abstractieniveau kan op twee al dan niet bedoelde gevolgen van de naoorlogse sociologie gewezen worden. Ook al konden sociologen de door hen geambieerde rol van 'sociaal ingenieurs' niet op zich nemen, hun kennis en bevindingen hadden wel degelijk praktisch effect. Wat in dit onderzoek vooral opvalt, is de betekenis van sociologen in de politieke debatten van hun tijd. Sociologische kennis of enkel het sociologisch vocabulaire is praktisch van invloed omdat het in maatschappelijke debatten doordringt en de opvattingen van sommige sociale groeperingen bevestigt en die van anderen ondermijnt. In dit onderzoek troffen we hiervan diverse voorbeelden. Op landelijk niveau bleek, dat sociologische noties vooral werden opgepikt door de ambtelijke en politieke top van het ministerie van Maatschappelijk Werk en meer algemeen door al diegenen, die erop aandrongen dat de naoorlogse industrialisering in maatschappelijk aanvaardbare banen wordt geleid. Op deze lijn verder redenerend, zou men kunnen stellen dat sociologische argumentaties een belangrijke politieke bijdrage leverden aan dat geheel van overheidsinterventies in het sociale leven dat nadien als de verzorgingsstaat bekend zou komen te staan. (Thoenes 1962) Ook al stonden sociologen niet aan de wieg van de verzorgingsstaat, zoals Van Heek (1972) terecht opmerkte, ze droegen wel hun steentje bij aan zowel de inrichting als de politieke legitimatie van dit nieuwe samenlevingstype.

Iets soortgelijks blijkt als we de maatschappelijke betekenis van de sociologie op lokaal niveau bekijken. Tegelijk met en mede onder invloed van de opkomende verzorgingsstaat doet zich in tal van lokale gemeenschappen een zekere concurrentie voor tussen wat hiervoor is aangeduid als de lokale elite en de cosmopolitische elite. De eersten zijn degenen, die voorheen de lokale samenleving domineerden. Het gaat veelal om de oude, economische elite van het dorp, die haar lokale macht vooral ontleent aan haar positie in lokale netwerken en instituties. De 'cosmopolieten' zijn daarentegen veeleer op de buitenwereld gericht. Het is de nieuwe, professionele elite in het dorp, die elders een opleiding heeft gevolgd en haar macht mede ontleent aan contacten met anderen (met name overheidsinstanties) van buiten. In minstens twee van de drie onderzochte *cases* zagen we, dat representanten van deze cosmopolitische elite mede van sociologische noties en bevindingen gebruik maakten om hun politieke positie in de lokale samenleving te versterken. Als we op zoek zijn naar de praktische rol van de naoorlogse sociologie dan moeten we niet zozeer op zoek gaan naar concrete voorbeelden van sociologische praktijkbeïnvloeding. Deze vraagstelling ligt al te zeer in het verlengde van het indertijd gangbare, maar inmiddels achterhaalde instrumentele kennistoepassingsmodel. De praktische betekenis van de sociologie moet veeleer in haar meer diffuse invloed op lopende maatschappelijke debatten gezocht worden. Zoals sociologische argumentaties in de naoorlogse periode op landelijk niveau bijdroegen tot die politieke interventies, die nadien als 'de verzorgingsstaat' bekend zouden staan, droegen ze op lokaal niveau bij aan de geleidelijke verschuiving in de macht van de oude, autochtone elites naar de nieuwe, professionele of bestuurlijke elites van het dorp.

Literatuur

- Abma, R. (1987), Jeugdonderzoek in de kinderschoenen - De sociaal-wetenschappelijke context van het massageugdproject. In: F. Meijers en M. du Bois-Reymond (red), *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massageugdonderzoek*. Acco Amersfoort-Leuven
- Adorno, Th. W. e.a. (1950), *The Authoritarian Personality*. Harper and Row New York
- Akkerman, T. en S. Stuurman (red.) (1985), *De zondige riviera van het katholicisme - Een lokale studie over feminisme en ontzuiling*. SUA Amsterdam
- Appelbaum, R.P. (1971), *Theories of Social Change*. Markham Chicago
- Arendt, H. (1951), *The Origins of Totalitarianism*. Meridian Books New York
- Bank, J. (1978), *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)*. Van Lochem Slaterus Deventer
- Banning, W. (1945), *De dag van morgen. Schets van een personalistisch socialisme, richtpunt voor de vernieuwing van ons volksleven*. Ploegsma Amsterdam
- Idem (1946) *Het vraagstuk van de Arbeid*. Amsterdam
- Idem (1950) Sociale en geestelijke gevolgen der industrialisatie. In: *Sociologisch Bulletin* 4(1950), p. 39-45
- Idem (1953) *Moderne maatschappijproblemen - Een beschrijvende analyse van krachten en processen in de hedendaagse maatschappij*. Haarlem
- Beck, U. (1986), *Risikogesellschaft - Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Frankfurt am Main
- Beck U. en W. Bonß (1984), Soziologie und Modernisierung. In: *Soziale Welt* 35(1984), p. 381-406
- Idem (1989) Verwissenschaftlichung ohne Aufklärung - Zum Strukturwandel von Sozialwissenschaft und Praxis. In: Beck en Bonß (red.) 1989, p. 7-45
- Idem (1989) (red.), *Weder Sozialtechnologie noch Aufklärung - Analysen zur Verwendung sozialwissenschaftlichen Wissens*. Suhrkamp Frankfurt am Main.
- Becker, H.A. en Th.J. Ijzerman (1979), De arbeidsmarkt voor sociologen in Nederland. In: Rademaker (red) 1979, p. 124-145
- Becker, H.A. en P. Glasbergen (red.) (1986), *Sociologie en verzorgingsstaat: een proefbalans*. VUGA Den Haag
- Becker, H.S. (1963), *Outsiders - Studies in the Sociology of Deviance*. The Free Press New York
- Berger, P. en T. Luckmann (1971), *The Social Construction of Reality*
- Bogt, ter en Coppinga (1987), *Van agrarisch gewest naar moderne regio*. Economisch-Technologisch Instituut Groningen
- Bouman, P.J. (1947), *Algemene maatschappijleer - Een eerste inleiding tot de sociologie*. Parijs / Amsterdam
- Idem (1953), *Sociologie - Begrippen en problemen*. Uitgeverij Standaard Antwerpen-Amsterdam (eerste druk 1940)
- Bovenkerk, F., H.J.M. Claessen, B. van Heerikhuizen, A.F.J. Köbben en N. Wilterdink (red) (1987), *Toen en thans - De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*. Ambo Baarn
- Bovenkerk, F. en L. Brunt (1987), De sociografieën van Chicago en Amsterdam in de jaren '20 en '30. In: Bovenkerk (e.a./red.) p. 68-78
- Braun, M. (1975), *De regeringskommissaris in Finsterwolde - Een bijdrage tot de geschiedschrijving van de Koude Oorlog in Nederland*. SUA Amsterdam
- Broekman, H. (1987), *Sociale innovatie in Drenthe - De ontwikkeling van de Stichting Opbouw Drenthe (1924-1972)* (zonder plaats)
- Brugmans. I.J. (1963), *De arbeidende klasse in Nederland in de 19de eeuw (1813-1870)*. Het Spectrum Utrecht-Antwerpen
- Brunt, L. (1974), *Stedeling op het platteland - Een antropologisch onderzoek naar de verhoudingen tussen autochtonen en nieuwkomers in Stroomkerken*. Boom Meppel-Amsterdam
- Bryant, C.G.A. (1991), The dialogical model of applied sociology. In: C.G.A. Bryant en D. Jary (eds), *Giddens' Theory of Structuration*. Routledge & Kegan Paul London
- Bulmer, M. (1982), *The uses of social research - Social Investigation in Public Policy-Making*. Allen & Unwin London
- Idem (1986), The Policy Process and the Place in it of Social Research. In: id. (red), *Social Science and Social Policy*. Allen & Unwin London p. 3-30
- Idem (1989), Successful Applications of sociology. In: Becker, H.A. en C.G.A. Bryant (red.), *What sociology has achieved?* Routledge & Kegan Paul Londen p. 117-142
- Cohen, H.F. (1978), *Om de vernieuwing van het socialisme - De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaaldemocratie 1919-1930*. Universitaire Pers Leiden
- Dehue, T. (1990), *De regels van het vak - Nederlandse psychologen en hun methodologie*. Van Gennep Amsterdam
- Dercksen, W.J. (1986), *Industrialisatiepolitiek rondom de jaren vijftig*. Van Gorkum Assen

- Dercksen, A. en L. Verplanke (1987), *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland (1914-1970)*. Boom Meppel-Amsterdam
- Doorn, J.A.A. van (1954), *De proletarische achterhoede, een sociologische critiek*. Boom Meppel-Amsterdam
- Idem (1955a), Functieverhuizingen in het maatschappelijk werk. In: *Sociologische Gids* jrg. 2 (1955), p. 21-25
- Idem (1955b), Verzuiling: een eigentijds systeem van sociale controle, In: *Sociologische Gids* jrg. 2 (1955), p. 41-49
- Idem (1955c), Wijk en stad: reële integratiekaders? In: ISONEVO, *Congres sociale samenhang in nieuwe stadswijken*. Amsterdam 1955. (Herdrukt in: Groenman en De Jager 1970, p. 231-252)
- Idem (1957), De Nederlandse ontwikkelingsgebieden als sociologisch vraagstuk. In: S.J. Groenman en J.A.A. van Doorn, *Sociaalwetenschappelijke verkenningen*. Van Gorkum Assen 1957, p. 62-85
- Idem (1959), Verstroeiing van sociale verandering. Een herinterpretatie van Romeins 'Wet van de remmende voorsprong'. In Groenman e.a. 1959, p. 901-916 (origineel 1957)
- Idem (1960), *De Nederlandse ontwikkelingsgebieden -Schets van de sociale problematiek*. Staatsuitgeverij Den Haag
- Idem (1964), *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*. Bijleveld Utrecht
- Idem (1964b), De Sociologische Gids en de Nederlandse sociologie. In: *Sociologische Gids* jrg. 11 (1964), p. 20-51
- Idem (1965), Die niederländische Soziologie: Geschichte, Gestalt und Wirkung. In: J. Matthes, *Soziologie und Gesellschaft in den Niederlanden*. Luchterhand Neuwied am Rhein 1965, p. 27-82
- Idem (1984), Interventiewetenschap - De wording van een ambitieus programma. In: *Beleid en Maatschappij* 11(1984), p. 298-306.
- Idem (1989), *Rede en macht - Een inleiding tot beleidswetenschappelijk inzicht*. VUGA Den Haag
- Idem (1990), De penibele historie van het welzijnsbeleid. In: *Beleid en Maatschappij* 17(1990), p. 298-306.
- Doorn, J.A.A. van en C.J. Lammers (1958), Sociologie en sociografie. In: *Sociologische Gids* jrg. 5 (1958), p. 49-78
- Idem (1959), *Moderne sociologie. Systematiek en analyse*. Aula Utrecht-Antwerpen
- Donzelot, J. (1979), *The Policing of Families*. Pantheo New York
- El, C. van (1992), De socioloog als solist. Crisis en continuïteit in het werk van J.A.A. van Doorn. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* jrg. 19 (1992), p. 114-139
- Engbersen, G.B.M. (1990), *Publieke bijstandsgeheimen*. Stenfert Kroese Leiden/Antwerpen
- Engbersen, G.B.M. en R. Gabriëls (1995), Voorbij segregatie en assimilatie. In: id. (red), *Sferen van integratie - Naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*. Boom Meppel-Amsterdam
- Ferber, C. von (1984), Zur Zivilisationstheorie von Norbert Elias - Heute. In: P. Gleichmann, J. Goudsblom en H. Korte (red.), *Macht und Zivilisation*. Suhrkamp Frankfurt am Main p. 105-129
- Foucault, M. (1961), *De geschiedenis van de waanzin*. Ambo Baarn
- Idem (1975), *Surveiller et punir - Naissance de la prison*. Gallimard Parijs
- Idem (1981), Twee typen macht. In: *Te Elfder Ure* 25(1981), p. 573-588
- Freyer, H. (1958), *Mens en massa in deze tijd: een structuuranalyse*. Het Spectrum Utrecht
- Gabriëls, R. (1994), De ontovering van de intellectueel. In: *Beleid en Maatschappij* jrg. 22 (1995), p. 5-21
- Gadourek, I. (1953), Het gezin in een industrialiserende gemeenschap. In: *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid* jrg. 8 (1953), p. 257-264
- Gastelaars M. (1985), *Een geregeld leven - Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968*. SUA Amsterdam
- Gay, P. (1969), *Weimar Culture - The Outsider as Insider*. Penguin Books, Harmondsworth (oorspr. 1968)
- Giddens, A. (1984), *The Constitution of Society*. Polity Press Cambridge
- Glasbergen, P. en P. van Wijngaarden (1986), Sociologisch commentaar als toekomstperspectief voor de sociologie. In: Becker en Glasbergen 1986, p. 209-229
- Goudsblom, J. (1960), *Nihilisme en cultuur*. De Arbeiderspers Amsterdam
- Idem (1962), Een kritiek op 'moderne sociologie'. In: *Sociologische Gids* jrg. 9 (1962), p. 28-48
- Idem (1979), Moderne sociologie: de systematiek geanalyseerd. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 6(1979), p. 371-398
- Gouldner, A. (1965), Explorations in Applied Social Science. In: S.M. Miller (ed.), *Applied Sociology - Opportunities and Problems*. MacMillan London
- Idem (1970), *The Coming Crisis of Western Sociology*. Basic Books New York
- Idem (1973), The sociologist as partisan. In: idem, *For Sociology - Renewal and Critique in Sociology Today*. Allan Lane Londen p. 27-68 (oorspr. 1968)
- Groenman, S.J. (1949), Industrialisatie langs lijnen van geleidelijkheid. In: *Sociologisch Bulletin* jrg. 3 (1949), p. 33-39
- Idem (1951), Als cultuurpatronen langs elkander schuren. In: *Sociologisch Bulletin* jrg. 5 (1951), p. 93-100

- Idem (1952), De sociale gevolgen van de industrialisatie ten plattelande. In: *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* jrg. 6 (1952), p. 307-314
- Idem (1952b), *Sociale aanpassing* (oratie). Van Gorkum Assen
- Idem (1957), *Sociale opbouw op territoriale grondslag (community organization)*. (Brochure van de Nederlandse bond voor sociaal-cultureel vormingswerk) Utrecht z.d.
- Groenman, Sj., W.R. Heere en E.V.W. Vercruyssen (red.) (1958), *Het sociale leven in al zijn facetten - Sleutel tot de moderne maatschappelijke problematiek*. Van Gorkum Assen (3 delen)
- Groenman, Sj. en H. de Jager (1970), *Staalkaart der Nederlandse sociologie*. Van Gorkum Assen
- Habermas, J. (1974), Wetenschappelijke politiek en openbare mening. Uit: id., *Een keuze uit het werk van Jurgen Habermas*. Van Lochum Slaterus Deventer
- Hagoort, P. (1981), Sociale wetenschappen op het kruispunt van binnenweg en heirbaan; sociale wetenschappen in het interbellum. In: *Grafiet* dl. 1 (1981), p. 14-71
- Hartmans, R. (1988), Het socialisme van Willem Banning. Bij de honderdste geboortedag en een 'vergeten' ideoloog. In: *Socialisme en Democratie* jrg. 45 (1988), p. 8-14
- Haveman, J. (1952), *De ongeschoolde arbeider. Een sociologische analyse*. Van Gorkum Assen
- Haverda, J.L. (1960), *Probleemgezinnen. Verslag van een sociologisch onderzoek*. Stichting voor Maatschappelijk Werk Utrecht
- Heek, F. van (1972), *Verzorgingsstaat en sociologie*. Boom Meppel
- Idem (1978), Omzien naar het sociografisch intermezzo (1925-1953). In: Bovenkerk (e.a./red.), p. 15-26
- Heeren, H. (1993) *Van sociografie tot sociologie - De Amsterdamse sociografische school en haar betekenis voor de Nederlandse sociologie*. Uitgave ISOR Utrecht
- Heerikhuizen, B. van en N. Wilterdink (1987), Conservatisme en sociologie in de jaren '30. In: Bovenkerk (e.a./red.) 1987, p. 182-207
- Heikens, T. (1985), Onmaatschappelijkheidsbestrijding. In: Akkerman en Stuurman (red) 1985, p. 38-73
- Hendriks, G. (1955), Sociale planning in de ontwikkelingsgebieden. In: *Sociale zorg* 17(1955), p. 37-43
- Hibma, A., W. Hoekstra en T. Uil (1987), 'We hadden geen keus' - Interviews met landarbeidsters uit het Oldambt 1920-1940. Wolters Noordhoff Groningen
- Hoekman, P., J. Houkes en O. Knottnerus (red) (1986), *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*. Wolters Noordhoff Groningen
- Hofstee, E.W. (1937), *Het Oldambt - Een sociografie. Deel I. Vormende krachten*. Wolters Groningen / Batavia
- Idem (1943), *Sociaal-economische problemen der Groninger Veenkoloniën*. Van Gorkum Assen
- Idem (1952), De zorg voor het gezin. In: *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* jrg. 6 (1952), p. 318-321
- Hoogstraten, P.W.M.A. van (1983), *De ontwikkeling van het regionaal beleid in Nederland 1949-1977 - Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van overheidsingrijpen in de ruimtelijke structuur*. Stichting Politiek en Ruimte Nijmegen
- Houten, D.J. (1986), Sociologie als maatschappijkritiek in de jaren '70. In: Becker en Glasbergen 1986, p. 119-142
- Idem (1989), *De Raad van de Rede - Over de redelijkheid en zedelijkheid van verzorging*. (oratie) Universiteit voor Humanistiek Utrecht
- Houttuyn Pieper, A. (1966), Naar een sociaalwetenschappelijke doorlichting van het maatschappelijk opbouwwerk. In: H.A. Becker (red.), *Democratie en sociaal onderzoek*. Bijleveld Utrecht 1966, p. 120-134
- Hueting, E. (1989), *De permanente herstructurering in het welzijnswerk*. De Walburg Pers Zutphen
- Hupe, P.L. (1984), De mythe van de beleidsrelevantie. In: *Beleid en Maatschappij*, jrg. 11 (1984), p. 278-293
- Hutjes J.M. en Cuisinier, M.C.J. (1982), *Sociaalwetenschappelijk onderzoek in het overheidsbeleid - Een analyse van de empirische literatuur*. Uitgave ITS Nijmegen
- ISONEVO (1955), *Rapport Oostelijk Groningen* (zonder plaats, zonder datum)
- Idem (1956), *Rapport Noord-Oost Brabant* (zonder plaats, zonder datum)
- Jong, P. de (1956), Problemen waarvoor de industrialisatie het gezin stelt. In: *Industrialisatie en maatschappelijk werk*. Publicatie van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werk Haarlem, p. 1-49
- Jonker, E. (1988), *De sociologische verleiding - Sociologie, sociaal-democratie en de welvaartsstaat*. Wolters Noordhoff/Forsten Groningen
- Kamphuis, M. (1961), Vragen rondom de sociale integratie van probleemgezinnen. In: *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* jrg. 15 (1961), p.295-30
- Karskens, M.L.J. (1986), *Waarheid als macht - Een onderzoek naar de filosofische ontwikkeling van Michel Foucault*. Te Elfder Ure Nijmegen
- Keulartz, J. (1987), *Van bestraffing naar behandeling - Een inleiding in de sociologie van de hulpverlening*. Boom Meppel-Amsterdam
- Keuning, H.J. (1933), *De Groninger Veenkoloniën - Een sociaal-geografische studie*. Amsterdam / Paris

- Keupp, H., F. Straus en W. Gmür (1989), Verwissenschaftlichung und Professionalisierung - Zum Verhältnis von technokratischer und reflexiver Verwendung am Beispiel psychosozialer Praxis. In: Beck en Bonß 1989, p. 149-195
- Keijzer, M. de (1979), *De gijzelaars van St. Michielsgestel - Een elite-beraad in oorlogstijd*. Sijthoff Alphen aan de Rijn
- Koenis, S. (1990), *Tussen marge en professie - Frankfurt en Chicago: twee visies op de praktische rol van de sociologie*. Van Gennep Amsterdam
- Koningsveld, H. (1984), *Het verschijnsel wetenschap*. Boom Meppel-Amsterdam
- Kornhauser, W. (1959), *The Politics of Mass Society*. The Free Press New York
- Korsten, A.F.A. (1983), *Wat is goed genoeg? Benutting van onderzoek in overheidsbeleid*. Kobra Amsterdam
- Kuypers, P. (1988), Denken in Brabant - De planologie in levenssferen. In: *De oplossing van Brabant - Een uitgave van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant ter gelegenheid van het veertigjarige bestaan 1947-1987*. PON, Tilburg, p. 45-61
- Kruyt, J.P. (1959), De gemeenschap als sociologisch begrip. In: Groenman (e.a./red.) p. 579-611 (oorspr. 1955)
- Kunneman, H. (1986), *De waarheidstrecht - Een communicatietheoretisch perspectief op wetenschap en samenleving*. Boom Meppel-Amsterdam
- Laansma, K. (1958), Sociale planning - Een instrument van beleid. In: *Mens en Maatschappij* jrg. 32 (1958), p. 355-367
- Idem (1963), Industrialisation and social planning - An experiment in Dutch development areas. In: *Planning and development in the Netherlands*, Vol. I(1963), p. 3-22
- Laeyendecker, L. (1986), Succes als bedreiging - De paradoxale situatie van de sociologie. In: *Mens en maatschappij* jrg. 61 (1986), p. 228-250
- Idem (1988), Banning: sociologie, kerk en theologie. In: M.B. ter Borg (red), *Banning als denker*. De Ploeg Utrecht, p. 52-72
- Latour, B. (1988), *Wetenschap in actie*. Bert Bakker Amsterdam
- Lau, Ch. (1989), Die Definition gesellschaftlicher Probleme durch die Sozialwissenschaften. In: Beck en Bonß (red.) p. 384-419
- Lehning, P.B. en J.B.D. Simonis (red) (1987), *Handboek beleidwetenschap*. Boom Meppel-Amsterdam
- Lepenies, W. (1981), Einleitung - Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität der Soziologie. In: idem (red.), *Geschichte der Soziologie - Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin*. Suhrkamp Frankfurt am Main
- Idem (1988), *Die drei Kulturen - Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. Rowohlt Verlag, Reinbeck
- Van der Lest, J. (1962), *Uden - beschouwingen over de verstedelijking van een geïndustrialiseerde plattelandssamenleving*. Uitgave PON Tilburg
- Liagre Böhl, H. de (1991), Willem Banning in de Partij van de Arbeid: een verloren strijd om de doorbraak. In: *Twaalfde jaarboek voor het democratisch socialisme*. Amsterdam, p. 47-81
- Liagre Böhl, H. de, J. Nekkers en L. Slot (red) (1981), *Nederland industrialiseert! Politieke en ideologische strijd rondom het naoorlogse industrialisatiebeleid*. SUN Nijmegen
- Lieshout, A.J. van (1948), *Uden - Onderzoek naar de levensomstandigheden der bevolking van een Oostbrabantsche plattelandsgemeenschap*. Proefschrift U.v.A. Amsterdam
- Lieshout, I. van (1993), *Deskundigen en ouders van nu - Binding in een probleemcultuur*. De Tijdstroom Utrecht
- Lieshout, P. van, B. Maas en A. Mol (1983), Het psy-complex: psy-fobie of pseudoprobleem - Het psychiese en het sociale in de Nederlandse hulpverlening, een reactie op Castel en Le Cerf. In: *Comenius* jrg. 3, p. 5-26
- Lindblom, C.E. (1990), *Inquiry and Change - The troubled attempt to understand & shape society*. Yale University Press New Haven en London
- Lindblom, C.E. en D.K. Cohen (1979), *Usuable Knowledge - Social Science and Social Problem Solving*. Yale University Press New Haven en London
- Litjens, H.P.M. (1953), *Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht*. Van Gorkum Assen
- Loo, F. van (1981), *'Den arme gegeven..' - Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland 1784 - 1965*. Boom Meppel-Amsterdam
- Loon, P.C.J. van (1952), De factor 'mens' bij de industrialisatie der Nederlandse Ontwikkelingsgebieden. In: *Maandschrift Economie* jrg. 16, p. 422-430
- Lukes, S. (1974), *Power - A radical view*. Macmillan London
- Mannheim, K. (1940), *Man and Society in an Age of Reconstruction - Studies in Modern Social Structure*. Kegan Paul London
- Maso, I. (1987), *Kwalitatief onderzoek*. Boom Meppel-Amsterdam
- Merton, R.K. (1957), Patterns of influence: local and cosmopolitan influentials. In: id, *Social Theory and Social Structure*. The Free Press New York

- Michielse, H.C.M. (1977), *De burger als andragoog - Een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk*. Boom Meppel-Amsterdam
- Idem (1989), *Welzijn en discipline - Van tuchthuis tot psychotherapie*. Boom Meppel-Amsterdam
- Milikowski, H. Ph. (1969), *Lof der onaangepastheid. Een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*. Boom Meppel (oorspr. 1961)
- Mol A. en P. van Lieshout (1989), *Ziek is het woord niet - Medicalisering, normalisering en de veranderende taal van huisartsgeneeskunde en geestelijke gezondheidszorg 1945-1985*. SUN Nijmegen
- Munters, Q.J. (1989), *De stille revolutie op het agrarische platteland - Boeren en openbaar bestuur 1917-1986*. Van Gorkum Assen / Maastricht
- Neij, R. (1989), *De organisatie van het maatschappelijk werk*. De Walberg Pers Zutphen
- Nisbet, R.A. (1966), *The Sociological Tradition*. Basic Books New York
- Nijenhuis, H. (1987), *Werk in de schaduw - Club- en buurthuizen in Nederland 1892-1970*. Amsterdam
- Nijhoff, P. (1986), De 'moderne sociologie' van Amerika naar Nederland (1955-1965). In: *Grafiet* dl. 6, p. 180-193
- Nijhoff P. en D. Pels (1985), Van Doorn en Lammers over 'Van Doorn en Lammers' - Een vraaggesprek met de schrijvers van 'Moderne sociologie'. In: *Sociodrome* jrg. 3, p. 2-8
- Nijnatten, C. van (1993), Rebel with a cause. (ongepubliceerd paper, Utrecht)
- Ogburn, W.F. (1950), *Social Change*. Viking Press New York (orig. 1922)
- Oldendorf, A. (1953), Industrialisatie en volksgezondheid. In: *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid* jrg. 8, p. 249-257
- Ortega y Gasset, J. (1933), *De opstand der horden*. Leopold Den Haag
- Parsons, T. (1951), *The Social System*. Routledge & Kegan Paul London
- Idem (1964), A Functional Theory of Change. In: A. en E. Etzioni (eds), *Social change - Sources, patterns, consequences*. Basic Books New York, p. 83-97
- Pels, D. (1988), Willem Banning: voor en tegen. In: *Negende jaarboek voor het democratisch socialisme*. Amsterdam 1988, p. 134-170
- Idem (1993), *Het democratisch verschil - Jacques de Kadt en de nieuwe elite*. Van Gennep Amsterdam
- Peper, B. (1972), *Vorming van welzijnsbeleid - Evolutie en evaluatie van het opbouwwerk*. Boom Meppel
- Peype, D.C.J., van (1979), Ontwikkeling van de sociologie in Nederland. In: Rademaker (red) 1979, p. 22-60
- Poeisz, J.J. (1968), *Traditie en vernieuwing in caritatieve organisaties*. Boom Meppel
- Polkinghorne, D.E. (1992), Postmodern Epistemology of Practice. In: S. Kvale (ed.), *Psychology and Postmodernism*. Sage London
- Ponsioen, J.A. (1956), Hoe en door wie het maatschappelijk werk voor het gezin in het industrialisatieproces moet worden gedaan. In: *Industrialisatie en maatschappelijk werk*. Publicatie van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werk Haarlem, p. 134-155
- Idem (1958), Gezinstypen. Herdrukt in: Groenman (e..a./red.) p. 94-104 (orig. 1956)
- Rademaker L. (red) (1979), *Sociologie in Nederland*. Van Loghum Slaterus Deventer
- Regt, A. de (1984), *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid*. Boom Meppel-Amsterdam
- Ronge, V. (1989), Verwendung sozialwissenschaftlicher Ergebnisse in institutionalisierten Kontexten. In: Beck en Bonß 1989, p. 332-354
- Schelsky, H. (1975), *Die Arbeit tun die Anderen - Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*. Westdeutscher Verlag Opladen
- Schön, D.A. (1979), Generative Metaphor: A Perspective on Problem-Setting in Social Policy. In: A. Ortony (red), *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press Cambridge, p. 254-283
- Idem (1983), *The Reflective Practitioner - How Professionals Think in Action*. Basic Books New York
- Schuyt, C.J.M. (1982), *Ongeregeld heden - Naar een theorie van wetgeving in de verzorgingsstaat*. Samson Alphen aan de Rijn
- Idem (1986), *Filosofie van de sociale wetenschappen*. Martinus Nijhoff Leiden
- Idem (1987), De kloof tussen willen en weten. In: Lehning en Simonis 1987, p. 196-205
- Scott R.A. en A.R. Shore (1979), *Why Sociology does not Apply*. Elsevier New York
- Simonis, J.B.D. en D. van Houten (1987), Kennis en macht: de onevenwichtigheid van beleidsmodellen. In: Lehning en Simonis 1987, p. 297-309
- Simons, E. en L. Winkeler (1987), *Het verraad der clercken: Intellectuelen en hun rol in de ontwikkeling van het Nederlands katholicisme na 1945*. Ambo Baarn
- Snel, E. (1994), Pragmatische visies op het theorie-praktijk-probleem in de sociologie. In: *Beleid en Maatschappij* jrg. 21 (1994), p. 125-132
- SUN (1972), *Van armenzorg tot welzijnswerk - Materiaal voor de geschiedenis van het sociaal-cultureel werk in Nederland van 1800 - 1970*. SUN Nijmegen
- Stehr, N. (1991), *Praktische Erkenntniss*. Suhrkamp Frankfurt am Main
- Stuurman, S. (1985), *De labyrintische staat - Over politiek, ideologie en moderniteit*. SUA Amsterdam

- Idem (1985), Van Nederland naar Den Bosch en terug. Over het onderzoek naar de naoorlogse ontwikkeling in Nederland. In: Akkerman en Stuurman (red) 1985, p. 218-227
- Swaan, A. de (1979), *Het spreekuur als opgave* (Sociologie van de psychotherapie). Aula/Het spectrum Utrecht-Antwerpen
- Idem (1982), *De mens is de mens een zorg - Opstellen 1971-1981*. Meulenhoff Amsterdam
- Idem (1985), Kleine sociologie van de sociologie. In: *Kennis en Methode* jrg. 9 (1985), p. 90-104
- Idem (1989), *Zorg en de staat*. Bert Bakker Amsterdam
- Taylor, Ch. (1983), Political theory and practice. In: Ch. Lloyd (ed), *Social Theory and Political Practice*. Clarendon Press Oxford, p. 61-85
- Tenbruck, F.H. (1975), Der Fortschritt der Wissenschaft als Trivialisierungsprozeß. In: N. Stehr en R. König (red.), *Wissenschaftssoziologie*. Opladen (Sonderheft Kölner Zeitschrift nr. 18)
- Tettero, J. en G. Dierick (1975), Dertig jaar Kaski-onderzoek, 1946-1976. In: *Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum* jrg. 5, p. 105-143
- Thoenes, P. (1958), Sociologie en non-conformisme. In: *Sociologische Gids* jrg. 5 (1958), p. 241-246
- Idem (1962), *De elite in de verzorgingsstaat - Sociologische proeve van een terugkeer naar domineesland*. Stenferd Kroese Leiden
- Thurlings, J.M.G. (1971), *De wankele zuil - Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*. Van Lochem Slaterus
- Tienen, A.J.M. van (1971), Beleid en planning. In: A. Hoogerwerf (red.), *Verkenningen in de politiek* (deel 1). Samson Alphen aan de Rijn
- Tienen, A.J.M. van en W.A.C. Zwanikken (1969), *Opbouwwerk als sociaal-agogische methode*. Van Loghum Slaterus Deventer
- Tombe, H. de (1956), Enige sociologische aspecten bij de industrialisatie van de Ontwikkelingsgebieden. In: *Sociologisch Bulletin* jrg. 10 (1956), p. 102-127
- Vall, M. (1980), *Sociaal beleidsonderzoek*. Samson Alphen a.d. Rijn
- Veen, R. van der (1988), Intensieve benadering - Onderzoek naar rechtshulp en armoede. In: W. Derksen, A.F.A. Korsten, A.F.M. Bertrand (red), *De praktijk van onderzoek - Problemen bij onderzoek van politiek, bestuur en beleid*. Wolters Noordhoff Groningen
- Vegchel, G. van (1995), *De metamorfose van Emmen - Een sociaal-historische analyse van twintig kostbare jaren*. Boom Meppel-Amsterdam
- VNG (1957), De sociaal-culturele planning - Rapport van het Contactorgaan voor de ontwikkelingsgebieden van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. In: *De Nederlandse Gemeente* jrg. 11, p. 361-368
- Verrips, J. (1978), *En boven de polder de hemel - Een antropologische studie van een Nederlands dorp, 1850-1971*. Wolters Noordhoff Groningen
- Visscher, J. (1940), *Emmen en Zuidoost Drente - Een geografische monografie*. Kemink Utrecht
- Voerman, G., E. de Jonge en H. van der Veen (1993), *Tussen Moskou en Finsterwolde - Over de geschiedenis van het communisme in Oost-Groningen*. Uitgeverij Meinders Scheemda
- Vos, R. en D. Willems (1989), Hoe besmettelijk is wetenschap? Een semiotische beschouwing over de verspreiding van medisch-wetenschappelijke kennis. In: *Kennis en Methode* 13, p. 206-224
- Vries, G. (1984), *De ontwikkeling van wetenschap - Een inleiding in de wetenschapsfilosofie*. Wolters Noordhoff Groningen
- Vries, G. en H. Harbers (1983), Sociale wetenschap, politieke besluitvorming en openbare mening. In: W.S.P. Fortuyn, *De Nederlandse verzorgingsstaat - Teugblik en vooruitzien*. Kluwer Deventer
- Wiardi Beckmanstichting (WBS) (1953), *Arbeid voor Oostelijk Groningen (rapport van een commissie o.l.v. J. Tuin)*. Wiardi Beckmanstichting Amsterdam
- Weiss, C.H. (1977), Introduction. In: id (red), *Using Social Research in Public Policy-Making*. Lexington Books Lexington (Mass.), p.1-20
- Idem (1986), The Many Meanings of Research Utilization. In: In: M. Bulmer (red), *Social Science and Social Policy*. Allen & Unwin London p. 31-40
- Idem (1980), Knowledge Creep and Decision Accretion. In: *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, jrg. 1, p. 381-404
- Idem (1983), Ideology, Interests and Information - The Basis of Policy Positions. In: D. Callahan en B. Jennings (red), *Ethics, the Social Sciences and Policy Analysis*. Plenum Press New York en Londen
- Weiss, C.H. en M.J. Bucuvalas (1980), *Social-Science Research and Decision-Making*. Columbia University Press New York
- Wel, F. van (1988), *Gezinnen onder toezicht - De Stichting Volkswoningen in Utrecht, 1924-1975*. SUA, Amsterdam
- Weyers, J. (1984), *Westdeutsche Soziologie 1945-1960 - Deutsche Kontinuitäten und Amerikanische Einfluß*. Westdeutsche Verlag Berlin

- Wilde, R. de (1992), *Discipline en legende - De identiteit van de sociologie in Duitsland en de Verenigde Staten 1870-1930*. Van Gennep Amsterdam
- Wilding, P. (1982), *Professional Power and Social Welfare*. Routledge & Keegan Paul Londen
- Willems, D. (1989), Michel Foucault over wetenschap en macht. In: L. Boon en G. de Vries (red.), *Wetenschapstheorie - De empirische wending*. Wolters Noordhoff Groningen
- Winkels, J. (1982), Het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk - Een bijdrage aan de geschiedschrijving van het sociaalwetenschappelijk onderzoek in Nederland. In: *Sociologische Gids* jrg. 29, p. 98-128
- Wouters, Th. A. (1968a), *Van bedeling naar verheffing - Evolutie in houding tegenover de behoeftige mens in 's-Hertogenbosch 1854-1912*. Stichting Zuidelijk Historisch Contact Tilburg
- Idem (1968b), *Van verheffing naar begeleiding - Verandering in houding tegenover de noodlijdende mens in 's-Hertogenbosch 1912-1965*. Stichting Zuidelijk Historisch Contact Tilburg
- Zunneberg, H. (1978), *Willem Banning (1888-1970) - Een onderzoek naar de verhouding van zijn spiritualiteit tot zijn sociaal-politieke engagement*. (eigen uitgave) Utrecht

---

Eindnoten

¹ Dit geldt ook voor Koenis' (1990) studie over de Amerikaanse en Duitse sociologie. Hoewel hij zich expliciet voorneemt om ook ".een glimp te zien van sociologische praktijken.." (p. 11), beschrijft hij enkel de kennisontwikkeling in beide landen. De 'praktijk' zelf en de (eventuele) rol van de sociologie daarin komen niet aan de orde.

² De studie van Broekman (1987) over de Stichting Opbouw Drente biedt weliswaar een beschrijving van het ontwikkelingsbeleid op regionaal niveau, maar is een louter-descriptieve instituutsgeschiedenis die slechts de wederwaardigheden van één instelling bevat. Tevens verscheen onlangs de studie van Van Veghel (1995) over de naoorlogse ontwikkeling in het ontwikkelingsgebied Zuidoost-Drente en met name in Meppel. Deze laatste studie is, net als onderhavig onderzoek, w□l een lokale studie. Aangezien het uitkwam op het moment, dat mijn onderzoek min of meer gereed was, kon ik er echter niet op ingaan.

³ In Brabant speelde verder het probleem, dat ik in slechts in één gemeente voldoende archiefmateriaal aantrof. Wel heb ik in een andere gemeente (Cuyck) enkele interviews gehouden: hieruit bleken geen wezenlijke verschillen in de ontwikkeling van de sociale zorg in de jaren '50 en '60 in beide dorpen.

⁴ Nederlandse onderzoekers verwoorden dezelfde boodschap meer diplomatiek: 'Directe toepassing van instrumentele kennis is op zijn best een variant van gebruikt. In de praktijk werken de resultaten van sociaal-wetenschappelijk onderzoek meestal langzamer door'(Hutjes en Cuisinier 1982: VIII). Hoewel Korsten wel voorbeelden van instrumenteel wetenschapsgebruik door de overheid ziet, concludeert ook hij dat ".indirecte en conceptuele benutting op langere termijn van resultaten van sociaalwetenschappelijk onderzoek over het algemeen toch instrumentele benutting domineert (Korsten 1983:45).

⁵ Eerder al schreef Schön (1979: 261) over het definiëren van sociale problemen: "Problems are not given. They are constructed by human beings in their attempts to make sense of complex and troubling situations. Ways of describing problems move in and out of good currency (...). New descriptions of problems tend not to spring from solutions of the problem earlier set, but to evolve independently as new features of situations come into prominence". Of een slecht onderhouden woonwijk als 'ongezond' en 'onleefbaar' wordt gezien, dan wel als 'ouderwetse, gezellige volksbuurt' heeft minder met de objectieve omstandigheden in de betreffende wijk te maken dan met de subjectieve beeldvorming en verhalen. Voor eventuele interventies maakt het echter nogal wat uit, welke definitie gehanteerd wordt. (Vgl. Schuyt 1982: 265)

⁶ Dit is ook door anderen betoogd. Scott en Shore (1979: 142) schrijven: "Every possible way of conceptualizing and defining the problem affects the interests of all parties involved". Het vaststellen van de probleemstelling is volgens hen geen wetenschappelijke activiteit is, maar een keuzevraagstuk die om 'the familiar methods of partisan and interest group politics' vraagt. In Nederland wees ook Hupe (1984: 284) op het politieke karakter van de probleemdefinitie: "Probleemdefinities zijn in feite altijd politiek bepaald: in de zin dat ze te maken hebben met de manier waarop de betreffende situatie wordt beoordeeld □n de beoordeling van de mogelijkheden om die situatie te veranderen".

⁷ Polkinghorne (1992) spreekt in deze van een '**postmodern** epistemology of practice'.

⁸ Hetzelfde is opgemerkt over Foucaults geestverwant Castels, de 'ontdekker' van het 'psy-complex'. Van Lieshout, Maas en Mol schrijven over zijn beeld van de psychologische discipline: "De verschillen tussen de diverse psychologieën lijken oppervlakteverschijnselen, die als variëteit van verschijnselen verwijzen naar één onderliggend patroon: de opkomst van de psychologische massacultuur" (1983: 7).

⁹ Opgemerkt is overigens, dat Foucaults pessimisme over de moderne samenleving in zekere zin in strijd is met zijn eigen bedoelingen met zijn werk. Volgens Kunneman moeten we Foucault op dit punt 'niet letterlijk' nemen. Foucault presenteert zijn analyses immers niet als 'objectieve waarheden', maar als verhalen die tot sociaal verzet

---

moeten aanzetten. Dit impliceert echter, dat hij de mogelijkheid dat het disciplineringsproces van richting verandert op zijn minst theoretisch open moet houden. (Kunneman 1986: 364-366) Volgens Van Nijnatten (1993) heeft Foucault in zijn laatste geschriften zelf al aangegeven welke ontsnapping aan disciplining mogelijk is. In zijn werk over seksualiteit staat niet meer zozeer 'macht', maar vooral 'lust' centraal. Juist het verlangen naar lust en plezier brengt mensen ertoe om naar onconventionele en onorthodoxe kennis te zoeken en hun leven anders ('als een kunstwerk') in te richten. Zo is in de marge van de disciplinaire samenleving - althans voor een marginale elite - een levensstijl mogelijk, die zich tot op zekere hoogte aan disciplining onttrekt. Dit zou ook tot onconventionele, niet-disciplinaire zorgvoorzieningen geleid hebben.

¹⁰ Beck en Bonß (1984: 384) schrijven dat wetenschapsgebruik impliceert dat wetenschappelijke kennis "...in der Regel handlungs-bezogenen und damit unkenntlich wird. In diesem Sinne bedeutet erfolgreiche 'Verwendung' letzten Endes gerade das 'Verschwinden' bzw. die *notwendige Auflösung* der Soziologie im Handlungszusammenhang..". In Nederland is deze trivialiseringstheorie eerder verwoord door Laeyendecker (1986).

¹¹ Stehr (1991: 54) schrijft dat "...mit der rede von der **Trivialisierung** sozialwissenschaftlichen Wissens in praktischen Situationen die von Beck und Bonß kritisch referierte These vom prinzipiellen Rationalitätsgefälle zwischen wissenschaftlichem und nicht-wissenschaftlichem Wissen stillweigend Bestätigung findet. Das heißt, der Begriff der Trivialisierung kann eigentlich doch nur bedeuten, daß wissenschaftliches Wissen in der Praxis verwässert wird, daß es entscheidende Attribute, vielleicht sogar seine Identität verliert". Laeyendecker beweert opmerkelijk genoeg precies het tegendeel. Hij verwijt Beck en Bonß juist relativistische neigingen. Volgens hem is er een duidelijk "...kwaliteitsverschil tussen sociologische en alledaagse inzichten; dat mag in de discussie niet verdwijnen zoals bij Beck en Bonß dreigt te gebeuren" (1986: 249n).

¹² Beck en Bonß (1989: 30) schrijven over hedendaagse kennisconsumenten, dat zij "...immer weniger 'Objekte' von Verwissenschaftlichung sind, sondern zu potentiellen 'Subjekten' in dem Sinne werden, dass sie auf Grundlage eines durchgesetzten Zwangs zu 'rationalen Argumentationen' die verwissenschaftlichen Interpretationsangebote aktiv handhaben und verändern können".

¹³ Deze term 'functionarissenelite' is overigens een verhaal apart. De term werd voor het eerst door Thoenes (1962) gebruikt en wel in zeer kritische zin. Terwijl juist behoefte was aan een open, visionaire sociologie werden de sociologen - volgens Thoenes - steeds meer functionarissen, die wel de regeltjes kennen maar verder geen al te ruim blikveld hebben. Van Doorn gebruikt dezelfde term, maar dan in positieve zin. Hij spreekt van sociologen als "...typische representanten van de functionarissenelite van de moderne verzorgingsstaat..", d.w.z. de sociale deskundigen waaraan de maatschappij haar problemen voorlegt. (1964: 133)

¹⁴ Met de term 'cognitieve identiteit' doel ik op het geheel van specifieke sociologische oriëntaties, paradigma's, probleemstelling en onderzoeksmethoden die op een bepaald moment binnen de discipline gangbaar zijn. (vgl. Lepenies 1981: 1) Zo'n cognitieve identiteit wordt door leidende personen binnen de discipline bewust gecreëerd. In een terugblik wijzen de auteurs ook zelf op de polemische bedoelingen van *Moderne sociologie*. Lammers stelt: "Als ik me weer probeer te verplaatsen in de geestesgesteldheid van toen, dan herinner ik me dat we indertijd dachten: het wordt tijd dat we eens afkomen van de ouderwetse ideeën van de sociografie". Van Doorn: "Wat mij betreft was een belangrijk motief om ons af te zetten tegen de inleiding van Bouman. (...) Die brede schilderingen van Bouman waren op een of andere manier 'niet goed'. Dat was een soort Duits-Europese, Counter-Enlightenment sociologie, waar ik inmiddels heel dicht bij sta, maar die in die tijd volgens ons niet deugde". (in: Nijhoff en Pels 1985: 4)

0. vgl. Ortega y Gasset (1933); Freyer (1958); Mannheim (1940); Adorno (1950); Arendt (1951). Via deze laatste auteurs wordt de 'theorie van de massamaatschappij' na de oorlog overigens ook zeer populair in de Verenigde Staten. (vgl. Kornhauser 1959)

0. Vgl. voor de theoretische invloeden op resp. Bouman en Banning: van Houten (1967) en Laeyendecker (1988)

0. vgl. Abma (1987: 102)

0. In de uitgave van 1940 schrijft Bouman dat politiek herstel, 'speciaal de binding van cultureel losgeslagen elementen', vooral 'een kwestie van leiding' is. (p. 177) In latere uitgaven van zijn boek komen zulke politiek gevoelige passages niet meer voor. Wel meent Bouman ook begin jaren '50 nog, dat een staatsman "...wil hij leiding geven (...) slechts tot op zekere hoogte democraat (kan) zijn". (1953: 179)

0. Vgl. de reeds geciteerde typering van de naoorlogse sociologie van: Van Doorn en Lammers (1959: 75) en Gastelaars (1985: 125-26). Jonker (1988: 99) schrijft over de naoorlogse 'cultuursociologen': "Hun hart lag bij de *Gemeinschaft*, die vervangen dreigde te worden door een technocratische *Gesellschaft*".

---

0. Over de buitenlandse invloeden op de Nederlandse sociologie van rond de Tweede Wereldoorlog is enig debat gevoerd. Volgens Van Doorn (1964: 35) kende met name de sociografie een sterk 'provincialisme'. Dit wordt echter bestreden door Bovenkerk en Brunt: "De Nederlandse sociografen waren door en door Duits georiënteerd, Steinmetz zelf niet in de laatste plaats. Namen als Vierkandt, Tönnies en Von Wiese hadden binnen het Amsterdamse milieu een minstens zo vertrouwd klank als de namen van Parsons en Merton in de kringen van de naoorlogse **Sociologische Gids**-redacteuren". (1978: 77) Volgens Heeren berust deze uitspraak Bovenkerk en Brunt echter op 'een misverstand'. Iemand als Steinmetz zou terdege op de hoogte zijn geweest van de toenmalige Amerikaanse sociologie, met name van de **Chicago-school**. (Heeren 1993: 38, 89 ev.) Deze Duitse oriëntatie geldt echter wel, zoals uit de door hen geciteerde auteurs gemakkelijk kan worden afgeleid, voor beide auteurs waar het hier om gaat: Bouman en Banning.

0. In een Duitstalige bewerking van zijn geschiedschrijving van de Nederlandse sociologie gaat Van Doorn (1965: 39-40) wat uitvoeriger in op deze 'amerikanisering' van de Nederlandse sociologie: "In den Jahren 1933 bis 1945 verlor die Deutsche Soziologie ihre führende Position. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde die internationale soziologische Welt mit der inzwischen hochentwickelte amerikanischen Soziologie konfrontiert (...). Die Rezeption des amerikanischen **social research** hat sich in den Niederlanden ohne große Schwierigkeiten vollzogen. Die niederländische Soziographie mit ihre Präferenz für konkrete Sozialforschung hat der amerikanischen Soziologie mit ihrem Empirismus und ihre statistischen Analysen gleichsam den Weg bereitet. Die Kontinuität in der niederländischen soziologischen Tradition ist durch das Eindringen der amerikanischen Soziologie kaum unterbrochen..".

0. Groenman (1951: 93) gebruikt de term 'cultural lag' zelfs zonder direct naar Ogburn te verwijzen. Meer algemeen stelt hij - in een terugblik op zijn carrière - over de geringe theoretische onderbouwing van zijn werk: "Studeren, daar hadden we helemaal geen tijd voor, we moesten antwoord geven op vragen uit de samenleving. (...)Je scharrelt wat literatuur bij elkaar, je laat je gezond verstand werken, plus wat je aan sociologisch inzicht geleidelijk aan had verworven en dat liet je er dan maar op los". (interview met Groenman, in: *NRC*, d.d. 10-11-1979)

0. Zelf verwoord Ogburn zijn ideeën als volgt: "Thus evolution goes forward by inventions which produces a disequilibrium in society, which in turn sets up forces which seek a new equilibrium". (p. 390) Dit laatste staat overigens in een in 1950 toegevoegd hoofdstuk aan zijn boek uit 1922.

0. In de herziene uitgave van *Moderne sociologie* uit 1973 is dit overigens enigszins rechtgetrokken. Blijkens het auteursregister wordt in deze uitgave nog steeds 14 maal aan Merton gerefereerd en eveneens 14 maal aan Parsons.

0. Geprikkeld door dergelijke kritiek stellen Van Doorn en Lammers dat "...de beste studies van sociale veranderingsprocessen afkomstig zijn van mensen, die als functionalisten te boek staan". Vgl. 'Forum van het boek' in: *Mens en Maatschappij* (1960: 287-298), met bijdragen van Dahrendorf, Bouman, Petersen en een 'repliek' van Van Doorn en Lammers) (Geciteerd p. 290, 291 en 298).

0. Parsons (1964: 84) schrijft: "...the concept of stability (...) as a defining characteristic of structure is equivalent to the more specific concept of stable equilibrium - which in another reference may be either 'static' or 'moving'". Het is vanwege dit citaat, dat Appelbaum (1970: 68) Parsons tot de 'evenwichtstheoretici' over sociale verandering rekent.

0. Vgl. Parsons (1952: 481,482). Met 'equilibrium' bedoelt Parsons dat "...relative to its environment, that is to the fluctuations of the environment, it (het sociaal systeem, ES) maintains certain constancies of pattern, whether this constancy be static or moving". (p. 482) Even verder beweert hij: "The theory of change in the structure of social systems must, therfor, be a theory of particular subprocesses of change **within** such systems, not of the over-all processes **of** the systems as systems". (p. 486; curs. orig.)

0. Van Doorn (1960: 115-119) noemt drie dilemma's in het ontwikkelingsbeleid. Hij signaleert een spanning tussen (1) de nagestreefde snelle economische veranderingen en de keuze voor 'geleidelijke sociale herstructurering en heoriëntatie'; (2) het streven naar veranderingen op economisch gebied en naar 'behoud van die sociale beheersingsfactoren, die van oudsher traditioneel bestaan'; en (3) het streven naar externe be-
invloeding van de ontwikkelingsgebieden en de wens om 'tevens de bevolking zelf (...) tot initiatieven te brengen'.

-
0. Resp. Handelingen 1953/54, II 3200, H.IIa, no.9 (MvA), p.5; en: Handelingen 1954/55, II 3700, H.IIa, no.6 (MvA), p.7
0. De Vos van Steenwijk (VVD): Handelingen III 1953/54, I, blz. 3185.
0. Mevr. Tjeenk Willink (PvdA), Handelingen I, 1953/54, p. 3393
0. Hendriks was op MaWe hoofd van de Afdeling 'Onderzoek en Maatschappelijk Onderzoek'; Van Loon leidde de Hoofdafdeling 'Individueel maatschappelijk werk en maatschappelijk opbouwwerk'. Informatie uit: Ministerie van MaWe, *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk*. (Den Haag 1962)
0. Klompé geciteerd door: Neij (1989: 255). Eeveneens volgens Neij had Van Loon onder het bewind van Van Thiel "...de touwtjes in handen bij de meer inhoudelijke ontwikkeling van het ministerieel beleid". (p. 244)
0. Deze citaten zijn afkomstig uit resp. Voorlopig Verslag, Handelingen 1953/554, I B 3200, H. XIIa, no. 78, p. 4 en 6; en van Mevr. Ploeg-Ploeg (PvdA), Handelingen 1953/54, II p. 3064.
0. Mevr. Ploeg-Ploeg (PvdA), Handelingen III, 1953/54, p. 3064
0. Ministerie van EZ, *Voortgangsnota inzake de uitvoering van de ontwikkelingsplannen*; vgl. Van Hoogstraten (1983: 95)
0. Ministerie van Economische Zaken, *Vierde nota inzake de industrialisatie van Nederland*. Den Haag 1953, p. 6; en: idem, *Vijfde nota inzake de industrialisatie van Nederland*. Den Haag 1955, p. 23
0. Naast MaWe participeren Sociale Zaken en Volksgezondheid; Onderwijs, Kunst en Wetenschappen; Landbouw en Visserij; Economische Zaken; en Financiën. Hendriks fungeert jarenlang als voorzitter van de ICO, Laansma als secretaris.
0. Van Thiel in Handelingen II zitting 1954/55: 3700 H.XIIa, no.6 (MvA), blz. 7.
0. Handelingen 1953/54, II 3200, H.XIIa, no.9 (MvA), p.5.
0. Dit stelt Fokkema (ARP) in: Handelingen II, 1953/54, p.3072
0. Minister Van Thiel in: Handelingen, 1954/53. MvA 3700, H.XIIa, no.6, p. 7.
0. Tjeenk Willink (PvdA) in: Handelingen 1959/60 I, p. 3336
0. De centrale overheid betaalt 90% van de kosten van concrete projecten in de ontwikkelingsgebieden, de resterende 10% moet de lokale gemeenschap zelf opbrengen. Volgens MaWe zou deze financiële inspanning het plaatselijk particuliere initiatief stimuleren. In praktijk wordt echter vaak de gemeente om een aanvullende subsidie gevraagd.
0. L. Schneider, Ontwikkelingsgebieden in Nederland. In: *Katholiek Sociaal Tijdschrift* 8(1955/56), p. 174. Schneider was 'Landelijk gecommiteerde voor de ontwikkelingsgebieden' namens het (katholieke) Landelijk Sociaal-Charitatief Centrum.
0. Hueting (1989: 49) berekent, dat dit neerkomt op f.16,- per inwoner van de ontwikkelingsgebieden. Het Ministerie van MaWe noemt in 1962 het bedrag van f.9.454.483 dat tot dan in de ontwikkelingsgebieden is besteed. Hiervan zijn 185 concrete beleidsprojecten gefinancierd. Vgl. Ministerie van MaWe, *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk*. Den Haag 1962. Tot 1965 zijn er in alle ontwikkelingsgebieden tezamen 125 dorpshuizen, 125 kruisgebouwen, 85 sportvelden, 45 zwembaden, 19 sociale werkplaatsen, 10 culturele gebouwen en 7 badhuizen gebouwd. Deze gegevens stammen uit: G.J.A.S. Janssen, Van ontwikkelingsgebied, via de problemen naar stimuleringsgebied. In: *Maatschappelijk Welzijn* (1965).
0. Memorie van Toelichting, Rijksbegroting 1953, p.000. (Geciteerd: Neij 1989:355)

-
0. Van Thiel in: Handelingen, 1953/54, MvA. II 3200, H.XIIa, no.9, blz. 6.
0. Discussiestuk Maatschappelijk werk en ontwikkelingsgebieden, z.d. (1956), p. 1. Besproken door de ICO, dd. 28 mei 1956. Bron: Archief WVC, Blok 50-59, no. 12925 (Ontwikkelingsgebieden).
0. 'Rede van de Commissaris der Koningin in de provincie Groningen ter gelegenheid van de installatie van de Provinciale Commissie Ontwikkelingsgebieden op dinsdag 4-12-1956'. Bron: Archief van de Provincie Groningen, doss.nr. 1.824/1.07.58
0. 'Brief van pastoor Maas aan Mgs. Mutsaerts', dd. 19-3-1958. Bisschoppelijk Archief te Den Bosch, Stukken Sociaal-Charitatief Centrum, doos III.a. Het gemeenschapshuis kwam er inderdaad, met ontwikkelingsgelden.
0. 'Lezing gehouden voor de Commissie van het Ontwikkelingsgebied Noordoost Noord-Brabant op 28-2-1957 - Dr. G. Hendriks'. Bron: bibliotheek van het ministerie van WVC (1957/Aa/7).
0. Brief van de Minister van MaWe aan 'De gedeputeerde staten in de provincies: Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Noord-Holland, Noord-Brabant en Limburg', dd. 15 juni 1956. Hendriks, nogmaals in het Brabantse op bezoek, zei het zelfs nog iets harder. Sociale planning onttaarde volgens hem vaak in 'een wensenlijst, bevattende plannen en investeringen, welke reeds lang in portefeuille bij de Gemeenten waren'. Hij sprak van 'het ontbreken van de planmatigheid' en 'het ontbreken van een relatie tussen de industrialisatie en de sociale planning'. ('Vergadering der Provinciale Commissie Sociaal Plan Noord-Brabant op 10 september 1956..', verslag p.2 en 3). Bron (beide): Archief van de provincie Noord-Brabant, doss.no. 3.07.15.
0. vgl. de lezingen vermeld in de vorige noot.
0. Zie bijvoorbeeld kamerlid Klompé (KVP), Handelingen 1954/55, p. 3497
0. Handelingen 1954/55, MvA II 3700, H.XIIa, no.6, p.2
0. Handelingen 1957/58, MvT II 4900, H.XIIa. no.2, p.6
0. G. Hendriks, Community-development in Nederland - Een korte introductie. In: G. Hendriks, Opbouw van de samenleving. (Serie lezingen), uitgave min. van MaWe, Den Haag 1963, p. 58.
0. Handelingen zitting 1953/54, MvA II 3200, H.XIIa, no.9, p.6
0. Vgl. de lezing van Hendriks in Noordoost-Brabant (zie noot 23), p.4. (curs.orig.)
0. Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn (NRMW), *Sociale planning - Een instrument voor welzijnsbeleid*. Verslag van de studieconferentie etc. Den Haag 1967, p. 14
0. Vgl. Ministerie van MaWe, *De eerste tien jaar van het ministerie van maatschappelijk werk*. Den Haag 1962, p. 20,23. In 1957 betoogde minister Klompé in de Kamer: "De sociale planning in de ontwikkelingsgebieden ontplooit zich gunstig. Zonder twijfel kan worden geconstateerd, dat (...) het sociaal klimaat in de desbetreffende negen gebieden aanzienlijk is verbeterd". Het ontwikkelingsbeleid begon toen net op gang te komen. In: Handelingen 1957/58, MvT II 4900, H.XIIa, no.2, p.6.
0. 'Kort verslag van de op maandag 28 mei 1956 gehouden vergadering van de ICO'. In deze vergadering wordt de nota 'Maatschappelijk werk en ontwikkelingsgebieden' besproken. Bron: Archief WVC, Blok 50-59, no. 12925 (Ontwikkelingsgebieden)
0. Handelingen 1953/1954 II, blz. 3099.
0. Aan het woord is een communistisch ex-gemeenteraadslid en landarbeider uit Finsterwolde. Geciteerd in A. de Boer, *Arbeiders moeten ervoor vechten - Landarbeidersbond en loonstrijd in Oostelijk Groningen 1919-1929* (Scriptie UvA 1984). Een streekgenoot vertelt over de vooroorlogse jaren: "Als we honger hadden (...) dan ging moeder naar de dominee en die zei dan 'laten we samen bidden' en als moeder thuis kwam, hadden we nog steeds honger. (...)En zo bleef er een groep arbeiders, die zich gewillig schikte onder het juk en een groep die zich

---

afwendde van de kerk, de kerk die .. niets of weinig deed om ze te helpen. En in het kerkelijk armbestuur zaten de boeren". Geciteerd in de serie 'Arbeiders, boer en grond', in: *Het Nieuwsblad van het Noorden*, dd. 3 en 9 aug. 1961. Vgl. over de sociale en economische geschiedenis van het Groningse platteland: Hoekman, Houkes en Knottnerus (1986); Hibma, Hoekstra en Uil (1987); Voerman, De Jonge, Van der Veen red. (1993).

0. Bij de kamerverkiezingen van 1937 behaalden de SDAP en de CPN in Beerta resp. 40.7% en 35.8% van de stemmen. In het naburige Finsterwolde behaalde de SDAP bij dezelfde verkiezingen 33.6% en de CPN 36.0%. (WBS 1953: 5)

0. Men constateert dat zowel de landbouw als de Groningse landbouwindustrie "..wat betreft de werkgelegenheid die zij bieden, reeds sedert ongeveer twintig jaar tot stilstand zijn gekomen. De moderne werkwijzen in de landbouw (rationalisatie, mechanisatie) zijn zelfs juist mede een oorzaak voor het ontstaan van de moeilijkheden in Oost-Groningen". Noordelijk Economisch-Technologische Organisatie (NETO), Een onderzoek naar de sociaal-economische structuur van het gebied behorende tot het Industrieschap Oost-Groningen (rapp.no.235). Groningen z.d. (1954). Bron: Archief Streekraad Oost-Groningen.

0. De gegevens uit 1947 en 1971 zijn ongepubliceerde gegevens uit de Volkstelling van die jaren, ter beschikking gesteld door dhr. H. Coppinga, Dienst Welzijn, Economie en Bestuurszaken van de Provincie Groningen. Gegevens uit 1960 komen eveneens uit de Volkstelling, uit de notitie: 'Vogelvlucht van de gemeenten Beerta en Finsterwolde'. Bron: Archief ODG

0. Van Hoogstraten (1983: 87) constateert niet alleen, dat het gemiddelde inkomensniveau in Groningen in 1950 lager ligt dan gemiddeld in Nederland, maar ook dat Groningen tussen 1950 en 1960 bij de landelijke inkomensontwikkeling achterblijft. Ter Bogt en Coppinga (1987: 97-8) laten zien, dat deze tendens ook in de daaropvolgende decennia doorging. In 1982 lag het gemiddelde inkomen per inkomenstrekker in Groningen netto 5,3% lager dan landelijk gemiddeld.

0. 'Statuten Stichting Opbouw Drie Gemeenten', Notariële Acte no. 7742, Winschoten 19-10-1951. Bij de nieuwe statuten van ODG in 1960 blijft deze doelstelling ongewijzigd; 'Statuten Stichting Opbouw Drie Groepen te Beerta', Notariële Acte no.665. Winschoten 8-12-1960. Bron: Archief ODG.

0. Brief van De Jong (burgemeester van Nieuweschans), dd. 1-12-1956. Bron: Archief ODG

0. 'Statuten' van de Vereniging voor Opbouwwerk (VOG). Bron: Rijksarchief Groningen (RAG), doss.no. E34, no.49.

0. 'Notulen van de vergadering van het AB van de Vereniging, dd. 12-5-1947'. Bron: Archief Prov. Groningen, doss.no. 1.8856.1

0. 'Het opbouwwerk in de provincie Groningen' (interview met mej. A. van der Erve, directrice van de VOG). In: Nieuwsblad van het Noorden dd. 1-4-1939.

0. VOG, 'Jaarverslag 1933/1934', p. 15; 'Jaarverslag 1934/1935', p.18,19. Ebels is Comm. der Kon. in Groningen en tevens voorzitter van de VOG; hij is uit een oud boerengeslacht uit Beerta afkomstig. Bron: RAG, doss.no. E39, no.99

0. Notulen van de Raad van de Gemeente Beerta, dd. 1-9-1955. De notulen van de gemeenteraad worden hierna als 'notulen' aangeduid. Bron: Arch. Gemeente Beerta, volgnr. 465

0. Statuten van de Stichting Opbouw Drie Gemeenten (nadien Drie Groepen) uit 1951 en 1960. Bron: Archief ODG

0. De WBS (1953: 8) geeft cijfers over de (on)kerkelijkheid in Oostelijk Groningen. De dorpen waar het hier om gaat, blijken (voor toenmalige begrippen) zeer onkerkelijk: Beerta 54,4%; Finsterwolde 54%; Nieuweschans 40,7%.

0. Notulen dd. 30-8-1960

---

0. In de notulen van de gemeenteraad van Beerta treft men talloze voorbeelden van de politieke strijd tussen sociaaldemocraten en communisten. Zo krijgt een vertrekkende SDAP-burgemeester in 1940 van CPN-zijde toegevoegd, dat hij "...alles wat van de communisten kwam, tegenwerkte. Spr. herinnerde nog aan het telkens moeten verdwijnen van communistische raadsleden.." (die uit de raad verwijderd werden). De aangesprokene kon dit slechts beamen: "De burgemeester verklaarde het niet in alle opzichten te betreuren, dat de heer Stek en zijn fractiegotn zo over hem dachten". Notulen, dd. 5-4-1940.

0. Een nieuwe PvdA-burgemeester stelt direct na de oorlog in de Raad: "Over één hoofdpunt zijn we het echter allen zeker eens: dat de grondslagen van de oude maatschappij niet meer deugden. (...)Wij hebben de onderlinge strijd en haatgevoelens niet meer nodig". Een communistisch spreker deelt dit optimisme: "Zijn leuze zal zijn: Eensgezind naar een betere Maatschappij". (Notulen 16-5-1945 en 6-11-1945)

0. Notulen 6-9-1949

0. Notulen 24-3-1959. Een andere keer krijgt de PvdA-burgemeester in de gemeenteraad van CPN-zijde te horen: "...jj, voorzitter, handelt als een Hittler-fascist en sleept arbeiders naar rechtbanken en concentratiekampen... De voorzitter hamert voortdurend en zegt zich niet met een Hittler wil zien vergeleken, doch als (men) doorgaat met ..Hittler.. sluit de voorzitter de vergadering..". De schrijffouten stammen uit het origineel: kennelijk werden de emoties ook de notulist teveel. (Notulen 20-1-1952)

0. Als bijvoorbeeld ODG in 1958 een subsidie aanvraagt, stelt een CPN-er de Raad: hij "...vindt een goed buurthuis zeer noodzakelijk, doch gezien de nog grote woningnood vindt hij het heel beroerd voor het buurthuis direct de nodige gelden beschikbaar te stellen". Volgens de burgemeester moet "...het buurthuis geheel los van de woningbouw .. worden bekeken". De CPN stemt tegen, maar de subsidie wordt toegewezen. (Notulen 27-1-1958)

0. Notulen dd. 16-12-1957. Later stelt een CPN-er dat hij "...een goed buurthuis zeer noodzakelijk vindt, doch gezien de nog grote woningnood vindt hij het heel beroerd voor het buurthuis direct de nodige gelden beschikbaar te stellen". (Notulen 27-1-1958)

0. 'Brief van B&W van Beerta aan Z.E. de Minister van MaWe', dd. 24-1-1958. Een andere keer verdedigt de burgemeester zijn stichting als volgt: "Uiteraard spreekt het vanzelf, dat de bouw van dit buurthuis (...) een doorn in het oog is van de CPN". 'Brief van De Haan aan de NV Bank voor Nederlandse Gemeenten', dd. 26-8-1958. Bron: Archief Gemeente Beerta, volgnr. 254.

0. 'Oriënterende vergadering om te komen tot de stichting van een medisch-sociaal-cultureel centrum te Beerta', gehouden op 9 januari 1956. Bron: Archief ODG

0. De Haan schrijft de minister van MaWe: "Om aan het politiek extremisme een halt toe te roepen (...) is de medewerking nodig van het gehele weldenkende bevolkingsdeel. (Hieruit) kwam het initiatief van genoemd gemeentebestuur dan ook voort om een vergadering te beleggen en aldaar te peilen wat er op dit punt onder de bevolking leefde". (Brief van de Stichting Opbouw Drie Gemeenten aan 'de Minister van Maatschappelijk Werk', dd. 27-11-1957) Een dag later schrijft De Haan, ditmaal namens B&W: "Ons gehele streven is erop gericht, met medewerking van het gehele weldenkende bevolkingsdeel, de achterstand.." van Beerta in te halen. (Brief van burgemeester De Haan aan 'de Minister van Binnenlandse Zaken etc.', dd. 28-11-1957. Bron (beide): Archief Gemeente Beerta, volg. no. 254

0. Resp. Stichting Opbouw Drie Groepen, Jaarverslag 1961/62; en Nota van burgemeester De Haan aan 'De bestuursleden van de groep Beerta-ODG en aan onze functionarissen', dd. 19-9-1963. Bron (beide): Archief Stichting ODG.

0. W. Bijma, buurthuisleider te Beerta van 1964 tot 1968. (interview)

0. Brief van J. Weerts (administrateur ODG), dd. 2-4-1957. Bron: Archief ODG

0. Opbouw Drie Gemeenten, Jaarverslag 1955. Idem, Jaarverslag 1956/57. Arch. ODG

0. 'Brief van De Haan aan de Minister van MaWe', dd. 11-7-1958. De betreffende dominee schrijft begin jaren '60: "Pogingen .. om tot een verantwoord programma te komen, hebben tot niets geleid en zullen ook nooit

---

resultaten hebben zolang men de filmerij zuiver commercieel moet beschouwen". 'Brief van A. le Coq aan de voorzitter van de Stichting ODG, dhr. De Haan', dd. 3-8-1961. Bron: Archief ODG

0. Informatie uit een schrijven van ODG, dd. 10-3-1958 (niet nader omschreven). Bron: Archief ODG. De eerste referentie aan dit plan, die ik heb kunnen terug vinden, stamt uit januari 1956; het gaat om de reeds beschreven bevolkingsraadpleging. De PPC wordt in Groningen op 6 juni 1956 opgericht.

0. Brochure bij het 25-jarig bestaan van buurthuis De Iemekörf (zonder nadere aanduiding) in 1973. Bron Arch ODG.

0. Jaarverslag ODG 1962. Bron: Archief ODG

0. Stichting ODG, Jaarverslag 1958/59. Idem, Jaarverslag 1960/61. Uiteindelijk leidt dit initiatief tot de oprichting van de Beerster Gesprekskring, die eens per drie weken in het buurthuis bijeen komt. Bron: Arch ODG

0. Statuten ODG 1952 en 1960. Bron: Archief ODG

0. Burgemeester De Haan in: De Twentsche Courant 16-09-1971. Bron: Archief Mevr. De Jong-De Haan

0. Brief van burgemeester De Jong (van Nieuweschans) aan 'de Secretaris van het Koningin Julianafonds', dd. januari 1956. De aangeschrevene is PvdA-senator Mw. Tjeenk Willink. Bron: Archief ODG

0. 'Inleiding van Dr. A.A.H. Stolk op 14-10-1955'. Stolk is burgemeester van Oude Pekela en secretaris van het Industrieschap Oost-Groningen. Bron: Archief Streekraad Oost-Groningen, doss.no. C 1.2.

0. De Rotterdammer, dd. 13-6-1956. Bron: Archief Mevr. De Jong-De Haan

0. 'Brief van Burgemeester De Haan van Beerta aan de Vereniging van Nederlandse Gemeenten', dd. 22-12-1958. Bron: Archief Gemeente Beerta, doss. no. 254.

0. 'Brief van B+W van Beerta aan de Minister van Binnenlandse Zaken', dd. 3-6-1959. Bron: Archief ODG

0. Brief van de Stichting Opbouw Drie Gemeenten aan 'de Minister van Maatschappelijk Werk', dd. 27-11-1957 (getekend door De Haan). Bron: Archief Gemeente Beerta, volgnr. 254

0. 'Brief van B+W van Beerta aan de Minister van Binnenlandse Zaken etc', dd. 28-11-1957. Bron: Archief Gemeente Beerta, volgnr. 254

0. Brief van De Haan aan 'de heer P.W. Russel, redactie Algemeen Dagblad...', dd. mei 1960. Bron: Archief Gemeente Beerta, volgnr. 256

0. Brief van De Haan aan de Commandant van de 3de Comp. Infanterie regt. Chassé e.a.', dd. 24-5-1960. Soortgelijke brieven, dd. 14-6-1963 en 12-5-1967. Bron: Archief Gemeente Beerta, volgnr. 256.

0. 'Brief van De Haan aan de heer Commisaris der Koningin in de Provincie Groningen', dd. 24-6-1963. Bron: Archief ODG

0. W. Bijma (interview)

0. 'Brief van De Haan (namens ODG) aan het Koningin Julianafonds', dd. 19-1-19. Bron: Archief ODG

0. 'Notulen van het DB van de Stichting ODG', dd. 1-2-1960. Bron: Archief ODG

0. Vgl. 'Verslag van bevindingen van de Groninger Stichting voor Sociaal en Cultureel Werk (de heer drs. J. Zwart, socioloog) en S.B.B.N. (mev. Andrea) n.a.v. een aantal gesprekken in Finsterwolde in de maanden oktober en november 1964 inzake de situatie van de Stichting Jeugd- en Buurtwerk te Finsterwolde'. Bron: Archief Streekraad Oost-Groningen.

---

0. Stichting Opbouw Drie Gemeenten, Jaarverslag 1959/1960. Aan deze formulering gaat de volgende discussie in het DB van ODG vooraf. Een provinciaal opbouwwerker, adviserend lid van het stichtingsbestuur, ziet in het protest van Nieuweschans "...een roep om emancipatie, om meer zelfstandigheid. De Voorzitter (De Haan, ES) ziet het anders, doch zal er verder niet op ingaan" (Notulen van het DB van ODG, dd. 16-4-1959). Bron: Archief ODG

0. 'Notulen van de vergadering van het Algemeen bestuur van de Stichting Opbouw Drie Gemeenten, op donderdag 2 juni 1960'. Bron: Archief ODG.

0. Brief van Dr. G. Hendriks (Hoofd van de Afdeling Onderzoek en Maatschappelijk Opbouwwerk van het min. van MaWe) aan het 'Bestuur van de Stichting Opbouw Drie Groepen te Beerta', dd. 11-4-1963. (curs. orig.)
Bron: Archief ODG

0. Brief van P.A. Wolters (Secretaris van GS en van de PPC in Groningen) aan 'Zijne Excellentie de Minister van Binnenlandse Zaken', dd. 1-3-1958. Bron: Archief ODG

0. Brief van K.L. Laansma aan 'E. de Haan, burgemeester van Beerta', dd. 22-12-1958. Bron: Archief Gemeente Beerta, doss.no. 252.

0. Brief onder de vermelding 'Persoonlijk' van G. Hendriks aan 'E. de Haan, burgemeester van Beerta', dd. 5-11-1959). Bron: Archief Gemeente Beerta, doss.no. 252.

0. Bijma (interview) gaat verder: "Van WVC kreeg je altijd handenvol geld met politieke bedoelingen. Ze kwamen ook allemaal in Beerta. Marga Klompé, toen minister, kwam naar Beerta om het buurthuis te openen".

0. Beschouwingen bij de 'Begroting van de Stichting ODG 1960'. Kort daarvoor had men twee beroepskrachten ontslagen. In het stichtingsbestuur heet het dat 'beide buurtwerkleiders waardeloos zijn'. Notulen van het DB van ODG, dd. 7-11-1959. Bron: Archief ODG

0. Stichting Opbouw Drie Groepen, Jaarverslag 1959/60, p.5. Bron: Archief ODG

0. Resp. Nota van de buurtwerkleider Postma (zonder titel en zonder datum, waarsch. jan. 1960). Bron: Arch. Streekraad Oost-Groningen; en Stichting Opbouw Drie Groepen, Jaarverslag 1959/1960, p. 8, 9. Bron: Archief ODG

0. De termen stammen van dhr. W. Hemmes, indertijd bestuurlid van ODG. (interview)

0. W. Bijma (interview)

0. 'Driemaandelijks verslag over maart, april, mei 1963; voor het bestuur van de Stichting Opbouw Drie Groepen gevestigd te Beerta'; en: 'Driemaandelijks verslag over de maanden september, oktober, november 1963; voor het bestuur van de Stichting Opbouw Drie Groepen gevestigd te Beerta'. Bron: Archief ODG.

0. Zelfs in 1961 wordt het doel van het opbouwwerk in Beerta door de toenmalige secretaris van ODG nog omschreven als het 'verheffen van de arbeidersklasse'. Vgl. 'Brief van J.E. Stijkel aan de VARA', dd. 10-11-1961. Stijkel, door één van mijn respondenten als een 'stijle dorpsschoolmeester' omschreven, vraagt in deze brief om een bezoek van VARA's dansorkest aan Beerta. Zichtbaar verbaast vraagt de VARA in een antwoord nog eens naar de preciese bedoelingen van ODG. Het dansorkest zou Beerta overigens nooit bereiken.

0. Litjes ziet een voorkeur voor zowel de PvdA als de CPN als uiting van onmaatschappelijkheid. Hij redeneert als volgt. Beide partijen zijn door de katholieke kerk verboden en dus is stemmen daarop een afwijking van het - althans in Maastricht - algemeen gedeelde, katholieke leefpatroon. Zelf zegt Litjens, dat PvdA □ n CPN "...partijen (zijn) waarop een katholiek, die zijn geloof beleeft, niet licht zal stemmen". (1953: 179)

0. Dit thema komt ook in het ISONEVO-onderzoek over Oostelijk Groningen aan de orde. De onderzoekers huldigen een mild standpunt. Communistische arbeiders zouden zeer goed voldoen. Groningse werkgevers hebben dus geen enkele reden om CPN-ers niet in dienst te nemen. De ISONEVO-onderzoekers zien het Groningse communisme - net als Van Doorn - als restant van de vroegere verhoudingen in de streek en zijn ervan overtuigd dat het bij industrialisering en toenemende welvaart vanzelf wel zal verdwijnen. Verwacht

---

wordt, dat "...de industrievestiging dit communisme - bepaald door agrarische verhoudingen en geaccentueerd door de sociale strijd - de wind uit de zeilen zal nemen". (ISONEVO 1955: 191-192)

0. Deze informatie is afkomstig van Mevr. Roelfsema-De Haan (interview) en Mevr. De Jong-De Haan (interview), beide dochters van De Haan. Zij noemen Laansma een 'huisvriend' van de burgemeester.

0. Op een gegeven moment stuurt De Haan een subsidie-verzoek eerst naar Laansma: "Vindt u het ontwerp van deze brief goed? Of moet iets worden veranderd, verbeterd en/of gewijzigd? Help me daar even mee". Het antwoord van Laansma laat niet lang op zich wachten. Hij zegt dat er de ICO bereid is het subsidieverzoek ('bij uitzondering') te honoreren, maar: "a. er moet nu een officiële brief komen van Burgemeester en Wethouders van Beerta. b. U moet die brief anti-dateren..". Dit laatste is nodig om de zgn. bestedingsbeperking van eind jaren '50 te omzeilen. 'Brief van De Haan aan Dhr. K. Laansma te Rijswijk', dd. 9-12-1958 en 'Brief van Laansma aan De Haan', dd. 22-12-1958. Bron: Archief gemeente Beerta, volgnr. 252

0. Dat De Haan het communisme in zijn dorp als een uiting van traditionalisme opvat, blijkt o.m. uit de volgende passages uit een interview, dat hij gaf bij zijn afscheid als burgemeester: "De mensen leven nog met de honger die ze gevoeld hebben als ze naar bed gingen (...). Dat allemaal leeft nog, hier in Oost-Groningen. En de CPN bloeit en groeit daarbij. Want de kracht van de CPN is de herinnering aan het verleden wakker te houden en angst aan te kweken voor de toekomst". Burgemeester De Haan in: De Twentsche Courant 16-09-1971. Bron: Archief Mevr. De Jong-De Haan

0. Goudsblom (1960) laat zien, dat de term 'nihilisme' al door Nietzsche meerduidig gebruikt wordt: soms in intellectuele zin (twijfel aan alles als voorwaarde voor de 'drang naar waarheid'), soms in sociale zin (het terzijde schuiven van alle maatschappelijke conventies als voorwaarde tot werkelijke verandering). Dit laatste geldt soms als gevaar, maar soms ook als voorwaarde voor verandering. In de 20ste eeuwse filosofie wordt 'nihilisme' doorgaans op twee manieren gebruikt: het *theoretisch nihilisme* dat de geldigheid van alle kennis loochent en het *praktisch* of *ethisch nihilisme*, dat meent dat er geen objectieve zedelijke normen of waarden bestaan. (p. 14) Dit laatste is de manier waarop ook Banning van 'nihilisme' spreekt. Goudsblom merkt op, dat pas de 20ste eeuw van nihilisme een 'ernstig probleem' maakt.

0. Drs. J.A.C. van Burg (interview). Van Burg was van 1957 tot 1974 burgemeester van de gemeente Oude Pekela en gedurende het grootste deel van deze periode tevens voorzitter van de SOOP.

0. De gegevens uit 1947 en 1971 zijn ongepubliceerde gegevens uit de Volkstelling van die jaren, ter beschikking gesteld door dhr. H. Coppinga, Dienst Welzijn, Economie en Bestuurszaken van de Provincie Groningen. Gegevens uit 1960 komen eveneens uit de Volkstelling, uit de notitie: 'Korte schets van de gemeente Oude Pekela' van de Groninger Stichting voor Sociaal en Cultureel Werk. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela

0. Portman (1959: 32) schrijft over de arbeidsomstandigheden in de strokartonindustrie: "Vooral de daar heersende wantoestanden vóór de Tweede Wereldoorlog stonden velen nog als schrikbeeld voor ogen. 'De vroegere exploitatie van de arbeiders op de fabrieken door de fabrikanten is de oorzaak van het agressieve gedrag en de houding van de arbeiders'. 'Eigenlijk is de fabriek de oorzaak van alle sociale problemen hier', aldus een zegsman". Volgens de Volkstellingen van 1947 en 1971 is in beide jaren bijna de helft van degenen, die in de nijverheid werken, werkzaam in de papierindustrie.

0. Gegevens uit: 'Brief van de Kommissie Krotopruijing aan B&W van Oude Pekela', dd. 3-2-1965. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss. nr. 1778.545; ISONEVO (1955: bijlage 39); en 'Inleiding van Dr. A.A.H. Stolk op 14 oktober 1955', de toenmalige burgemeester van Oude Pekela gehouden voor het Industrieschap Oost-Groningen. Hij noemt de woningsituatie in Oude Pekela 'ongunstiger' dan elders in de provincie. Bron: Archief Streekraad Oost-Groningen

0. Statuten van de Stichting Bijzondere Sociale Zorg te Oude Pekela, dd. 30-12-1955. Bron: Gemeentearchief Oude Pekela, doss. nr. 1.841.0735

0. 'Advies Complex overgangswoningen', dd. april 1968. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1.7778.535. In het eerste jaarverslag van SOOP staat ook: "Omstreeks 1955 opende het Ministerie van

---

Maatschappelijk Werk .. de mogelijkheid om in Oude Pekela .. een woonschool op te zetten". 'Verslag van werkzaamheden .. 1960', p. 5. Bron: Archief SOOP

0. J. van der Werf, directeur SOOP (1965-1970). (interview) Burgemeester Van Burg stelt hierover: "Het is meestal een elkaar treffen, een gemeentebestuur wil iets en het ministerie wil dat wel subsidiëren. (...) Een actief gemeentebestuur ziet kans om 12 woningen te bouwen en tegelijkertijd iets aan die onmaatschappelijkheid te doen". (interview)

0. Notulen van de Gemeenteraad van Oude Pekela, dd. 17-8-1957. (installatie burgemeester Van Burg). Verder aan te duiden als 'notulen'. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 207.51 Deze rede is ook gepubliceerd in het opbouwwerkblad 'De Schalm' (jrg. 15 (1957), p. 75-80)

0. Brief van burgemeester Stolk over de 'Oprichting Stichting voor Bijzondere Sociale Zorg', dd. 9-3-1955. (Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.no. 1.844.751) In een latere notitie heet het: "Van kerkelijke invloed wordt in de woonschool weinig bemerkt; het merendeel der bewoners is niet bij een kerkgenootschap aangesloten". Alleen het Leger des Heils is voor sommigen aantrekkelijk. 'Rapport betreffende het gezinsmaatschappelijk werk in het kader van de Stichting Opbouw Oude Pekela', opgesteld door D. Haank, dd. 22-8-1960, p. 8. Bron: Archief SOOP

0. Statuten van de Stichting Bijzondere Sociale Zorg te Oude Pekela. Bron: Gemeentearchief Oude Pekela, doss.nr. 1.841.735; 'Verslag van de werkzaamheden .. 1960'; 'Verslag van de werkzaamheden van de Stichting Opbouw Oude Pekela van 1-9-1962 tot 1-9-1964'; en 'Verslag van de werkzaamheden van de Stichting Opbouw Oude Pekela 1966'. Bron: Archief SOOP.

0. Notulen dd. 17-10-1955 en dd. 29-12-1959. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 207.51

0. L. Leeuwerik, CPN-raadslid in Oude Pekela vanaf 1958 en wethouder van 1970 tot 1992. (interview)

0. Brief van A.A.H. Stolk, betreffende: 'Oprichting Stichting Bijzondere Sociale Zorg', dd. 9-3-1955. Bron: Archief SOOP

0. 'De opbouw van het maatschappelijk werk in de gemeente Oude Pekela', dd. 2-8-1958, p. 1,5,6. Dit stuk is niet getekend, maar waarschijnlijk door burgemeester Van Burg geschreven. Bron: Archief SOOP. Achteraf formuleert de burgemeester de bedoeling van de woonschool als volgt: "Men zat met het probleem, dat er zeer veel krotten waren. In dit krotwoningen zaten heel wat gezinnen, die toen onmaatschappelijk genoemd werden. Gezinnen waarvan men wist, dat als je die zo ergens plaatst, dan krijg je problemen met de buurt. Toen kwam het idee naar voren om die mensen in een woonschool te zetten en ze op te voeden tot een normaal burgerschap. Dat was het idee van die tijd. Het aangrijpingspunt was de krotopruijing, de relatie tussen het wonen en de woonsituatie". (interview Van Burg)

0. Interview Van Burg

0. 'Verslag van de vergadering van het D.B. van Stichting Bijzondere Sociale Zorg', dd. 3-1-1958. Bron: Archief SOOP

0. Brief van de Minister van MaWe aan 'B en W van Oude Pekela', betreffende: 'Subsidie in herinrichtingskosten en spaartoeslagen Stichting Bijz. Sociale Zorg, Oude Pekela', dd. 9-8-1958. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 11844.785

0. 'Notulen van de vergadering van het Dagelijks Bestuur op maandag 27 maart 1959'. Bron: Archief SOOP. Burgemeester Van Burg schetst de gang van zaken achteraf als volgt: "Die mensen kregen te horen: 'Je kunt een woning krijgen, maar dan in de woonschool. En als je je goed gedraagt, zoeken we daarna een andere woning'". (interview)

0. 'Rapport betreffende het gezinsmaatschappelijk werk in het kader van de Stichting Opbouw Oude Pekela'. Geschreven door D. Haank (maatschappelijk werker SOOP), dd. 22-8-1960, p. 5. Bron: Archief SOOP

0. SOOP, 'Verslag van werkzaamheden.. tot september 1960', p.6. Bron: Archief SOOP

-
0. 'Kwartaalverslag no. 7 (april - juli 1963). Bron: Archief SOOP
0. SOOP, 'Verslag van werkzaamheden.. tot september 1960', p.6. Bron: Archief SOOP
0. 'Rapport ..' van D. Haank (1960), p. 3, 4. Elders meldt dezelfde werker het "..wantrouwen t.a.v. de bedoelingen van Stichting en Overheid. (..)Herhaaldelijk werd getracht onjuiste meningen betreffende de bedoelingen van de Stichting recht te zetten; het wantrouwen kon daardoor echter niet geheel worden weggenomen". 'Werkverslag gezinsmaatschappelijk werk; periode 1 maart t/m 31 oktober 1960'. Bron: Archief SOOP.
0. 'Verslag van de werkzaamheden .. 1960', geciteerd p. 6,7. Bron: Archief SOOP.
0. 'Werkverslag ... oktober 1960', p. 3. Bron: Archief SOOP.
0. 'Jaaroverzicht 1968 van het maatschappelijk werk t.b.v. de verspreid wonende gezinnen in de Gemeente Oude Pekela'. Bron: Archief SOOP
0. 'Rapport ...1960'. (D. Haank). Bron: Archief SOOP
- 0 SOOP, 'Verslag van de werkzaamheden van de Stichting Opbouw Oude Pekela van 1 september 1962 tot 1 september 1964', p. 8. Bron: Archief SOOP.
- 0 'Rapport over het werk voor probleemgezinnen', dd. najaar 1962, p. 5. Het rapport is opgesteld door de functionarissen van SOOP, bijgestaan door mej. W.H. van Lochem van het Ministerie van MaWe. Vgl. SOOP, Verslag van werkzaamheden .. 1964'. Bron: Archief SOOP.
- 0 'Verslag van het gesprek over de woonschool (..) tussen deskundigen van het min. van M.W. en functionarissen van de Stichting op 7 februari 1961'. Bron: Archief SOOP
- 0 'Verslag van de werkzaamheden van de Stichting Opbouw Oude Pekela van 1 september 1962 tot 1 september 1964', p.8,9. Bron: Archief SOOP
- 0 'Kwartaalverslag no.10, 1 jan. t/m 1 april 1964. Bron: Archief SOOP.
- 0 Mw. K. 't Hart, maatschappelijk werkster SOOP (interview). Verder stelt ze: "De mensen die in de woonschool woonden, kwamen er niet meer weg. Toen ik in Oude Pekela kwam werken, zaten er dezelfde gezinnen als in het begin. Tijdens mijn verblijf, zijn er twee van de twaalf gezinnen weggekomen. Terwijl er best gezinnen waren, die nodig weg moesten. Maar er was gewoon geen huisvesting". (Mw. 't Hart werkte van 1966 tot 1969 bij SOOP)
- 0 'Spaarregeling voor probleemgezinnen' (voorstel van opbouwwerker C. van Eeden, dd. 23-9-1963). Bron: Archief Gemeente Oude Pekela doss.nr. 1844.785
- 0 'Werkverslag gezinsmaatschappelijk werk, tweede kwartaal 1965'. Bron: Archief SOOP. Ook zijn opvolgster vertelt: "Het veranderde natuurlijk niets. Of je het nu woonschool noemde of niet, het bleef het stigma gewoon houden. Als je daar vandaan kwam, was je getekend". (interview 't Hart)
- 0 Vgl. 'Regeling van de voorziening van het extra onderhoud van woningwetwoningen..' uit 1967. Gesproken wordt van "..woningwetwoningen, welke deel uitmaken van een heropvoedingscomplex en bewoond door gezinnen die onder maatschappelijke zorg van de in aanhef van deze regeling genoemde stichting staan..". Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1778.535.
- 0 Interview Van der Werf
- 0 Interview 't Hart. Ook dit laatste is overigens geen nieuw idee. In de Utrechtse woonschool werd al sinds midden jaren '50 een nadrukkelijk onderscheid gemaakt tussen huurophalen en sociale begeleiding van probleemgezinnen. Het eerste werd veelal door mannelijke beroepskrachten gedaan, het laatste door vrouwelijke. (mondelijke medeling van F. van Wel)

---

0 'Brief van de Kommissie Krotopruijing Oude Pekela aan B&W van Oude Pekela', dd. 3-2-1965, p. 1 en 3. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1778.545

0 'Verslag van de Studiecommissie Krotopruijing', dd. 4-1-1963. Ook bij deze cie. is dhr. Van Lochum (min. van MaWe) weer aanwezig. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1778.545. In 1966 wordt zo'n onderzoek uitgevoerd. Er worden 31 gezinnen uit krotwoningen bezocht, waarvan er drie als 'minderplaatsbaar' worden bevonden. Als redenen worden genoemd: het 'zwak en traag werkend integratievermogen', de 'zeer primitieve wijze van leven' en 'overwegingen van psychopathogene aard'. 'Periodiek verslag over het gezinsmaatschappelijk werk buiten de overgangswoningen tbv. het Dagelijks Bestuur van de Stichting Opbouw Oude Pekela', getekend mei 1967. Bron: Archief SOOP.

0 'Werkverslag gezinsmaatschappelijk werk. eerste kwartaal 1965'. Bron: Archief SOOP

0 Brief van SOOP 'aan het College van B. en W. der gemeente Oude Pekela', dd. 28-8-1967. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1778.535

0 Interview Van Burg

0 Brief van SOOP 'aan het College van B. en W. der gemeente Oude Pekela', dd. 28-8-1967, ond. 'functie overgangswoningen'. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1778.535

0 Brief van SOOP 'aan het College van B. en W. der gemeente Oude Pekela', dd. 31-12-1971, ond. 'huurinning overgangswoningen'. Opmerkelijk is, dat de SOOP in deze brief ook zelf nog doodleuk van de 'woonschool' spreekt. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1778.535.

0 Ook wordt opgemerkt: "Het complex ontmoet bij de plaatselijke bevolking vele weerstanden. Deze weerstanden vinden de weerslag zowel bij de gezinnen als bij de Stichting, hetgeen uiteraard remmend werkt". Advies complex overgangswoningen, dd. april 1968. Bron: Archief gemeente Oude Pekela, doss.nr.1778.535

0 'Verslag van de .. vergadering omtrent de woonsituatie t.a.v. moeilijk plaatsbare gezinnen', dd. 19-5-1969. Het betreft een gesprek van de burgemeester en de directeur van de SOOP met vertegenwoordigers van de ministeries van Volkshuisvesting en van CRM. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1778.535

0 Interview L. Leeuwerik

0 Interview 't Hart. Dezelfde episode wordt ook verteld in een brief van de SOOP aan B&W van Oude Pekela, dd. 24-12-1975. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1844.0848

0 Interview Van der Werf. Verder zegt hij: "De gemeente kreeg nogal wat middelen om de voorzieningen op peil te houden, maar juist de probleemgezinnen maakten er geen gebruik van. Er gaan generaties overheen voordat ze naar de bibliotheek gaan".

0 'Brief van Van Burg aan dhr. C. Cabout', dd. 17-7-1965; en 'Brief van de Groninger Stichting voor Sociaal en Cultureel Werk aan de Burgemeester van Oude Pekela', dd. 6-2-1962. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1856.113

0 Deze termen uit: 'Kwartaalverslag gezinsmaatschappelijk werk sept. 1965 - 1 mei 1966'. Bron: Archief SOOP.

0 Vgl. 'Werkverslag september/oktober 1960'; en 'Kwartaalbericht no.1 (sept. t/m. dec 1961)'. Bron: Archief SOOP.

0 Op 29 augustus 1969 is de vaste Kamercommissie van CRM op werkbezoek in de noordelijke provincies. In Oude Pekela is ze speciaal geïnteresseerd in "de integrale benadering van het welzijn, zoals die ter plaatse wordt nagestreefd". Brief van het Ministerie van CRM aan de 'Stichting Opbouw Oude Pekela', dd. 24-7-1969. Bron: Archief SOOP.

0 'Werkverslag Hendrik Wester Centrum januari t/m mei 1966'. Opvallend genoeg wordt aanbevolen, dat 'de jeugdwerker en de gezinsmaatschappelijk werker .. wederzijds ervaringen zullen moeten uitwisselen over het

---

clubkind en het gezin. Hierdoor zullen beide functionarissen elkaar kunnen aanvullen in de begeleiding van het gezin'. Dergelijke besprekingen waren er begin jaren '60, maar men is er kennelijk mee gestopt. Bron: Archief SOOP.

0 'Kwartaalverslag gezinsmaatschappelijk werk sept. 1965 - 1 mei 1966'. Bron: Archief SOOP.

0 Resp. 'Werkverslag gezinsmaatschappelijk werk; periode 1 maart t/m 31 oktober 1960'; 'Jaaroverzicht 1968 van het Maatschappelijk Werk tbv. de verspreid wonende gezinnen in de Gemeente Oude Pekela', p. 1. Overigens is de argwaan van bewoners ook in het buurtwerk een probleem. Een buurtwerkster meldt nadat in 1965 een buurthuis in het Bronsveen is geopend: "De Stichting Opbouw is nu een vertrouwde naam in de oren van de Bronsveners (...). Toch blijkt nog vaak hoe wantrouwend men tegenover nieuwe dingen staat". 'Werkverslag "De Brommelhörn" sept. '65 - juli '66'. Bron: Archief SOOP

0 Dit is "...het vermogen van de cliënt om aan de oplossing van zijn problemen mee te werken (...). De inbreng van de cliënt is .. nog gering". Werkverslag gezinsmaatschappelijk werk, eerste kwartaal 1965. Bron: Archief SOOP

0 'Kwartaalverslag Gezinsmaatschappelijk Werk sept. 1965 - 1 mei 1966'. Bron: Archief SOOP

0 'Jaaroverzicht 1968 van het maatschappelijk werk t.b.v. de verspreid wonende gezinnen in de Gemeente Oude Pekela'. Bron: Archief SOOP.

0 Interview Van Burg

0 Zo wordt het doel van de woonschool omschreven in het eerste jaarverslag van SOOP. 'Verslag .. 1960', p. 5. Bron: Archief SOOP

0 Interview Van Burg

0 De socioloog H. Portman, die begin jaren '60 onderzoek doet in Oude Pekela, stelt over de manier waarop de probleemgezinnen werden gezien: "Men zei: 'Dat zijn onvolwaardige mensen, het is tuig... Daar ga je niet mee om'. Zo werden die mensen gezien toen ik daar onderzoek deed". (interview)

0 'Rapport betreffende het gezinsmaatschappelijk werk in het kader van de Stichting Opbouw Oude Pekela'. Geschreven door D. Haank (maatsch. werker SOOP), dd. 22-8-1960. Bron: Archief SOOP

0 Citaten uit 'Kwartaalverslag .. 1966' en 'Periodiek verslag ..' uit 1967. (vgl. noot 52) Beide verslagen zijn van de hand van dezelfde maatschappelijk werker. Bron: Archief SOOP

0 Interview 't Hart

0 Interview Van Burg

0 'Werkplan Aktiverings Project Oude Pekela'. (1972, p. 2) Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 1.851

0 H. Portman, *Enige sociale aspecten van de krotopruijing in de industriële plattelandsgemeente Oude Pekela*. Groningen 1959. Bron: Archief Gemeente Oude Pekela, doss.nr. 2.07.155.2

0 Portman (interview)

0 Interview Van Burg

0 Vgl. Portman (1959: 107-109). Overigens vloeien deze beleidsaanbevelingen niet logisch uit het onderzoek voort. De onderzoeker noemt het zelf: "...aparte krabbels in de zin van: hier moet eens aan worden gedacht". (interview Portman)

0 Interview Portman

---

0 Interview Van Burg

0 Interview Van Burg

0 'Rapport betreffende het gezinsmaatschappelijk werk in het kader van de Stichting Opbouw Oude Pekela'. Geschreven door D. Haank (maatschappelijk werker van SOOP), dd. 22-8-1960. Bron: Archief SOOP.

0 'Verslag van de vergadering van het dagelijks bestuur op maandag 27 maart 1961'. Bij deze bespreking zijn ook twee functionarissen van het ministerie van MaWe aanwezig. Bron: Archief SOOP.

0 'Verslag van de werkzaamheden van de Stichting Opbouw Oude Pekela van 1 september 1962 tot 1 september 1964', p. 8 en 9. Bron: Archief SOOP

0 'Verslag: Oriëntatie- en gedachtenuitwisseling te Maastricht bij de Stichting Bijzondere Sociale Zorg', dd. 22-10-1965, p. 6. Bron: Archief SOOP.

0 Mw. 't Hart (interview): "Mijn figuur hoorde bij de woonschool, de woonschool hoorde bij mij. Zo zag men dat in het dorp. Door mij andere gezinnen te geven, door heel Oude Pekela heen, werd die ene figuur aan de woonschool onttrokken". Zij kwam in 1966 in Oude Pekela. Deze beleidswijziging vond volgens haar 'twee of drie jaar later' plaats.

0 Interview Van Burg

0. Economisch Technologisch Instituut Noord-Brabant, *Rapport inzake de economisch-structurele toestand en hare ontwikkelingstendenties in de gemeente Uden*. Tilburg 1948. Bron: Archief gemeente Uden.

0. In Uden vindt meer dan de helft van de huwelijken plaats binnen het dorp, iets minder dan een der van de Udenaren vindt een levenspartner in de omliggende dorpen. Zo'n 10% vindt de partner elders in de provincie, 3% trouwt een niet-Brabander. Van Lieshout (1948: 274), aan wie ik deze gegevens ontleen, concludeert hieruit dat het met de beslotenheid van het Brabantse dorp wel meevalt. Immers, bijna de helft van de Udenaren trouwt iemand buiten het dorp. Persoonlijk vind ik het gegeven, dat vrijwel geen niet-Brabanders getrouwd worden typerender.

0. Gemeentelijke brochure: 'De stichting van industriegebieden te Uden' (1949). Bron: Archief gemeente Uden doss.nr. 207.12. Deze brochure is geschreven naar aanleiding van het economisch structuurrapport van het ETI (1948), waarin de problematiek van Uden in zes punten wordt samengevat: 1. eenzijdige economische structuur; 2. lage welvaart; 3. grote werkloosheid (met name verborgen werkloosheid op de landbouwbedrijven); 4. gering contact met voortgezet onderwijs; 5. teveel kleine ambachts- en winkelbedrijven, hetgeen kleine neringdenden in hun bestaan bedreigd worden; 6. bestaande industrie van weinig betekenis. (vgl. Van der Lest 1962: 9)

0. Het aantal industriële arbeidsplaatsen stijgt van 130 in 1946 via 1210 in 1957 tot 2150 in 1964. Gegevens uit: *De groei van de gemeente Uden en de daarmee verband houdende maatschappelijke problemen*. Uitgave Gemeente Uden 1957, p. 7; en *Uden in de jaren 1946 tot 1964*. Uitgave Gemeente Uden 1964, p. 123. Bron: Archief Gemeente Uden

0. Verder merkt Van Loon nog op: "Op deze wijze kan ook een 'halt' worden toegeroepen aan de steeds verdergaande staatsbemoeiingen op sociaal-charitatief terrein". Vgl: Rapport opgesteld door P. van Loon. Aangeboden aan bisschop Mutsaerts, d.d. 16-2-1949. Bron: Bisschoppelijk Archief te Den Bosch. Stukken van het Sociaal-Charitatief Centrum.

0. Brief van P. van Loon aan bisschop Mutsaerts, d.d. 19-2-1948. Bron: Bisschoppelijk Archief te Den Bosch. Stukken van het Sociaal-Charitatief Centrum

0. P. Mommersteeg (directeur van het Diocesaan Centrum) in: 'Verslag van de vergadering van Pastoors en burgemeesters van Zeeland, Uden, Schayck, etc.', d.d. 23-2-1954. Bron: Archief St.Petrusparochie te Uden

0. In het dagelijks bestuur van het Udense centrum zitten onder meer vertegenwoordigers van het Parochiaal Armbestuur, de St.Elisabeth- en de St.Vincentiusvereniging. ISCC-Uden, 'Verslag van werkzaamheden van het

---

Plaatselijk Sociaal Caritatief Centrum in de gemeente Uden'. Z.d. (1952). Bron: Archief Gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81

0. ISCC-Uden, 'Verslag van werkzaamheden .. 1952'; 'Verslag over de in 1953 verrichte werkzaamheden'. Bron: Archief Gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81

0. Rapport opgesteld door P. van Loon. Aangeboden aan bisschop Mutsaerts, d.d. 16-2-1949. Bijlage: 'Het sociaal charitatief werk op het platteland', p. 2. Bron: Bisschoppelijk Archief te Den Bosch. Stukken van het Sociaal-Caritatief Centrum. Op het diocesaan centrum meent men zelfs, dat het "...ons streven moet zijn om haar aanstelling door een Katholieke instantie te bevorderen, ook al wordt momenteel door een katholiek sociaal werkster, die echter haar opdracht ontvangt van een neutrale overheid of een neutraal bedrijf, naar tevredenheid gewerkt". Diocesaan Sociaal-Caritatief Centrum, 'Memorandum betreffende aanstelling van een maatschappelijk werkster'. Den Bosch 1952. Bron: Archief Stichting Maatschappelijk Werk te Uden.

0. Brief van P. van Loon aan dhr. Schapers (Stichting MaWe ten Plattelande), dd. 31-7-1950. Bron: Archief St. Petrusparochie te Uden.

0. Brief van Van Loon aan Kapelaan Jurriens (bisschoppelijk commissaris bij het Udense centrum), dd. 31-7-1950. Bron: Archief St. Petrusparochie te Uden.

0. Ook in 'Den Bosch' is men over de gang van zaken in Uden niet erg tevreden. Mommersteeg, de opvolger van Van Loon bij het diocesaan centrum, schrijft boos: "De opdrachten, welke aan de maatschappelijk werksters worden verstrekt, komen nagenoeg uitsluitend van het gemeentehuis, dus van de Burgerlijke Overheid". Brief van P. Mommersteeg aan het Bestuur van het ISCC te Uden, dd. 23-12-1953. Bron: Archief St. Petrusparochie te Uden.

0. In de (doorgaans zeer beknopte) jaarverslagen van het centrum uit de periode 1950-1957 wordt geen overzicht van het bestuur gegeven. In de statuten van het centrum uit 1950 wordt het bestuur wel genoemd, evenals in de jaarverslagen over de periode 1957 tot 1962. (Bron: resp. Archief gemeente Uden, doss.no. 1841.81 en Archief Stichting Maatschappelijk Werk te Uden) Tevens heb ik in mijn interviews met betrokkenen navraag gedaan over de samenstelling van het centrumbestuur.

0. interview J. Hoevenaars. Hoevenaars was huisarts te Uden en van 1959 tot 1979 (?) tevens voorzitter van het Interparochiel Sociaal-Caritatief Centrum (en haar navolgers).

0. Het gaat om dhr. F. van Lieshout, die van 1946 tot 1953 ook nog als wethouder fungeerde. Vgl. *Uden in de jaren 1946 tot 1964*, Uitgave van de gemeente Uden, p. 4, 5, 131. Bron: Archief Gemeente Uden

0. interview Hoevenaars

0. Interview B. van Steen. Van Steen was van 1964 tot 1970 maatschappelijk werker en nadien directeur van het Interparochiel Sociaal-Caritatief Centrum (en haar navolgers).

0. Centraal staat het "...effectueren van het traditionele heteronome gedragstype (kerkelijke plichtsbetrachting, normvervulling)". Uit deze enqu^{te} blijkt ook, dat sociale zorg in praktijk - althans bij de genoemde vereniging - nog altijd primair het 'bijspringen' bij materiële nood is. (Poeisz 1968: 109, 110) Het PON constateert hetzelfde in een studie uit begin jaren '60 over de sociale zorg in de Brabantse gemeente Geldrop. Instellingen als de St. Vincentius en St. Elisabeth richten zich nog vooral op "...mensen in nood en dan het liefst in materiële nood", aldus het PON. Zij constateert ook, dat deze zorg nog altijd een 'sfeer van neerbuigendheid' kent. Onder de bevolking groeit echter weerstand: "Men wenst niet meer in deze houding welgedaan te worden, ja men voelt het wel als een schande". Vgl. PON, *Het interparochiaal Sociaal-Caritatief Centrum te Geldrop*. Tilburg 1961, p. 22, 23. Bron: Archief PON te Tilburg

0. Brief van het ISCC aan de Gemeenteraad van Uden ('aanvraag startsubsidie'), d.d. 20-11-1953. Dit is een heel andere formulering dan de officiële, maar weinigzeggende doelstelling van het centrum, namelijk de zorg voor een "...doeltreffende sociaal-caritatieve zorg in de gemeente". Uit: 'Statuten van het Interparochiaal Sociaal-Caritatief Centrum', vastgesteld d.d. 30-11-1950. Bron (beide): Archief Gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81.

0 ISCC-Uden, 'Verslag van werkzaamheden .. 1952'; 'Verslag over de in 1953 verrichte werkzaamheden'. Bron: Archief gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81

0 ISCC-Uden, 'Jaarverslag over 1957', p.4,5. 'Werkverslag Maatschappelijk Centrum Uden oct-dec. 1964'. Bron: Archief Gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81 en Stichting Maatschappelijk Werk te Uden.

0 Resp. 'Verslag van de vergadering van de Werkgroep Uden van de Sectie Noord-Oost Brabant', dd. december 1956. Bron: Archief Gemeente Uden, doss.nr. 207.12; en Commissie Sociaal Plan, 'Peiling van de ontwikkelingsgebieden Z.W. en N.O. Noord-Brabant' (1958). Bron: Arch. Prov. Nd-Brabant, doss. nr. 307.15.

0 PON, 'Adviesnota voor het Interparochieel Sociaal Caritatief Centrum Uden' (door P. Kuypers). Tilburg 1963, p. 3. Bron: Archief St. Petrusparochie te Uden.

0 Interview Hoevenaars

0 ISCC-Uden, 'Jaarverslag over 1957'. Bron: Archief gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81.

0 In het 'jaarverslag over 1958' van het ISCC-Uden worden de volgende werkzaamheden van het maatschappelijk werk genoemd: algemene maatschappelijke zorg (alleenstaanden, verlaren vrouwen, enz.); gerepatrieerde zorg; kindbescherming (voogdij en reclassering); gezinsverzorging; en 'armenzorg en bemiddeling bij sociale wetten'. In het 'Jaarverslag van 1960' wordt ook de frequentie van de behandelde problemen vermeld: materiële hulpverlening (116); gezinsverzorging (21); opvoedingsmoeilijkheden en nazorg BLO (beide 19); en huwelijksproblemen (15). Verreweg de meeste door het maatschappelijk werk behandelde problemen liggen dus op het materiële vlak. Dit blijkt ook uit het soort instellingen waarmee maatschappelijk werkers contact hebben. De jaarverslagen van het ISCC-Uden uit de jaren 1960, 1961, 1962 bieden hiervan een overzicht:

	1960	1961	1962
Parochiegeestelijkheid	82	171	156
Afdeling Sociale Zaken	127	159	202
St. Vincentius	42	41	72

De maatschappelijk werkers houden intensief contact met de parochiegeestelijkheid. "De meeste aanmeldingen gebeuren via verwijzing door de parochiegeestelijkheid", zo meldt het jaarverslag uit 1961. De overige instellingen waarmee men veel contact heeft, zijn echter beide materiële hulpverleningsinstanties. Bron (alle jaarverslagen): Archief gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81.

0 Interview A. van der Ven (Mw. van der Ven was van 1964 tot 1971 maatschappelijk werkster in dienst van het ISCC-Uden)

0 Resp. in 'Concept samenwerkingsafspraken tussen het gemeentebestuur en maatschappelijk centrum te Uden'. Het is niet geheel duidelijk door wie dit (door het centrum ingediende stuk) geschreven is. Het is getekend: 'Den Bosch 27-1-1965'. Dit duidt op betrokkenheid van het Diocesaan Centrum te Den Bosch; 'Notitie van het Hoofd van de GSD te Uden', d.d. 8-2-1965. Bron: Archief Uden, doss.nr. 1.841.81.

0 Interview Van Steen

0 Vgl. 'Algemene bisschoppelijke voorschriften betreffende Sociaal Caritatieve Centra in het Bisdom 's-Hertogenbosch' (1952; hier geciteerd); 'Handleiding voor Parochie Centra' (z.d.); 'Richtlijnen te volgen bij het stimuleren van de totstandkoming van een Interparochieel of Parochieel Sociaal Caritatief Centrum' (z.d.); 'Concept statuten voor een Interparochieel Centrum'; 'Memorandum betreffende aanstelling van een maatschappelijk werkster' (1952); 'Werkinstructie voor een maatschappelijk werkster, verbonden aan een sociaal Caritatief Centrum' (z.d.). Een van de richtlijnen luidt, dat maatschappelijk werksters niet bedoeld zijn om de

---

parochie-administratie bij te houden. Bron: Bisschoppelijk Archief te Den Bosch. Stukken van het Sociaal-Caritatief Centrum.

0 Ook in andere studies over de katholieke sociale zorg uit deze periode wordt erop gewezen, dat landelijke organisaties en koepels uiteindelijk weinig invloed hadden op de lokale zorgpraktijk. Hetzelfde probleem speelde begin jaren '60 ook bij de St. Vincentius: "De landelijke en regionale besturen (raden) hebben weinig inspraak in de hulpverlening, zoals die door de lokale werkgroepen (konferenties) wordt verricht. Hun functie is vrijwel beperkt tot de formulering van de doelstelling en het aangeven van het organisatorisch kader van het handelen". (Poeisz 1968: 156)

0 interview Hoevenaars

0 Gegevens uit *Uden in de jaren 1946 tot 1964*. Uitgave Gemeente Uden 1964, p. 123. Bron: Archief gemeente Uden

0 Dit stelt de Brabantse Commisaris van de Koningin De Quay. In: *Preadviezen inzake een welvaartsplan voor de Provincie Noord Brabant*. (Den Bosch) 1947, p.7. Bron: Archief PON.

0 Rector W.M. Bekkers, 'Het Religieus-Ethisch aspect van verdere industrialisatie'. In: *Preadviezen.. 1947*, p.9, 10, 12, 11, 13. Bron: Archief PON. Bekkers spreekt hier als voorzitter van de Katholieke Aktie in Brabant.

0 Economisch Technologisch Instituut Noord-Brabant, *Rapport inzake de economisch-structurele toestand en hare ontwikkelingstendenties in de gemeente Uden*. Tilburg 1948, p. 161. Bron: Archief gemeente Uden

0 Vrouwenarbeid leidt slechts tot ellende, als we Van Loon mogen geloven. In vele werkplaatsen en ateliers, zo vertelt hij, is het "...zedelijk en moreel peil (...) zo laag, dat men er zich haast geen voorstelling van kan maken. (...)De behoeften geraken grotendeels sexueel ingesteld. Dit alles heeft enorme gevolgen voor het gezinsleven. Het huiselijk leven vindt men niet aantrekkelijk meer. (...)In deze gezinnen bestaat geen echt gezinsleven meer. Er moeten maatschappelijk werksters en gezinsverzorgsters komen om deze gezinnen bij te staan in de grootste moeilijkheden. De dochters uit deze gezinnen gaan zelf ook weer naar de fabriek en zakken sociaal steeds verder af. (...)Het grootste deel van deze gezinnen gaan wij straks 'zwak-socialen' noemen" (p. 20,21). P. van Loon, *Het Sociaal aspect van de Industrialisatie van Noord-Brabant*. In: *Preadviezen.. 1947*, geciteerd: p. 30 en 31. Bron: Archief PON

0 A. Verdijk, 'De sociale voorbereiding op de gedecentraliseerde industrialisatie van Noord-Brabant'. In: *Preadviezen ter concretisering van een welvaartsplan voor de provincie Noord-Brabant*. Den Bosch 1949, p. 34,31. Bron: Archief PON. Verdijk is dan nog adjunct-directeur van het PON, later volgt hij Van Loon op als directeur.

0 *Preadviezen .. 1947*, p. 67. Bron: Archief PON

0 G. Hendriks in 'Inleiding gehouden ter gelegenheid van de instalatie van de Commissie Ontwikkelingsgebied Noord-Oost Noord-Brabant', d.d. 28-3-1957, p.3. Bron: Provinciaal archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15.

0 *De groei van de gemeente Uden en de daarmee verband houdende maatschappelijke problemen*. Uitgave van de Gemeente Uden (1957, p. 11). Over de autochtone Udense bevolking heet het: "Het ontwikkelingspeil van deze bevolkingsgroep ligt over het algemeen vrij laag. (...)Belangstelling voor het maatschappelijk gebeuren elders ontbrak veelal. De autochtone bevolking heeft nog een vrij minieme interesse voor culturele waarden". (p. 10) Groenman (1952: 313) bepleitte een: "...een breuk met traditie, een openstellen voor nieuwe ideeën, een verhoging van het behoeftenpeil, materieel en immaterieel". (vgl. H.3)

0 ISCC-Uden, 'Jaarverslag over 1958'. Bron: Archief Gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81. Groenman (1949: 37) stelde eerder: "Bij stormachtige industrialisatie treed ontwrichting op. Er is geen aanpassing aan de nieuwe situatie. (...)Industrie en bevolking moeten naar elkaar toegroeien. Autochtone bevolking en immigranten moeten niet, zoals bij snelle industrialisatie gebeurt, als groepen tegenover elkaar komen te staan".

0 Interview Van Steen

---

0 *De groei van de gemeente Uden en de daarmee verband houdende maatschappelijke problemen*. Uitgave Gemeente Uden 1957, p. 8. Bron: Archief Gemeente Uden

0 Deze reconstructie van het onderzoeksproces is mede gebaseerd op informatie van P. Kuypers, die de gang van zaken als volgt schetst: "Het KASKI wilde onderzoeksbureau van de katholieke zuil worden. De toenmalige directeur van het KASKI, Zeegers, was buitengewoon ambitieus. Het lukte hem om ingang te krijgen bij de Commissaris der Koningin, De Quay, en dat leverde hem een grote onderzoeksopdracht op van 500.000 gulden, toen een gigantisch bedrag. (...)De opdracht aan het KASKI was al verstrekt, zonder dat iemand ervan wist. De Quay was een autoritaire man en kon zo iets gemakkelijk door de Provinciale Staten heen krijgen". (interview P. Kuypers. Kuypers was indertijd adjunct-directeur van het PON en secretaris van de CSP)

0 In 1955 besluit het Brabantse provinciebestuur tot "...een sociaal onderzoek, teneinde te komen tot een sociaal welvaartsplan voor de Provincie". ('Notulen van de vergadering van de Provinciale Commissie Sociaal Plan Noord-Brabant, gehouden op 14 oktober 1955'. Bron: Archief Provincie Noord-Brabant, doss.nr. 307.15) Als gevolg van deze opdracht levert het KASKI in de jaren daarop de volgende rapporten af:

- *Migratie in de Brabantse samenleving* (Kaski rapp. no. 159);
- *Sociografische analyse van de migratoire trek binnen en vanuit Noord-Brabant* (Kaski rapp. no. 161);
- *Enkele aspecten van de migratie van Brabanders naar Rotterdam* (Kaski rapp. no. 163);
- *Rapport inzake de stand van het voortgezet full-time en part-time onderwijs in de prov. Nd-Brabant* (Kaski rapp. no. 164);
- *Rapport over een onderzoek naar de stand van het gewoon lager onderwijs in Nd-Brabant* (Rapp. Cie. Souren);
- *De Brabantse bevolking in vrije tijd en recreatie* (Kaski rapp.no. 187);
- *Ontwikkelingsplan voor het Katholiek voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs in de bisdommen Breda en Den Bosch* (Kaski rapp. no. 177);
- *Brabantse gezinnen* (Kaski rapp.no. 275).

De eerste zeven studies verschijnen tussen 1956 en 1958, de achtste in 1962. Bron: Archief KASKI te Den Haag.

0 Volgens Kuypers was dit een expliciete strategie van het PON, dat het KASKI als concurrent vreesde: "Want wij hadden toen ambities om als opbouworgaan sociaal of sociologisch onderzoek te doen.". De benoeming van Verwey-Jonker, SER-lid en indertijd in Eindhoven woonachtig, was volgens Kuypers 'gewaagd' omdat ze niet-katholiek en bovendien nog socialist was. Als voorzitter van CSP wordt de jurist Van der Ven aangezocht. Kuypers: "Dat was belangrijk man, hij was rijksbemiddelaar en hoogleraar. (...)Hij was een van de stichters van de Brabantia Nostra. Hij kwam dus uit die oude Brabantse kringen en genoot veel aanzien in Brabant. Het was een slimme *move* van ons om Van der Ven voorzitter van die commissie te maken". Verder wordt de sociaal-psycholoog Van Dooren, eveneens hoogleraar in Tilburg, als lid van de CSP aangetrokken. De socioloog De Moor, indertijd directeur van het Instituut voor Arbeidsvraagstukken en nadien rector van de universiteit van Tilburg, zit niet in de CSP, maar speelt wel een rol op de achtergrond. Zelf wordt Kuypers secretaris van de CSP. De gedachte was: "...als we het secretariaat in handen hebben, hebben we greep op die commissie en ook op het onderzoek. We kunnen dan in zekere zin directieven geven aan het KASKI..". (interview Kuypers) Ook volgens Verwey-Jonker was de CSP van meet af aan kritisch over het KASKI: "Ik heb de herinnering, dat die commissie is ingesteld omdat wij zeiden, dat het KASKI niet deugde". (interview Verwey-Jonker)

0 Dit stelt prof. Zeegers. Hij stelt ook: "Ten aanzien van .. de inhoud en uitvoering van het onderzoek ligt de verantwoordelijkheid niet bij de Plancommissie maar bij het Provinciaal Bestuur en het onderzoeksinstituut". (Notulen CSP, dd. 14-10-'55. Bron: Provinciaal Archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15)

0 Provinciale Staten van Noord-Brabant. Eerste gewone zitting 1955, volgnr. 26: 'Nota ter toelichting van de inhoud, uitvoering en begroting van een sociaal onderzoek ten dienste van de opstelling van een sociaal plan voor de provincie Noord-Brabant', p. 13. Bron: Archief Gemeente Uden, doss.nr. 1.841.

0 Kuypers schetst het provinciale denken als volgt: "In de eerste plaats was er het gevoel in Brabant om de mensen vast te houden, want als ze naar de Randstad gaan dan lopen ze het risico om het geloof der vaders, en de waarden en normen die daaraan vastzitten, te verliezen. De vraag was: de mensen trekken weg, maar is het niet belangrijk om ze vast te houden en moeten we het beleid daarop richten. Een andere lijn was, dat er met de industrialisering van Brabant ook mensen van buiten zouden komen. Wat waren de consequenties daarvan? Er komen steeds meer mensen naar Brabant: hoe verhoudt zich dat met de lokale cultuur. Passen die mensen zich aan? Past Brabant zich aan? Wat gebeurt er?" (interview Kuypers) Volgens Verwey-Jonker kan de opstelling van het Brabantse provinciebestuur kortweg als volgt omschreven worden: "Hoe kan je Brabanders in Brabant

---

houden en katholieken erbuiten? (...)Vooral pastoors wilden de mensen gezellig bij elkaar houden en zeiden: wij zijn een agrarische gemeenschap". (interview Verwey-Jonker)

0 KASKI, *Migratie* (rapp.nr. 159, p. 50, 72, 73) Men verwijst hier naar het zojuist verschenen opstel van Van Doorn: 'Wijk en stad: reële integratiekaders' (1955)

0 KASKI, *Migratie* (rapp.nr. 159, p. 9 en p. 65. In een andere studie stelt het KASKI iets soortgelijks: "Sociaalpsychologisch heeft de immigrant moeilijkheden met zijn inpassing in een hem vreemde leefwijze en leefstijl. Dit kan leiden tot het ontstaan van een gespleten gemeenschapsleven en spanningen tussen autochtonen en allochtonen; ook tot initiatieven van de allochtonen, welke de autochtoon vreemd zijn en waartegen hij - en in het bijzonder het autochtone kader - zich verzet". (*Sociografische analyse*, rapp.nr. 191, p. 62)

0 Het KASKI schrijft: "De moeilijkheden die de migrant (...) kan ondervinden ten aanzien van het net van sociale relaties, dat hij voor zijn zelfverwezelijking behoeft, kunnen verlicht worden, wanneer de groepen waarmee hij op grond van levensbeschouwing en sociale positie affiniteit heeft, hem tegemoet treden". Wat betreft het gebrek aan kerkelijke voorzieningen voor de opvang van migranten heet het: "Vooral ten aanzien van de emigratie buiten Brabant kan dit tot ernstige repercussies leiden". (KASKI, *Enkele aspecten...*, rapp.nr. 163, p. 24 en 28)

0 Notulen CSP, dd. 7-10-'57. De ruzie loopt zelfs zo hoog op dat de commissie naar de Brabantse Commissaris De Quay stapt. Verwey-Jonker vertelt hierover: "Ik herinner me dat ik in de jaren '50 met Paul Kuypers naar de provincie ben gestapt, naar De Quay. Ik zei: 'Die studies van het KASKI deugen niet'". (interview) In de notulen van de bewuste bijeenkomst met De Quay wordt gesproken van "...een tot op heden onvoldoende samenspel tussen commissie en onderzoeksinstituut...". (Notulen CSP, dd. 2-12-1957). Bron: Provinciaal Archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15

0 De werkgroep beveelt nader onderzoek aan - het liefst door 'niet-katholieke onderzoeksinstituten' - naar "...de spanningen welke zich openbaren in hun (de nieuwkomers, ES) relatie tot de autochtone bevolking". Vgl. de notitie 'Enkele kanttekeningen ten aanzien van het migratierapport van het katholiek sociaal kerkelijk instituut', opgesteld door een *ad hoc*-werkgroep bestaande uit: H. Verwey-Jonker, F. van Dooren, F. de Moor, J. van der Lest en P. Kuypers. Bron: Provinciaal Archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15.

0 Dit zegt Prof. van der Ven (voorzitter van de CSP). Hij vervolgt: "In concreto betekent dit, dat een organisatorische aanpak zo breed mogelijk wordt opgezet door alle groepen erin te betrekken. Zelfs kan het wenselijk zijn ook katholieken in het geheel op te nemen". Dit laatste is een vrij revolutionaire uitspraak, omdat het impliceert dat katholieken ook van niet-katholieke organisaties lid kunnen zijn. Notulen CSP, dd. 5-11-1956. Bron: Provinciaal Archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15

0 Provinciale Staten van Noord-Brabant. Eerste gewone zitting 1955, volgnr. 26: 'Nota ter toelichting van de inhoud, uitvoering en begroting van een sociaal onderzoek ten dienste van de opstelling van een sociaal plan voor de provincie Noord-Brabant', p. 12, 13. Bron: Archief Gemeente Uden, doss.nr. 1.841.

0 Notitie 'Enkele kanttekeningen ten aanzien van het migratierapport van het katholiek sociaal kerkelijk instituut', p.1. Bron: Provinciaal Archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15.

0 Deze kritische vragen staan genoteerd in een ambtelijke 'Nota voor Gedeputeerde Staten' ter voorbereiding van overleg met de CSP, dd. 17-9-1958. Bron: Provinciaal Archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15

0 Verder zou het onderzoek louter het produkt zijn van 'de eigen intenties' van het KASKI. Brief van de Commissie Sociaal Plan, dd. 18-11-'59. Bron: Provinciaal Archief Noord-Brabant, doss.nr. 307.15

0 ISCC-Uden, Jaarverslag 1960. Bron: Archief gemeente Uden, doss.nr. 1.841.81

0 interview Hoevenaars

0 Bijvoorbeeld in het PON-rapport: *De maatschappelijke ontwikkeling van Noord-Brabant*. Tilburg 1963, p. 12-14. Bron: Archief PON. Kuypers (interview) stelt achteraf: "We hadden een paar noties die in al die onderzoeken steeds terugkwamen: 'verstedelijking' en 'schaalvergroting'".

---

0 PON, 'Adviesnota voor het Interparochiaal Sociaal-Caritatief Centrum te Uden' (door Paul Kuypers). Tilburg, z.d. (1963, p. 6, 7, 8, 9) Bron: Archief St.Petrusparochie te Uden.

0 interview Hoevenaars

0 Interview Van Steen

0 Provinciale Staten van Noord-Brabant. Eerste gewone zitting 1955, volgnr. 26: 'Nota ter toelichting van de inhoud, uitvoering en begroting van een sociaal onderzoek ten dienste van de opstelling van een sociaal plan voor de provincie Noord-Brabant', p. 12, 13. Bron: Archief Gemeente Uden, doss. nr. 1.841.

0 Interview Van Steen

0. B. van Steen, maatschappelijk werker te Uden. (interview)

0. De termen zijn van de ontwikkelingspsycholoog Piaget